

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო  
უნივერსიტეტი

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ISSN 1512-3154

# ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები

## 2019 № 1 (23)

  
გამომცემლობა „უნივერსალი“  
თბილისი 2019

უაკ (UDC) 94(100) „15/18“ + 94(100) „1918/“...  
ა-984

**სარედაქციო კოლეგია:**

**ირაკლი გაბისონია**  
**ზურაბ გამეზარდაშვილი**  
**გია გელაშვილი**  
**ოთარ გოგოლიშვილი**  
**ჰაჯი-მურად დონოგო**  
(მაჰაჩყალის უნივერსიტეტი)  
**შოთა ვადაჭკორია**  
**გუნტის ზემიტისი**  
(ლატვიის ისტორიის ინსტიტუტი)  
**ნუგზარ ზოსიძე**  
**ვასილ კაჭარავა**  
**იგორ კვესელავა**  
**ვაჟა კიკნაძე**  
**ურჩა ოქროპირიძე**  
**რიმვიდას პეტრაუსკასი**  
(ვილნიუსის უნივერსიტეტი)  
**ანჟეი პუქშტო**  
(ვიტაუტას დიდის უნივერსიტეტი)  
**გელა საითიძე**  
(რედაქტორის მოადგილე)  
**ლელა სარალიძე**  
**ავთანდილ სონღულაშვილი**  
(რედაქტორი)  
**ხათუნა ქოქრაშვილი**  
(პასუხისმგებელი მდივანი)  
**დოდო ჭუმბურიძე**  
(რედაქტორის მოადგილე)  
**ივანე ჯაგოდნიშვილი**  
**ნიკო ჯავახიშვილი**  
(რედაქტორის მოადგილე)  
**ოთარ ჯანელიძე**

**EDITORIAL BOARD:**

**Irakli Gabisonia**  
**Zurab Gamezardashvili**  
**Gia Gelashvili**  
**Otar Gogolishvili**  
**Hadji-Murad Donogo**  
(University of Makhachkala)  
**Shota Vadachkoria**  
**Guntis Zemītis**  
(Institut of History of Latvia)  
**Nugzar Zosidze**  
**Vasil Kacharava**  
**Igor Kveselava**  
**Vazha Kiknadze**  
**Ucha Okropiridze**  
**Rimvydas Petrauskas**  
(Vilnius University)  
**Andžej Pukšto**  
(Vytautas Magnus University)  
**Gela Saitidze**  
(Deputy editor)  
**Lela Saralidze**  
**Avtandil Songulashvili**  
(Editor)  
**Khatuna Kokrashvili**  
(Executive secretary)  
**Dodo Chumburidze**  
(Deputy editor)  
**Ivane Jagodnishvili**  
**Niko Javakhishvili**  
(Deputy editor)  
**Otar Janelidze**

**საგამომცემლო საბჭო:**

**ირინა არაბიძე, ლელა მიქიაშვილი, შორენა მურუსიძე, მზია ტყავაშვილი.**

**PUBLISHING COUNCIL:**

**Irina Arabidze, Lela Mikiashvili, Shorena Murusidze, Mzia Tkavashvili.**

**გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2019**

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსაიას №4, ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30  
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

შ ი ნ ა ა რ ს ი

Contents

ს ა ქ ა ზ თ ე კ ე ლ თ ს ი ს ტ ო ზ ი ა

The History of the Georgia

არქიმანდრიტი მიქაელ ეჯიბიშვილი ..... 9  
ქართული კულტურა „მცირე აღორძინების“ ხანაში (XVI-XVII სს.)  
*Archimandrite Michael Ejibishvili*  
*Georgian Culture in the Period of „Small Revival“ (XVI-XVII Centuries)*

დავით მერკვილაძე ..... 17  
იმერეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში მიღების  
საკითხი (1783 წლის აპრილი-სექტემბერი)  
*Davit Merkviladze*  
*The Issue of Adoption of Imereti Kingdom in Russian Protectorate in April-September 1783*

ნიკო ჯავახიშვილი ..... 34  
საქართველოს დროშა დამოუკიდებლობის კომიტეტის  
წევრთა თვალსაზრისით (1917 წელი)  
*Niko Javakhishvili*  
*Georgian State Flag by the Vision of the Part of Georgian Society in 1917*

ოთარ გოგოლიშვილი ..... 39  
ბრძოლა სანაღვისუფლებო ორგანოების ჩამოყალიბები-  
ნათვის აჭარაში 1921 წელს (მეჯლისები)  
*Otar Gogolishvili*  
*Fight for the Formation of Government bodies in Adjara in 1921*

დოდო ჭუმბურიძე ..... 54  
აკაკი ჩხენკელის მოგონება ვარლამ ჩერქეზიშვილის  
შესახებ  
*Dodo Chumburidze*  
*Recollection of Akaki Chkhenkeli about Varlam Cherkezishvili*

**დავით ჯავახიშვილი** ..... 70  
 ქართველი ემიგრანტების წინააღმდეგ მოწყობილი  
 ტერორისტული აქტების ისტორიიდან / როგორ და  
 რატომ მოკლეს გრიგოლ ვეშაპელი?

**Davit Javakhishvili**  
*From the History of the Terrorist Acts Conducted Against Georgian  
 Emigrants / How and why Grigol Veshapeli was Murdered?*

**ალეკო ბაქრაძე**..... 82  
 საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა და საგარეო  
 პოლიტიკური ორიენტაცია

**Aleko Bakradze**  
*Restoration of Independence of Georgia and Foreign Policy Orientation*

**ს ა ქ ა ნ თ ე ე ლ მ დ ა ქ ს თ ფ ლ ი ა**  
**Georgia and the World**

**ემზარ ფაჟავა**..... 96  
 საქართველო ევროპული ორიენტაციის სათავეებთან

**Emzar Pazhava**  
*European Orientation Genesis of Georgia*

**ედიშერ ჯაფარიძე**..... 112  
 მიხეილ მუსხელიშვილი – ევროპული თანამეგობრობისა და  
 ერთიანი ევროპული კავშირის კონცეფციის პირველი  
 იდეური დამაარსებელი და საქართველო

**Edisher Japharidze**  
*Mikheil Muskhelishvili – One of the First Ideological Founder  
 of the Concept of European Community and Georgia*

**ავთანდილ სონღულაშვილი**..... 133  
 კარიბის (კუბის) კრიზისი და საქართველო

**Avtandil Songulashvili**  
*The Caribbean (Cuban) Crisis and Georgia*

**კ ა ე კ ა ს ი ა ს ი ს ტ მ ზ ი ა**  
**The History of Caucasus**

**მზია ტყავაშვილი** ..... 154  
 ჰაჯი-მურადის პოლიტიკური პორტრეტისათვის (ნაწილი I)

**Mzia Tkavashvili**  
*For a Political Portrait of Hadji Murad (Part I)*

ქ ს ო ფ ლ ი ო ის ტ ო რ ი ა  
The History of the World

არჩილ ჩაჩხიანი ..... 167  
XX საუკუნის პირველი ფიურერი  
*Archil Chachkhiani*  
*The First Fuhrer of the XX Century*

წ ე ა ზ ო თ მ ე ტ ო დ ნ ე ბ ა  
Source Study

გია გელაშვილი ..... 187  
ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი თბილისის შესახებ  
*Gia Gelashvili*  
*English Traveller Elim Henry D'Avigdor about Tbilisi*

ესმა მანია ..... 199  
ილია ჭავჭავაძის უბის ნიბნაკების და პირადი ჩანაწერების  
ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობისათვის  
*Esma Mania*  
*Personal Notes and Notebooks of Ilia Chavchavadze as  
Historical-Cultural Source*

ბ ო ლ ი ტ ი კ ა  
The Policy

ქეთი ჯიჯეიშვილი, პაპუნა მაჩაიძე ..... 208  
პრეზიდენტის ინსტიტუტის შედარებითი ანალიზი  
გერმანიასა და საქართველოში  
*Keti Jijeishvili, Papuna Machaidze*  
*The Comparative Analysis of Presidential Institute in Germany and Georgia*

მაია კიკნაველიძე ..... 220  
მულტიკულტურალიზმის ცნება, არსი და პრობლემები  
*Maia Kiknavelidze*  
*Notion, Sense and Problems of Multiculturalism*

ი ნ ფ ო რ მ ა ტ ი ა  
The Information

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ბათუმი –  
წარსული და თანამედროვეობა“ – X ..... 232  
*The Tenth Anniversary International Scientific Conference „Batumi –  
Past and Present“*

## კრებული გამოდის წელიწადში ორჯერ

კრებულის სარედაქციო კოლეგია ხელმძღვანელობს კანონით პრესის შესახებ. გამოქვეყნებული მასალების სიზუსტეზე და შინაარსზე პასუხისმგებელია ავტორი.

### რედაქციის მისამართი:

თბილისი, უნივერსიტეტის ქ. № 2, კორპუსი XI.  
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილება

# საქართველოს ისტორია

არქიმანდრიტი მიქაელ ეჯიბიშვილი  
სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი, სა-  
ბერძნეთის მართლმადიდებელი ეკლესია

## ქართული კულტურა „მცირე ალორძინების“ ხანაში (XVI-XVII სს.)

საქართველოს ისტორიაში XVI-XVII საუკუნეები ურთულესი პერიოდი გახლდათ. ყოველმხრივი შემოსევების ფონზე ძალზედ ძნელი იყო ქვეყნის კულტურულ ალორძინებასა და რაიმე ახლის შექმნაზე საუბარი. ალბათ უფრო სწორი იქნება ვთქვათ, რომ ასეთ მძიმე პერიოდში არსებულის შენარჩუნება, მისი გადარჩენა უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე ახლის შექმნა. როგორც დიდი ქართველი პოეტი და მოაზროვნე შოთა რუსთაველი „ვეფხისტყაოსანში“ ბრძანებს, რაიმეს შექმნას „სიბრძნე და მოცალეობა“ სჭირდება. ქართველ კაცს სიბრძნე არასოდეს აკლდა, თუმცა აღნიშნულ ეპოქაში მოცალეობისა რა მოგახსენოთ. ისევ გრძელდებოდა ჩვენ მიერ განსახილველ პერიოდში ურიცხვი მტრის შემოსევა როგორც აღმოსავლეთ, ისე სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში. „ამ დროს დაკარგა საქართველომ თავისი ტერიტორიის თითქმის მესამედი, რომელიც ქართული ფეოდალური კულტურის, მეცნიერებისა და ქრისტიანობის ერთ-ერთი ბურჯი იყო“ [1, 270]. ტერიტორიის დაკარგვა თავისთავად იმ კულტურული ძეგლების დაკარგვასაც ნიშნავდა, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში ამშვენებდნენ ჩვენს სამშობლოს. მტრის მთავარი დარტყმა სწორედ სწავლა-განათლების კერებსა და საეკლესიო ცენტრებზე მოდიოდა, ვინაიდან კარგად იცოდა მომხდურმა, რომ როდესაც ერს მთავარ საზრდოს, მთავარ მკვებავ ძარღვს წაართმევ, მაშინ არის მისი მორევა შესაძლებელი. ამიტომაც, ყოველგვარ ღონეს ხმარობდა, რომ ეს ძარღვი გაენყვიტა.

მოგეხსენებათ, სწავლა-განათლება ძირითადად ეკლესია-მონასტრებთან არსებული საგანმანათლებლო ცენტრებით იყო წარმოდგენილი. ეკლესიების ნგრევის პარალელურად არსებობას ნყვეტდნენ ეს ცენტრებიც და, შესაბამისად, ერის სულიერი დაკნინებაც იწყებოდა. განსაკუთრებული ზარალი აღმოსავლეთ საქართველომ განიცადა, სადაც შაჰ აბას I-ის შემოსევების შედეგად კახეთის მოსახლე-

ობის ორი შესამედი განადგურდა. აოხრდა და გაცამტვერდა მრავალი წლისა და საუკუნის განმავლობაში მარგალიტებივით შექნილი და ნაკონინები სულიერი საგანძურებიც: ეკლესია-მონასტრები, სკოლები, წიგნთსაცავები, ფერწერული თუ მინიატურული მხატვრობის უნიკალური ნიმუშები, რომლებსაც დღემდე ბადალი არ ჰყავთ მსოფლიო ხელოვნებაში.

მიუხედავად ამ მიძიმე ეკონომიკურ-სოციალურ-სულიერი მდგომარეობისა, ისევე, როგორც საქართველოს ისტორიის ნებისმიერ ეპოქაში, კულტურული განვითარება არ შეწყვეტილა. საკმარისი იყო ქართულ სამეფო-სამთავროებში მცირე დროით მშვიდობისა და სიმშვიდის დამყარება, რომ ეს დრო საკმარისი იყო კულტურის, ძირითადად ლიტერატურის დარგში ახალი შემოქმედებითი ნიჭის გამოსავლენად. ამ პერიოდში შეიქმნა ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოებები, რომ XVI-XVII საუკუნეების პერიოდს „აღორძინების ხანა“-ც კი ეწოდა. რა თქმა უნდა, ეს აღორძინება არ გახლდათ ევროპული რენესანსის მსგავსი და ტოლი, თუმცა XII საუკუნეში საქართველოში უკვე არსებული რენესანსის ნიშნები, ჯერ კიდევ არ იყო მოსპობილი [1, 270].

**განათლება.** ეპოქის გათვალისწინებით ამ პერიოდის სწავლა-განათლების დონე მნიშვნელოვნად იყო დაქვეითებული შუასაუკუნეების (XI-XII სს.) პერიოდის დონესთან შედარებით. ეს თავისთავადაც ცხადია, ვინაიდან „ოქროს ხანად“ წოდებული შუასაუკუნეების, როგორც ქვეყნის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა, მტკიცე და მოქნილი ზნეობრივი და სულიერი მდგომარეობა საქართველოსი, იძლეოდა იმის საშუალებას, რომ ქვეყნის კულტურული აღორძინება განხორციელებულიყო. ამას, მოგეხსენებათ, არ განაპირობებდა მხოლოდ მატერიალური მხარე, არამედ ორი მთავარი კომპონენტის: სახელმწიფოსა და ეკლესიის ჰარმონიული ურთიერთობა, დაწყებული დავით IV აღმაშენებლის მიერ გატარებული რეფორმებით, რომელთა საშუალებითაც საქართველოს პოლიტიკურმა და რელიგიურმა ცნობიერებამ თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს მიაღწია. საქართველოს აღორძინებამ მისი კულტურა ევროპული რენესანსის დონემდეც კი აღამაღლა და შეიძლება ითქვას, რომ ცოტაოდენ გაუსწრო კიდევ მას. უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო მოსახლეობის რელიგიური ცნობიერების განვითარება, შეგნებული ქრისტიანობა და მასზე დაფუძნებული ლტოლვა სამშობლოს უკეთესი მომავლისათვის. სწორედ ჭყონდიდელ-მნიგნობართუხუცესისათვის ქვეყნის

აღმასრულებელ ხელისუფლებაში პირველი სახელოს ბოძება გახდა ის საფუძველი, რომელზეც წმინდა მეფემ საქართველოს მომავალი დააშენა.

დავითის შემდეგ ქვეყნის აღმავალი მდგომარეობა მისი მემკვიდრეების მეფობისას ინერციით გრძელდებოდა. რა თქმა უნდა, თამარ მეფის ზეობის ხანაც უმნიშვნელოვანესია საქართველოს კულტურული აღორძინებისათვის. მარტო რად ღირს მსოფლიო მნიშვნელობის ნაწარმოების – „ვეფხისტყაოსანის“ შექმნა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ადრეული რენესანსის პერიოდი თავისი განვითარებისა და აღმავლობის ზენიტში იყო. თუმცა, თამარის პერიოდიც დავით აღმაშენებლის მიერ გატარებული რეფორმების შედეგად მიღებული მდგომარეობის გაგრძელება გახლდათ, რომელმაც საუკუნეების განმავლობაში გამოკვება ქართული სახელმწიფო და ქართველი ერი.

XVI-XVII სს-ში განათლების მიღების საშუალება, რომელიც ეკლესია-მონასტრებთან არსებული საგანმანათლებლო კერების საშუალებით მიიღწეოდა, უკვე გაძნელებული იყო. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლები, რომელთაც არ გააჩნდათ სათანადო პირობები წერაკითხვის შესასწავლადაც კი. არისტოკრატთათვის ეს „ფუფუნება“ არასოდეს წარმოადგენდა პრობლემას. განათლების საქმეს ეკლესია უძღვებოდა, ხოლო აღზრდის სისტემა არ გახლდათ მხოლოდ სასულიერო, არამედ საეროც. ვინაიდან გარდა ღვთისმეტყველებისა, ისწავლებოდა: ისტორია, ფილოლოგია, ფილოსოფია, მათემატიკა, გეოგრაფია და სხვა საგნები.

სწავლა-აღზრდის საქმეში მონინავე იდეები ეკუთვნოდა მეფე პოეტ არჩილს [2, 313]. მისი იდეებით, სწავლა-განათლების მიღების შესაძლებლობა მოსახლეობის ფართო ფენებს უნდა ჰქონოდათ და არა მხოლოდ არისტოკრატებს. მთავარი როლი მასწავლებელს ეკუთვნოდა, რომელიც ადვილიდან რთულისაკენ თანდათანობით გადასვლის მეთოდით ძნელად გასაგებს ადვილად გადასცემდა მონაფეს. ეკლესია-მონასტრებთან არსებულ სკოლებში, რეფორმატორი მეფის მიერ განხორციელებული ცვლილებების შედეგად, თავადაზნაურების შვილებთან ერთად მოსახლეობის დაბალი ფენებიდან გამოსული ბავშვებიც სწავლობდნენ. თუმცა, სკოლები ასევე მეფეთა და მთავართა სასახლეებშიც არსებობდა. რაც შეეხება უმაღლეს სასწავლებლებს, ერთადერთი ვარაუდი გახლავთ აკადემიის არსე-

ბობა გრემში, რომელიც შაჰ აბასის შემოსევების შედეგად განადგურდა 1614-1617 წწ.

მართლმადიდებლური სასწავლებლების გარდა ამ პერიოდის საქართველოში არსებობდა აგრეთვე რომაულ-კათოლიკური ეკლესიის მიერ მისიონერული მოღვაწეობისას დაარსებული სასწავლო დანესებულებებიც, სადაც გარდა ღვთისმეტყველებისა, ისწავლებოდა უცხო ენებიც. ისევე როგორც ნებისმიერ ქვეყანაში, ჩვენშიც აღნიშნული მისიონერული სკოლების ძირითად მოვალეობას არა იმდენად ერის განათლება წარმოადგენდა, რამდენადაც იდეოლოგიური და რელიგიური ზემოქმედება ქართველ ერზე. მოგეხსენებათ, რომ ნებისმიერი რელიგიის ძირითად შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს მრევლი. მისიონერული მოღვაწეობაც შესაბამისად მიზნად ისახავდა, სარწმუნოების გავრცელების პარალელურად, რომაულ-კათოლიკური ეკლესიისათვის მრევლის შემატებას. ამის ნათელი დადასტურება გახლავთ სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები უამრავი კათოლიკე ქართველი და სომეხი ეროვნების ადამიანი, რომელთაც სარწმუნოების გამო „ფრანგებს“ უწოდებენ.

მისიონერებმა, რომლებიც ძირითადად დედაქალაქსა და მსხვილ ქალაქებში მოღვაწეობდნენ, დააარსეს საკვირაო და დაწყებითი სკოლები. პირველი მისიონერული სკოლა გაიხსნა თბილისში 1630 წელს, შემდეგ სამეგრელოში, 1670 წელს კი ქუთაისში, გორში და სხვ. წარჩინებული მოსწავლეები იგზავნებოდნენ რომის პაპის მიერ დაარსებულ კოლეჯში, სადაც კათოლიკე მღვდლებს ამზადებდნენ. აღნიშნული სისტემა კარგად ჰგავს და შეიძლება ითქვას ზუსტი ასლია მუსლიმანური თურქეთის მიერ განხორციელებული იმ პროექტისა, რომელიც დღესაც მოქმედებს ჩვენს ქვეყანაში. განსაკუთრებული ყურადღება მას აჭარის მთიანეთში ექცევა. პატარა ბავშვები სასწავლებლად თურქეთის მიერ დაფინანსებულ პანსიონატებში მიჰყავთ. წარმატებულ მოსწავლეებს აგზავნიან თურქეთში, სადაც მათ მომავალ სასულიერო პირებად ამზადებენ. თავისუფლად შეიძლება იმის თქმა, რომ იდეოლოგიური სამსახური ეკლესიაში გაცილებით კარგად მოქმედებს, ვიდრე სახელმწიფოში. ტრადიციულ ქვეყნებში, რომელთა რიცხვს ჯერ-ჯერობით საქართველოც მიეკუთვნება, რელიგიური ფონი ძალზედ მაღალია, რასაც კარგად იყენებენ საკუთარი მიზნების განსახორციელებლად უცხო რელიგიების წარმომადგენლები. განსაკუთრებით მაშინ, როცა ჩვენ თვითონ არანაირ ბარიერს არ ვუწესებთ მათ მოღვაწეობას.

**მეცნიერება.** ჩვენ მიერ განსახილველი პერიოდის მეცნიერება ძირითადად ისტორიოგრაფიას მოიცავს. როგორც ცნობილია, სამეცნიერო და ზოგადი კულტურული ცენტრები საქართველოში ყოველთვის თბილისში მდებარეობდა. განსაკუთრებით ისინი მეფეთა სასახლეში იყვნენ წარმოდგენილნი. XVI-XVII სს-ის მეორე ნახევარში აქ თავს იყრიდნენ მეცნიერები, მწერლები, ხელოვანები. XVII საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს მარიამ დედოფლის ინიციატივით გადაინერა „ქართლის ცხოვრება“. გარდა ქართული ისტორიული წიგნების თარგმნისა, ითარგმნებოდა უცხო ენებიდან ძირითადად სამართლის კანონები. პოლიტიკური დაშლისა და ეკონომიკური დაქვეითების პირობებში ქართული სამართლის ხარისხიც დაქვეითდა, რამაც უცხოენოვანი სამართლის წიგნების თარგმნის აუცილებლობა გამოიწვია.

სამეცნიერო მუშაობას თვით სამეფო კარი უწყობდა ხელს, რომლის გარეშეც ვერანაირი მეცნიერული მოღვაწეობა ვერ განვითარდებოდა. ვახტანგ V-ის შვილები: არჩილი, ლევანი და გიორგი XI სამეცნიერო მოღვაწეობის ორგანიზატორები იყვნენ. თვით არჩილი იყო პოეტიც და მეცნიერიც. ლევანი იყო შემკული ისეთი ეპითეტებითაც, როგორცაა: „ბრძენი და მეცნიერი“, „განსწავლული სამეცნიერო წიგნთა“ [1, 273].

ქართული კულტურის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილია ქართული მედიცინა, რომელმაც სხვა დარგებთან შედარებით მაღალ დონეს მიაღწია. ამის დასტურია XVI საუკუნეში შექმნილი ძეგლი „იადიგარ დაუდი“, რომელიც დავით XI-მ სტამბოლში შეადგინა. აღნიშნული წიგნიდან ირკვევა, რომ ამ პერიოდის საქართველოში არა მხოლოდ წამლებით მკურნალობდნენ, არამედ ქირურგიული ჩარევებითაც.

XVII ს-ის უმნიშვნელოვანესი მოღვაწე გახლავთ ცნობილი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე (1626-1696 წწ.), თუმცა როგორც მეცნიერები ასკვნიათ, მას სათანადო კრიტიკული აღლო არ გააჩნდა და ამიტომაც მრავლადაა შეცდომები მის ნაშრომში. მან 1691 წელს თარგმნა მუსლიმანური სამართლის წიგნი „ჯამი აბასი“ და შეადგინა სპარსულ-არაბულ-ქართული ლექსიკონი. ასევე მას უდიდესი როლი მიუძღვის ფირდოუსის „შაჰნამეს“ ქართული ვერსიების შექმნაში. XVI-XVII საუკუნეებში პრაქტიკაში ყოფილა ე. წ. „ღვთის სამსჯავროს“ – ორდალების სისტემა. არქანჯელო ლამბერ-

ტის, შარდენისა და ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობებით, XVII ს-ში გამოყენებული ყოფილა მდულრით გამოცდა და ორთაბრძოლა. თუმცა ხშირად სასამართლო უარს ამბობდა ხმლით გამოცდაზე და ფიცით კმაყოფილდებოდა.

მტერთა მრავალწლიანმა ბატონობამ დალი დაასვა ასევე მაღალგანვითარებულ ქართული ხელოვნების დონეს, თუმცა, გამორჩეული ძეგლების რიცხვი მაინც დიდია. XVII ს-ში ამ მხრივ გამოირჩევა კახეთი. შენდება ახალი დედაქალაქი გრემი, ასევე მრავალი სხვა ტაძარი თუ სასახლე. სამშენებლო მასალებიდან დიდ გავრცელებას იძენს აგური. ამიტომაც, კახეთის ამ პერიოდის ეკლესია-მონასტრებისა და ციხე-კოშკების ძირითადი ნაწილი აგურითაა აშენებული. ამავე პერიოდს მიეკუთვნება შუამთის მონასტრის მშენებლობა, ასევე ანანურის ციხე, მჭადიჯვრის ეკლესია დუშეთსა და მუხრანს შორის, ქსნისა და სხვილოს ციხეები.

**მხატვრული ლიტერატურა და ხალხური სიტყვიერება.** XVI-XVII სს-ის ლიტერატურას მეცნიერები „აღორძინების ხანის“ მწერლობას უწოდებენ. ამ პერიოდის შემოქმედებას მოტივთა და ჟანრთა ნაირსახეობანი ახასიათებს. ერთი მხრივ (ძირითადად XVI ს.) გრძელდება სპარსული პოეზიის ნიმუშების თარგმნა და, მეორე მხრივ, „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებათა თუ ჩამატებათა მთელი ციკლი, რომელთა ავტორებიც იყვნენ: სარგის თმოგველი, მანუჩარ მწერალი, იოსებ ტფილელი, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი და სხვა.

განსაკუთრებით XVII ს-ში ძლიერდება საერო პოეზია, რომელიც სასულიერო მწერლობას ავიწროვებს. ქართული ლიტერატურა, როგორც ივ. ჯავახიშვილი ბრძანებს, საერთო-ეროვნული ინტერესების სამსახურში ჩადგა და ხალხის კულტურულ მთლიანობას განასახიერებდა. „ამასთანავე ლიტერატურაში გაჩნდა აჩრდილი პესიმიზმისა, რაც უმთავრესად ქვეყნის ეკონომიკურსა და პოლიტიკურ ცხოვრებაში შექმნილი „ჩიხის“ ანარეკლი იყო [3, 4]. საერთო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას თავისი იდეოლოგიაც გაუჩნდა ლიტერატურული თხზულებების სახით. ესაა თეიმურაზ I-ის „წამება ქათევან დედოფლისა“, არჩილის „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“, იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“, ფეშანგი ხითარიშვილის „მაჰნავაზიანი“ და სხვა.

XVI-XVII სს. კვლავაც მიმდინარეობდა ტაძრების მოხატვა. მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანა დაქუცმაცებული იყო, მაინც ბევრი

სამხატვრო სკოლა არსებობდა. განსკუთრებით გავრცელებული ამ პერიოდში გახლდათ ტაძრებში მეფისა და მისი ოჯახის წევრების გამონახვა. თუმცა ნახატის შესრულების დონე გაცილებით დაბალია წინა საუკუნეებთან შედარებით, რაც ისევ და ისევ ქვეყნის ეკონომიკური და სულიერი რეგრესით აიხსნება. კედლის მხატვრობას ძირითადად ადგილობრივი მხატვრები ასრულებდნენ, თუმცა ინვეზდნენ უცხოელ მხატვრებსაც. მაგალითად კახეთში უმუშავიათ რუს მხატვრებსაც და აღუდგენიათ მხატვრობა ალავერდში, მოუხატავთ გრემის ეკლესია და სხვა. ამავე პერიოდს მიეკუთვნება 1646 წ. ლევან დადიანის ინიციატივით მამუკა თავაქარაშვილის მიერ გადანიჭილი და 39 მინიატურით შემკული „ვეფხისტყაოსანი“. ასევე 1628 წ. პირველი ქართული ბეჭდური წიგნი გამოიცა იტალიაში, რომში ნიკიფორე ირბახის ევროპაში ელჩობის დროს, სადაც სტეფანო პაოლინის ხელმძღვანელობით და ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის (ნიკიფორე ირბახის) მონაწილეობით დამზადდა ქართული შრიფტი და დაიბეჭდა ლოცვანი ქართული ანბანით, ხოლო 1628-1629 წწ. კი გამოქვეყნდა „ლექსიკონი ქართული და იტალიური შედგენილი სტეფანო პაოლინის მიერ, ქართველი ნიკიფორე ირბახის... დახმარებით“.

XVI-XVII საუკუნეების ქართული კულტურის, ლიტერატურისა და ხელოვნების ამ მოკლე ექსკურსითაც კი საკმარისია დანახვა, შეფასება და დაფასება იმ უდიდესი ღვაწლისა, რომელიც პოლიტიკურად და სულიერად დაქვეითებულ საქართველოში განხორციელდა. მიუხედავად უამრავი სიძნელისა, მრავალრიცხოვანი შემოსევებისა და ქვეყნის შიგნით არსებული დაქსაქსვისა, ქართველმა ერმა მაინც შეძლო ევროპულ და მარადიულ ღირებულებებზე უარი არ ეთქვა და თავისი წვლილი შეეტანა ამ ზოგადსაკაცობრიო საქმეში. ძალზედ ძნელია, როცა მტერი გარს გახვევია, რაიმე ახალი შექმნა, თქვა ახალი სიტყვა სამყაროში. მაგრამ შინაგანი სიძლიერე, სიმტკიცე და ღვთისადმი რწმენა, რომელიც ქართველ კაცს ყოველთვის თან სდევდა, ყოველგვარ დაბრკოლებას ადვილად გადასალახხხდიდა მისთვის. ამიტომაც საქართველო დღევანდელ დღემდე მსოფლიოს მრავალ ქვეყანას შორის ისევ და ისევ მოიაზრება როგორც ერთ-ერთი უძველესი და უმდიდრესი წარსულისა და ტრადიციების მქონე ქვეყანა, რომელმაც კაცობრიობას მრავალი ფასდაუდებელი და მარადიული მნიშვნელობის საგანძური მისცა.

## დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ჯამბურია გ., ქართული კულტურა XVI-XVII სს., ციკლიდან „საქართველოს ისტორია“, 3, თბილისი, 2010.
2. მუსხელიშვილი დ., სამსონაძე მ., დაუშვილი ალ., საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან 2009 წლამდე, თბილისი, 2012.
3. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბილისი, 1970.
4. დელიკოსტანტისი კ., სასკოლო რელიგიური აღზრდა, ათენი, 2009 (ბერძნულ ენაზე).

**Archimandrite Michael Ejibishvili**

*Doctor of Social Sciences, Church of Greece*

### **Georgian Culture in the Period of „Small Revival“ (XVI-XVII Centuries)**

#### **Summary**

XVI-XVII centuries were one of the most difficult periods in the history of Georgia. Maintaining the status quo of this time was more important than creating a new one. Nevertheless, certain changes were observed in the development of education, science and literature. Despite the political decline in the country, the royal family tried to keep the steps of the world. Despite numerous invasions and internal unrest, the Georgian nation still managed not to reject European and eternal values and contribute to this universal cause.

## იმერეთის სამეფოს რუსეთის მფარველობაში მიღების საკითხი (1783 წლის აპრილი-სექტემბერი)

მფარველობის საკითხი ყირიმის ანექსიის შემდეგ და პოდპოლკოვნიკ ვასილ ტომარას მისია იმერეთში. 1783 წლის 8 აპრილს ეკატერინე II-მ ხელი მოაწერა ყირიმის სახანოს გაუქმებისა და მისი მიწების რუსეთთან მიერთების საგანგებო მანიფესტს. ყირიმი, ტამანის ნახევრაკუნძული და ყუბანის მხარე რუსეთის იმპერიის ნაწილად გამოცხადდა. ცოტა ხანში ყირიმის ხანი შაჰინ-გირეიც ტახტიდან „ნებაყოფლობით“ გადადგა და ყირიმის სახანომ არსებობა სამუდამოდ დაასრულა. ამიერიდან რუსეთის მთავარი მიზანი ახალმიტაცებული ტერიტორიების უომრად შენარჩუნება იყო. საომარი სამზადისის დაწყება ოსმალეთში შეინიშნებოდა. თუმცა ჯერ კიდევ უცნობი იყო, რამდენად გაბედავდა მომხდარის შედეგად დაზაფრული სულთნის ხელისუფლება რუსეთთან ახალი ომის ატეხვას.

ამ ფრიად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმის დროისათვის საიმპერატორო კარზე უკვე შემუშავებული და ჩამოყალიბებული იყო ორივე ქართულ სამეფოსთან უახლოეს ხანებში პოლიტიკური ურთიერთობის განმსაზღვრელი ძირითადი მიმართულებებიც: ერეკლე II ეკატერინე II-ის ქვეშევრდომობა-მფარველობაში უნდა მიღებულიყო, ამავე სტატუსით სოლომონ I-ის მიღება კი გადაიდო იქამდე, სანამ ოსმალთა მხრიდან ზავი ნარჩუნდებოდა, მათი მხრიდან ომის დაწყების დამატებითი საფუძვლის მიცემის თავიდან ასაცილებლად (შეგახსენებთ, რომ ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის თანახმად, სოლომონ I-ის ინტერესების საწინააღმდეგოდ, რუსეთმა მთელი დასავლეთ საქართველო სულთნის ქვეშევრდომად აღიარა<sup>1</sup>). ამავდროულად იმერეთის მეფის პოლიტიკურ განწყობებში ანტიოსმალური და პრორუსული მიმართულებების შენარჩუნება და გაძლიერება აუცილებელ მიზნად ისახებოდა [2, 112-114].

ნიშანდობლივია, რომ ეკატერინეს კარის დიდმოხელე, გენერალ-

<sup>1</sup> ამ საკითხის თაობაზე დანვრილებით იხილეთ [3, 144-150].

ანშეფი გრ. პოტიომკინი საქართველოს საქმეების საკითხზე ორ ორდერს ადგენს და სვლას აძლევს 3 აპრილს, როცა ყირიმის ანექსიის საკითხი უკვე გადაწყვეტილი იყო და დღე-დღეზე იმპერატრიცას ხელმონერილი შესაბამისი დადგენილებაც უნდა გამოცემულიყო. გრ. პოტიომკინის ერთი ორდერით პეტერბურგი თავის მუდმივ წარმომადგენელ („მინისტრ“) პოლკ. ს. ბურნაშევს, შესაბამისი მითითებების დართვით, მიავლენდა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების კარზე [12, 1-2]. მეორე და საიდუმლო ორდერით გენერალ-ანშეფი კავკასიის კორპუსის მეთაურს, გენერალ-პორუჩიკ პ. პოტიომკინს დაწვრილებით ამცნობდა უმაღლესი ხელისუფლების გადაწყვეტილებას ქართულ სამეფოებთან შემდგომი პოლიტიკური ურთიერთობის თაობაზე და ამ მიმართულებით სამოქმედო გეგმასაც უდგენდა [9, 155].

ორდერის ბოლო, მე-4 პუნქტში, რომელიც ეხება იმერეთის საკითხს, გრ. პოტიომკინი იუწყებოდა, რომ მეფე სოლომონს თავად ამცნობდა მეფე ერეკლეს „უზენაეს მფარველობაში“ მიღების გადაწყვეტილების თაობაზე [9, 155]<sup>1</sup>. ამ შინაარსის წერილი იმერეთის მეფისათვის გრ. პოტიომკინს უეჭველად ამავე დღეს უნდა გაეგზავნა პოდპოლკოვნიკ ვასილ ტომარას ხელით. ვინაიდან ამავე ოფიცერს გრ. პოტიომკინის დავალებით, ზემოხსენებული ორდერი მიჰქონდა პ. პოტიომკინთან გეორგიევსკში და შემდეგ თბილისში ერეკლესთვის უნდა მიერთმია ტრაქტატის პროექტი. მასვე ევალებოდა ტრაქტატის თაობაზე მეფესთან უშუალოდ მოლაპარაკებების წარმოებაც. ამ ყოველივეს შესრულების შემდეგ კი ვ. ტომარას მისიაში შედიოდა ქუთაისში სოლომონ I-ის მონახულება, მისთვის წერილების გადაცემა და უკან მეფის საპასუხო წერილის წამოღება.

ვ. ტომარამ გრ. პოტიომკინის წერილები 6 მაისს ჩაუტანა კავკასიის ხაზის სარდალს. სამი დღის შემდეგ, 9 მაისს (ხანგრძლივი მგზავრობის შემდეგ ვ. ტომარას, ეტყობა, გეორგიევსკში სამი დღით შეუსვენია) პ. პოტიომკინი სოლომონს თავის მხრივ წერს, რომ მასთან აგზავნის თავად გრიგოლ პოტიომკინის წერილს, საიდანაც მეფე შეიტყობს, რომ იმპერატორის კეთილი ნებით, ერეკლე მეფე მიიღება საიმპერატორო ტახტის მფარველობაში, რის შედეგადაც მისი ოჯახი და სამეფო დაცული იქნება ყველა ხალხისაგან,

---

<sup>1</sup> ეს დავალება გრ. პოტიომკინს ეკეტერინე II-ისგან ჰქონდა მიღებული [9, 141].

რომლებიც დააპირებენ მის შევიწროებას ან შეურაცხყოფას. შემდეგ გამოთქვამდა „გულრწფელ სურვილს, რომ გარემოებებს მისი უგანათლებულობისთვისაც (სოლომონისთვის – დ. მ.) გაეხსნა გზა, ესარგებლა იგივე უპირატესობით და ყოფილიყო დაუმარცხებელი და გულუხვი ეკატერინეს მტკიცე ფარის ქვეშ.“ იქვე პ. პოტიომკინი იმერეთის მეფეს ატყობინებდა იმპერატორის სურვილს, რომ „მუდმივ და კეთილ კავშირში ყოფილიყო“ მეფე ერეკლესთან, რის თაობაზეც ასევე აპირებდა, შეეხსენებინა ქართლ-კახეთის მეფისათვისაც. დანარჩენს კი ამ წერილის მომტანი პოდპოლკოვნიკი ტომარა მოგახსენებსო, დასძენდა იგი ბოლოს [9, 157].

მეორე დღესვე, 10 მაისს პავლე პოტიომკინი გრ. პოტიომკინს უპატაკებდა, რომ მას ტომარას ხელით მის მიერ გამოგზავნილი ტრაქტატის პროექტი და წერილები უკვე მიეღო და ნინა დღით ქართველი მეფეებისკენაც გაეშვა. პატაკს თან ახლდა ასევე მეფე სოლომონისადმი პ. პოტიომკინის წერილის ასლი [1, 63].

მაგრამ მანამდე სამხრეთისაკენ, ყოფილი ოსმალური სამფლობელოებისაკენ რუსული ექსპანსიონიზმით აფორიაქებული სულთნის ხელისუფლების საომარი სამზადისი იმერეთის მეფისათვის, ცხადია, შეუმჩნეველი არ დარჩენილა. 27 აპრილს სოლომონ I ამის თაობაზე ატყობინებს პ. პოტიომკინს: ამ მხარეში ოსმალთა ჯარი გროვდება, ამზადებენ დიდ სამხედრო მარაგებს. მეფე აღნიშნავდა, რომ მისთვის ჯერ უცნობი იყო, რა მიზნით იკრიბებოდნენ ისინი, ან საითკენ აპირებდნენ დაძვრას. ეტყობა, მეფის კარზე ჯერ კიდევ არ მოეღწია ყირიმის ანექსიის „ცხელ-ცხელ“ ამბავს. ამიტომაც, მეფე შიშობდა, რომ მისი მტრის გააქტიურება შეიძლებოდა იმერეთში შემოსაჭრელად ყოფილიყო გამიზნული. სოლომონი ითხოვდა, ეს ამბავი სასწრაფოდ ეცნობებინათ გრ. პოტიომკინისათვის, რომელიც ასეთ შემთხვევაში იმპერატორის სახელით მას „ძლიერ მფარველობასა და დაცვას“ შეჰპირებია. წერილში მეფეც ამ დანაპირების აღსრულებაზე ამყარებდა იმედს და თან აცხადებდა, რომ კავკასიის კორპუსის რუს სარდალს შემდგომში აუცილებლად მიაწვდიდა მტრის მოქმედებისა და განზრახვის შესახებ დაზვერვით მიღებულ უფრო ზუსტ ცნობებს [9, 156].

როცა მისთვის დაკისრებული საქმე ქართლ-კახეთის მეფის კარზე მოაგვარა, ვ. ტომარა გაემგზავრა იმერეთში. იგი 5 ივნისს ჩავიდა ქუთაისში და მეფეს ჩამოუტანა ორივე პოტიომკინის მიერ მონერილი წერილები, რომლებიც საიმპერატორო კარის მიერ მისი

მფარველობაში მიღების გადადებას ატყობინებდნენ, თუმცა სიტყვიერ გამხნელებას არ აკლებდნენ. მაგრამ მესამე დღეს სოლომონი ავად გამხდარა, რუსეთიდან წარმოგზავნილი პოდპოლკოვნიკი დროულად ველარ მიიღო და რუსი ოფიცერი მხოლოდ 14 ივნისს გამოისტუმრა უკან თბილისისაკენ პ. პოტიომკინთან გატანებული ორი წერილითურთ<sup>1</sup>.

სოლომონს რუსეთისაგან მფარველობა-დახმარების იმედი გაუღვივა ტომარას სტუმრობიდან ერთი თვის თავზე, 5 ივლისს მასთან ს. ბურნაშევის წვევამ. რუსეთის სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა დაათვალიერა სამეფოს ყველა სტრატეგიული ადგილი და იმერეთში შემომავალი გზები სამხედრო დანიშნულების გეგმების შესადგენად. გახარებულ სოლომონს იმედი მიეცა, რომ რუსეთი ბოლოს და ბოლოს სიტყვიდან საქმეზე იწყებდა გადასვლას. მეფე გრ. პოტიომკინისადმი მიწერილ წერილში მის მიმართ უდიდეს მადლიერებას გამოხატავდა გამოჩენილი ყურადღებისათვის და „ყოვლად მონყალე დიდი ხელმწიფისა და სამშობლოს დედისადმი“ (ანუ ეკატერინე II-ისადმი) ერთგულებას კვლავ ადასტურებდა [9, 185]. იმერეთის მეფემ რუსეთის იმპერიის ავტორიტეტის გამოყენებით (იქიდან „უმაღლესი ბრძანების“ მიღების საშუალებით) დადიანისა და გურიელის სრული დამორჩილების შესაძლებლობაც მოსინჯა. იქნებ საიმპერატორო კარს კეთილი ნება გამოეჩინა და სამეფოს მეტი უსაფრთხოების მიზნით ამ მთავრებისათვის მეფისადმი მორჩილების ბრძანებაც გაეცა<sup>2</sup>.

ს. ბურნაშევს იმერეთის მეფემ ახალი ამბები შეატყობინა: პორტას ფოთის ციხეში **სამთულიანი**<sup>3</sup> ფაშა გამოუგზავნია ათიათასიანი ჯარისა და დიდძალი მუშახელის თანხლებით. მუშახელის ნახევარი ფოთშივე დარჩენილა ციხის გასამაგრებლად, ხოლო მეორე ნახევარი კი ენგურის შესართავთან, ანაკლიაში გადაუგზავნიათ იქ ციხის

<sup>1</sup> ამის შესახებ ვ. ტომარა ატყობინებდა პ. პოტიომკინს 24 ივნისს თბილისიდან გაგზავნილი პატაკით. იხ. [9, 179-181].

<sup>2</sup> იხ. სოლომონ I-ის წერილი პ. პოტიომკინისადმი [8, 186]. წერილის რუსული თარგმანი დათარიღებული არაა, ქართული დედნის მიხედვით კი ისიც იმავე დღეს, 12 ივლისს უნდა იყოს დანერილი – „ქ<sup>1</sup>ს აქეთ ჩღპზ ნელსა ივლისსა თორმეტსა“ [9, 186, შენ. ც].

<sup>3</sup> ოსმალეთის იმპერიაში თუღის რაოდენობით განისაზღვრებოდა ფაშის რანგი. სამთულიან ფაშად იწოდებოდა ვეზირის თანამდებობის მქონე ფაშა [5, 78-79].

ასაშენებლად. ეს ამბავი თბილისში დაბრუნებულმა „მინისტრმა“ სხვა საჭირო ცნობებთან ერთად მყისვე რუსეთში აფრინა [8, 188]. ცხადია, სულთნის ხელისუფლების ეს ნაბიჯი იყო რეაქცია ყირიმის ანექსიაზე. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში რუსეთის ფეხის მოკიდების საპასუხოდ პორტა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში იმყარებდა მდგომარეობას<sup>1</sup>. ოსმალეთის მხრიდან შესაძლო თავდასხმის მოლოდინისას რუსეთშიც შეუდგნენ შესაბამისი თავდაცვის დაჭერას: აგვისტოს დასაწყისში გენერალ-ანშეფმა გრ. პოტიომკინმა თავის განკარგულებაში მყოფი ჯარი სასწრაფოდ სრულ საბრძოლო მზადყოფნაში მოიყვანა [13, 222; 1, 64].

**გეორგიევსკის ტრაქტატი და იმერეთის მფარველობაში მიღების საკითხი.** გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში, კავკასიის კორპუსის სარდლის რეზიდენციაში, 1783 წლის 24 ივლისს ერეკლე II-ის უფლებამოსილმა პირებმა – ი. მუხრან-ბატონმა და გ. ჭავჭავაძემ ხელი მოაწერეს ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის ქვეშევრდომობა-მფარველობაში შესვლის ხელშეკრულებას.

ვ. ტომარას ხელით სოლომონის წერილის მიიღების შემდეგ პ. პოტიომკინი იმერეთის მეფეს მომდევნო წერილით, პირველ რიგში ატყობინებდა, რომ იმპერატრიცამ კეთილი ინება, მეფე ერეკლე და მისი სამეფო „*მიელო თავის ძლიერ მფარველობაში*“, რაც შესაბამისი ხელმოწერილი ტრაქტატითაც დამტკიცდაო. ამიერიდან „*ქართველთა მეფე მიღებულია სრულიად რუსეთის ვასალად*“, ხოლო „*ქართველთა სამეფო დამოკიდებულია იმპერატორის სკიპტრაზე*“, განაგრძობდა გენერალ-პორუჩიკი და მომავალში სოლომონსაც ერეკლესნაირ მდგომარეობაში ყოფნას უსურვებდა. უმაღლესი ნებაა ასევე, – დასძენდა პ. პოტიომკინი, – ორივე სამეფო იყოს ერთმანეთთან მშვიდობიან და მოკავშირულ მდგომარეობაში, ხოლო მე, როგორც იმპერატორის ხელისუფლების წარმომადგენელი, ვიყო არბიტრი ანუ უმაღლესი მსაჯული თქვენს შორის ურთიერთუთანხმოების შემთხვევაშიო (ასეთი ინსტრუქცია პ. პოტიომკინს უნდა

<sup>1</sup> ნაკლებადაა მოსალოდნელი, ეს აქტიურობა დასავლეთ საქართველოს დაკარგვის შიშით ყოფილიყო გამოწვეული. შდრ. [1, 67]. ამ დროს ოსმალებს იმერეთზე ხელი ისედაც აღარ მიუწვდებოდათ, ხოლო მათ ხელში არსებულ დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთის მიმართ რაიმე ამოცანები რუსეთში იმ ეტაპზე არ გააჩნდათ. პეტერბურგში მთელი ყურადღება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დაუფლებისაკენ იყო მიმართული.

მიელო გრ. პოტიომკინისაგან. ამ უკანასკნელს კი უნდა გაეთვალისწინებინა ეკატერინე II-ის ადრე გამოთქმული თვალსაზრისი, რომ ურიგო არ იქნებოდა, თუკი ის უზრუნველყოფდა მშვიდობის დამყარებას ერეკლესა და სოლომონს შორის და ამისათვის იკისრებდა თავდებობასაც მეფეთა ურთიერთუკმაყოფილების შემთხვევაში და ასევე – მათ შორის არბიტრის როლსაც [7, 30-31]). პ. პოტიომკინი, გამოსატავდა რა კმაყოფილებას, იმერეთის მეფის მიერ იმპერატორის სამსახურისადმი სწრაფვის გამო (რის შესახებაც პოლკ. ტომარას უამბუნია მისთვის), მეფეს საჩუქრად სხვადასხვა ნივთებს უგზავნიდა<sup>1</sup>.

სოლომონ I სახტად დარჩა, როცა პ. პოტიომკინისაგან ერეკლე II-ის ეკატერინეს მფარველობაში მიღების ამბავი შეიტყო<sup>2</sup>. მისთვის ამგვარი მფარველობის მარტოოდენ სურვილი გაიმეტეს, რასაც არანაირი საქმიანი წინადადებები არ სდევდა თან. ეს კი მფარველობაში მიღებაზე უარის ტოლფასი იყო. იმერეთის მეფისთვის ცხადი იყო, რომ იგი რატომღაც „მოტეხეს“. სანამ ერეკლე II მასზე სხვადასხვა საშუალებით განხორცილებული ზენოლის შედეგად გააგზავნიდა რუსეთში თხოვნას მფარველობაში მიღების თაობაზე,

---

<sup>1</sup> ამ საჩუქრებს შეადგენდა ოქროს საათი, მრგვალი სათუთუნე, სიასამურისა და კვერნის ბეწვეული, დასალუქი ცვილი, ქალაღები და კალენდარი. იხ. [9, 220-221]. წერილის პუბლიკაციაში მისი დაწერის თარიღი აღნიშნული არ არის. დოკუმენტების კრებულის გამომცემლები მას 2 აგვისტოთი ათარიღებენ, თუმცა არ უთითებენ, რის საფუძველზე. საპასუხო წერილში სოლომონ I კი აღნიშნავს, რომ მან პ. პოტიომკინის 31 ივლისის წერილი მიიღო აგვისტოს 14-ში [9, 233]. ვინაიდან აქ უდავოდ ერთ და იმავე წერილზეა საუბარი, უპირატესობას ვანიჭებთ თანადროულ მონაცემს (31 ივლისს), მით უფრო, რომ ზემოაღნიშნულ რუსულ გამოცემაში წერილის 2 აგვისტოთი დათარიღების საფუძველი გაურკვეველია.

<sup>2</sup> ვ. მაჭარაძე წერდა, რომ 12 ივლისს მიწერილ თავის წერილებზე „სოლომონ მეფეს რუსეთიდან პასუხისათვის არ დაუცდია“ და „როგორც კი ქართლ-კახეთის მიერ რუსეთთან ტრაქტატის გაფორმების ამბავი შეიტყო“, 23 აგვისტოს პ. პოტიომკინს მან ახალი წერილი გაუგზავნა. იხ. [1, 67]. პატივცემულ მეცნიერს ეტყობა მხედველობიდან გამორჩა პ. პოტიომკინის 31 ივლისის (თუ 2 აგვისტოს) ზემოხსენებული წერილი, რომელიც სწორედ სოლომონის 12 ივლისის წერილის საპასუხოდ დაიწერა და იმერეთის მეფემაც სწორედ ამ წერილით 14 აგვისტოს მიიღო ოფიციალური შეტყობინება აღნიშნული ტრაქტატის გაფორმების შესახებ.

სოლომონს ასეთი მიმართვა უკვე ორჯერ ჰქონდა გაგზავნილი. ახლა კი ესოდენ სასურველი ხელშეკრულება იმერეთის მეფისათვის კვლავ მიუღწევად მიზნად რჩებოდა. იმერეთთან ტრაქტატის საკითხი გაურკვეველი მიზეზებითა და გაურკვეველი დროით კვლავ გადადებულიყო, მაშინ როცა ქართლ-კახეთის სამეფოს დაცვა რუსეთს თავის თავზე უკვე ოფიციალურად აელო (სხვა საკითხია, რა შედეგები მოუტანა ერეკლეს სამეფოს ამ „დაცვამ“).

23 აგვისტოს იმერეთის მეფემ მორიგი წერილით მიმართა ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის ხელისუფლების უმაღლეს წარმომადგენელს. ამ წერილით სოლომონ I დიპლომატიურ მადლობას უცხადებდა პ. პოტიომკინს „მეგობრობის გამოხატვისა და მიცემული რჩევებისათვის, ესარგებლა ერეკლეს მსგავსი ხვედრით,“ თუმცა კი, იქვე ვერ მალავდა უკმაყოფილებასაც: როგორ მიაღწია „ჩვენმა ძმამ ერეკლემ ტრაქტატის დამტკიცებას“, როცა დიდი ხანია, ჩვენ თავსა და ქვეყანას რუსეთის ხელმწიფის ქვეშევრდომად და მფარველობის ქვეშ მივიჩნევთო. სოლომონი სიტყვებს არ იშურებდა იმპერატორისადმი თავის ერთგულების საჩვენებლად და გაცხადებდა, თუ რაში გამოიხატებოდა მისადმი „ყოვლადმონყალე ხელმწიფის კეთილი ნება“, ან თუნდაც იმას მაინც რატომ არ ეუბნებოდნენ, რას ითხოვდნენ მისგან, რისი დაუყოვნებლივი შესრულების მზადყოფნასაც წინასწარ აცხადებდა. მეფე ასევე ითხოვდა, მისთვის ეცნობებინათ ერეკლესთან დადებული ხელშეკრულების შინაარსი და ფორმა<sup>1</sup>. სოლომონ I სრულ მზადყოფნას გამოთქვამდა უშუალოდ ტრაქტატის დასადებად რუსეთთან ოფიციალური მოლაპარაკების დასაწყებად, როცა პ. პოტიომკინს იმერეთში უმოკლეს დროში როტმისტრ კაზიხანოვის გაგზავნას ითხოვდა, რათა შემდეგ თავისი წარმომადგენლებიც

<sup>1</sup> არა გვგონია, სოლომონი ეშმაკობდა, როცა რუსი მოხელეებისაგან ტრაქტატის პირს ითხოვდა, იმ მოტივით, რომ მას არაოფიციალური წყაროებით უკვე ეცოდინებოდა მისი შინაარსი. შდრ. [4, 259]. აღნიშნული წერილის დანერამდე (23 აგვისტო) იმერეთის მეფის ყურამდე შეიძლება მართლაც მიეღწია ერეკლესთან გაფორმებული ტრაქტატის ზოგად შინაარსს, მაგრამ სრულიად ბუნებრივია, როცა მეფე რუსული მხარისაგან ითხოვდა ოფიციალურად დადასტურებულ დოკუმენტს, რაც მეფეს ტრაქტატზე ნათელი წარმოდგენის შექმნის საშუალებას მისცემდა. სოლომონი, რომელიც თვითონაც აპირებდა მსგავსი ხელშეკრულების დადებას, ლოგიკურია, რომ უაღრესად დაინტერესებული იყო, სრულად გარკვეულიყო მის ჭეშმარიტ არსსა და ცალკეულ დეტალებში.

გაეგზავნა ტრაქტატის გასაფორმებლად [9, 233-234]<sup>1</sup>.

რამდენიმე დღის შემდეგ (3 სექტემბერს) სოლომონ I უკვე უშუალოდ გრ. პოტიომკინს მიმართავს. წერილის დასაწყისში მეფე იმედს გამოთქვამს, რომ „დიდი თავადის“ მეშვეობით „ყოვლადმონყალე დედოფალი“ თავისი ყურადღებითა და მფარველობით გაუნევეს ყოველგვარ დახმარებას, რაც კი მისი სამშობლოსათვის სასარგებლო იქნება. აგრეთვე ეტყობა, აგვისტოს ბოლოსათვის იმერეთის მეფეს ამბავი მისვლია, რომ დადიანი რუსეთში ელჩობის გაგზავნას აპირებდა, რათა საიმპერატორო კარის შუამდგომლობით იმერეთის მეფისაგან სრული დამოუკიდებლობისათვის მიეღწია. ამის თაობაზე მოახსენებდა სოლომონი იმპერიის დიდმოხელეს და მოითხოვდა, რომ დადიანის ელჩებისათვის ეპასუხათ, რომ რუსეთში მხოლოდ ერთ მეფეს – სოლომონს აღიარებდნენ და ყველა მისი მოწინააღმდეგე რუსეთის ხელმწიფის მტრად იქნებოდა მიჩნეული [9, 234-235].

კავკასიის ხაზის სარდალი იმერეთის მეფის წერილმა ძალზე დააფიქრა. იგი ერთი მხრივ ხედავდა სოლომონ I-ის დიდ წაღილს რუსეთთან ტრაქტატის გასაფორმებლად, რაშიც ასევე დიდად იყო დაინტერესებული საიმპერატორო კარიც და იქიდან მას დავალებაც ჰქონდა მიცემული იმერეთის მეფის რუსეთის ერთგულებისაკენ მისადრეკად, მეორე მხრივ, კი პეტერბურგიდან უკვე მიეღო მითითე-

---

<sup>1</sup> იგივე წერილის, ოღონდ სხვა თარგმანის შთაბეჭდილებას ტოვებს სოლომონ I-ის წერილის შემდეგი პუბლიკაციაც. ამის საფუძველს იძლევა ორი გარემოება: 1. წერილის ტექსტი შინაარსობრივად პირდაპირ მიყვება ზემოაღნიშნული წერილის ტექსტს. მათ შორის განსხვავება გამოიხატება მხოლოდ სტილში, ოღონდ ამ უკანასკნელ ვარიანტს ბოლოში აკლია მეფის მადლობა გამოგზავნილი საჩუქრებისა და მკურნალისათვის; 2. ორივე წერილი პ. პოტიომკინის მიერ ერთი და იმავე დღეს, 6 სექტემბერს არის მიღებული. იქვე აღნიშნულია, რომ პირველი ვარიანტი უთარგმნია პოლკის კვარტერმასტერ მიხეილ მარკოვს, ხოლო მეორის მთარგმნელი მითითებული არ არის. ვინაიდან დედანში წერილის დაწერის თარიღი, ჩანს, არ არსებულა, გამომცემლებმა მისი დაწერის მხოლოდ ზედა ზღვარი – წერილის მიღების დრო, 6 სექტემბერი მითითეს [მდრ. 9, 237]. წერილის დაწერის თარიღად შეცდომით ადრესატის მიერ მისი მიღების თარიღს, 6 სექტემბერს უთითებს ი. ცინცაძეც [6, 114]. შესაძლებელია, მეცნიერის ეს შეცდომა მართლაც ნ. დუბროვინის შენიშვნიდან [იხ. 8, 55, შენ. 3] მომდინარეობს [1, 69, შენ. 1].

ბა, შესაბამისი ხელშეკრულების გასაფორმებლად აქამდე არსებული ხელისშემშლელი გარემოებების არსებობის თაობაზე [11, 155; 2, 113]. პ. პოტიომკინი შიშობდა, რომ ტრაქტატის დადების მორიგ გადადებას რუსეთის მიმართ მეფის გულაცრუება არ მოჰყოლოდა. ამიტომ მიუწერია, რომ სოლომონს სანდო კაცი გამოეგზავნა მასთან გასაფორმებელი ტრაქტატის საკითხზე მოსალაპარაკებლად, როგორც ამას თვითონ მეფე ითხოვდა, იმ იმედით, რომ ეს ნაბიჯი მეფეს გაუთავებელი სიტყვიერი დაპირებებიდან უშუალოდ საქმეზე გადასვლის შთაბეჭდილებას შეუქმნიდა. ყოველივე ამის თაობაზე წერილის მიღების (6 სექტემბერი) მეორე დღესვე პ. პოტიომკინი უფროს ბიძაშვილს დაწვრილებით მოახსენებდა და ხაზს უსვამდა, რომ მისი 3 აპრილის მითითების შესაბამისად, მონდომება არ დაუკლია, სოლომონ მეფე რუსეთის მფარველობაში მისაღებად რომ წაექეზებინა, მაგრამ საამისოდ მას ზედმეტი გარჯა არ დასჭირვებია, რადგან თვით სოლომონიც ამისათვის დიდად მონადინებული აღმოჩენილა. იმერეთის მეფის ელჩის მოსვლამდე კი სარდალი გრ. პოტიომკინისაგან ითხოვდა ახალ მითითებებს: ხომ არ შექმნილიყო უკვე ის ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარება, იმერეთთან ხელშეკრულების გასაფორმებლად რომ იყო საჭირო [14, 260; 1, 68], ხოლო თუ არა, მაშინ სულთნის კართან იმერეთის მეფის რა პირობებით შეთანხმება მიიჩნეოდა დასაშვებად [14, 260; 10, 193].

ამ დროს კი, როგორც ირკვევა, რუსეთის საიმპერატორო კარზე იმერეთის მიმართ ნახევარი წლით ადრე შემუშავებული მკაფიო დამოკიდებულება კვლავინდებურად უცვლელი რჩებოდა. სანამ სოლომონ მეფისა და პ. პოტიომკინის წერილებს მიიღებდა, გრ. პოტიომკინი ალ. ბეზბოროდკოს, რომელიც იმერეთთან ტრაქტატის დადებას უკვე შესაძლებლად მიიჩნევდა, აზრს უწუნებდა და ამ ნაბიჯის ჯერ ისევ არასაიმედოობაზე მიუთითებდა [15, 73; 10, 193-194].<sup>1</sup>

<sup>1</sup> ნ. დუბროვინთან წერილის დაწერის თარიღად 1785 წლის 5 სექტემბერია მითითებული (იხ. [8, 55], მაგრამ ეს მექანიკური შეცდომა უნდა იყოს, წერილი 1783 წლის 5 სექტემბერსაა დაწერილი. ეკატერინესადმი ბეზბოროდკოს ერთ წერილში იმერეთის მფარველობაში მიღების საკითხის მიმართ საიმპერიო კარზე ადრევე ჩამოყალიბებული აზრია გატარებული („...იმერეთის მეფე ამჟამადაც მიჰყვებოდა ერეკლეს მაგალითს, ხელს რომ არ გვიშლიდეს მისი პორტასადმი მორჩილება, რომელიც ჩვენი წინამორბედების არაშორსმჭვრეტელობითა და დაუდევრობით, ნათლადაა ჩადებული

ოსმალეთის დამოკიდებულების ცვლილება იმერეთის სამეფოს მიმართ ყირიმის ანექსიისა და გეორგიევსკის ტრაქტატის შემდეგ. კავკასიის ხაზის სარდლის შიში იმედგაცრუებული სოლომონ მეფის მიერ რუსეთისადმი დამოკიდებულის შესაძლო შეცვლის გამო უსაფუძვლო არ ყოფილა. სულთნის კარი შემფოთებული ადევნებდა თვალს რუსეთის ერთდროულ პოლიტიკურ გააქტიურებას როგორც ყირიმ-ყუბანის, ასევე ამიერკავკასიის მიმართულებით. რუსეთის მიერ ყირიმ-ტამანის ანექსიას უმაღლესი მოქმედი ქართლ-კახეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში გადასვლა. დღე-დღეზე აქ, ოსმალეთის საზღვრების სიახლოვეს მოსალოდნელი იყო რუსის ჯარის გამოჩენაც. ამ ვითარებაში იმერეთის მფარველობაში მიღების თაობაზე ინტენსიური მოლაპარაკებების წარმატებით დასრულების შემთხვევაში ოსმალები შავი ზღვის უკვე აღმოსავლეთ სანაპიროების დაკარგვის უდიდესი საფრთხის წინაშეც დგებოდნენ. რუსეთს შესაძლებლობა ეძლეოდა მომავალში ამ სანაპირო ზოლზე განლაგებული ოსმალური გარნიზონებისათვის ერთდროულად ზღვიდანაც მიეტანა იერიში და ხმელეთიდანაც (იმერლებთან ერთად). ამ შემთხვევაში გარდაუვალი იქნებოდა, თანდათან რუსეთის ხელში გადასულიყო ყველა ზღვისპირა ოსმალური ციხე უკვე ტამანიდან ბათუმამდე. ეს კი ოტომანთა იმპერიის სრული კრახის დასაწყისის ტოლფასი იქნებოდა.

ყირიმის მიერთებით რუსეთმა ფაქტობრივად უხეშად დაარღვია ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი, ისევე როგორც აინალი-კავაკის<sup>1</sup> კონვენცია. კონსტანტინეპოლში ძნელი მისახვედრი არ იყო, კავკასიის მიმართულებით რუსეთის ყველა პოლიტიკური ნაბიჯი ამიერიდან უშუალოდ ოსმალეთის წინააღმდეგ რომ იქნებოდა მიმართული. ასეთ პირობებში იმერეთის მეფის ასე ერთბაშად გახშირებული დიპლომატიური ურთიერთობები რუსეთის დიდმოხელეებთან, რაც ცხადია, ოსმალეთისათვის შეუმჩნეველი არ დარჩენილა, ამ უკანასკნელი-

---

კაინარჯის ტრაქტატში", იხ. [16, 469]). ბეზბოროდკოს წერილს თარიღი არ ადევს, თუმცა ო. მარკოვა მის შექმნას ზოგადად 1784 წლით ათარიღებს და მის საფუძველზე ასკვნის, რომ ბეზბოროდკოს გრ. პოტიომკინის შეხედულება უნდა გაეზიარებინა. იხ. [10, 194].

<sup>1</sup> 1779 წლის 10 მარტს აინალი-კავაკში (სულთნის საზაფხულო რეზიდენცია) ოსმალეთსა და რუსეთს შორის გაფორმებული შეთანხმების თანახმად ორივე მხარე აღიარებდა ყირიმის სახანოს დამოუკიდებლობას და უარს ამბობდა ყირიმის საშინაო საქმეებში ჩარევაზე [17, 688].

სათვის სულ უფრო შემაშფოთებელ იერს იძენდა.

ამდაგვარად, ერთ დროს უძლეველი პორტა მეტისმეტად მძიმე გამოწვევის წინაშე აღმოჩნდა. საჭირო იყო სასწრაფო ღონისძიებები მოსალოდნელი კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად. სულთნის კარი მზად ვერ დახვდა 1783 წელს ყირიმის სახანოსა და მიმდებარე მიწების ანექსიითა (8 აპრილი) და სუვერენული ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის ქვეშევრდომობაში გადასვლით (24 ივლისი) რუსეთის პოზიციების სერიოზულ განმტკიცებას ოსმალეთის საზღვრების უშუალო სიახლოვეს. რუსეთშიც ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს ოსმალთა რეაქციას. როგორც რუსი რწმუნებული კონსტანტინეპოლში, ს. ბულგაკოვი ეკატერინეს კარს ატყობინებდა, 31 აგვისტოს ოსმალეთის უმაღლეს სასულიერო იერარქებს თავიანთ საგანგებო შეკრებაზე კატეგორიულად განუცხადებიათ, რომ რუსეთის ქმედება ყირიმის მიმართ სრულად ენინააღმდეგება მასთან დადებულ ხელშეკრულებას და რომ ისლამი ვერ შეეგუება თანამორწმუნე ყირიმელების ყოფნას რუსეთის ქვეშევრდომობაში. გარდა ამისა, – აცხადებდნენ სასულიერო მეთაურები, – რუსეთი დროდადრო ახალ-ახალ მოთხოვნებსაც წამოაყენებს, სანამ თვით კონსტანტინეპოლსაც არ ჩაიგდებს ხელში. ამიტომ მუსლიმ ლიდერებს მოუთხოვიათ, რომ მთავრობას დაუყოვნებლივ დაენყო ომისათვის თადარიგის დაჭერა. იმპერიაში საომარი სამზადისიც დაიწყო: ნაბრძანები იყო ჯარის მობილიზაცია აზიასა და რუმელიაში, მიმდინარეობდა იანიჩართა დიდი რაზმების გადაადგილება, ხაზინიდან გამოიყო საჭირო თანხებიც, სამხედრო აღჭურვილობა იგზავნებოდა ხმელეთით ერზრუმისაკენ და ზღვით – სინოპისა და საიგალისკენ. ამ ფორიაქის ფონზე ალექსეებულ ხალხში ვრცელდებოდა ჭორები, რომ თითქოს აზიის მხარეში ომი უკვე დაიწყო, რადგან აღმოსავლეთიდან ქართველები რუსებთან ერთად თავს დასხმიან ოსმალურ სამფლობელოებს და ომი საცაა დუნაიზეც გაჩაღდებაო [13, 239-246; 1, 64-65].

მიუხედავად იმისა, რომ სულთნის მთავრობას რუსეთთან მოსალოდნელი ომის შემთხვევაში ავსტრიის იმპერატორისაგან ნეიტრალიტეტის პირობაც მიუღია, ხოლო საფრანგეთი სამხედრო ხომალდების გადაცემას შეპირებია, საერო ხელისუფლებას რუსეთთან ომის დაწყება მიზანშეწონილად მაინც ვერ მიუჩნევია. იმპერია შინაპოლიტიკურ კრიზისს მოეცვა, ქალაქებში შავი ჭირი და შიმშილობა მძვინვარებდა [13, 239-246; 1, 64]. ამ ვითარებაში მთელი ეს საო-

მარი სამზადისი თავდაცვითი მიზნით მიღებული გადაწყვეტილების შთაბეჭდილებას უფრო ტოვებდა, ვიდრე – შეტევისას. ამას უნდა ადასტურებდეს ელჩ ბულგაკოვის შეტყობინებაც, რომ სასულიერო ლიდერთა სურვილის წინააღმდეგ, სულთანი და მისი მთავრობა ომის თავიდან აცილებას ამჯობინებდნენ, თუკი ქართველები რუსებთან ერთად არ დაესხმოდნენ მის მიწა-წყალს [13, 247-248; 1, 66]. როგორც ჩანს, კონსტანტინეპოლში ძალიან უფრთხოდნენ უკვე რუსეთის ოფიციალური ქვეშევრდომის, ქართლ-კახეთის ჯარის შემოჭრას და ეს უფრო გასაგები გახდება, თუ გავიხსენებთ რუსეთ-ოსმალეთის წინა ომის დროს ერეკლეს ლაშქრის მწვავე სამხედრო რეიდებს ახალციხის საფაშოს ტერიტორიაზე.

ვინაიდან აქამდე მიღებული მძიმე პოლიტიკური მარცხის სამხედრო გზით გამოსწორება სულთნის კარისათვის ჯერ ისევ ზედმეტად სარისკო საქმედ მოჩანდა და აქამდე იმერეთის იარაღით დამორჩილების ყველა მცდელობაც წარუმატებლად დამთავრებულიყო, იმისათვის რომ რუსეთის ქვეშევრდომში იმერეთის გადასვლა და აქ რუსის ჯარის შემოსვლა მაინც აღეკვეთა, სტამბულშიც ერთბაშად შეიცვალა პოლიტიკური სტრატეგია ამ ქართული სამეფოს მიმართ. ოსმალეთმა ხელი აიღო იმერეთის დამორჩილებისა და ხარკის გადახდის იძულების ადრე წარმოებულ ისედაც უშედეგო პოლიტიკაზე. მით უფრო, რომ დასავლეთ საქართველოდან ხარკის მოთხოვნის უფლება კაინარჯის ხელშეკრულების პირობებით უკვე ისედაც დაკარგული ჰქონდა. გაძლიერებული რუსეთის ესოდენი გააქტიურებისა და ამის შედეგად, ქართლ-კახეთის სახით, შედარებით საიმედო მეზობლის დაკარგვის ფონზე (გეორგიევსკის ტრაქტატი) ოსმალეთისთვის იმერეთის სამეფოს ფრიად მნიშვნელოვანი ფასი დაედო და ერთგვარი ბუფერის როლიც დაეკისრა. ჟამთა ცვლის ირონიით, პორტასათვის ამ სამეფოს სუვერენიტეტის შენარჩუნება ისეთი სასურველი გახდა, როგორც არასდროს. ოსმალეთის ხელისუფლება მზად იყო სოლომონ მეფესთან მრავალ საკითხში წასულიყო მნიშვნელოვან დათმობებზე, ოღონდ კი მისი რუსეთის მფარველობაში, ფაქტობრივად კი ამ უკანასკნელის ქვეშევრდომობაში შესვლა არ დაეშვა. ცხადია, სულთნის კარისათვის ჯერ კიდევ არაფერი იყო ცნობილი რუსეთში შემუშავებული პოზიციის თაობაზე, რაც იმერეთის მფარველობაში მიღების გაურკვეველი ვადით გადადებას ითვალისწინებდა.

იმერეთის სამეფოს მიმართ ოსმალეთის დამოკიდებულების სა-

ფუძვლიანი ცვლილება, პირველ რიგში, ამ სახელმწიფოთაშორის დიპლომატიურ ურთიერთობაზე აისახა. ერთ დროს (რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წწ. ომამდე) ოსმალთა მხრიდან მორჩილების მოთხოვნით იარაღის ყლარუნის ფონზე, ნარბეჟკრული ოსმალთა ელჩების საშუალებით წარმოებული ჩვეული მოლაპარაკებები საბოლოოდ წარსულს ჩაბარდა. 1783 წლის შემოდგომაზე იმერეთის მეფის კარზე სტუმრობას მოუხშირეს სულთნისა და ფაშების მიერ წარმოგზავნილმა და მდიდრული საჩუქრებით დატვირთულმა მოციქულებმა. პირმლიმარი ელჩები თავიანთ ხელისუფალთა მუქარით სავსე შემონათვალის ნაცვლად ახლა უკვე კეთილგანწყობით აღსავსე წერილებს აახლებდნენ მეფე სოლომონს, რუსეთის არასაიმედოობაზე მიუთითებდნენ, ჩრდილოელი იმპერატრიცასათვის ზურგის შექცევისაკენ მოუწოდებდნენ და ბრწყინვალე პორტასთან მეგობრულ ურთიერთობას სთავაზობდნენ [10, 194; შდრ. 4, 259]. ერთ-ერთი ასეთ ელჩობა ქუთაისში უნახავს სოლომონ I-თან პ. პოტიომკინის მიერ წარგზავნილ ოფიცერ შტედერს. მისი ცნობით, მეფესთან ბათუმიდან წერილებითა და საჩუქრებით მოსულა ფაშის ძმა შვიდი თურქის თანხლებით [14, 320-321; 1, 74].

ს. ბურნაშევი პ. პოტიომკინს აუწყებდა, რომ იმერეთის სამეფო კარს ურთიერთობა ჰქონდა ახალციხესთან და მის მიერ გაგზავნილ მთარგმნელ ტამაზინის იმერეთში ყოფნის დროსაც იქ ჩასულა (ჩანს, ახალციხიდან) ერთი თურქი და 13 ოქტომბერს გაბრუნებულა უკან. როგორც იქ განუმარტავთ, ეს კაცი თურმე ხშირად ჩამოდიოდა მეფესთან, როგორც მისი ძველი ნაცნობი. თუმცა ბურნაშევი ეჭვობდა, რომ ეს ნაცნობობა მხოლოდ საბაბი შეიძლებოდა ყოფილიყო საქმიანი შეხვედრების გასამართად. ეტყობა, რუსი რეზიდენტი შიშობდა, რომ ამ თურქის საშუალებით ახალციხის ფაშას, შესაძლოა, ფარული მოლაპარაკებები ეწარმოებინა იმერეთის მეფესთან.

ზემოხსენებული „თურქი“ სტუმარი სოლომონ მეფეს ვერ შეხვდებოდა, ვინაიდან მეფე იმ დროს მძიმედ ავადმყოფობდა და მისი გამგზავრებიდან მხოლოდ ერთი კვირის თავზე მოიკეთა. მაგრამ უდავოა, რომ ოსმალთა ელჩებს შესაბამისი პატივით იღებდნენ იმერეთის მეფის კარზეც და სრული დიპლომატიური ეტიკეტის დაცვით ისტუმრებდნენ უკან.

თუმცა ერთი სომეხი ვაჭრის ცნობით, მანამდე კონსტანტინე-პოლში ყოფილა ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ერთობლივი და დიდი წარმომადგენლობითი ელჩობა (80 თავადის შემადგენლობით),

რომელთაც სულთნის კარი წინასწარ გაუფრთხილებიათ, რომ საქართველოში „დიდძალი რუსის ჯარი“ იმყოფებოდა და თუკი რუსეთი ქართველებს აიძულებდა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომს, ისინიც იძულებულნი გახდებოდნენ, ომში მონაწილეობა მიეღოთ [9, 238]<sup>1</sup>. ელჩების დასახელებული რაოდენობა საექვოდ დიდი მოჩანს. ამასთან, იმ დროს ჯერ არც რუსეთის ჯარი იყო შემოსული საქართველოში (თუმცა კი მათი შემოსვლის საკითხი გეორგიევსკის ტრაქტატით უკვე გადაწყვეტილი იყო და საამისო სამზადისიც მიმდინარეობდა). თუმცა ამ გარემოებათა გამო სულთანთან ამგვარი ელჩობის გაგზავნაც ვერ გამოირიცხება. შესაძლოა, ქართველი მეფეები თავისთან რუსის „დიდი“ ჯარის ყოფნით ოსმალეთს რუსეთთან კავშირის გამო მათ სანინააღმდეგო შესაძლო ქმედებისაგან თავშეკავებისაკენ მიანიშნებდნენ, თან რუსეთ-ოსმალეთს შორის შესაძლო ომის მოლოდინში ერთგვარად თავსაც იმართლებდნენ და იბოდიშებდნენ კიდევ, აქაოდა, თქვენთან ომის სურვილი არა გვაქვს, მაგრამ თუკი ამის გაკეთება რუსეთმა გვაიძულა, მისი ამოდენა ჯარი აქა დგას და აბა სხვა რაღა გზა დაგვრჩებაო.

მაშასადამე, ყირიმის ანექსიის გამო რუსეთთან ომის ზღვარზე მყოფი ოსმალეთის ხელისუფლება მთელ თავის დიპლომატიურ ძალისხმევას მიმართავდა სოლომონ I-ის კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად და რუსეთისაგან მის ჩამოსაშორებლად. საამისოდ კი ტკბილ სიტყვებსა და საჩუქრებსაც არ იშურებდა იმერეთის მეფისადმი. მაგრამ მათი ეს ყოველგვარი ძალისხმევა ფუჭი აღმოჩნდა – როგორც შემდეგ გამოჩნდა, მეფე ერთხელ უკვე აღებულ პოლიტიკურ კურსზე მყარად იდგა და მისგან გადახვევაზე არცკი ფიქრობდა.

ამრიგად, ყირიმის ანექსიის შემდეგ რუსეთმა ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით მის მიერ ოსმალეთის ქვეშევრდომად აღიარებული იმერეთის სამეფოს მფარველობა-ქვეშევრდომობაში მიღებისაგან კვლავაც თავი შეიკავა, რათა ოსმალეთისათვის მასთან ომის დაწყების დამატებით საფუძველი არ მიეცა და ყირიმი უბრძოლველად დაენარჩუნებინა. სამაგიეროდ, რუსეთის ხელისუფლებამ მონდომება არ დაიშურა, ქართლ-კახეთის სამეფოზე თავისი გავლენის ოფიციალურად

---

<sup>1</sup> ეს ცნობა დათარიღებული არ არის, მაგრამ აშკარად 8 სექტემბრამდეა ჩანერილი, ვინაიდან ამ დღით დათარიღებული რაპორტით ეს ამბავი მოხსენდა გრ. პოტიომკინს.

დასადასტურებლად. მართალია, რუსეთის მიერ ყირიმის მიერთების გამო ოსმალეთის სულთნის კარმა მისთვის საბოლოოდ ომის გამოცხადება ვერ გაბედა, თუმცა აქტიურად დაიწყო ერთი მხრივ შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროების გამაგრება და მეორე მხრივ ერთიანად შეცვალა პოლიტიკა იმერეთის სამეფოს მიმართ და დიპლომატიურ ძალ-ღონეს არ ზოგავდა იმერეთის მეფის მისამხრობად. იმერეთ-ოსმალეთს შორის ურთიერთობის მოწესრიგება რუსეთის საიმპერატორო კარის მიზნებს ეწინააღმდეგებოდა [4, 258], ამიტომ იქიდან ცრუდამედებების გაცემითა და საპასუხო დიპლომატიური გააქტიურებით ცდილობდნენ იმერეთის სამეფო კარზე ანტიოსმალური და პრორუსული განწყობილებების შენარჩუნებასა და შეძლებისდაგვარად კიდევ უფრო გაღვივებას.

### **დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. ვ. მაჭარაძე, ბესიკი დიპლომატიურ სარბიელზე, თბილისი, 1968.
2. დ. მერკვილაძე, იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების საკითხი (1781-1783 წლის დასაწყისი), ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 1-2, თბილისი, 2018.
3. დ. მერკვილაძე, იმერეთის სამეფოს საკითხი ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულებაში, ქართული წყაროთმცოდნეობა, XIX-XX, თბილისი, 2017/2018.
4. მ. სამსონაძე, საქართველოს გაერთიანების პრობლემა და საგარეო ორიენტაცია XVIII საუკუნეში, თბილისი, 1988.
5. მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ისტორიის ნარკვევები, თბილისი, 1990.
6. ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბილისი, 1960.
7. Грамоты и др. исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии, под ред. А. А. Цагарели, т. II, вып. II, СПб, 1902.
8. Дубровин И., История войн и владычества русских на Кавказе, т. II, СПб, 1886.
9. Из истории российско-грузинских отношений, сборник документов, Москва, 2014.
10. Маркова О. П., Россия, Закавказье и международные отношения в

XVIII веке, Москва, 1966.

11. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. П. Г. Буткова, ч. 2, СПб, 1869.
12. Новые Материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, бывшего в Грузии с 1783 по 1787 г., Собрать и издать с приложением картъ, портретовъ и факсимиле С. Н. Бурнашевъ, подъ редакціей профессора А. А. Цагарели, С.-Петербург, 1901.
13. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ფონდი ВУА (Военно-ученый архив), საქმე 243.
14. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ფ. 52, აღნ. 194, საქმე 286.
15. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ფ. 52, აღნ. 1/194, საქმე 310, ნან. 1.
16. Сборник Русского исторического общества (РИО), т. 26, СПб., 1879.
17. Симоненко Р. Г., Айнали-Кавакська конвенція 1779, Енциклопедія історії України, т. 1, Киев, 2003.

***Davit Merkviladze***

*Doctor of History, National Assessment  
and Examinations Center, History Group  
Specialist*

## **The Issue of Adoption of Imereti Kingdom in Russian Protectorate in April-September 1783**

### **Summary**

The adoption issue of the Imereti Kingdom in the protectorate of the Russian Empire in 1783, on the background of annexation of Crimea by Russia (April 8) on the one hand and the adoption of the Kartli-Kakheti Kingdom in the protectorate of Russian (August 23) on the other hand is discussed in the given article. The diplomatic correspondence between the Russian government officials and King of Imereti Solomon I in abovementioned period (April-September 1783) is analyzed as well.

Despite the request of the King of Imereti Solomon and the Russian

government's desire, to adopt the Imereti Kingdom in the protectorate of the Empire, was again postponed due to fear of Ottoman irritation and King Solomon received only verbal promises.

As for the Ottoman government, which faced difficult challenges because of the Russian political activities in its neighborhood, was ready to make many important concessions with the King of Imereti to take him out the Russian political orientation through the diplomatic efforts.

*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი*

## **საქართველოს დროშა დამოუკიდებლობის კომიტეტის წევრთა თვალსაზრისით (1917 წელი)**

1914 წელს, პეტრე სურგულაძის მესვეურობით, ყენევაში ჩამოყალიბდა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი“ (იგივე – დამკომი), რომელშიც გაერთიანდნენ ლეო და გიორგი კერესელიძეები, გიორგი მაჩაბელი, მიხეილ წერეთელი, ნესტორ მაღალაშვილი, შალვა ვარდიძე, მელიტონ ქარცივაძე, ზია-ბეგ აბაშიძე და სხვები.

მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი ბერლინში გადავიდა და მჭიდრო კავშირი დაამყარა გერმანიის მმართველ წრეებთან. მათივე დახმარებით, დამკომმა ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე, კერძოდ, ჭანეთში ჩამოაყალიბა საჯარისო შენაერთი „ქართული ლეგიონი“.

სწორედ გერმანიის მხარეზე მებრძოლი დამკომისა და ქართული ლეგიონის ისტორიას უკავშირდება პირველი ქართული ორდენის – თამარ მეფის ორდენის დაწესება და არსებობა. ამ წარჩინების ნიშნის კავალერთა შორის არიან, როგორც გერმანელები, ასევე ქართველები. აქედან გამომდინარე, თამარის ორდენი, არსებითად, გერმანულ-ქართული სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ჯილდოა. ამ ორდენის კავალერი შეიძლებოდა გამხდარიყო ისიც, ვინც არ შედიოდა ლეგიონში, მაგრამ რაიმე სერიოზულ სამსახურს გაუწევდა გერმანულ-ქართულ სამხედრო-პოლიტიკურ ალიანსს. ასეთთა შორის იყვნენ, როგორც ქართველები, ასევე გერმანელები [1; 2, 26-33].

ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს, თუ როგორ წარმოედგინათ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ არსებული ქვეყნის დროშა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის წევრებს.

როგორც ცნობილია, მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძის მიერ შექმნი-

ლი სამფეროვანი (შავი, თეთრი და შინდისფერი) დროშა, რომელიც გერმანიის იმპერიის სახელმწიფო დროშის მსგავსი იყო (იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელს სამივე ფერი ბოლომდე გასდევდა), აფრიალდა 1917 წლის 19 ნოემბერს, როდესაც თბილისში საქართველოს ეროვნული საბჭოს პირველი ყრილობა გაიხსნა. ამ ყრილობის მონაწილეებს გულზე სწორედ ასეთი ფერის ბაფთები ეკეთათ [3, 6].

ეს დროშა, სულ რამდენიმე თვის შემდეგ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო დროშად იქცა.

საგულისხმოა, რომ შემორჩენილია ოფიციალური დოკუმენტი, გაცემული ზემოხსენებულ თარიღამდე ნახევარი წლით ადრე, საიდანაც ირკვევა, თუ როგორ ჰქონდათ წარმოდგენილი დამკომის წევრებს საქართველოს დროშა.

1917 წლის 1 მაისით დათარიღებული აღნიშნული საბუთით დგინდება, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტს თამარ მეფის ორდენით დაუჯილდოვებია გრაფი ფრიდრიხ-ვერნერ ფონ დერ შულენბურგი (1875-1944), რომელიც I მსოფლიო ომამდე იყო გერმანიის იმპერიის კონსული თბილისში. მოგვიანებით, ის მსახურობდა გერმანიის ელჩად სსრ კავშირში (ომის დაწყებამდე). „ანტისახელმწიფოებრივ შეთქმულებასა“ და 1944 წლის 20 ივლისს, ქალაქ რასტენბურგში, ე. წ. „მგლის ბუნაგში“, გერმანიის კანცლერ ადოლფ ჰიტლერზე განხორციელებულ აფეთქებაში მონაწილეობის ბრალდებით, გრაფი შულენბურგი დააპატიმრეს და სიკვდილით დასაჯეს.

ოსმალეთის იმპერიის დედაქალაქ ისტანბულში გაცემულ ამ დოკუმენტს, რომელზედაც დაფიქსირებულია ამ ქალაქის ისტორიული დასახელება – კონსტანტინოპოლი, ხელს აწერენ დამკომის თავმჯდომარე პეტრე სურგულაძე და წევრები: ზ. აბაშიძე (მემედ-ბეგ აბაშიძის ბიძაშვილი), ო. ქარცივაძე, მ. მაღალაშვილი. ეს სიგელი გამოქვეყნებულია წინამდებარე კრებულის გარეკანის ბოლო გვერდზე.

საბუთში ვკითხულობთ: „მოსაგონებლად იმ ძვირფასი სამსახურისა, რომელიც თქვენ მიგიძღვით ჩვენ საქმეში, გვაქვს პატივი მოგანოდოთ სამახსოვრო ნიშანი ქართველთა ლეგიონისა. ნიშანი უნდა იტარებოდეს მარცხენა მკერდზე ქვემოდან“.

დაჯილდოების დამადასტურებელ ამ სიგელს, ქვედა მარცხენა მხარეს აქვს დასმული მრგვალი, ლურჯი ფერის ბეჭედი, შემდეგი წარწერით: „დამოუკიდებელ საქართველოს პარტიის ხელმძღვანელი

კომიტეტი“.

საბუთზე, ტექსტის ზემოთ, ცენტრში გამოსახულია თამარ მეფის ორდენი, რომლის ორივე მხრიდან აღმართულია დროშა – წითელი (შინდისფერი) და შავი ჰორიზონტალური ზოლებით. ასეთივე ფერის ლენტი მთლიანად აქვს გარს შემოვლებული ამ სიგელს [4, 21].

ბუნებრივია ისმის კითხვა, რატომ იყო დროშაზე მაინცდამაინც წითელი (შინდისფერი) და შავი ფერები?

შოთა რუსთაველის გენიალურ ქმნილებაში „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც გარკვეულწილად ასახავს ქართულ სინამდვილესაც, ვკითხულობთ:

„ავმართე დროშა მეფისა, აღმითა წითელ-შავითა“.

პროფესორები აპოლონ სილაგაძე და გოჩა ჯაფარიძე თავიანთ ბროშურაში, რომელსაც სათაურად აქვს „ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოღებული ზემოხსენებული სიტყვები, წერდნენ: „დროშები ფერთა ასეთი შეხამებით არ არსებობდა ჩვენს მეზობელ არც ისლამურ სამყაროში, არც ბიზანტიაში. ამჯერად არა აქვს პრინციპული მნიშვნელობა, მოტანილი სტრიქონი რუსთველურია, თუ ჩანამატი, – ორსავე შემთხვევაში საქართველოში არსებობდა ტრადიცია, რომ შავი ფერი ალამზე, წითლის გვერდით, სულაც არ არის არაჩვეულებრივი და მიუღებელი“ [5, 30].

გამომდინარე ყოველივე ზემოთქმულიდან, უნდა ვივარაუდოთ, რომ დამკომის წევრებს, როგორც ქართველ მამულიშვილებს და განათლებულ ადამიანებს, აღნიშნული ფერები შემთხვევით არ შეურჩევიათ დროშისათვის, რომელსაც, როგორც ჩანს, ისინი მოიზარებდნენ საქართველოს მომავალ სახელმწიფო დროშად.

რასაკვირველია, ასეთი დროშა ბევრად უფრო ტრადიციული და შესაფერისი იქნებოდა საქართველოსთვის, ვიდრე სამფეროვანი ალამი, რომელიც 1918 წელს იქცა პირველი ქართული რესპუბლიკის სახელმწიფო დროშად.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ როგორც ჩანს, დაჯილდოების სიგელებს, მსგავსი გაფორმებით, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი მოგვიანებით აღარ გასცემდა. კერძოდ, დამკომის მიერ 1918 წელს გაცემულ სიგელებზე, დროშის გამოსახულება საერთოდ აღარ გვხვდება [1].

როგორც ჩანს, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა

ანგარიში გაუნია იმ ფაქტს, რომ სამფეროვანმა დროშამ იმხანად უკვე ოფიციალურად მიიღო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო დროშის სტატუსი.

ამრიგად, ზემოთ განხილული დოკუმენტური მასალიდან ნათელი ხდება, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის წევრებს, რომლებიც I მსოფლიო ომის პერიოდში, სახელმწიფოებრიობის აღდგენას გერმანიის მხარდაჭერით ცდილობდნენ (რაც 1918 წლის 26 მაისს რეალობად იქცა), ჩვენი სამშობლოს დროშად წარმოედგინათ ალამი – წითელი (შინდისფერი) და შავი ჰორიზონტალური ზოლებით. ეს კი ეხმიანება „ვეფხისტყაოსანში“ დაცულ ზემოხსენებულ ცნობას.

### **დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. ნიკო ჯავახიშვილი, თამარ მეფის ორდენი (გერმანულ-ქართული სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ისტორიიდან), თბილისი, 1998.
2. ნიკო ჯავახიშვილი, პირველი ქართული ორდენი, ნაწილი პირველი, საისტორიო ჟურნალი „ისტორიანი“, თბილისი, 2019, № 5 (100).
3. დავით კლდიაშვილი, თანამედროვე საქართველოს ჰერალდიკა, თბილისი, 2008.
4. ნიკო ჯავახიშვილი, პირველი ქართული ორდენი, ნაწილი მეორე, საისტორიო ჟურნალი „ისტორიანი“, თბილისი, 2019, № 6 (101).
5. აპოლონ სილაგაძე, გოჩა ჯაფარიძე, „ავმართე დროშა მეფისა, აღმითა წითელ-შავითა“, თბილისი, 1999.

**Niko Javakhishvili**

*Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhi-  
shvili Tbilisi State University, Ivane Javakhi-  
shvili Institute of History and Ethnology, Chief  
scientist-researcher of the Department of  
Modern and Contemporary History*

## **Georgian State Flag by the Vision of the Part of Georgian Society in 1917**

### **Summary**

“Georgia’s Independence Committee“, which was functioning in Berlin during the World War I assumed, that by the help of German’s they could restore Georgia’s statehood.

By the help of German government the Committee established „Georgian Legion“ on the territory of Turkey (Lazistan). The establishment and existence of the first Georgian reward – the Order of King Tamar was connected to the above mentioned Committee and Georgian Legion members, who fought on the side of Germans. The holder of the reward could become a person of Georgian as well as German origin, who was not a member of the Legion, but had successfully served German-Georgian military-political alliance mission.

The document issued by the Committee on May 1, 1917 proves that a German diplomat Graff Friedrich-Verner Schulenburg (1875-1944) was awarded with the Order of King Tamar. By the same document it can be also proved how „Georgia’s Independence Committee“ versioned Georgian state flag, which would have had red and black horizontal stripes. This type of flag is described by prominent Georgian poet of XII-XIII century – Shota Rustaveli in his poem „The Knight in the Panther’s Skin“ as the Georgian flag of that period.

**ბრძოლა სახელისუფლებო ორგანოების  
ჩამოყალიბებისათვის აჭარაში 1921 წელს  
(მეჯლისები)**

აჭარის მეჯლისების ისტორია, მათი მოღვაწეობის არე, პროგრამები, მიუხედავად ბოლო წლებში გამოქვეყნებული ლიტერატურისა, ჯერ კიდევ ბოლომდე შესწავლილი არ არის. აჭარის პირველი მეჯლისი (პარლამენტი) მისი შექმნისთანავე (1919 წლის 31 აგვისტო) უცხოეთის ინტერვენციის მძიმე წლებში მთლიანად იზიარებს მანამდე არსებულ მუსლიმან ქართველთა ორგანიზაციის „სამუსლიმანო საქართველოს განმანთავისუფლებელ კომიტეტის“ (1918 წლის 15 მაისი) საქართველოს ერთიანობისთვის ბრძოლის პროგრამას. ცნობილია, რომ მასთან ერთად სამუსლიმანო საქართველოში სათავეში ჩაუდგა ეროვნულ-განმანთავისუფლებელ მოძრაობას და მტკიცედ და თანმიმდევრულად იბრძოდა საქართველოს ერთიანობისთვის, მისი სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებისთვის.

მეჯლისი, მიუხედავად იმისა, რომ კრიტიკულად უყურებდა სოციალ-დემოკრატების (როგორც მენშევიკების, ისე ბოლშევიკების) პოლიტიკას, არ იყო საზოგადოების ერთი რომელიმე კლასის ინტრესების გამომხატველი, ყველაზე მაღლა აყენებდა ზოგადასაკაცობრიო ღირებულებებს, აქტიურად იბრძოდა დემოკრატიისა და სოციალური სამართლიანობისათვის, ნებისმიერი კლასისა და პარტიის დიქტატურის, ნებისმიერი ძალადობის წინააღმდეგ. საქართველოსა და მისი შემადგენელი ნაწილის მომავალი წარმოედგინა, როგორც თავისუფალი, დემოკრატიული პარლამენტარული რესპუბლიკა. მეჯლისი გამოდიოდა საქართველოში არსებული ერებისა და ეროვნებების, სხვადასხვა რელიგიების თანასწორუფლებიანობისათვის. მეჯლისის წევრები, მისი თავმჯდომარე მემედ აბაშიძე არაერთხელ აღნიშნავდნენ, რომ ისინი რწმენით მუსლიმანები არიან და ამას მათთვის ხელი არ შეუშლია ყოფილიყვნენ ქართველი ერის ღირსეული შვილები. ასე მტკიცედ ედგა სათავეში მეჯლისი მუსლიმან ქართველთა ბრძოლას ინტერვენტების წინააღმდეგ. მიაღწია კიდევ სანადელს. 1920 წლის 7 ივლისს აჭარა და მთლიანად სამუს-

ლიმანო საქართველო კვლავ დაუბრუნდა ისტორიული სამშობლოს. ის, რომ ამ მოვლენის მთავარ ძალად აღიარებული იყო მეჯლისი, იმაშიც გამოიხატება, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარის ნაწილებს, რომლებსაც სასტიკად ებრძოდნენ ბოლშევიკები და მათი მომხრეები, რათა ანტანტას საოკუპაციო ჯარების წასვლის შემდეგ არ შემოეშვათ ისინი აჭარაში, ბათუმთან ახლოს, ბარცხანაში ხვდებიან ერთმანეთს ინგლისის საოკუპაციო ჯარების მთავარსარდალი კუკ-კოლისი და მეჯლისის თავმჯდომარე მემედ აბაშიძე, რომელმაც თავის მისასალმებელ სიტყვაში განაცხადა, რომ მეჯლისის მთავარი მიზანი განხორციელებულიაო.

მეჯლისი გამოდის არამარტო ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი ბრძოლის მედროშედ, არამედ დემოკრატიული წყობილების მომხრედაც და, რა თქმა უნდა, საბჭოთა წყობილების წინააღმდეგ [1, 113]. ბარცხანაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარის ნაწილებთან შეხვედრის დროს წარმოთქმლ მისასალმებელ სიტყვაში მემედ აბაშიძემ მოუწოდა ბილშევიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მეჯლისის პოზიცია ბოლშევიკებისა და ბილშევიზმისადმი ნათლადაა გამოხატული მეჯლისის ერთ-ერთი აქტიური წევრის ჯემალ ქიქავას სიტყვაში, რომელიც მან წარმოთქვა ქ. ბათუმის პროფკავშირთა კონფერენციაზე 1920 წლის 29 მარტს. მან თქვა: „აჭარის მშრომელები, თქვენ, ბატონო ბოლშევიკებო, არ გამოგყვებიან. ეს ყველასათვის ცნობილია. ისინი თქვენ არ გამოგყვებიან, სხვათა შორის, იმიტომაც, რომ თქვენს შორის არ არის არც ერთი აჭარელი (ხმები ადგილიდან: „არის“). თუ თქვენს შორის არის ქართველი მუსლიმანი, ის თურქეთიდან გამოქცეული ავანტიურისტია, თურქია, პანისლამისტია, რომლებთანაც თქვენ, ბატონო ბოლშევიკებო, დადეთ კავშირი და თურქეთის პანისლამისტებთან ერთად ცდილობთ დალუპოთ ჩვენი ქვეყანა“ [2, 3]. ამის შემდეგ მეჯლისის წარმომადგენლები დემონსტრაციულად ტოვებენ პროფკავშირთა კონფერენციას და თავიანთი ბექდვითი ორგანოს გაზეთ „სამუსლიმანო საქართველოს“ საშუალებით სასტიკად აკრიტიკებენ კონფერენციის ბოლშევიკურ გადაწყვეტილებას საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შესახებ. წერილში აღნიშნულია, რომ „ბოლშევიკებს სურთ დაუმორჩილონ ჩვენი ქვეყანა ლენინურ რუსეთს. ჩვენ ვაფრთხილებთ მათ, ჩვენ ვურჩევთ მათ უარი თქვან თავიანთ ავანტიურაზე. აქ რუსეთი არაა. თუ ლენინი ასე უყვართ, წავიდნენ იქ, მის სამშობლოში, და როგორც უნდათ, ისე დაშალონ რუსეთი“ [2, 4].

ბოლშევიკებს არ დავიწყებიათ მეჯლისის ბრძოლა მათ მიმართ და ცხადია არც შემთხვევითი ყოფილა საბჭოთა ხელისუფლები მიერ გატარებული რეპრესიები მეჯლისისა და მისი წევრების წინააღმდეგ. თუმცა მეჯლისი არც მენშევიკების მმართველობისა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის დროს ყოფილა პრივილეგირებულ მდგომარეობაში. მას, მიუხედავად მისი დამსახურებისა, მაინც ალმაცერად უყურებდნენ, არ ენდობოდნენ, დევნიდნენ, შენობაც კი არ გამოუყვეს. მათ მეჯლისი ესაჭიროებოდათ მხოლოდ თავიანთი ხელისუფლების განმტკიცებისათვის აჭარაში.

ასეთივე მიზნებს ისახავდნენ ბოლშევიკებიც, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლების პირველი დღიდან დაშლილად არ გამოაცხადეს მეჯლისი, არამედ ნება დართეს შეკრებილიყვნენ და შედგომოდნენ მუშაობას. მას გამოუყვეს შენობა, საჭირო თანხა, მისი თავმჯდომარე მემედ აბაშიძე და ერთ-ერთი წევრი რეჯებ ნიჟარაძე – რეგიონის მკვიდრთაგან პირველი იურისტი შეიყვანეს ბათუმისა და მისი ოლქის რევოლუციური კომიტეტის შემადგენლობაში. რევეკომმა დაუშვა სპეციალური ბრძანება მეჯლისის წევრებისა და თანამშრომლების ქონების ხელშეუხებლობის შესახებ. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მესამე დღეს, როდესაც ბათუმის სამხედრო რევოლუციური კომიტეტის ნაცვლად შეიქმნა ბათუმისა და ბათუმის ოლქის რევეკომი და რომლის შემადგენლობაში შეიყვანეს მემედ აბაშიძე. რევეკომის თავმჯდომარე ბოლშევიკი სერგო ქავთარაძე მასთან საუბარში აღნიშნავდა მეჯლისის დიდ როლზე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, მუსლიმან ქართველთა ეროვნულ თვითშეგნებაში და იმ ბრძოლაზე, რომელიც წარმოებდა მეჯლისისა, მენშევიკებსა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას შორის. მან ხაზი გაუსვა იმას, რომ მეჯლისის მოღვაწეობას რევეკომი და პირადად თვითონ, მისი თავმჯდომარე მხარს დაუჭერდნენ. რევეკომი და მისი წევრები – კომუნისტები არ მაღავედნენ იმასაც, რომ მეჯლისი მათ ესაჭიროებოდათ მათი პოლიტიკური მიზნების განხორციელებისათვის. მეჯლისი წინანდებურად ქართული ორიენტაციის აქტიური მებრძოლის როლში გამოდიოდა, აუცილებელი იყო მისი გამოყენება აჭარაში იმ ანტიქართული ატმოსფეროს შენელებისათვის, რაც პროთურქულ ორგანიზაციათა აგიტაციის შედეგად არასასურველ შედეგს ღებულობდა. ბოლშევიკებმა თურქოფილურ აგიტაციას დაუპირისპირეს ქართული

ორიენტაციის იდეა, რასაც მეჯლისი თავისი მოქმედების მთავარ პრინციპად აღიარებდა.

ამავე დროს მეჯლისი წინანდებურად მუსლიმანურ და ქრისტიანულ, სხვა კონფესიათა თანასწორუფლებიანობის იდეას აღიარებდა, ამ მიმართებით აჭარის სპეციფიკას უსვამდა ხაზს და მოითხოვდა აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკად გამოცხადებას, რაც საქართველოს კომუნისტური პარტიისა და საქართველოს სსრ მაშინდელ ე. წ. უკლონისტურ ხელმძღვანელობას არ მოსწონდა.

საქართველოს რევკომის თავჯდომარის ფ. მახარაძის 1921 წლის 20 მარტის მეჯლისის სახელზე გამოგზავნილი დეპეშის საპასუხოდ მემედ აბაშიძე 24 მარტს წერდა, რომ აჭარამ უნდა მოაწყოს თავის საკუთარი ცხოვრება თავისი ყოფის, რელიგიისა და სხვათა თავისებურების გათვალისწინებით, რაც უფრო მეტად განამტკიცებს სამუსლიმანო საქართველოს მოსახლეობის მისწრაფებას – თქვენთან ერთად განახორციელოს თავისი ამოცანებიო. მეჯლისი, მისი თავმჯდომარე გამოთქვამდნენ რწმენას, რომ საქართველოს რევკომი, საბჭოთა ხელისუფლება ყველა ღონეს იხმარდნენ, რათა ცხოვრებაში განხორციელებულიყო საქართველოს რევკომის დეკლარაცია იმის შესახებ, რომ აჭარა მიიღებს მთლიან შესაძლებლობას მოაწყოს თავისი ცხოვრება დამოუკიდებლად, თავისი ყოფის თავისებურებათა გათვალისწინებით, მეჯლისის მოსაზრებათა სრული შესაბამისობით მშრომელთა და სამუსლიმანო საქართველოს მთელი მოსახლეობის საკეთილდღეოდ.

საქართველოს რევკომის მისალმებაში მეჯლისისადმი მითითებული იყო, რომ მხოლოდ აჭარის მუშები და გლეხები მიიღებდნენ შესაძლებლობას მოაწყონ თავიანთი ცხოვრება თავისი ყოფის თავისებურებათა შესაბამისობით, მეჯლისი კი თავის საპასუხო დეპეშაში აღნიშნავდა, რომ დასახელებული პრინციპების განხორციელება უნდა მომხდარიყო არა მხოლოდ მუშებისა და გლეხების, არამედ მთელი მოსახლეობის საკეთილდღეოდ.

როგორც ჩანს, ერთის მხრივ, კომუნისტებისა და საბჭოთა ხელისუფლების და მეორეს მხრივ, მეჯლისის ინტერესები საბჭოთა ხელისუფლების პირველი დღიდანვე დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს. საქართველოს გაერთიანებისა და აჭარის ავტონომიის იდეა, რომლის ცხოვრებაში განხორციელებისათვის მეჯლისმა და მისმა თავმჯდომარემ მემედ აბაშიძემ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დიდი რუდუნებითა და ძალისხმევით იღვანეს, მეჯლისი არ წავიდა

იმაზე, რომ საზოგადოება არ გაყოფილიყო „წითლებად“ და „თეთრებად“, არ დაუპირისპირა ერთმანეთს. კლასები და ფენები, არ დათანხმდა იმას, რომ გაენადგურებინათ; მოსახლეობის შეძლებული ფენები, მოეწყოთ რეპრესიები, გაეჩაღებინათ სამოქალაქო ომი, ამით იგი, ფაქტობრივად დაუპირისპირდა კომპარტიასა და საბჭოთა ხელისუფლებას, რომლებმაც, არც დააყოვნეს ადმინისტრაციული წესით გაეუქმებინათ. იგი და მისი წევრების მიმართ, პირადად მისი თავმჯდომარის მ. აბაშიძის მიმართ გაეტარებინათ უსასტიკესი რეპრესიები.

მეჯლისსა და მის წევრებს, პირადად მემედ აბაშიძეს, კარგად ჰქონდათ რა შეგნებული საზოგადოების ერთ ნაწილის მოახლოებული უბედურება, რასაც მოიტიანდა იმ დროისათვის მუშურ-გლეხური ავტონომია, გადაწყვიტეს ნასუღიყვენ ბოლო ცდაზე – აჭარის ავტონომიის დებულების შემუშავებისათვის საქართველოს კომპარტიისა და ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების ხელმძღვანელობასთან ეწარმოებინათ მოლაპარაკება. ამ მიზნით, 1921 წლის აპრილის მეორე ნახევრის დასაწყისში მეჯლისის თავმჯდომარემ მემედ აბაშიძემ გამოსცა ბრძანება მეჯლისის არჩევნების შესახებ. ბრძანებაში განმარტებულია მეჯლისის არჩევნების მიზეზები. კერძოდ, აღნიშნულია, რომ მეჯლისის არჩევნები ტარდება ახალი საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებასთან დაკავშირებით, საქართველოს რევკომის თავმჯდომარის მომართვასთან აჭარის მეჯლისისა და რევკომის სახელზე, პირადად მის მიმართვასთან აჭარის მოსახლეობისდმი აჭარისათვის ავტონომიის მიცემის თაობაზე. ბრძანებაში ნათქვამია, რომ მეჯლისი აჭარისათვის ავტონომიის საკითხს თვლის პრინციპულად გადაწყვეტილად, მაგრამ მიაჩნია საჭიროდ ახალი მეჯლისის არჩევა მოხდეს საყოველთაო საარჩევნო უფლებების საფუძველზე, რაც დაედება საფუძვლად ავტონომიური მშენებლობის დაწყებას აჭარაში. მეჯლისის მიერ არჩეულ კომისიას ევალებოდა რევკომის წარმომადგენელთან ერთად შედგომოდა მეჯლისის არჩევნებს. მეჯლისის თავმჯდომარის აღნიშნული ბრძანება, ბუნებრივია, ეწინააღმდეგებოდა საბჭოთა ხელისუფლების იმდროინდელ საარჩევნო სისტემას, საბჭოთა ავტონომიის პრინციპებსა და უფლებებს. ამიტომ. მეჯლისის დელეგაციის მოლაპარაკება საქართველოს კომპარტიის „უკლონისტური“ ცენტრალური კომიტეტისა და მთავრობის ხელმძღვანელობასთან, რომელიც არაგულწრფელი, დამცინავი, აგდებული და მოტყუებითი ტონით წარმართავდა შეხვედრებს, დიდხანს

გაგრძელებულა და ორკვირიანი მოლაპარაკების შემდეგ უშედეგოდ დამთავრებულა, მეჯლისის დელეგაციას რამაზანის დადგომასთან დაკავშირებით, დროებით შეუწყვეტია მოლაპარაკება და ბათუმში დაბრუნებულა. მათ აქ შეუტყვიათ, რომ ბათუმში არყოფნის დროს მეჯლისი დაუთხოვიათ. საქართველოს კომპარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების ხელმძღვანელობას კი არც კი ჩაუთვლია მიზანშეწონილად ეცნობებინათ ამის შესახებ მეჯლისის დელეგაციისათვის.

მიუხედავად ამისა, მეჯლისის ხელმძღვანელობა, როგორც საქართველოს ერთიანობის მომხრეები, არ დადგომია სეპარატიზმის გზას, ისინი არ გავიდნენ პოლოტიკური არენიდან, საქართველოს მაშინდელ ხელისუფლებას არწმუნებდნენ კიდევ, რომ ახალი მეჯლისი, რომელიც 1921 წლის 6 ივნისს შექმნილა, ძალზე შემჭიდროვებულ ვადებში, საშიშროებას შეუქმნიდა არა მარტო საქართველოს ერთიანობას, არამედ სოციალურ პოლიტიკასაც, მაგრამ რევოლუციამდელ, ბრძოლებში გამონრთობილი მეჯლისის პროგრესული ხელმძღვანელობისთვის არ მოუსმენიათ და ყოველივე ეს ძვირადღაც დაჯდომიათ. ღრმად შეცდნენ ბოლშევიკები, როდესაც ნაჩქარევად დაასკვნეს, თითქოს ახლად შექმნილი მეჯლისი „განამტკიცებს აჭარის მშრომელთა ძმურ, მჭიდრო კავშირს საქართველოს მუშებთან და გლეხებთან“ [3, 2]. არც ახალი მეჯლისის სახელზე მოსული საქართველოს რევკომის ტელეგრამა იყო გულწრფელი, რომელშიც აღნიშნული იყო, თითქოს საქართველოში დამკვიდრებული საბჭოთა წყობილება ნიშნავდა „ყოველგვარი ექსპლოატაციისა და ყოველგვარი ჩაგვრის მოსაზრობას“ [3, 2]. საქართველოს რევკომმა მოუნოდა აჭარის ახალ მეჯლისს „მტკიცედ იდგეს საბჭოთა ხელისუფლების საწყისებზე და ცხოვრებაში გაატაროს მისი წინასწარდასახულობა“, რომ თითქოს „მხოლოდ ასეთი გზით შეიძლება აჭარაში სასურველი მშვიდობის აღდგენა და მოსახლეობის გადარჩენა განადგურებისაგან, სიღარიბისა და შიმშილისაგან“, რომ თითქოს „მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლება – თვით მშრომრლთა ხელისუფლება – იქნება ხალხის ბედნიერების გარანტია“ [3, 3].

რა თქმა უნდა, ახალი, თითქოსდა საბჭოთა მეჯლისი, საქართველოს რევკომის აღნიშნულ ტელეგრამას არ ლეებულობს სერიოზულ დოკუმენტად. მეჯლისი არ დგება საბჭოთა ხელისუფლების და კომპარტიის პლატფორმაზე, არ ლეებულობს კომუნისტების იდეას საზოგადოების კლასებად დაყოფისა და კლასთა ბრძოლის შესახებ, რომელსაც კოლოსალური მსხვერპლი მოჰქონდა რევოლუციის

შემდგომ, საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში და რომელიც მთელი კლასების ფიზიკური განადგურების საშიშროებას ქმნიდა. მეჯლისი ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე გამოდის იმ ღონისძიებათა წინააღმდეგ, რომელსაც კომუნისტები და კომკავშირლები ატარებდნენ. ის ერთსახოვნად ეწინააღმდეგება ბეგების, ალებისა და სხვა შეძლებული ფენების წინააღმდეგ რეპრესიებს, აგრეთვე მოსალოდნელ რეპრესიებს მუსლიმანური საწინააღმდეგობის მესვეურთა წინააღმდეგ. იგი სამოქალაქო ომის ნაცვლად სამოქალაქო მშვიდობის პოლიტიკას უწევს პროპაგანდას.

მეჯლისს, როგორც ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოს აჭარაში, არ სურს გახდეს კომპარტიის სათამაშო თოჯინა, უფრო მეტიც, ის ცდილობს დაიმორჩილოს რევკომი, პარტიული, პროფკავშირული, კომკავშირული, საბჭოთა ორგანიზაციები და მიაღწიოს მეჯლისის ერთხელისუფლებიანობას. მან მოამზადა ბრძანების პროექტი აჭარისათვის ფართო ავტონომიური უფლებების მინიჭების შესახებ, სადაც ნათქვამია: „1. მეჯლისი, როგორც ხელისუფლების სრულუფლებიანი ორგანო, არჩეული აჭარის მშრომელთა მიერ, გამოსატყვევს ამ უკანასკნელის სურვილს შევიდეს საქართველოს სსრ შემადგენლობაში, როგორც მისი ნაწილი, ფართო ავტონომიის საფუძველზე., რომლის საბჭოთა მმართველობა ორგანიზებული უნდა იქნას შემდეგ ფორმებში...“ და ჩამოთვლილი იყო ყველა კომისარიატი, რომლებშიც უნდა შექმნილიყო, სამხედრო, საგარეო ვაჭრობის და ა. შ. ჩათვლით. 2. აჭარის საბჭოების პირველი ყრილობის მონვევამდე მთელი ხელისუფლება რჩება მეჯლისს“ [4, 2].

იმასთან დაკავშირებით, რომ აჭარას ავტონომია ეძლეოდა პირველ რიგში კონფესიის საფუძველზე, მეჯლისი თავის პრიექტში აჭარის ავტონომიური უფლებების შესახებ ითხოვდა აჭარისათვის მეზობელი, მუსლიმანური მოსახლეობით დასახლებული ახალციხის რაიონის – საქართველოს ფარგლებში დარჩენილი მესხეთის ნაწილის მიერთებას.

აჭარის ავტონომიური უფლებების შესახებ მეჯლისის პროექტის მომზადებაში საქ. კპ. (ბ) აჭარის საოლქო კომიტეტს, ბათუმის ოლქის რევკომს, საბჭოთა, პროფკავშირულ, კომკავშირულ ორგანიზაციებს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღიათ. მეჯლისი არაერთხელ მოაგონებდა მათ, რომ აჭარაში მთელი ძალაუფლება ეკუთვნის მას და ამის შესახებ სანქციას ითხოვდა საქართველოს რევკომს.

ასე, აჭარაში ახალი, საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში შე-

იქმნა ორხელისუფლებიანობა. ერთის მხრივ, ხელისუფლება ეკუთვნოდა ბათუმის ოლქის რევკომს, რომელიც მუშებისა და გლეხების ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ იყო გამოცხადებული და ახორციელებდა პროლეტარიატის დიქტატურას, მეორე მხრივ – მეჯლისს, რომელიც აცხადებდა, რომ იცავს აჭარის მთელ მოსახლეობას, მათ შორის ბეგების, ალებისა და სამღვდელოების ინტერესებს.

აჭარის ფართო ავტონომიური უფლებების მეჯლისის დასახელებული პროექტის განხილვისა და დამტკიცების შემდეგ, მისი წარდგენისათვის საქართველოს რევკომში მეჯლისმა შექმნა დელეგაცია თავისი თავმჯდომარის – ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, აჭარაში ერთ-ერთი პირველი იურისტის ხასან ლორთქიფანიძის ხელმძღვანელობით, რომელმაც თბილისში საქართველოს ხელმძღვანელობასთან მოლაპარაკების საფუძველზე ნაწილობრივი შესწორებით მიაღწია თავისი პროექტის დამტკიცებას. ამ მხრივ მან დიდი მხარდაჭერა ჰპოვა ი. ბ. სტალინისაგან, რომელიც 1921 წლის ივლისის დასაწყისში სპეციალურად ჩამოვიდა თბილისში პოლიტიკური საკითხების გადაწყვეტისათვის, რა თქმა უნდა, მათ შორის აჭარისათვის ავტონომიის მინიჭების შესახებ, აგრეთვე რკპ (ბ) ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის ხელმძღვანელის გ. კ. ორჯონიკიძისაგან. მეჯლისს უარი ეთქვა აჭარისათვის ახალციხის რაიონის მიერთების მოთხოვნაზე, ერთიანი მუსლიმანური ავტონომიის შექმნაზე, აგრეთვე იმაზე, რომ მეჯლისს დაემორჩილებოდა პარტიული, კომკავშირული, პროფკავშირული ორგანიზაციები.

მთავარი მაინც ის იყო, რომ საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში საქართველოს ხელმძღვანელობამ აჭარაში ახალი, საბჭოთა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ ცნო მეჯლისი. ამავე დროს არ გაუქმებულა ბათუმის ოლქის რევკომი, რომელიც ახორციელებდა უმაღლეს ხელისუფლებას აჭარაში, რაც ნიშნავდა იმას, რომ მეჯლისის წინააღმდეგ ნელი მოქმედების ნაღმი ჩაიდო. წინააღმდეგ შემთხვევაში კომუნისტური, მით უმეტეს, ე. წ. საქართველოს კპ (ბ) ცკ „ნაციონალ უკლონისტური“ ხელმძღვანელობა, რევკომის თავმჯდომარე ბუღუ მდივანი არავითარ შემთხვევაში არ წავიდოდა იმაზე, რომ 1921 წლის 16 ივლისს მიღებული ყოფილიყო საქართველოს რევკომის დეკრეტი № 54 აჭარის ავტონომიის შესახებ, რომლის საფუძველზე აჭარაში მთელი ხელისუფლება გადაეცა მეჯლისს. დეკრეტში ნათქვამია: „აჭარის ასსრ მმართველობის ორგანოებია: მეჯლისი, სახკომსაბჭო და ადგილობრივი საბჭოები, არჩეული

საქართველოს სსრ კონსტიტუციის საფუძველზე. შენიშვნა: მე-4 პუნქტში დასახელებული კომისარიატების სახალხო კომისრები ინიშნებიან საქართველოს შესაბამისი კომისარიატების მიერ აჭარის რესპუბლიკის სახკომსაბჭოსთან შეთანხმებით და მტკიცდებიან აჭარის მეჯლისის მიერ“ [5, 32]. დეკრეტში მითითებული იყო, რომ აჭარის ასსრ შინაგან საქმეთა, განათლების, ჯანმრთელობის, სოციალური უზრუნველყოფის და მინათმოქმედების სახალხო კომისარიატები თავიანთ მოქმედებაში ავტონომიურებია და პასუხისმგებელი არიან საქართველოს უმაღლესი ორგანოების წინაშე აჭარის მეჯლისის მეშვეობით. დეკრეტში ხაზგასმული იყო, რომ „აჭარის ასსრ საბჭოების პირველი ყრილობის მოწვევამდე მთელი ხელისუფლება აჭარის ასსრ-ში ამ დეკრეტში მითითებულ საზღვრებში ეკუთვნის აჭარის მეჯლისს“.

ნათლად სჩანს, რომ ამ დეკრეტით აჭარაში მთელი ხელისუფლება გადაეცა მეჯლისს. ამავ დროს, დეკრეტით ბათუმის ოლქის ხელისუფლების საგანგებო ორგანო – რევკომი არ გაუქმებულა, თუმცა ის დეკრეტში ნახსენებიც არ არის, ლაპარაკია ჯერ არ არსებულ სახკომსაბჭოზე, რომელიც უნდა შექმნილიყო აჭარაში საბჭოების არჩევნების ჩატარების შემდეგ.

როგორ უყურებდნენ და აფასებდნენ საქართველოს კომუნისტები აჭარის მეჯლისს და დეკრეტს აჭარის ავტონომიის შესახებ, რომელმაც მეჯლისს განუმტკიცა ხელისუფლება, ჩანს ბათუმის ოლქის რევკომის ერთ-ერთი ხელმძღვანელის, კომუნისტ კ. საჯაიას ნათქვამიდან. ის წერს: „ამ დეკრეტით ჩვენ აბსოლიტურად ვკარგავდით აჭარას, სადაც მდგომარეობის ბატონ-პატრონი უნდა გამხდარიყვნენ ქემალისტები. მეორე მხრივ, ეს სახელგანთქმული მეჯლისი ბათუმის ბატონ-პატრონი და ბათუმის პროლეტარიატის ხელმძღვანელი ხდებოდა [6, 1].“

ეს იყო მეჯლისის არა მარტო არასწორი, სუბიექტური შეფასება, არამედ ისიც, რომ იგი იმყოფებოდა დიქტატის ქვეშ. მეჯლისის მთელი შემადგენლობის გამოცხადება ქემალისტებად, არ იყო სწორი. ისინი შერჩეული იყვნენ თვით აჭარის რევკომისა და საქ. კპ (ბ) აჭარის საოლქო კომიტეტის ხელმძღვანელობის მიერ. საქმე იმაში იყო, რომ მეჯლისი შედგებოდა მხოლოდ აჭარლებისგან, რომლებიც, როგორც მუსლიმანური რელიგიის მიმდევრები, ბევრი ქართველი კომუნისტი – ხელმძღვანელის აზრითაც ითვლებოდნენ თურქებად, თათრებად, და ბუნებრივია, თურქული ორიენტაციის გამტა-

რებლად. გამომდინარე აქედან, როგორც წესი, თბილისი მათ მიმართ გაათქვამულ სიფრთხილესა და სიფხიზლეს იჩენდა. ამის შესახებ რუსეთის კომპარტიის XII ყრილობაზე 1923 წელს საქართველოს კომპარტიის ერთ-ერთმა მაღალმა რანგის ხელმძღვანელმა, საქართველოს რევკომის თავმჯდომარემ ბუდუ მდივანმა, საჯაროდ განაცხადა და ი. ბ. სტალინის მითითებით ხელი მოაწერა დეკრეტს აჭარის ავტონომიის შესახებ. ამიტომ, საქართველოს კომპარტიის ერთ-ერთ ცნობილ ხელმძღვანელს კ. საჯაიას დაუშვებლად მიაჩნდა მეჯლისის, ე.ი. აჭარლების უფროსობა ბათუმში. ბათუმის პროლეტარიატს შორის და საერთოდ ბათუმში აჭარლები ძალზე ცოტანი იყვნენ. რა თქმა უნდა, ასევე ცოტა იყვნენ ისინი საქართველოს კომპარტიის აჭარის ორგანიზაციის შემადგენლობაში. ასეთი პოლიტიკა ნებისთ თუ უნებლიეთ თიშავდა ერს ორ ნაწილად, ამორიპორებდა ქართველ მუსლიმანს ქართველი ქრისტიანისაგან.

აჭარის მეჯლისი ეყრდნობოდა აჭარის მკვიდრ მოსახლეობას, – აჭარლებს, ატარებდა დამოუკიდებელ პოლიტიკას, რომელიც გამომდინარეობდა აჭარის ცხოვრებიდან, მისი სპეციფიკური თავისებურებებიდან. ეს პოლიტიკა კი საქართველოს კომპარტიისა და მისი აჭარის ორგანიზაციის მიერ შეფასდა როგორც სეპარატისტული, როგორც აჭარის იზოლაცია ბოლშევიზმისა და საბჭოთა ხელისუფლების იდეისაგან. მაგრამ არ შეიძლება მხედველობაში არ მიღებულ იყოს ის, რომ ანტისაბჭოთა ძალები იყენებდნენ აჭარაში შექმნილ მდგომარეობას, მეჯლისის ძალაუფლებას, გააქტიურდნენ, აძლიერებდნენ ბრძოლას საბჭოთა ხელისუფლებისა და კომპარტიის წინააღმდეგ, განუმარტავდნენ მასებს, რომ ბოლშევიზმი და რელიგია შეუთავსებელიაო, კომუნისტები საბოლოოდ მოსპობენ მუსლიმანთა სალოცავებს, აჭარელთა ყოფას და ა. შ. [7, 3].

კომუნისტები, კომკავშირელები, რევკომები თავის მხრივ იწყებენ გაძლიერებულ აგიტაციას ანტისაბჭოთა ძალებისა და მეჯლისის წინააღმდეგ, დისკრედიტაციას უწევენ მის ხელმძღვანელობას, საზღვარგარეთის ქვეყნების ჯაშუშად აცხადებენ მათ. ახალი მეჯლისის არჩევიდან ორი თვეც კი არ იყო გასული, რომ ბათუმის ოლქის ჩეკას, (ჯაშუშების, დივერსანტებისა და სხვა ანტისაბჭოთა ელემენტების წინააღმდეგ მეზრძოლი საგანგებო კომისია) თავმჯდომარე, საქართველოს კომპარტიის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი 1921 წლის 3 აგვისტოს ავრცელებს ყალბ ცნობას „თითქოს მეჯლისი შესდგება მთლიანად ქემალისტებისაგან, მათი უმრავლესობა

მდიდარი ბეგებია. მეჯლისის ერთ-ერთი ცნობილი წევრი ბექირ აბუსერიძე – თურქეთ-გერმანიის ყოფილი ჯაშუშია“ [6, 4]. სინამდვილეს არ შეეფერებოდა აგრეთვე კომუნისტთა მტკიცება, თითქოს მათ მიერ არჩეული მეჯლისი ისწრაფვოდა საქართველოსაგან მოწყვეტა აჭარა.

ასეთი პროპაგანდის გარდა, რომლითაც შეუძლებელი იყო მეჯლისის ავტორიტეტის შერყევა აჭარელთა შორის ისე. რომ მიღწეული ყოფილიყო მისი დათხოვა, საბჭოთა ხელისუფლებისა და პარტიის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა აჭარის სოფელში კლასთა ბრძოლის გამწვავება. ამ მიზნით დაიწყო აჭარის ღარიბ გლეხთა ორგანიზება დამოუკიდებელ ძალად და ამით მათი განთავისუფლება ბეგებისა და ალების გავლენისაგან, ამრიგად, აჭარის სოფლებში 1921 წლის აგვისტოს დასაწყისში დაიწყო ღარიბთა კომიტეტის შექმნა.

ღარიბთა კომიტეტის ფუნქციებში შედიოდა ღარიბი და საშუალო გლეხობა მოწყვეტა ბეგების, ალების, კულაკების, თვით მეჯლისის გავლენისაგან და მათი ურთიერთდაპირისპირების ნიადაგზე გაქრალეზინათ სოფლად კლასთა ბრძოლა, მეჯლისისათვის გამოეცალათ სოციალური დასაყრდენი, გაეუქმებინათ ბეგური რევიკომები, ბეგების, ალების და სხვა შეძლებული კლასების ლიკვიდაციით დაშლილად გამოეცხადებინათ მეჯლისი.

თუ რუსეთში ღარიბთა კომიტეტი იქმნებოდა სოფლის საბჭოებთან პარალელურად და ისინი მათთან ერთად მოქმედებდნენ, აჭარის სოფელში ღარიბთა კომიტეტები, საბჭოთა სახელმწიფო ხელისუფლების ერთადერთ ორგანოდ გამოდიოდნენ, ვინაიდან სოფლის რევიკომების უმრავლესობა მეჯლისს ემორჩილებოდა, საბჭოები კი ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი. რევიკომის სათავეში ბეგების, ალებისა და სხვა შეძლებული პირების მოხვედრა შემთხვევითი არ იყო. გლეხთა აბსოლიტური უმრავლესობა წერა-კითხვის უცოდინარი იყო.

ღარიბთა კომიტეტის შექმნა და მათი დაპირისპირება ბეგური რევიკომებისადმი, მათი უმაღლესი ორგანოს – მეჯლისისადმი, კომუნისტებისათვის ყველაზე უფრო მომგებიანი დარჩა, ვინაიდან ფაქტობრივად ძალაუფლება წერა-კითხვის უცოდინარი ადამიანების ხელში აღმოჩნდა და ისინი ისე წარმართავდნენ მას, როგორც სურდათ. შედეგმაც არ დააყოვნა. ღარიბთა კომიტეტების შექმნიდან სულ ცოტა დრო გავიდა და ნათლად გამოიკვეთა, რომ მეჯლისის ძალა სუსტდებოდა, მისი ავტორიტეტი ირყეოდა, მას სოფლის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ეცლებოდა ხელიდან. იქმნებოდა გარკვეუ-

ლი უნდობლობა მეჯლისისადმი. უფრო მეტიც, ღარიბ გლეხთა გამოსვლებმა ბეგების, ალებისა და სოფლის მოსახლეობის სხვა შეძლებული ფენების წინააღმდეგ მეჯლისი ღრმად ჩააფიქრა, ვინაიდან სოფელი სამოქალაქო ომის ალში ეხვეოდა და ეს, პირველ რიგში მის წინააღმდეგ იყო მიმართული. საბჭოთა ხელისუფლების ხელმძღვანელები აღნიშნავდნენ: „თუ ადრე ბეგი ლაპარაკობდა ხალხის სახელით, ხოლო დაბრმავებული და დაბეჩავებული ღარიბი გლეხობა ეთანხმებოდა მას, ახლა ის პოლიტიკური თვითშეგნებით შეიარაღებული, ბეგებს არ ალაპარაკებდა. ის თვითონ ალაპარაკდა, თვითონ განაცხადა ხმამაღლა თვისი გაჭირვებისა და მოთხოვნების შესახებ და პირველ რიგში გამოვიდა იმავე ბეგების წინააღმდეგ“ [6, 11]. ბუნებრივია, როგორც აღინიშნა, ეს იყო კომუნისტების მუშაობის შედეგი და არა თვითონ ღარიბ გლეხთა დამოუკიდებელი მოქმედება. კომუნისტები თავიანთ ანგარიშში ღარიბ და, მით უმეტეს, საშუალო გლეხთა მოქმედებასა და აქტიურობას ბეგების, ალებისა და სხვათა წინააღმდეგ აზვიადებდნენ, აძლევდნენ არასწორ ინფორმაციებსა და ცნობებს. ის, რომ თითქოს ხულოს გლეხობამ 1921 წ. 18 აგვისტოს მიტინგზე მიიღო დადგენილება შუამდგომლობით მიემართა საქართველოს მთავრობისადმი მეჯლისის დათხოვნის შესახებ, კომუნისტების მიერ იყო მონყობილი. არ იყო სწორი აგრეთვე საქართველოს კომპარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების უმაღლესი ხელმძღვანელობის წარმომადგენლის ფ. მახარაძის განცხადება, თითქოს აჭარის ღარიბთა კომიტეტების ხელმძღვანელები „გადარჩენის ერთდერთ საშუალებას კომუნიზმის განხორციელებაში ხედავენ“ [7, 4].

შექმნეს რა ღარიბთა კომიტეტები აჭარის ყველა მაზრაში, თემსა და სოფელში, კომუნისტები თვითონ ჩაუდგნენ სათავეში და თავიანთი სურვილისა და შეხედულების მიხედვით ამოქმედებდნენ მათ. ისინი თანდათანობით გადაიქცნენ იმ ძალად, რომელთა საშუალებით კომუნისტები ახორციელებდნენ თავიანთ მიზნებს. მეჯლისს, რომელსაც კომუნისტების ინიციატივით ეწოდა „შავი მეჯლისი“, ღარიბთა კომიტეტების სახით სოფლად საწინააღმდეგო ხელისუფლება გაუჩნდა. საქართველოს კომუნისტური პარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტი, სამაზრო ღარიბთა კომიტეტების ხელმძღვანელად აგზავნის მის წევრებს, ბათუმში კი ქმნის აჭარის ღარიბთა კომიტეტების ცენტრალურ კომიტეტს 15 კაცის შემადგენლობით და მას აჭარის მეჯლისს უპირისპირებს.

მეჯლისი იძულებული გახდა უკან დაეხია, კომპრომისზე წასულიყო, თუმცა ეძებდა აგრეთვე მანევრების საშუალებას. ამ მიზნით, ის თანხმდება წავიდეს მოლაპარაკებაზე რევკომთან და ღარიბთა კომიტეტების ცენტრალურ კომიტეტთან. 1921 წლის 31 აგვისტოს მეჯლისის, რევკომისა და ღარიბთა კომიტეტების ცკ-ის წარმომადგენლები ხელს აწერენ შეთანხმებას, რის საფუძველზეც აჭარაში ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ გამოცხადდა აჭარის რევკომი, მაგრამ ამ გადაწყვეტილებას მეჯლისი არ ემორჩილება და განაგრძობს ბრძოლას თავისი პოზიციების შესანარჩუნებლად. მდგომარეობა სასტიკად იძაბება. საქმეში ერევა რუსეთის კომუნისტური პარტიის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტი, პირადად მისი ხელმძღვანელი გ. კ. ორჯონიკიძე და 1921 წლის 8 სექტემბერს საქართველოს რევკომი აქვეყნებს აჭარის ასსრ შექმნის დეკრეტის დამატებით დოკუმენტს – დადგენილებას, რომელშიც აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოდ გამოცხადდა აჭარის რევოლუციური კომიტეტი. დადგენილებაში არაფერი იყო ნათქვამი მეჯლისზე, მის როლსა და ფუნქციებზე, ან მისი გაუქმების თაობაზე. კომუნისტები წინასწარ მოფიქრებულ შენიღბულ მანევრირებაზე მიდიან და ამ მიზნით 1921 წლის 9 სექტემბერს ქმნიან აჭარის რევკომის პრეზიდიუმს 5 კაცის შემადგენლობით, რომელშიც სამი წარმომადგენელი შეიყვანეს რევკომიდან (კომუნისტები), თითო მეჯლისიდან (მისი თავმჯდომარე) და ღარიბთა კომიტეტების ცენტრალური კომიტეტიდან. რევკომის თავმჯდომარედ ფორმალურად დაინიშნა მეჯლისის თავმჯდომარე ხასან ლორთქიფანიძე. კომუნისტებმა მთელი ძალაუფლება თავიანთ ხელში აიღეს და მეჯლისის რიგებში განხეთქილება ჩააგდეს, მაგრამ ისინი, პოლიტიკური მოსაზრების გამო, მეჯლისის დათხოვას არ ჩქარობდნენ. მისი დათხოვა უნდა მომხდარიყო აჭარის საბჭოების პირველ ყრილობაზე. მაგრამ, ვინაიდან საბჭოების არჩევნებისათვის ნიადაგი ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული, რასაც გარკვეული დრო, ნახევარი წელი მაინც სჭირდებოდა, კომუნისტებმა გადაწყვიტეს მალე მოეშორებიათ მეჯლისი. ამ მიზნით გადაწყვიტეს ღარიბთა კომიტეტის პირველი ყრილობის ჩატარება და მისი საშუალებით მეჯლისის გაუქმება. ყრილობა, რომლის მუშაობას ტონს აძლევდნენ კომუნისტები, მოწვეული იყო 1921 წლის 7 ნოემბერს და გრძელდებოდა 6 დღეს – 12 ნოემბრის ჩათვლით.

ღარიბთა კომიტეტების ყრილობამ, მიუხედავად იმისა, რომ

მეჯლისის გაუქმების უფლება მას არ ჰქონდა, კომუნისტების წინადადებითა და დაჟინებული მოთხოვნის შედეგად მიიღო გადაწყვეტილება ე. წ. „შავი მეჯლისის“ დათხოვის შესახებ. ყრილობაზე აირჩიეს ღარიბთა კომიტეტის ახალი ცენტრალური კომიტეტი, რომელსაც ყრილობის სპეციალური გადაწყვეტილებით ეწოდა „წითელი მეჯლისი“ – კომუნისტების ჯიბის პარლამენტი. „წითელი მეჯლისის“ შემადგენლობაში შეიყვანეს კომუნისტები და უპარტიო ღარიბი გლეხობის წარმომადგენლები. ყრილობამ აირჩია რევკომის ახალი შემადგენლობა, რომელშიც შევიდნენ 5 „წითელი მეჯლისის“ წევრი და 4 საქართველოს კომუნისტური პარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტის შემადგენლობიდან. ყრილობამ, რა თქმა უნდა, კომუნისტების მითითებით „განსაზღვრა“ „წითელი მეჯლისის“ ფუნქცია: აჭარის გლეხთა მასების რევოლუციონიზირება და მათი გაერთიანება საბჭოთა ხელისუფლების ირგვლივ“ [7].

1921 წლის დეკემბერში აჭარაში ჩატარდა საბჭოების არჩევნები. 1922 წლის 10 იანვარს ბათუმში მოინვიეს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის საბჭოების პირველი ყრილობა, ყრილობაზე აჭარის რევოლუციურმა კომიტეტმა – საბჭოთა ხელისუფლების საგანგებო ორგანომ – მოიხსნა თავისი უფლებამოსილება. ყრილობამ ირჩია აჭარის საბჭოთა სახელმწიფო ხელისუფლების ახალი, არჩევითი ორგანო–ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი (ცაკი, რომლის პირველ სხდომაზე 1922 წლის 15 იანვარს შეიქმნა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭო. ყრილობაზე თავისი ფორმალური უფლებამოსილება მოიხსნა აგრეთვე ე. წ. „წითელმა მეჯლისმა“, მაგრამ მისი შემადგენლობა არ დაუთხოვიათ, „წითელ მეჯლისს“ სახელი შეუცვალა ყრილობამ და უწოდა ღარიბთა კომიტეტის ცენტრალური ბიურო. 1923 წელს, როდესაც ღარიბთა კომიტეტები შეუერთეს საბჭოებს, ლიკვიდირებული იქნა მათი ხელმძღვანელი ორგანიც – ცენტრალური ბიურო.

ასე შეიქმნა აჭარაში კომუნისტების ერთხელისუფლებიანობა და დიქტატურა, რომელსაც, ბუნებრივია, არ მოუტანია მშვიდობა და სიმშვიდე. არც შემდგომი წლები გამოირჩეოდნენ სიმშვიდით. 20-იან წლებში დაწყებულმა რეპრესიებმა იმსხვერპლეს მეჯლისების მთელი შემადგენლობა, არც რევკომისა და ღარიბთა კომიტეტების ყოფილ წევრებს დადგომიათ კარგი დღე.

## დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. მემედ აბაშიძე, კრებული, ბათუმი, 1993.
2. გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“, № 328, 1920.
3. გაზეთი „იზვესტია“, №34, 1921, 6 ივლისი.
4. გაზეთი „სოციალისტ-ფედერალისტი“, № 109, 1921.
5. პ. ცქვიტარია, აჭარაში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიის ნარკვევები, ნიგნი II, ბათუმი, 1960.
6. აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, პარტიული ფონდი 1, აღწერა 1, საქმე 40.
7. გაზეთი „Правда Грузии“, № 278, 1921, 3 თებერვალი.

**Otar Gogolishvili**

*Professor of the Batumi Shota  
Rustaveli State University*

## **Fight for the Formation of Government bodies in Adjara in 1921**

### **Summary**

The history of majlises of Adjara, activity area, programmes, in spite of many works published in recent years, is not studied properly. The first majlis (parliament) of adjara, which was created in the period of foreign intervention, August 31, in 1919, entirely shared the programme of struggle for freedom of georgian muslims' preceding organization „Mussliman Georgians liberation committee“ (May 15, in 1918). It is known that it became a leader of national-liberation movement and firmly and successively was struggling for the unity of Georgia and consolidation of statehood

*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი*

## **აკაკი ჩხენკელის მოგონება ვარლამ ჩერქეზიშვილის შესახებ**

ვარლამ ჩერქეზიშვილი (1846-1925) ის ცნობილი ქართველი მოღვაწეა, რომელსაც უსაზღვროდ უყვარდა სამშობლო, ყველა თეორიასა და პრაქტიკულ საქმეში მისი ბედნიერების ფორმულას ეძებდა, სურდა მსოფლიოსთვის ეჩვენებინა ის დიდი საგანძური, რასაც თავად მუდამ გულით ატარებდა. ამ განცდამ მიიყვანა ჯერ კიდევ ჭაბუკი ანარქიზმის იდეოლოგიასთან.

ანარქისტული იდეოლოგია ეწინააღმდეგება მმართველობის ყველა ფორმას და საშუალებას. ანარქისტები უარყოფენ სახელმწიფოს, პოლიტიკური ხელისუფლების ან რაიმე სხვა იერარქიული მმართველობის არსებობის საჭიროებას და მიისწრაფვიან მათი აღმოფხვრისკენ. ანარქიზმს საფუძველი ჩაეყარა უილიამ გოდვინის (1756-1836) ნაწერებში. ის პრესვიტერიანული ეკლესიის მღვდელი იყო, მიატოვა ეკლესია და მწერალი გახდა, დაწერა „კალებ უილიამსი“, სადაც ანარქისტული იდეოლოგია გადმოსცა, შექმნა ინტელექტუალთა წრე, რომელშიც შედიოდნენ მისი მეუღლე მერი უოლსთონქრაფტი, ახალგაზრდა მწერლები – უილიამ უორდსუორთი, მისი სიძე – შელი. ისინი აკრიტიკებდნენ ავტორიტარიზმს, ამტკიცებდნენ განათლების აუცილებლობას ადამიანისათვის, მიაჩნდათ, რომ თანადგომა ადამიანის ჭეშმარიტი, თანდაყოლილი თვისებაა [1, 116-122; 2].

სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ მიმართულ ამ იდეოლოგიას მიემხრნენ ის ქართველი პოლიტიკოსები, რომლებიც ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლას ედგნენ სათავეში და ეროვნული თვითგადარჩენისათვის მთელი ცხოვრების მანძილზე იბრძოდნენ. ასეთი გამორჩეული პოლიტიკოსები იყვნენ მიხაკო წერეთელი და ვარლამ ჩერქეზიშვილი, – ქართველი ანარქისტების ყველაზე გამორჩეული წარმომადგენლები, მათთან ერთად, ანარქისტულ პარტიაში შედიოდნენ: შალვა და კომანდო გოგელიები და სხვები.

ეს იდეოლოგია ქართველი ანარქისტებისთვის, პირველ რიგში კი ვარლამ ჩერქეზიშვილისთვის, იქცა იმ საბრძოლო იარაღად, რაც კოლონიური ქვეყნის პატრიოტ შვილს შეეძლო მიემართა რუსეთის მძლავრი სახელმწიფო მანქანის წინააღმდეგ, ეოცნება თავისუფალ საქართველოზე და ებრძოლა მისი მჩაგვრელი ქვეყნის დანგრევისათვის [3, 196-197].

ეროვნული ინტერესის პრიმატით ქართველ ანარქისტთა იდეური მიზანდასახულება სრულიად განსხვავდებოდა არა მარტო ევროპელი, არამედ იმ რუსი ანარქისტების აზროვნებისაგან, რომლებთანაც ისინი ათწლეულების მანძილზე მეგობრობდნენ [4]. მაგალითად, ვარლამ ჩერქეზიშვილის მეგობარს, რუს ანარქისტს – პეტრე კროპოტკინს (1842-1921), რომელიც ემიგრაციის პერიოდში ხშირად მასთან ერთად გამოდიოდა ევროპული საზოგადოების წინაშე, არ შეიძლებოდა ჩერქეზიშვილთან თანხმობა ჰქონოდა დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საკითხში, რისთვისაც სულ იბრძოდა ეს ქართველი პატრიოტი.

თუ რა ეტაპები გაიარა ჩერქეზიშვილმა ცხოვრებაში ამ ოცნების განხორციელებისათვის ბრძოლის გზაზე, კარგად ჩანს აკაკი ჩხენკელის ქვემოთ მოტანილ მოგონებაში. აქ ჩანს, თუ რა მჭიდროდ იყო გადანასკვეული ჩერქეზიშვილი ქართულ ეროვნულ ფესვებთან, როგორ არასდროს მოწყვეტია ამ ფესვებს, როგორ არ დაშორებულა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის იდეას. მიუხედავად სამშობლოსთან ხანგრძლივი განშორებისა, ის მისით ცოცხლობდა და ხარობდა. გამოჩენილი ქართველი მწერლის – გრიგოლ რობაქიძის სიტყვები შთამბეჭდავად გამოხატავს ვარლამ ჩერქეზიშვილის ეროვნულ სულსა და დიდ მამულიშვილურ განცდებს, რასაც ის ანარქისტული იდეოლოგიის გამარჯვებასთან აკავშირებდა: „თუ მოიშლებოდა სახელმწიფო წყობილება საერთოდ, – ანარქიზმის მიზანი ესაა – მაშინ რუსეთიც, რომელიც პრეისტორიული მამუტივით თავს აწვა საქართველოს, დაემხობოდა სახელმწიფოებრივი მხრით და როგორც შედეგი ამისა, საქართველოც თავისუფლად ამოისუნთქავდა. აი, ქვეშეცნეული ხაზი ვარლამ ჩერქეზიშვილის პოლიტიკური ბრძოლისა“, – წერდა გრიგოლ რობაქიძე.

რაც შეეხება ჩერქეზიშვილის შემოქმედებას და ევროპულ მოაზროვნე წრეებში მოპოვებულ პოპულარობას, ამას განაპირობებდა დიდი სითამამე, მის მიერ ავტორიტეტების გაბედული კრიტიკა. ის ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც გააკრიტიკა მარქსიზმი, მისი მიმდევრები და თავად მარქსი. XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში, ევროპაში გამოქვეყნებულ ნაშრომებში, ქართველი ანარქისტი ვარლამ

ჩერქეზიშვილი ბრალს სდებდა მარქსიზმის ფუძემდებლებს და მათ მიმდევრებს – პლაგიატში, დასავლელი მოაზროვნეების ნააზრევის მითვისებაში. რაც მთავარია, ამისთვის მას მოჰქონდა სათანადო არგუმენტები და მტკიცებულებანი.

1905 წელს მისი დახმარებით ქართველმა სოციალისტ-ფედერალისტებმა ევროპიდან, ჰოლანდიელი ანარქისტებისგან, მიიღეს იარაღის დიდი პარტია, ხოლო ეკიპაჟს მეთაურობდა მისივე მეგობარი, ცნობილი ჰოლანდიელი ანარქისტი ქრისტიან კორნელისი. 1907 წელს, კორნელისის დიდი ძალისხმევით, ჩერქეზიშვილმა, სხვა ქართველ პოლიტიკოსებთან ერთად, წარუდგინა ჰააგის საერთაშორისო ტრიბუნალს რამდენიმე ათასი კაცის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტი, სადაც ჩამოყალიბებული იყო „საქართველოს ხალხის კანონიერი უფლება – აღედგინა ეროვნული სახელმწიფოებრიობა“. 1910 წელს ჩერქეზიშვილი მონაწილეობდა ლონდონში გამართულ „მსოფლიო ჩაგრულ-დაპყრობილ ხალხთა საერთაშორისო კონფერენციაზე“ და იცავდა საქართველოს უფლებებს. კონფერენციის მდივანი იყო მისი მეუღლე – ფრიდა.

ვარლამ ჩერქეზიშვილის პუბლიცისტური წერილები ხშირად იბეჭდებოდა როგორც ქართულ, ისე ევროპულ პრესაში; მრავალ ენაზე ითარგმნებოდა მისი ნაშრომები და წიგნები. 2011 წელს საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ინიციატივით დაიწყო ვარლამ ჩერქეზიშვილის თხზულებათა გამოცემა, თხზულებების პირველ ტომში გამოქვეყნდა გაზეთებში, „ივერიასა“ და „ცნობის ფურცელში“ ვ. ჩერქეზიშვილის მიერ 1893-1904 წლებში დაბეჭდილი წერილები. ტომის შემდგენელი და რედაქტორი, ისტორიკოსი, პროფესორი დიმიტრი შველიძე, ასევე შეეხო ვარლამ ჩერქეზიშვილის დამსახურებას სპეციალური ნარკვევებით – „მარქსიზმის კრიტიკა ვარლამ ჩერქეზიშვილის ნაშრომებში“ და „აი, ვინ იყო, ქართველნო, ვარლამ ჩერქეზიშვილი“ [5; 6].

აკაკი ჩხენკელის პირად არქივში დაცული დოკუმენტის დაბეჭდვა გადაგვანყვეტინა იმ რამდენიმე პასაჟმა, თუნდაც მცირე სიახლემ, რაც ვარლამ ჩერქეზიშვილის ნააზრევით დაინტერესებულ სპეციალისტებს უსათუოდ გამოადგებათ.

საარქივო დოკუმენტი ავტოგრაფია, დაწერილია შავი მელნით. ეს სიტყვა წარმოუთქვამს აკაკი ჩხენკელს 1925 წლის 27 სექტემბერს, ვარლამ ჩერქეზიშვილის გარდაცვალების გამო შეკრებილი პარიზის ქართული საზოგადოების წინაშე. შემდეგ იგი „გუშაგში“ დასაბეჭდად გაუმზადებია და ბევრი რამ ამოუკლია, რასაც მონობს წითელი ფანქრით გადაშლილი ადგილები. ჩვენ დოკუმენტი

სრულად, პირველი ვარიანტით მოვიტანეთ. ტექსტის ეს ვერსია ემიგრანტულ პრესაში ამ სახით არასდროს გამოქვეყნებულა;

რუს ემიგრანტთა შეკრებაზე კოპოტკინსა და ჩერქეზიშვილს (რომელთა ფიზიკური აღწერაც ასევე საინტერესოა) უფრო დიდ ყურადღებას აქცევდნენ, ვიდრე ისეთ სკანდალურ პიროვნებას, როგორიც იყო კრებაზე დამსწრე ნაროდნიკი კარპოვიჩი, რუსეთიდან გამოქცეული ცნობილი მკვლელი;

ვარლამ ჩერქეზიშვილის მეუღლე – ფრიდა – ყველგან (ვიკიპედისა თუ სამეცნიერო კვლევებში) ფრანგად არის მოხსენიებული, ის კი ჰოლანდიელი იყო, ამ ოჯახთან ასე ახლოს მყოფი ჩხენკელი არ შეიძლება ცდებოდეს (ჰოლანდიელები ეხმარებოდნენ ვარლამ ჩერქეზიშვილს საქართველოში 1905 წელს იარაღის ჩამოტანაში, ჰააგის კონფერენციისთვის მემორანდუმის გადაცემაში და დასხვა.) ქრისტიან კორნელისონი, ჰოლანდიელი ანარქისტი და ჩერქეზიშვილის მეგობარი, რომელმაც 1905 წელს, საქართველოში იარაღის ჩამოსატანად ჰოლანდიური გემი შეაძენინა იაპონელთა დახმარებით, იყო მისი მეუღლის ნათესავი. ჩხენკელის მოგონება ამ ქალს ღირსეულ მეუღლედ, ქართული საქმისთვის გულშემატკივარ, მზრუნველ და თბილ ადამიანად წარმოგვიდგენს;

მოგონებიდან ჩანს, რომ საზღვარგარეთ მცხოვრებ ვარლამ ჩერქეზიშვილს საარსებო ფულს უგზავნიდა ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საზოგადოება;

ვარლამს უამრავი მეგობარი ჰყავდა ევროპაში, მათ შორის იყვნენ უორდროპები, რომლებმაც მისი სამუშალებით შეიყვარეს საქართველო. ჩერქეზიშვილი, ჩხენკელთან ერთად, ესწრებოდა 1910 წელს სევენკოში მარჯორის დაკრძალვას, მან მიიტანა გვირგვინი ქართველი ერის სახელით, რომელიც, მარჯორის ანდერძის მიხედვით, მიცვალებულს თან ჩააყოლეს;

საინტერესოა ჰააგის კონფერენციაზე წარსადგენი დოკუმენტის მომზადების ისტორია და ჩერქეზიშვილის როლის ჩვენება ამ საქმეში. „ის მომითხრობდა, რა დიდ სიძნელეთა გადალახვა მოუხდათ მას და მის მეგობრებს, მეფის რეჟიმის დროს, რამდენსამე ათას ქართველის ხელმოწერის შეგროვება სამშობლოში და მისი იქიდან არალეგალურათ გადმოტანა უცხოეთში. ის დასძენდა, რომ მათ არ წარუდგენიათ ხელმოწერა ვინაობა კონფერენციისათვის, იყო მხოლოდ ნათქვამი თვით პეტიციის ქვეშ, რომ სია ინახება სანდო ადგილას და წარდგენილი იქნება იმ პირობით, თუ მეფის ჟანდარმები ვჯავრს არ იყრიან ხელმოწერებზე“;

ჩერქეზიშვილს მიაჩნდა, რომ ქართველთა ისტორიული უფლება

დამოუკიდებლობის მოთხოვნაზე (თუნდაც ავტონომიაზე რუსეთის იმპერიაში) გეორგიევსკის ტრაქტატის მოშველიებით უფრო ხელსაყრელი და გასაგები იქნებოდა უცხოელებისათვის. „ადვილათ წარმოსადგენია, რამდენათ აუცილებელი იყო ვარლამისათვის ტრაქტატის მომარჯვება მეოცე საუკუნის დასაწყისში, როცა არამცთუ დამოუკიდებელი არსებობა, თვით სიტყვა საქართველოს კონვერტზე წარწერაც აღკვეთილი იყო!“ – ამბობდა ჩხენკელი;

მოგონებაში რამდენიმე მაგალითია მოტანილი, სადაც ჩანს ჩერქეზიშვილის მისწრაფება – პრაქტიკულად დახმარებოდა ქართველ ხალხს: პოპულარიზაცია გაეკეთებინა ერის უძველესი ისტორიულ-კულტურული წარსულისათვის (ხეთოლოგებს მეგრულ ენასთან და ფრაზების ქართული ენის კონსტრუქციასთან მსგავსებაზე მიუთითებდა), ცდილობდა, ქართული შინამრეწველობის ნიმუშების ევროპაში გატანისთვის ხელშეწყობას, ინგლისელებს უმტკიცებდა, რომ ევროპაში აღიარებულ საჯაგრისე ჯაგარს, მხოლოდ საქართველოში შეისყიდდნენ, რადგან კავკასიაში მხოლოდ ქართველი ქრისტიანები მისდევდნენ მელორეობას;

საარქივო დოკუმენტში საუბარია ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ ვარლამ ჩერქეზიშვილის შრომებზე, ევროპის პრესასთან მის თანამშრომლობასა და საქართველოს თემის პოპულარიზაციაზე, დამოუკიდებელ საქართველოში მის ჩამოსვლასა და 1921 წლის თებერვალში რუსი ბოლშევიკების წინააღმდეგ კოჯორ-ტაბახმელასთან ბრძოლაში მხცოვანი პატრიოტის ჩაბმასა და სხვა დეტალებზე.

ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოდან წასვლის შემდეგ მას მხოლოდ ერთი თვე უცხოვრია პარიზში და მეუღლესთან ერთად კვლავ ლონდონში დაბრუნებულა. სწორედ ამ დროს მას უმკაცრესი წერილი მიუწერია ჩიჩერინისათვის, სადაც „ის ამხელდა ახალი მტარვლების დაუფერებელ უტიფრობას, ვითომ ქართველ მშრომელ ხალხს თვითონ შემოეყვანოს რუსის ურდოები თავის მიწა-წყალზე. წერილმა მოიარა მთელი პრესა და დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა“.

ვარლამ ჩერქეზიშვილს ძლიერი სურვილი ჰქონია დაეწერა მე-მუარები, მაგრამ ვერ მოუხსნია ამ სურვილის განხორციელება, არადა მან, როგორც არავინ, ბევრი რამ იცოდა არა მარტო რუსეთის იმპერიის, არამედ ევროპის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებზე!.. მას ასევე სდომია საქართველოში დაბრუნება 1922-1925 წლებში, რაც, ბუნებრივია, შეუძლებელი იყო. კიდევ რომ ჩამოსულიყო, მას მაშინვე დააპატიმრებდნენ.

რამდენიმე ენის საუკეთესო მცოდნე ქართველს ქართული ენა

გადავინყებია, მაგრამ ავადმყოფობის უამს, სიკვდილის წინ, მშობლიური ენა იმდენად გახსენებია, რომ სხვა ენაზე აღარ ლაპარაკობდა, მათ შორის ქართულის არმცოდნე მეუღლესაც თარჯიმნის საშუალებით ესაუბრებოდა. ეს ამბავი, რომელიც შემდეგ მხატვრული პასაჟიც გახდა ლიტერატურასა და ხელოვნებაში, პირველად აკაკი ჩხენკელმა ამცნო საზოგადოებას, ამ გამოსვლის დროს მან ჩერქეზიშვილის ძმისწულის სტუმრობასა და ვარლამის უეცარ „გაქართულებულ“ საუბარზე მოუთხრო დამსწრეთ, რამაც დიდი ემოცია გამოიწვია ემიგრანტ ქართველებში [7, 1-6].

### **აკაკი ჩხენკელი: სიტყვა პარიზის ქართული საზოგადოების კრებაზე 27 სექტემბერს, 1925 წელს.**

ეს იყო ნისლიან შემოდგომას 1909 წ., ლონდონის ერთ უსუფთაო უბანში უაიტსეპლში, სადაც პირველდ შევხვდი ვარლამ ჩერქეზიშვილს: ის იქ მოსულიყო, როგორც მე, თავის მეგობარ კროპოტკინთან<sup>1</sup> ერთ-ერთ, რუსეთის ემიგრანტთა ერთ-ერთ კრებაზე. ორ თავად ანარქისტს, როგორც მათ ინგლისელები უწოდებდნენ, უფრო მეგობრულათ, ვინემ ირონიით, საპატიო ადგილი ეჭირათ კრებაზე. დამსწრეთა ყურადღება უფრო მათკენ იყო მიქცეული, ვინემ რუსეთიდან ახლად გამოქცეული სიპიაგინის<sup>2</sup> მკვლელ ახალგაზრდა კარპოვიჩისაკენ<sup>3</sup>.

დიდი განსხვავება იყო მათ შორის როგორც ტანადობით, ისე სახით და გამომეტყველებით. პატარა, გამხდარი, მოძრავი, მრგვალათ შემოკრეჭილი ქალარა წვერ-ულვაშით, ძალზე დანაოჭებული პირის კანით და მკვირცხლი თვალებით, ვარლამი ახდენდა ახალგაზრდა მოხუცის შთაბეჭდილებას. მე მაშინ ჯერ კიდევ არ მენახა კახეთი, თორემ უფრო ჩქარა გამოვიცნობდი მასში ამ მშვენიერი კუთხის შვილს.

<sup>1</sup> კროპოტკინი – პიოტრ ალექსის ძე (1842-1921). რუსი რევოლუციონერ-ანარქისტი, მეცნიერი, გეოგრაფი და გეომორფოლოგი. ისტორიკოსი, ფილოსოფოსი და პუბლიცისტი, რუსეთში ანარქისტული იდეოლოგიის გამავრცელებელი. 1876-1917 წლებში იმყოფებოდა ემიგრაციაში, 1917-ში, მონარქიის დაცემის შემდეგ დაბრუნდა რუსეთში.

<sup>2</sup> დიმიტრი სერგეის ძე სიპიაგინი (1853-1902), რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრი 1899-1902 წწ. ესერების შეკვეთით მოკლა ესერმა ბალმაშოვმა.

<sup>3</sup> კარპოვიჩი პიოტრ ვლადიმირის ძე (1874-1917), ტერორისტი, რსდმპ-ს წევრი. ჩხენკელს შესაძლოა ეშლებოდეს ფაქტი, რადგან კარპოვიჩმა განათლების მინისტრი ნ. პ. ბოგოლეპოვი (1846-1901) მოკლა და არა შინაგან საქმეთა მინისტრი – სიპიაგინი.

გათავდა მოხსენება, დაიწყეს დისკუსია,

და მე კიდევ ვგუმანობ, არ ვეცნაურები ვარლამს, არაფერია ისე ბუნებრივი, სტიქიური, თუ გნებავთ, ქართველების უცხოეთში შეხვედრის უმალ ერთმანეთთან გაცნობა, ერთი, ვარლამი კროპოტკინის გვერდით იჯდა, ორიც, – და ეს უმთავრესია, – ცოცხლათ წარმომიდგა ვარლამის ცხარე კამათი, კაუტუკისთან მარქს-კონსიდერანის ნაწერებზე, როცა ჯერ კიდევ ბერლინში ვიყავი, და მეკრძალებოდა, ვაითუ თავზე ცივი წყალი გადამასხას-მეთქი!

ვნახოთ, ვარლამი სიტყვას იღებს. ლაპარაკობს ცოტას, მიჯრით, ფიცხობს, მაგრამ ამ სივრცეში ადვილათ არჩევთ დიდ გრძნობას, სიტბოს. ვერ მოესწრო გათავება, რომ მე მის გვერდით გავჩნდი.

როგორ? თქვენ ლონდონში ხართ და მე არ მნახეთ, მიუტყევებელია! – მომმართა ვარლამმა, ჩაინერა მისამართი და მაშინვე წარუდგინა ჩემი თავი კროპოტკინს. უკანასკნელი თეთრი, გაბადრული წვერით, რომელიც მთლათ ფარავს მის მკერდს, ღიმილით მიწოდებს ხელს და თან აკვირვებს: ქართველი მე სულ სხვანაირი მყავდა წარმოდგენილი, ეს კი უფრო ჩვენს ძმასა ჰგავს!

მეორე დღეს ვარლამი უკვე ჩვენსას გაჩნდა მეუღლითურთ, გაუფრთხილებლათ, რასაკვირველია, ისე მოგვეპარა ორივე, როგორც კარგ ნათესავეებს. გამოგვეკითხეს, როგორ მოვენწყვეთ, რას ვაკეთებდით. ვერ ვასწრებდით პასუხს, რომ მყისვე ვიღებდით მათგან რჩევა-დარიგებას. გავათავეთ იმით, რომ მე ინგლისურის გაკვეთილები ვარლამის მეუღლესთან ამელო და ამისთვის კვირაში ორხელ მევლო მათთან. ამის შემდეგ ჩვენ ძალიან ხშირათ ვხვდებოდით ერთმანეთს, თითქმის ერთი წლის განმავლობაში, ე. ი. სანამ ლონდონს დავტოვებდით.

ამ გაკვეთილების დროს მე დავინახე, თუ რა დიდ განძს წარმოადგენდა ვარლამისთვის მისი შედარებით ახალგაზრდა მეუღლე. ტომით ჰოლანდიელი, ხოლო გულით ნამდვილი ქართველი, ის დიდ დახმარებას უწევდა ქმარს, ან უკეთ – მეგობარს სამწერლო ასპარეზზე. ჩინებულათ მცოდნე სამივე დიდი ევროპული ენის, ქ-ნ ფრიდას სწრაფათ გადაჰქოდა ქალაღზე ვარლამის ნაკარნახევი, და თან გზა და გზა შეჰქონდა მას თავისი წვლილიც როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრით.

მთავარ წყაროს არსებობისა ვარლამი იღებდა მაშინ შავი ქვის

მრენველთა საბჭოსაგან<sup>1</sup>, რომელსაც ის აწოდებდა სახელდახელო ცნობებს მსოფლიო ბაზრის ფასებზე, და აგრეთვე ურდგენდა მას წლიდან წლამდე სტატისტიკურ კრებულს იმავე საგანზე. მე არ მი-  
ნახავს, სამწუხაროთ, ვარლამი მას შემდეგ, რაც მოსკოვმა ჩალის ფასათ მიყიდა უცხოელებს ეს უმნიშვნელოვანესი დარგი ქართული მრენველობისა. მაქვს მხოლოდ წარმოდგენილი, თუ რა საშინელ შთაბეჭდილებას მოახდენდა ეს ამბავი მასზე. ზედმიწევნით მცოდნე ამ კითხვისა, სრულიად იჭვს გარეშეა, ვარლამი დიდ სამსხურს გაუ-  
წევდა თავის ქვეყანას კალმით და სიტყვით, რათა ემხილა მოსკოვის ეს ნამდვილი შეთქმულება ქართველი ერის წინააღმდეგ.

ვარლამი დაბადებული პროპაგანდისტი იყო ქართული საქმისა უცხოეთში. მან იქ მოუპოვა საქართველოს მრავალი გულწრფელი მეგობარი, და ყოველ დალხინება-გაჭირვების დროს, ყოველ ამოძა-  
ხილზე საქართველოდან ის უზვად სარგებლობდა მეგობრების თა-  
ნაგრძნობით და დახმარებით საქვეყნო საქმისთვის.

სრულიად განსაკუთრებული იყო ვარლამის მეგობრობა ქარ-  
თველთა უანგარო მოამაგე და-ძმა მარჯორი და ოლივერ უორ-  
დროპთან<sup>2</sup>. ამ მეგობრობას, იმედია, უფრო მცოდნე აღმწერი აღმო-  
უჩნდება. ვერ ავუვლი მხოლოდ გვერდს შოთას მთარგმნელის და-  
საფლავებას, რომელსაც დავესწარი 1910 წლის ზამთარში სევე-  
ნიკში (შვიდი მუხა), უორდროპების სოფელში. არ დამავინწყდება სუ-  
რათი, როცა ვარლამი, რაღაც უზენაესი მოვალეობის მოხდით, უშ-  
ვებდა განსვენებულის საფლავში ჩვენს გვირგვინს. მარჯორის თვი-  
თონ დაუბარებია ანდერძად, თუ ვინიცობაა ქართველებმა მოიტა-  
ნონ გვირგვინი, საფლავში ჩამატანეთო.

ვარლამი, რაც კიდევ უფრო საყურადღებოა, ნამდვილი პიონერი იყო ჩვენი საქმისა უცხოეთში. მან დააყენა იქ პირველათ ჩვენი სა-  
კითხი პოლიტიკურათ: მე ვგულისხმობ პეტიციას, ქართველი ერის

---

<sup>1</sup> შავი ქვის მრენველთა საბჭო, – დაარსდა 1896 წელს, მისი თავ-  
მჯდომარე იყო გიორგი ზდანოვიჩი, მოადგილე კიტა აბაშიძე.

<sup>2</sup> ოლივერ და მარჯორი უორდროპები – ინგლისელი ქართველო-  
ლოგები, საქართველოს მეგობრები (ოლივერ უორდროპი – (1864-  
1948. მარჯორი უორდროპი – 1869-1909). მარჯორი უორდროპი  
1909 წლის 7 დეკემბერს ბუქარესტში გარდაიცვალა. ის გადაასვენ-  
ნეს და დაკრძალეს მშობლიურ სევენიკში. დაკრძალვის დროში ან  
მექანიკური შეცდომა უნდა იყოს, ანდა დაკრძალვა მოგვიანებით  
მოხდა.

სახელით წარდგენილს ჰააგის სამშვიდობო კონფერენციაზე 1907 წ. ვარლამს უყვარდა ხოლმე ამ პოლიტიკურ ნაბიჯზე ლაპარაკი. ის მომითხრობდა, რა დიდ სიძნელეთა გადალახვა მოუხდათ მას და მის მეგობრებს, მეფის რეჟიმის დროს, რამდენსამე ათას ქართველის ხელმოწერის შეგროვება სამშობლოში და მისი იქიდან არალეგალურათ გადმოტანა უცხოეთში. ის დასძენდა, რომ მათ არ წარუდგენიათ ხელმომწერთა ვინაობა კონფერენციისათვის, იყო მხოლოდ ნათქვამი თვით პეტიციის ქვეშ, რომ სია ინახება სანდო ადგილას და წარდგენილი იქნება იმ პირობით, თუ მეფის ჟანდარმები ჯავრს არ იყრიან ხელმომწერებზეო. ვარლამი ხომ მთელის თავისი წარსულით უებრო კონსპირატორი იყო! არც ის ავინყდებოდა მას, რომ როგორც ცნობილი ანარქისტი, განაძევები იყო არაერთხელ ევროპის ერთი ქვეყნიდან მეორეში, უხერხული იყო პეტიციის პირადათ მის მიერ წარდგენა, ამიტომ ეს შეასრულეს სხვებმა.

ერთს მშვენიერ დღეს, – მიაბობდა ვარლამი ღიმილით, როცა სხდომა გაიხსნა, კონფერენციის ყველა დელეგატებს, მათ შორის მეფის დელეგატს და თავმჯდომარეს, პეტიცია წინ მაგიდაზე ედოთ! ამ ფაქტმა სათანადო შთაბეჭდილება მოახდინა და გამოხმაურება ჰპოვა პრესაში, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში ნიკოლოზის გავლენას, რომელიც იყო მომწვევი თვით კონფერენციისა, პეტიციას განხილვა არ ღირსებია.

აქ საჭიროა ითქვას ორიოდ სიტყვა პეტიციის შინაარსზე, სავესები დაყრდნობილი იმ ტრაქტატზე, რომელიც ერეკლე მეორემ და ეკატერინე მეორემ დადეს 1783 წელს. ხშირათ მსმენია, უმეტესათ ირონიით, ვარლამი ტრაქტატის ფანატიკოსი იყოო. ეს მართალია. ვარლამი თვითონაც სწერდა და სხვებსაც სულ იმას ჩასჩიჩინებდა, ხშირათ უშედეგოთ, სამწუხაროთ, არ დაევიწყნათ ტრაქტატის გამოყენება, ეს ისტორიული დოკუმენტი ერის უფლებების დაცვის დროს. დღეს, ვფიქრობ, ამდენი ამბების მოწმენი, არ ვსაჭიროებთ იმის მტკიცებას, რომ ვარლამი უაღრესათ მართალი იყო. ჩაგვიჩინებდა იმიტომ, რომ ხედავდა, რა უდარდელათ, მეტი რომ არ ვსთქვა, ვექცეოდით ჩვენს წარსულს საზოგადოთ და ამ დოკუმენტს კერძოთ. მაგრამ ეს არ იყო უმთავრესი. ანარქისტ ვარლამს, ჯერ კიდევ პიროვნების უსაზღვრო თავისუფლების მოციქულს, კარგად ესმოდა ახალი პრინციპის – ერთა თვითგამორკვევის მნიშვნელობა, და ამ საანბანო რამის სწვლება მას არ ეჭირვებოდა. ის გრძნობდა მეორეს – როცა ახალი ქვეყანა, რომელზედაც არაფერი გაეგონათ

მანამდის და არც კი იციან სად უნდა ეძიონ ის, – აზიაში თუ ამერიკაში, როცა ასეთი ქვეყანა მოითხოვს მისი უფლების ცნობას, რამდენათ ძნელია და უკმარისი მარტო თვითგამორკვევის პრინციპზე დაყრდნობა? ეს პრინციპი ხომ ზოგადია და განუყენებელი და ამიტომ ვერ ახდენს უცხოელზე ერის ცოცხალ, ხორცშესხმულ ტანჯვისა და მისწრაფების შთაბეჭდილებას. მართალია, უისტორიოდ ერებმაც მიაღწიეს დამოუკიდებლობას, მაგრამ რამდენი ცდა დასჭირდათ მათ ამისათვის, ვთქვათ, ფინლანდიასთან შედარებით? და ჩვენი ისტორიული უფლება ხომ უფრო დასაბუთებულია, ვინემ ფინების. განა ამ ცდის, დაგვიანებული ცნობის მსხვერპლი არ გავხდით თვითონ ჩვენ?

ადვილათ წარმოსადგენია, რამდენათ აუცილებელი იყო ვარლამისათვის ტრაქტატის მომარჯვება მეოცე საუკუნის დასაწყისში, როცა არამცთუ დამოუკიდებელი არსებობა, თვით სიტყვა საქართველოს კონვერტზე წარწერაც აღკვეთილი იყო! ვარლამმა კარგათ იცოდა უცხოელის ფსიქოლოგია. მარტო ის ფაქტი, რომ დიდათ წოდებულმა ეკატერინემ საერთაშორისო ხელშეკრულება დადო ერეკლესთან, სულ სხვა ელფერს სდებდა საქართველოს საკითხს, მის წარსულსა და აწმყოს.

მაგრამ ვარლამის მოღვაწეობა მარტო ამაში როდი მდგომარეობდა, ის აცნობდა უცხოეთს საქართველოს ისტორიას, მის კულტურას, ხელოვნებას, რამდენათაც ეს მარტოხელა და ღარიბ ემიგრანტისთვის მისაწვდომი იყო. ის ჩვენი ლონდონში ყოფნის დროს, სისტემატიურათ თანამშრომლობდა ნიუ-იორკის ერთ დიდ გაზეთში და ხშირათ გვიჩვენებდა მის ფურცლებზე წერილებს საქართველოს შესახებ, რომელსაც ზედ დართული ჰქონდა ჩვენი დაბა-ქალაქების, ციხე-მონასტრების ტიპების ნახატები.

მეორეს მხრით, აღსანიშნავია, ვარლამის მოკლე და ცოცხალი წერილები „რედაქციისადმი“, რომელიც დრო და დრო თავსდებოდა დიდ გაზეთებში, როგორცაა „ტაიმსი“, „მანჩესტერ გარდიან“ და სხვ. ინგლისში წერილები რედაქციისადმი პუბლიცისტიკის ცალკე დარგს ეკუთვნის. ამ საშუალებას მიმართავენ ხოლმე ცნობილი მწერლები და სახელმწიფო მოღვაწენი და ასეთი წერილები დიდ ყურადღებას იპყრობს. ვარლამიც ასე იქცეოდა, როგორც ვსთქვი, და არც ერთი რედაქცია არ შეკადრებდა მას განზილებას, ისე პატივისცემი იყო მისი სახელი.

არ იყო ისეთი შემთხვევა, ისეთი ფაქტი, რომ ვარლამს არ გა-

მოყენებია მაშინვე თავისი პროპანდისათვის, საილუსტრაციოთ  
ორიოდე პატარა ეპიზოდი:

გავიხედოთ, ვარლამმა კარზე მოგვაყენა ერთი უცნობი ინგლი-  
სელი, პატარა ყდიანი ნიგნით ხელში. – უეცრათ მომაგონდა, – მე-  
უბნება ვარლამი, – რომ თქვენ მეგრული იცით და ეს მეცნიერი  
იმიტომ მოვიყვანე, რომ დაგვეხმაროთ ამ ნიგნის შინაარსის გაგება-  
ში. ნაიკითხეს ნარჩევი ადგილები, დანერილი ინგლისური ასოებით,  
ხოლო სიტყვები, თუ მეხსიერება არ მლაღატობს, ხეთური იყო, და  
ეკუთვნოდა ასურეთის ერთ-ერთ მეფეს, რომელიც მოგვითხრობდა  
მის ომებზე, თუ როგორ მოსრა და გაანადგურა მან ხეთელთა ხალ-  
ხი. დაუფგდე ყური და ჩემს გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა: მომეს-  
მა ბევრი მეგრული სიტყვა, თვით ფრაზების კონსტრუქციაში თით-  
ქოს მსგავსება ვიგრძენი. ვარლამს ცრემლი მოადგა თვალზე სიხა-  
რულისაგან, როცა ვუთარგმნიდი მეგრულიდან. ის გაეშურა თავის  
ფრიდასთან, რომ ეხარებინა ეს ამბავი და მერე ხომ მეგობრებსაც  
მოსდო იგი.

ჩამოდის ერთი ქართველი და ჩამოაქვს ჩვენებური შალის ნი-  
მუშები. ვარლამი დაფაცურდა, შემოგვარბენია ბევრი მალაზია, კო-  
ოპერატივის ცენტრალურ დანესებულებებშიც ვიყავით, მთელი უბა-  
ნი რომ უჭირავს. აღმოჩნდა, რომ ინგლისის მდიდრები, უფრო კი  
არისტოკრატები, ხელით ნაქსოვ შალს იკერავენ ტანსაცმლათ.  
ჩვენს თანამემამულეს უთხრეს, ჩამოიტანეთ რამდენიც შეგიძლიათ,  
ნარდათ ვიყიდითო. ვარლამი გახარებულია, არა იმისთვის, რასაკ-  
ვირველია, რამეს რომ გამოიჩინოს, არამედ მას შეეძინა ახალი საბუ-  
თი ქართულ შინამრეწველობის საილუსტრაციოთ.

ცოტა დააკლდა, ვარლამმა ლამის მეჯაგრედ გამხადა! მას გაე-  
გონა ერთ მის ინგლისელ მეგობარ ჩოთქების ფაბრიკანტისაგან,  
რომ კავკასიის ჯაგარი მთელს დუნიაზე პირველიაო. რა შუაშია  
კავკასია, – შეკამათებია მას ვარლამი, – იქ ხომ ქართველების გარ-  
და მაჰმადიანებია, ლორიც არა ჰყავთ, ეს უეჭველი ქრთული ჯაგა-  
რიაო. მიმინვიეს ექსპერტად და, რა თქმა უნდა, ვარლამს დავუჭირე  
მხარი, აბა ამას როგორ დავამადლებდი! სწორეთ ამ დროს ჩვენ  
სამშობლოში ვბრუნდებოდით, მივიღე დაკვეთა და ბეც ფაბრიკან-  
ტისაგან. გვიან გამოვგზავნე ფუთამდე ქართული ჯაგარი და ვარ-  
ლამმაც დაამტკიცა თავისი თეზა, მაგრამ მე ვერ ვანარმოვე საქმე:  
როგორც კარგი ქართველი, ცუდი ვაჭარი გამოვდექი!

ვარლამი თავისი ერის ნამდვილი მოჭირნახულე იყო. მისი

მგრძნობიარე აგებულება მთლად ალიგზნებოდა ხოლმე ქართველთა როგორც ჭირის, ისე ლხინის გაგონებაზე. მრავალი და მრავალი წლობით სამშობლოსგან დაშორება მას გულს უკლავდა. ამიტომ, როგორც კი დადგა 1905 და 1906 წლები, ის მიექანება იქითკენ და იღებს მონაწილობას მოძრაობაში. მას თან ახლდა ქალბატონ ფრიდას გარდა, ჩვენი დიდი მეგობარი, ტომით ირლანდიელი ქალბატონი დრაიჰორსტი, რომელიც ჩამოატარა მთელს საქართველოში, ამავე დროს ის გზავნის საყურადღებო კორესპონდენციებს ინგლის-ამერიკის გაზეთებში.

რეაქციის გამარჯვების შემდეგ, ის ისევ გარბის ინგლისში და ცეცხლს აფრქვევს მტარვალთა წინააღმდეგ, რომელთაც ააოხრეს დასავლეთი საქართველო, აარსებს ქართველ ქალთა მეგობრობის საზოგადოებას და აგროვებს ფულს უმწეოდ დარჩენილი ჩვენი ქვრივ-ობლებისათვის. უფრო გვიან ის აარსებს ქართულ კომიტეტს (ჯორჯიან კომიტო) ბატონ მორაისის და ქალბ. დრაიჰორსტის მეთაურობით. ვინ მოსთვლის, რამდენი მუშაობა არ გაუწევია ამ კომიტეტს: არ დარჩენილა არცერთი გამოცემა, არცერთი დაწესებულება, არცერთი ცნობილი პიროვნება, ვისაც არ მისწვდომია მისი ხმა, სულის ჩამდგმელნი, ასე ვსთქვათ კულისებში, იგივე ვარლამი და ქალბატონი ფრიდა იყვნენ. ბოლოს, როგორც ვიცი, ვარლამის სიკვდილის წინ, მათვე გადააკეთეს ეს კომიტეტი ქართველთა მეგობრების ფართე საზოგადოებად და მასში შედის ბევრი ცნობილი ინგლისელი.

ვარლამი გაუსწორებელი ოპტიმისტი იყო. არ შემხვედრია ერთი ქართველიც, ვისაც ისე სწამდა საქართველოს მომავალი, როგორც მას. ეს იყო არა მარტო რწმენა, არამედ სარწმუნოებაც მისთვის. მაგრამ მომავალიც არის და მომავალიც. ვარლამი მასში გულისხმობდა თავისუფალ და დამოუკიდებელ საქართველოს. და ეს სარწმუნოება ათბობდა მის კეთილშობილურ გულს ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ჩვენ ბედისწერად ვთვლიდით რუსეთის ფარგლებში ყოფნას. არ დამავინყდება ერთი გრძელი და ცხარე კამათი ვარლამთან. ქ-ბ ფრიდა თავაზიანად მთხოვდა მეორე დღეს, ასეთი რამ არ განმეორებულყო: კიდევ ერთი ასეთი კამათი და ვარლამი გადაყვებაო, – მიხსნიდა ის. ვარლამის დებულება მდგომარეობდა შემდეგში: რუსეთის იმპერია ჩქარა ისე დაინგრევა (კამათი იყო 1910 წ.), როგორც ძველი რომის იმპერია და მაშინ საქართველო განთავისუფლდებაო. მე ეს არ დავიჯერე, ან უკეთ, – ვერ დავიჯერე, და აი რამ არია მო-

ნასტერი. დამავინყდა უბრალო უფროს-უმცროსობაც, ვიმაღლებდი ხმას, ვაწყვეტინებდი. ვარლამიც ჩემზე მეტად ცხარობდა, მაგრამ მას ეს შვენოდა. მისი ბრალიც იყო! ის ისეთი გულწრფელი და თავმდაბალი ვინმე იყო, რომ ბაღსაც კი გამოეკამათებოდა. მეც ამან გამათამამა. მეორედ ვარლამი უკვე თავისუფალ საქართველოში ვნახე, 1920 წელს. შეხვედრის უმაღლესი თვალი თვალს გაუწყარეთ და თავში ლონდონის კამათმა გაგვიელვა, ენა კი არ დაგვიძრავს, მე ვარლამის სახეში ვკითხულობდი გამარჯვებას, ის კი ჩემსაში – დამარცხებას...

მამა დავითის აღმართზე თქვენ დაინახავდით ერთ სოფლურ ქვითკირის ოდას, მეორე სართულზე მიმავალი კიბე ფრთხილათ უნდა აგველოთ, რომ არ დამტვრეულიყავით, და იქ იხილავდით ვარლამს და ფრიდას ორ ოთახში, მთელს სართულში მეტი არც იყო. ესეც ნათესავს უთხოვებია მათთვის. მეტად უჭირდათ მათ ყოველ დღე ქალაქში დაშვება და ამოსვლა. ისინი ხომ აქაც თავისი შრომით ირჩენდნენ თავს, თან სადილიც დაბლა უნდა ეჭამათ. ბევრი ეცადენ ბინის გამოცვლას, მეგობრებიც ეხმარებოდნენ, ვერას გახდენ; ვარლამი შერჩა თავის ოდას სამშობლოს დამხოვის შემდეგაც მთელი ერთი წელი. ასე გაუმასპინძლდა ვარლამს თავისუფალი საქართველო! ცხოვრობდა გაცილებით უარესათ, ვინემ ლონდონში. მიუხედავად ამისა, ვერ გაიგონებდი მისი პირიდან საყვედურს ვისმეს ან რასმეს მიმართ. მითქმა-მოთქმა და უკმაყოფილება მმართველებზე მასზე არ მოქმედებდა. არაფერია, – მითხრა მან ერთხელ, ახალი სახელმწიფოა, ჯერ გამოუცდელი არიან, უნდა მოვითმინოთ, თავი და თავია გარეშე მტერმა არ გაგვსრისოს, თუ ამას გადავურჩით, თანდათან გამოსწორდება ყველაფერიო.

1922 წ. გენუაში ვიყავით, როცა ევროპაში ახლათ დაბრუნებულ ვარლამისაგან მუქარა წერილი მივიღეთ ჩიჩერინისადმი<sup>1</sup> მიმართული. აქ ის ამხელდა ახალი მტარვალების დაუჯერებელ უტიფრობას, ვითომ ქართველ მშრომელ ხალხს თვითონ შემოეყვანოს რუსის ურდოები თავის მიწა-წყალზე. წერილმა მოიარა მთელი პრესა და დიდი შთაბეჭდილება დასტოვა. ერთი თვე დაჰყო ვარლამმა პარიზში

---

<sup>1</sup> ჩიჩერინი – გიორგი ჩიჩერინი (1872 – 1936) – რუსი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე, პოლიტოლოგი, ისტორიკოსი, მუსიკათმცოდნე, ლიტერატორი და კრიტიკოსი. საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი.

და შემდეგ ისევ ლონდონში გადავიდა საცხოვრებლათ. მას ოდნავადაც არ გასტეხია გული, მისი იმედები ეხლა უფრო ძლიერი იყო, ვინემ ოდესმე. მუშაობდა დაულალავათ თავის საყვარელ საქმისთვის. ერთხელ მან განმიცხადა, რომ ფიქრობს საქართველოში წასვლას, დეე, რაც უნდათ, მიყონ, ერთი გული მოვიჯერო მათი საჯარო გამათრახებითო. მაგრამ მას უკვე ეტყობოდა სახეზე, რომ ამას ვერ შესძლებდა ფიზიკურათ, იმდენათ მოქანცული და დაავადებული იყო ის.

მე არაფერი მითქვამს ვარლამის რევოლუციურ წარსულზე რუსეთში, მის მონანილეობაზე ევროპის მუშათა კლასის პოლიტიკურ და სინდიკატურ მოძრაობაში. ეს არ შედიოდა ჩემს თემაში. არც საკმარ მასალა მაქვს ამისათვის. ერთი კი ვიცი: ვარლამი მოარული არაკი იყო, შეეძლო მთელი საათები ეამბნა საკუთარ და ბევრ სხვა ცნობილ პირთა თავგადასავალზე. უკანასკნელათ ის ხშირათ დააპირებდა ხოლმე მოგონებათა წერას, მაგრამ ვერ იცლიდა. ამ რიგათ, ეს მდიდარი არქივიც თან გაჰყვა მას.

ვარლამი იდეის კაცი იყო. სწამდა მისი სიდიადე და საბოლოოთ გამარჯვება – აქედან მოდიოდა მისი ენთუზიაზმი და თავდადება. მასში ჰარმონიულათ იყო ჩაქსოვილი საკაცობრიო და ეროვნული იდეალები, მისი გული სძგერდა ყველასა და თვითეულის ბედნიერებისათვის. რამდენად მისაბაძია ის ჩვენი ახალგაზრდობისათვის, რომელსაც არა იშვიათი ეგოიზმი ასულდგმულებს და აბუჩათ იგდებს იდეისთვის აღტყინებას.

არაჩვეულებრივი იყო ვარლამის სიკვდილი, ისე როგორც მთელი მისი ცხოვრება. მან ენა აიდგა! საქმე იმაშია, რომ ვარლამი ბავშვობიდან რუსეთში იზრდებოდა, არ ეხერხებოდა ქართული, თუმცა, ესმოდა და სწერდა კიდევ. გუშინნინ ჩემთან იყო ეკა ჩერქეზიშვილი, ვარლამის ძმისწული, მან გადმომცა, რომ ვარლამი სიკვდილის წინ მარტო ქართულათ და ისიც გასაოცრად წმინდათ ლაპარაკობდაო; თვით ბიცოლა ფრიდასაც არ ელაპარაკებოდა სხვა ენაზეო და მე მიხდებოდა მისთვის თარგმნაო. ვარლამი, იმავე ეკას გადმოცემით, თავს საქართველოში გრძნობდა, ებასებოდა თურმე იქ დარჩენილ მეგობრებს, იგონებდა ბავშვობას, ერთი სიტყვით, ოცნებაში სცურავდა.

ერთ ჩემს წერილში მე ვანუგეშებდი ქ-ბ ფრიდას, რომ მაღლიერი და თავისუფალი საქართველო არ დასტოვებს ძვირფას ვარლამის ნეშტს უცხოეთში-მეთქი. ვარლამი დასწვეს, მხოლოდ ფერფლი-

ლა დაგვრჩა, რამდენად გაადვილებულია მისი გადატანა ჩვენში! ეგეც სიმბოლურია ჩვენთვის. ვარლამმა შესწირა მთელი თავისი არსება ქართველ ხალხს და სიკვდილის უამსაც იმაზე იზრუნა, რომ მას, ხალხს, არ გაძნელებოდა წმინდა მოვალეობის მოხდა დაუვინყარ მოჭირნახულეს მიმართ.

### **დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. Иван Владимирович Аладышкин, На «окраине» общественно-политической жизни Российской империи (К истории становления анархо-индивидуализма в первое десятилетие XX века), Анархисты в России: история и современность, Вестник, СПбГУ, Санкт-Петербург, 2009.
2. Иван Владимирович Аладышкин, Анархо-индивидуализм в среде отечественной интеллигенции второй половины XIX – первой декады XX века (На материалах Москва и Санкт-Петербург), Иваново, 2006. <http://textarchive.ru/c-1520518-pall.html>.
3. ჩერქეზიშვილი ვარლამ, წიგნში: რუსუდან დაუშვილი, გრიგოლ კალანდაძე, რუსუდან კობახიძე, გოჩა ჯაფარიძე, თემურ ტარტარაშვილი, ქართველები უცხოეთში, წიგნი 1, თბილისი, 2012.
4. თამარ გვიანიშვილი, ქართველ ანარქისტთა სოციალურ-პოლიტიკური შეხედულებები, თბილისი, 1990.
5. დიმიტრი შველიძე, მარქსიზმის კრიტიკა ვარლამ ჩერქეზიშვილის ნაშრომებში, თბილისი, 1997.
6. დიმიტრი შველიძე, აი ვინ იყო, ქართველნო, ვარლამ ჩერქეზიშვილი! თბილისი, 2001.
7. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1831, აღწერა 2, საქმე 250.

***Dodo Chumburidze***  
*Doctor of Historical Sciences, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Chief Scientist-researcher of the Department of modern and Contemporary History*

## **Recollection of Akaki Chkhenkeli about Varlam Cherkezishvili**

### **Summary**

The article deals with a report by Akaki Chkhenkeli in Paris, where Chkhenkeli recalled his meetings with Georgian politician, Anarchist Varlam Cherkezishvili. The archive document is an autograph, which is written by black ink. This speech was made by Akaki Chkhenkeli on September 27, 1925, in front of the Georgian society in Paris due to the death of Cherkezishvili. Later, the author has been prepared this text to print in the Georgian magazine „Gushagi“, produced in Paris. To this purpose, the text was significantly reduced, which is confirmed by red pencil removed. We have brought the document in full, with the first option. This version of the text has never been published in the emigrant press. Chkhenkeli describes Varlam Cherkezishvili's person, his national spirit, endless love for his homeland in it.

## ქართული ემიგრანტების წინააღმდეგ მოწყობილი ტერორისტული აქტების ისტორიიდან / როგორ და რატომ მოკლეს ბრიგოლ ვეშაპელი?

საბჭოთა რუსეთის შეიარაღებული ძალების მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციის შემდეგ, ქართველ სახელმწიფო და პოლიტიკურ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა თავი ემიგრაციაში შეაფარა.

სამშობლოდან გახიზნულთა შორის აღმოჩნდა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ცნობილი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე – გრიგოლ გიორგის ძე ვეშაპელი (1891-1926), იგივე – ვეშაპიძე. ის გახლდათ პუბლიცისტი, ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიის ერთ-ერთი დამფუძნებელი და თავმჯდომარის მოადგილე (1917 წლის ივნისიდან), შემდგომში – მინის მესაკუთრეთა ეროვნული პარტიის დამფუძნებელი და თავმჯდომარე (1918 წლის დეკემბრიდან), ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე, ხოლო შემდეგ – ეროვნულ-დემოკრატიული ფრაქციის თავმჯდომარე ჯერ პარლამენტში, შემდეგ – დამფუძნებელ კრებაში, ბოლოს კი – დამფუძნებელ კრებაში წარმოქმნილი დემოკრატიული ფრაქციის წევრი (1921 წლის იანვრიდან).

ემიგრაციაში მყოფი გრიგოლ ვეშაპელი ტერორისტული აქტის მსხვერპლი გახდა. ქვემოთ მოთხრობილია მისი ემიგრანტული მოღვაწეობისა და მოკვლის გარემოებათა შესახებ.

\*\*\*

1921 წლის 17 მარტს, ბათუმში გამართული დამფუძნებელი კრების გადაწყვეტილების შესაბამისად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო და პოლიტიკურ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ემიგრაციაში გაემგზავრა. მათ არ გაჰყვათ გრიგოლ ვეშაპელი, რომელიც ბათუმში ორი თვე დარჩა.

იმევე წლის მაისში, გრიგოლი ბათუმიდან გაემგზავრა სტამბოლში, სადაც მან რევაზ გაბაშვილთან და დავით ვაჩნაძესთან ერთად მონაწილეობა მიიღო „სტამბოლის პოლიტიკური კომისიის“ მუშაობაში.

საფრანგეთის დედაქალაქში დამკვიდრებულმა გრიგოლ ვეშაპელმა აქტიური პოლიტიკური საქმიანობა განაგრძო. იგი მონაწილეობას იღებდა 1922 წლის იანვარ-თებერვალში ვაშინგტონში გამართულ კონფერენციაში, რომელშიც მის გარდა ქართული მხრიდან მონაწილეობდნენ: აკაკი ჩხენკელი, ირაკლი წერეთელი, სვიმონ მდივანი და ზურაბ ავალიშვილი.

იმავე წლის გაზაფხულიდან გრიგოლი იყო დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი ინტერპარტიულ კომიტეტში.

იმავე წელს გ. ვეშაპელი შედიოდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაციის შემადგენლობაში, რომელიც გაიგზავნა გენუის კონფერენციაზე საქართველოს საკითხის დასაყენებლად.

იგი მონაწილეობას იღებდა პარიზში გამართული ინტერპარტიული კონფერენციის მუშაობაში, რომელმაც ჩამოაყალიბა „საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ (იგივე „დამოუკიდებლობის კომიტეტი“) და შექმნა „საქართველოს დამფუძნებელი კრების გაფართოებული პრეზიდიუმი“. ის აირჩიეს აღნიშნული პრეზიდიუმის წევრად. იმავდროულად, იგი იყო ადამიანისა და მოქალაქეთა უფლებების დამცველი ლიგის ქართული ფილიალის წევრიც.

გრიგოლი გახლდათ ფრიად განსწავლული პიროვნება, რომელიც მშობლიურ ენასთან ერთად თავისუფლად ფლობდა: რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ და ინგლისურ ენებს. იგი ხშირად მოგზაურობდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, იმყოფებოდა იტალიაში, დიდ ბრიტანეთში, გერმანიაში და სხვ.

პოლიტიკური საქმიანობის პარალელურად გ. ვეშაპელი მუშაობდა რენოს საავტომობილო ქარხანაში მუშად.

1923 წლის დეკემბერში ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მთავარმა კომიტეტმა განიხილა მისი პერსონალური საკითხი შიდა-პარტიული დისციპლინის სისტემატური დარღვევის გამო.

მას შემდეგ, რაც ნოე ჟორდანიამ გამოაცხადა „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ დადგენილება „საქართველოს დამფუძნებელი კრების გაფართოებული პრეზიდიუმის“ გაუქმების შესახებ, გ. ვეშაპელი გამოიყვანეს ემიგრანტული მთავრობის შემადგენლობიდან.

1924 წლის მაისიდან გრიგოლ ვეშაპელი მკვეთრად დაუპირისპირდა საქართველოს დევნილ მთავრობას. ივნისში იგი შეხვდა პარიზში ბერლინიდან ჩასულ სსრ კავშირის სავაჭრო წარმომადგენელ

ალექსანდრე სვანიძეს და მას სამშობლოში დაბრუნების სურვილი გააძლიერდა.

გ. ვეშაპელმა დაგმო საქართველოში ანტისაბჭოური შეიარაღებული გამოსვლის იდეა, რომელიც დასავლეთიდან რეალური დახმარების მიღების გარეშე უაზრობად მიიჩნია. იმავე წლის აგვისტოსექტემბერში საქართველოში მომხდარმა წარუმატებელმა სახალხო აჯანყებამ გრიგოლი საბოლოოდ დაარწმუნა მსგავსი ტიპის ბრძოლის გაგრძელების უპერსპექტივობაში.

იმ დიდმა მსხვერპლმა და რეპრესიებმა, რაც საქართველოში აჯანყების ჩახშობას მოჰყვა, განაპირობა ვეშაპელის მსოფლმხედველობის რადიკალური ცვლილება, რამაც იგი დასავლეთ ევროპაში მოქმედ სსრ კავშირის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან დაახლოვა.

ცნობილია, რომ ევროპის იმ ქვეყნებში, სადაც ემიგრანტები ცხოვრობდნენ, სსრ კავშირის ხელისუფლება ფართოდ აწარმოებდა კამპანიას „სამშობლოში დაბრუნების“ მონოდებით, რაშიც გრიგოლ ვეშაპელიც აღმოჩნდა ჩაბმული.

იმავე წლის 5 ნოემბრიდან გრიგოლმა დაიწყო გამოცემა გაზეთისა „ახალი საქართველო“, რომელიც პარიზსა და ბერლინში იბეჭდებოდა. აღნიშნული გაზეთი მწვავედ აკრიტიკებდა სოციალ-დემოკრატიულ (მენშევიკურ) პარტიას, ემიგრანტულ მთავრობას, ხოლო ქართველ ემიგრანტებს მოუწოდებდა სამშობლოში დაბრუნებისა და იქ არსებულ საბჭოთა ხელისუფლებასთან შერიგებისაკენ. ამ გაზეთს ფარულად აფინანსებდა საბჭოთა ხელისუფლება პარიზში მყოფი სსრ კავშირის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის სამუალებით [1, 221-259; 2, 90; 3, 263; 4, 233-235, 5, 166].

გრიგოლ ვეშაპელმა სასტიკად გააკრიტიკა 1925 წლის 15 იანვარს პარიზში გამოცემული ნოე ჟორდანიას ბროშურა „რა მოხდა“, მიძღვნილი წინა წელს მომხდარი ანტიბოლშევიკური აჯანყებისადმი.

იმავე წელს გამოცემულ გაზეთში „ახალი საქართველო“ გამოქვეყნებულ სტატიაში „ნოე ჟორდანია აჯანყების შემდეგ“ გ. ვეშაპელი წერდა: „საბოლოოდ დასკვნა ნოე ჟორდანიასი შემდეგია — გათხრილი საფლავები ერთგულებისაკენ მოგვინოდებენო! დაშნაკელებიც ასე ამბობდნენ ოსმალეთში: რალაი ათასი დაიხოცა, კიდევ უნდა გავაგრძელოთო! არა ბატონო, მთელი საქართველო საფლავში არ უნდა ჩაწვეს „ჟორდანიას საქართველოსათვის“ მოტყუებით და-

ლუპულებთან. საქართველოს მომავალი საფლაგში კი არა, იმ აკვნებშია, დღეს რომ ირწევა. ახალ საქართველოს სჭირია გამრავლება, გამდიდრება და განათლება და არა აჯანყებანი. ახალი საქართველო ჩეხური გზით წავა და არა პოლონურით. და როგორც მესამე დასის („კვალის“) საქართველო არ გადაყვა 1830 წლების მემკვიდრე ძველი თაობის (ილია ჭავჭავაძის) პოლიტიკურ რომანტიზმს, ისე დღევანდელი საქართველოს ახალი თაობაც ვერ გადაყვება 1924 წლის აჯანყებით გაბრუებულ ყორდანის პარტიის მენშევიკურ იდეოლოგიას“ [6].

გრიგოლ ვეშაპელის ასეთი საქმიანობა ეროვნული ინტერესების ლალატად ჩათვალეს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის მებრძოლმა ძალებმა, რომლებიც სრულიად მიუღებლად მიიჩნევდნენ ჩვენი ქვეყნის საოკუპაციო რეჟიმთან რაიმე სახის თანამშრომლობას.

ოთარ ჯანელიძის განმარტებით, გ. ვეშაპელი „ჩადგა კომუნისტური რეჟიმის სამსახურში“, რაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა ძალებმა „შეუწყნარებლად მიიჩნიეს“ [5, 166].

1925 წლის 9 აგვისტოს, გ. ვეშაპელის ხელმძღვანელობით პარიზის კაფე „ვოლტერში“ შედგა საბჭოთა საქართველოს მოქალაქეთა კოლონიის დამფუძნებელი კრება, რომელიც ჩაშალა ანტისაბჭოურად განწყობილი ახალგაზრდა ემიგრანტების შეჭრამ. ამას მოჰყვა 1926 წლის 28 თებერვლის სისხლიანი შეტაკება, რაც ცნობილია „ოდენკურის ამბების“ სახელწოდებით.

იმავე წელს ვეშაპელმა საქართველოში დაბრუნების ნებართვა ითხოვა, რისი მიზეზიც გახდა როგორც რადიკალურად განწყობილ ქართველ ემიგრანტებთან დაპირისპირება, ასევე საფრანგეთის პოლიციის მეთვალყურეობა.

იმავე წლის 10 ივნისს, პარიზის სასამართლოში გაიმართა სხდომა, სადაც განიხილებოდა ქართველ ემიგრანტთა ჯგუფის მიერ წინა წლის აგვისტოში კაფე „ვოლტერში“ განხორციელებული თავდასხმის საქმე. სხდომის დასრულების შემდეგ, სასამართლო დარბაზიდან გამოსულ გრიგოლ ვეშაპელს ტაქსიში ჩაჯდომისას ზურგში ორი ტყვია დაახალა მასთან დაახლოებულმა ქართველმა ემიგრანტმა ავთანდილ მერაბიშვილმა [2, 90; 3, 263; 4, 235]. არსებობს ცნობა, რომ მისი გვარი იყო მერაბაშვილი [5, 166].

არსებობს ცნობა, რომ ავთანდილ მერაბიშვილი (1902-1974) სწავლობდა თბილისის დრამატულ სტუდიაში. 1924 წლის აჯანყების

დამარცხების შემდეგ, როდესაც ბოლშევიკებმა დაუხვრიტეს მამა და ნათესავები, ის ემიგრაციაში წავიდა. ცხოვრობდა, ბერლინში, ხოლო შემდეგ პარიზში. განწევრიანდა იმავე წელს შექმნილ ორგანიზაციაში „თეთრი გიორგი“ [2, 138]. ვეშაპელის ნეკროლოგი და გამოსათხოვარი წერილები გამოქვეყნდა მისი რედაქტორობით გამოშვალ გაზეთში „ახალი საქართველო“, ასევე სსრ კავშირში გამოშვალ პრესაში, კერძოდ, გაზეთებში – „Заря Востока“ [2, 91] და „კომუნისტი“ [7].

გრიგოლ ვეშაპელი დაკრძალეს პარიზში, მონპარნასის სასაფლაოზე, საიდანაც მისი ფერფლი, მშობლების თხოვნით, 1928 წელს თბილისში გადმოსვენეს და დიდუბეში დაკრძალეს. დიდუბის სასაფლაოს პანთეონად გადაკეთების (1937 წ.) შემდეგ, იგი გადაასვენეს ვაკის სასაფლაოზე.

ქართული ემიგრაციის ცნობილი წარმომადგენლის, შემდგომში ვერმახტის გენერლის შალვა მალლაკელიძის (1894-1976) მემუარებში მოთხრობილია კონკრეტულად რა პროცესები უძღვოდა წინ ამ მკვლელობას, რომელიც ფაქტობრივად წარმოადგენდა პოლიტიკური შინაარსის მქონე ტერორისტულ აქტს.

აღნიშნულ მოგონებებში ვკითხულობთ: „1923 წელს ბუდუ მდივანი ჩამოდის პრალაში და ეძებს ხალხს, რომლებიც დაბრუნდებიან საქართველოში, ე. ი. ვინც ურიგდება საბჭოთა ხელისუფლებას. თან მოყვება ლევან ლოლობერიძე. მათ დავალებული ჰქონდათ, რომ მოეწყოთ იმათი დაბრუნება, რომლებიც უკმაყოფილონი არიან ყორღანისასი... ეს საქმე ბოლოს მიანდეს ვეშაპელს. ვეშაპელი ხომ ოპოზიციაში იყო აქაც და იქაც, გადაუწყვეტია უკან დაბრუნება. ბუდუ მდივანს მოუხერხებია საიდუმლო მოლაპარაკება მასთან და მისცა გაზეთ „ახალი საქართველოს“ გამოცემის საშუალება ქართულად. ეს გაზეთი უკან დამბრუნებელ ქართველთა ორგანო იყო... ვისაც დაბრუნება სურს, გადანყვიტეს, რომ შეიკრიბებიან პარიზში და იქიდან წავლენ საქართველოში... ვეშაპელის ჯგუფში არის ვინმე მერაბიშვილი, ვეშაპელის ნდობით აღჭურვილი პირი თბილისიდან... შეიკრიბნენ, უკან დაბრუნება ვისაც სურს, დარბაზში, პარიზში... „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციამ, რომლის სათავეში იყო ლეო კერესელიძე, მოახდინა თავდასხმა ამ დარბაზში, სადაც არავინ არავის არასდროს არ დასხმია. სიმონიკა ბერეჟიანი იყო, პოეტი და მწერალი, წაიყვანა ბიჭები, შეიჭრა დარბაზში და დააცხრა თავს. იქ არიან საბჭოთა საელჩოს წარმომადგენლებიც. საელჩო ისტუმრებს

ამათ საქართველოში და ამის შესახებ გაზეშიც გამოქვეყნეს ცნობა... შეიჭრნენ „თეთრი გიორგის“ ორგანიზაციის წევრები და დაინყეს ამათი გარეკვა. გამორეკეს გარეთ. არაინ ამას არ ელოდა. არასდროს ასეთი რა არ მომხდარა და შეშინდნენ. სიმონიკა ღონიერი ბიჭი – თაყაიშვილი იყო, ექვთიმე თაყაიშვილის ძალიან ახლობელი, დეიდას უშვილებია... პარიზის პრესა აყაყანდა — ესენი ვინ არიანო. საშუალებას არ გვაძლევენ, რომ ჩვენი წესები დაცული იყოსო. ამიტომ მისცეს პასუხისგებაში სიმონიკა... პროცესზე ბრალმდებელი იყო... ტორეზის ძმა... ტორეზი კომუნისტური პარტიის ლიდერია. ეს ძმა ცნობილი ადვოკატია, ებრაელია, სინაგოგაში დადის. თავად ტორეზი არ დადის ან როგორ წავა — კომუნისტია, ფრანგი ვარო“ [8, 136-137].

ს. ბერეჟიანის გასამართლების და ვეშაპელის მკვლელობის პერიპეტიების შესახებ საყურადღებო ინფორმაციაა დაცული შ. მალაკელიძის მემუარებში, რომელშიც ვკითხულობთ: „ბრალმდებელი, ვეშაპელის და უკან (იგულისხმება სსრკ. დ. ჯ.) დამბრუნებლების ინტერესების დამცველიც იმავე დროს, ეკითხება სიმონიკას: – „ცნობთ თუ არა თავს დამნაშავედო?“ – „ვცნობო“. – „ჩანერეთ ოქმშიო“ – მოითხოვა ტორეზმა. – „შეიარაღებული თავდასხმა მოანყვეთო?“ – „დიახო“. – „შეიტანეთ ოქმშიო“ – ისევ მიმართა მდივანს. – „თქვენ თუ გქონდათ იარაღიო?“ – „დიახო“. – „ჩანერეთო“. ჩანერეს. ე. ი. სიმონიკა შეიარაღებული დაესხა თავს ამ მიტინგს. – „რა იარაღით იყავი შეიარაღებულიო?“ – „რა იარაღითო“ და ასნია მუჭი მაღლა, – „მაღალი ღმერთის სულის ჩაბერვით და ჩემი მარჯვენა ხელითო“.

– „მონ დიო!“ – იყვირა ტორეზმა, ე. ი. ღმერთო ჩემოო, ამას რას ამბობსო. მას ეგონა, რომ სიმონიკა იტყვის, რევოლვერით ან ხანჯლით ვიყავი შეიარაღებულიო და სიმონიკამ – ჩემი მარჯვენითო. მის პრაქტიკაში ასეთი რამ არ მომხდარა, რომ ბრალდებულმა ჩაანერინოს – „შეიარაღებული ვიყავიო“ და „მარჯვენათი ვიყავი შეიარაღებულიო“. ეს „მონ დიო“ შეიქმნა მერე ყველა ადვოკატისათვის სალამი. მე ვიცნობდი ფრანგ ადვოკატებს. ერთმანეთს „ბონჟურ მუსიეო“ კი არ ეტყოდნენ – „მონ დიოო“ – ისეთი ჩახლეჩლი ხმით, როგორც ტორეზს ჰქონდა...

პროცესი დამთავრდა იმით, რომ გაამართლეს სიმონიკა ბერეჟიანი. გამოდის ვეშაპელი, ტაქსში რომ ჩაჯდეს. თან მოყვება მერაბიშვილი. ტაქსში რომ შედგა ფეხი, მერაბიშვილმა ესროლა ზურგში

რევოლუციური და მოკლა. მოკლა მისივე კაცმა“ [8, 137-138].

1926 წლის 10 ივლისს გამოცემულ გაზეთში „ახალი საქართველო“ გამოქვეყნებულ სტატიაში „ვინაა მკვლელი?“ ავთანდილ მერაბიშვილის შესახებ ვკითხულობთ: „მკვლელი ვერ ასაბუთებს, ოდნავ გარკვევითაც კი, თავის დანაშაულის მოტივებს... გაზეთებში გამოქვეყნებული მისი ჩვენებები სტოვებენ გარკვეულ შთაბეჭდილებას გარედან ნაკარნახევ, ზეპირად შესწავლილ ტრაფარეტულ სიცრუის... ვითომდა მერაბიშვილმა გადასწყვიტა ვეშაპელის მოკვლა მენშევიკების (24 ნელში) უგუნური აჯანყების შემდეგ... ამ ხნის განმავლობაში მერაბიშვილი არათუ რამდენჯერმე დაესწრო ვეშაპელის მოხსენებას, არამედ სახლშიც მიდიოდა მასთან და მიმართავდა ხოლმე სხვადასხვა თხოვნებით მრავალგვარ დახმარებაზე... „მე არა ვარ მენშევიკი“ – აცხადებს მერაბიშვილი. „ის არაა მენშევიკი“ – ბანს აძლევს მენშევიკების ცენტრალური კომიტეტი. ჩვენ ვამტკიცებთ კატეგორიულად, რომ ჯერ კიდევ ბერლინში მენშევიკები სთვლიდნენ მერაბიშვილს ერთადერთ საიმედო პირად. ამას ამბობდა 1924 წელში მენშევიკების წარმომადგენელი ბერლინში... გასული წლის 9 აგვისტოს მენშევიკების მიერ კონსპირატიულად მოწყობილ თავდასხმაში ქართულ საბჭოთა კოლონიაზე მერაბიშვილმა მიიღო მონაწილეობა... ქარხანაში, სადაც ის მუშაობდა, მუშებში ითვლებოდა მენშევიკურ ლიდერად... სულ რამდენიმე დღის წინ მკვლელობისა, მერაბიშვილი, თავის ჩვეულებისამებრ, საჭიროებდა ფულს. ერთი დღის წინ კი ის მივიდა ქარხანაში, გაისტუმრა ვალები, იქეიფა მუშებთან და თან ეუბნებოდა: „ახლა ფული არის!“ [9].

სასამართლო პროცესზე სსრ კავშირის ოფიციალურმა წარმომადგენლობამ სცადა, რომ ვეშაპელის მკვლელი წარმოეჩინა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული (მენშევიკური) პარტიის მიერ მართულ პიროვნებად. ამის გამო, ემიგრანტული მთავრობა იძულებული გახდა, რომ მერაბიშვილისათვის დაექირავებინა ცნობილი ადვოკატი – იტალიელი მირო ჯიაფერი.

ფრანგმა პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა პიერ რენოდელმა და ედუარდ მარკემ ეს პროცესი საქართველოს დასაცავ აქციად და ჩვენი ქვეყნის ოკუპანტთა გასამართლებლად აქციეს.

საბოლოოდ, სასამართლომ გაიზიარა დაცვის ვერსია, რომლის თანახმადაც მერაბიშვილმა ვეშაპელი სსრ კავშირის ხელისუფლებასთან თანამშრომლობის, ანუ ეროვნული ინტერესების ღალატის გამო მოკლა და მკვლელი შედარებით მსუბუქად დასაჯა. მცირე

ხნის პატიმრობის შემდეგ ავთანდილ მერაბიშვილი გაანთავისუფლეს [4, 235].

მერაბიშვილის სასამართლო პროცესის მესამე დღეს, როდესაც ტორეზმა ბრალდებულისათვის სიკვდილით დასჯის განაჩენის გამოტანა მოითხოვა, სიტყვით გამოვიდა „ვერცხლის საუკუნის“ რუსული პოეზიის ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი, პოეტი-სიმბოლისტი და მთარგმნელი კონსტანტინე ბალმონტი (1867-1942), რომელმაც განაცხადა: „მე ვარ რუსი ემიგრანტი პოეტი, რომელმაც ვთარგმნე ქართველთა ეროვნული საუნჯე „ვეფხისტყაოსანი“ შოთა რუსთაველისა და ამდენად, კარგად ვიცნობ ამ ხალხის უძველეს ტრადიციებს და წეს-ჩვეულებებს. ეს პოემა, რომელიც ქართველი ერის ზნეობის უმაღლესი გამოხატულებაა, გმობს მეგობრის და იდეის ღალატს! განსვენებულმა გრიგოლ ვეშაპელმა უღალატა თავის მეგობრებს და პოლიტიკურ იდეებს – დაპყრობილ სამშობლოში დამპყრობლებთან შერიგება და თანამშრომლობა მოუწოდა თავის თანამემამულეებს, რაც მას არ აპატიეს!“ ამ გამოსვლას იმდენად დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ფრანგ მოსამართლეებზე, რომ ავთანდილ მერაბიშვილი გადარჩა სასიკვდილო განაჩენს და მას მხოლოდ საფრანგეთიდან გასახლება მიუსაჯეს“ [1, 234-235].

საყურადღებოა, რომ ქართული ემიგრაციის გარკვეული ნაწილი თავიდანვე ეჭვობდა, რომ ავთანდილ მერაბიშვილი იყო სსრ კავშირის უშიშროების მიერ დაქირავებული მკვლელი, რომელიც საგანგებოდ მიუგზავნეს ვეშაპელს, რათა დაახლოვებოდა და საჭირო მომენტში ფიზიკურად გაენადგურებინა. ეს ეჭვი კიდევ უფრო გამყარდა მას შემდეგ, რაც სასჯელმთხოვნილი და ჯერ ბელგიაში, ხოლო შემდეგ ჩილეში გადასახლებული მერაბიშვილი, განსხვავებით ქართველი ემიგრანტების უმრავლესობისაგან, უჩვეულოდ მდიდრულად ცხოვრობდა.

შ. მალლაკელიძე იგონებდა: „აზრი ემიგრაციისა იყო, რომ მერაბიშვილი ჩავთვალეთ პროვოკატორად, საბჭოების მიერ დაქირავებულ კაცად, ე. ი. მერაბიშვილი ვეშაპელთან შევიდა განგებ. საბჭოთა მთავრობისაგან ჰქონდა დავალებული ვეშაპელის მოკვლა. მისი უკან დაბრუნება არ იყო სასურველი, იმიტომ, რომ უკიდურესი მემარჯვენე იყო. გამოიყენეს ყორდანისა წინააღმდეგ, მაგრამ ასეთი კაცის ყოლა მათთვისაც არ იყო სასურველი. გამოიყენეს და მოკლეს... მერაბიშვილი ბელგიაში გადასახლეს. ვითომ მდიდარი ბელგიელი ქალი შეურთავს, მაგრამ ჩვენ ვეჭვობდით, რომ ეს მოსკოვის

ფულია. მერე გადავიდა ჩილეში თავისუფლად. შვილები რომ შეეძინათ, ვიქტორ ნოზაძე აიყვანა ქართული ენის მასწავლებლად, ჩილეში წაიყვანა. ზოგიერთები მაინც პატრიოტად თვლიდნენ. მე კი კატეგორიულად ვამბობდი, რომ პროვოკატორია-თქო. მერე ამერიკაში გადავიდა. გაუხსნია დიდი რესტორანი და ეს რესტორანია ბუდე ჩვენი სუბიშვილისა და რამიშვილის. ანზორ კავსაძე ყოფილა, ჩემი ყურით მოვისმინე, რომ ყვებოდა რუსთაველზე – „რა პატივი გვცა, ჩიტის რძე არ აკლდა, რანაირად შეგვხვდა მერაბიშვილიო“. ამიტომ მე ვთვლი, რომ მე ვიყავი მართალი. მერაბიშვილი პროვოკატორი იყო. მოკლეს კაცი, რომელიც რომ დაბრუნდებოდა და ნახავდა რა არის და როგორ არის – ამას იტყოდა და რა საჭირო იყო ასეთი კაცი, რომელიც სულ რუსეთის წინააღმდეგ ილაპარაკებდა. ასე, რომ ორმოცდახუთ კაცს რომ ვახშამს გაუმართავს, საბჭოეთიდან ჩასულებს („ჩიტის რძე არ აკლდა“) და მოკლა კაცი, რომელიც უკან ბრუნდებოდა – საბჭოეთში, თან ყორდანისა და ემიგრაციას ებრძოდა, როგორც რეაქციას, ახლა ხომ მაინც ნათელია.

მისი პროვოკატორობა იქიდანაც ჩანს, რომ როდესაც ომი თავდებოდა, ჩემი ბიძაშვილი ვარლამ მაღლაკელიძე, რომელიც ტყვედ იყო ჩემთან ჩავარდნილი... ვენის სადგურზე... ვხედავ ეკამათება ვილაცას. მე მერაბიშვილი არ მენახა, არ ვიცნობდი პირადად. თურმე ვენაში მოსულა. ე. ი. ეს კაცი მუშაობს ბოლშევიკების და საბჭოების წინააღმდეგ ემიგრაციაში მაშინ, როდესაც არცერთ ორგანიზაციაში არ შედიოდა და ედავება ჩემს ბიძაშვილს. ჩემი ბიძაშვილი იცავს საბჭოების პოზიციას. მერაბიშვილი კი – „თქვენ ასეთები ხართ, თქვენ ისეთები ხართ“, ე. ი. ზედმეტად ილანძლება, დიდ პატრიოტობას იჩენს. მაშინ ვეაპელის მიკვლა ჩვენგან დავალებით უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ეს ასე არ არის. რამიშვილს მისთვის ეს არ მიუნდვია. ეს ფაქტია. მერაბიშვილი არავის არ ეკარებოდა... მე ჩავერიე ლაპარაკში. რა გვარი ბრძანდებით-მეთქი. მერაბიშვილი გახლავართო. არა ხართ პატიოსანი კაცი-თქო. მე არც ჩემი ბიძაშვილი მომწონს, მაგრამ ამაზე მეტი ქომაგი საბჭოთა ხელისუფლებისა თქვენ ბრძანდებით-თქო. ხმა არ ამოუღია და წავიდა“ [8, 138-139].

აქვე განვმარტავთ, რომ ზემოხსენებული ანზორ კავსაძე (1930-2008) იყო საგუნდო რეჟისორი და საქართველოს სახალხო არტისტი.

არსებობს ცნობა, რომ პატიმრობიდან განთავისუფლებისა და საფრანგეთიდან გაძევების შემდეგ, ავთანდილ მერაბიშვილი ცხოვ-

რობდა ჯერ ბელგიაში, შემდეგ – ბერლინში. ბერლინის ბირჟაზე ვაჭრობით მან მნიშვნელოვანი ქონება დააგროვა. II მსოფლიო ომის შემდეგ, სსრ კავშირმა მოითხოვა მისი გადაცემა, ნაცისტებთან თანამშრომლობაში ბრალდებულ სხვა ქართველებთან ერთად. ამის გამო, იგი გადასახლდა ჯერ არგენტინაში, შემდეგ ბოლივიაში, ბოლოს კი ჩილეში, სადაც გვარჯილისა და სპილენძის საბადოები შეიძინა და სოლიდური ქონების პატრონი გახდა. სანტ-იაგო დე ჩილეს მახლობლად, ატლანტიკის ოკეანის სანაპიროზე მან შექმნა რესტორნების ქსელი და ააშენა სააგარაკო ქალაქი, სადაც ქუჩებს დაარქვა ქართველი მწერლების და პოეტების, მათ შორის, შოთა რუსთაველის (ცენტრალურ პროსპექტს), ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის და ვაჟა-ფშაველას სახელები. ჰყავდა მეუღლე და ოთხი შვილი: გიორგი, ივანე, ტარიელი და ლონდა. 1954 წელს თავისი შვილებისათვის ქართული ენის მასწავლებლად ჩილეში მიიწვია ვიქტორ ნოზაძე, რომელსაც დაუფინანსა ოპერაცია და რუსთველოლოგიური ნაშრომების ოთხი ტომი. 1966 წელს მისი დაფინანსებით ესპანურ ენაზე გამოიცა „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ვ. ნოზაძის დახმარებით თარგმნა გუსტავო დელა ტორემ. 1968 წელს, თბილისის უნივერსიტეტის 50 წლისთავზე, სურდა რომ მისთვის საჩუქრად გადაეცა თავისი აშენებული ქალაქი, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ ეს არ მოინდომა. მასპინძლობას უწევდა ჩილეში ჩასულ ყველა ქართველს, მათ შორის სუბივილების ანსამბლს, პოეტ იოსებ ნონეშვილს და სხვებს. 1974 წელს თავი მოიკლა გაურკვეველ ვითარებაში. ვარაუდობდნენ, რომ ამ საქმეში სსრკ უშიშროების ხელი ერია [2, 139].

\* \* \*

ამრიგად, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის თვალსაჩინო მოღვაწემ – გრიგოლ გიორგის ძე ვეშაპელმა (1892-1926) ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ სიცოცხლე ტრაგიკულად დაასრულა. მისი მოკვლის გარემოებათა შესახებ განსხვავებულ და ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავ ინფორმაციას გვანდის იმდროინდელი ემიგრანტული პრესა, მემუარული და სამეცნიერო ლიტერატურა. თუმცა ერთი რამ უდავოა – იგი იყო 1921 წელს სამშობლოდან წასული პირველი ქართველი ემიგრანტი, რომელიც ტერორისტული აქტის მსხვერპლი გახდა.

## დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:

1. გურამ შარაძე, ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, ტომი I, თბილისი, 2001.
2. ქართველები უცხოეთში, დიასპორის საკითხებში საქართველოს სახელმწიფო მინისტრის აპარატის გამოცემა, ავტორ-შემდგენლები: რუსუდან დაუშვილი, გრიგოლ კალანდაძე, რუსუდან კობახიძე, გოჩა ჯაფარიძე, თემურ ტარტარაშვილი, ნიგნი I, თბილისი, 2012.
3. უშანგი სიდამონიძე, ვეშაპიძე (ვეშაპელი) გრიგოლ გიორგის ძე, ენციკლოპედია „საქართველო“, ტომი 3, თბილისი, 2014.
4. ირაკლი ხვადაგიანი, საქართველოს დამფუძნებელი კრება, თბილისი, 2016.
5. ოთარ ჯანელიძე, ვეშაპელი გრიგოლ გიორგის ძე, ენციკლოპედური ლექსიკონი „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა“, თბილისი, 2018.
6. გრიგოლ ვეშაპელი, ნოე ჟორდანია აჯანყების შემდეგ, გაზეთი „ახალი საქართველო“, პარიზი, 1925, №6.
7. გაზეთი „კომუნისტი“, თბილისი, 13 ივნისი, 1926.
8. შალვა მალლაკელიძე, მოგონებანი, ნიგნში: „ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ მეორე მსოფლიო ომში“, მასალები გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ რცხილაძემ, თბილისი, 1994.
9. „ვინაა მკვლელი?“, გაზეთი „ახალი საქართველო“, პარიზი, 1926, №26.

**From the History of the Terrorist Acts Conducted Against Georgian  
Emigrants / How and why Grigol Veshapeli was Murdered?**

**Summary**

After the occupation of the Georgian Democratic Republic by the military forces of the Soviet Russia, important part of Georgian public and political figures escaped to foreign countries. Among them was Grigol Giorgi Veshapeli (1891-1926), a prominent public and political figure of Georgia's first republic, the publicist (known under the name – Veshapidze), and the founder and Deputy Chair of the National Democratic Party (from January of 1917). Later he founded the Land Property Holders National Party and was its Chair from december of 1918. Grigol Veshapeli also was the Deputy Chair of the National Council, the Chair of the National Democrats' Parliamentary faction, the National Democrats' Deputy Chair in the Council, and later member of the Democratic faction established in the Constituent Assambley of Georgia (from January of 1921).

Grigol Veshapeli was murdered in Paris in 1926 by the terrorist act. The article tells about the story of the work and murder of this prominent Georgian public and political figure.

## საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა და საგარეო პოლიტიკური ორიენტაცია

თავისუფლებისაკენ სწრაფვა საერთოდ ადამიანის მთავარი თავისუფლებაა და არაფერია ამაში არც, გაუგებარი არც მოულოდნელი, არც გადამეტებული და, რაც მთავარია სხვებისაგან გამოსარჩევი. პირით, თუკი გვამსგავსებს, სწორედ ეს უკეთილშობილესი თვისება თუ მოთხოვნილება გვამსგავსებს იმ ბედნიერ ხალხებს, სხვებზე ადრე რომ გაიარეს თვითგამორკვევის, თვით დამკვიდრების, თვით შემეცნების გზა. ეს გზა, ადრე თუ გვიან, ყველა ხალხმა უნდა გაიაროს.

ტოტალიტარული საბჭოური სისტემის ლიბერალიზაციამ ეროვნულ მოძრაობას გააქტიურების საშუალება მისცა. საქართველოში ამ ეტაპზე ეროვნული მოძრაობის მასობრიობა დაკავშირებულია ილია ჭავჭავაძის საზოგადოების, ეროვნული დამოუკიდებლობის, ეროვნულ – დემოკრატიული და რესპუბლიკური პარტიების მოღვაწეობასთან.

არაფორმალური ჯგუფების ლიდერებმა ჩვენი საზოგადოების გამოფხიზლებისათვის დიდი შრომა გასწიეს. მათი ორიენტაცია დიდ გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე, რადგან ის არსებითად შეესაბამებოდა ხალხის ინტერესებს, გარდაქმნისა და საჯაროობის მოთხოვნებს. არაფორმალურების გავლენით ბევრ მოვლენას ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში თავისი სახელი დაერქვა და სწორად შეფასდა. განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა ხალხის თვითშეგნების ზრდა, ისტორიული წარსულისადმი მიბრუნება, სათუთი დამოკიდებულება ერის სულიერი და კულტურული მიღწევებისადმი.

აღნიშნულ პერიოდში ას ტაძარზე მეტი გადაეცა ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას. მთელ რიგ ქალაქებსა და რაიონებს დაუბრუნდა ძველი ისტორიული სახელები. მუშავდებოდა ქართული ეროვნული სკოლის კონცეფცია [1, 12].

ეროვნული მოძრაობისა და ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების შედეგს წარმოადგენდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში დასმული საკითხი 1921 წელს საქართველოს ოკუპაციისა და ანექსიის შესახებ. ამ თემაზე სპეციალურად იმსჯელა საქართველოს სსრ უზენაესი საბჭოს 1989 წლის 18 ნოემბრის სესიამ, რომელმაც მოიწონა საბჭოთა რუსეთსა და

საქართველოს შორის დადებული ხელშეკრულების დარღვევის პოლიტიკური და სამართლებრივი შეფასების საკითხთა კომისიის (შექმნა 1989 წლის ივნისში) დასკვნა, რომელშიც ნათქვამია: „... საბჭოთა რუსეთის მთავრობის მიერ 1920 წლის 7 მაისს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან დადებული ხელშეკრულების დარღვევა – საქართველოში ჯარების შემოყვანა და მთელი ტერიტორიის დაკავება – სამართლებრივი თვალსაზრისით წარმოადგენდა სამხედრო ჩარევას (ინტერვენციას) და ოკუპაციას არსებული პოლიტიკური წყობილების შეცვლის მიზნით. ეს აქცია, მისგან გამომდინარე შედეგებით, პოლიტიკური თვალსაზრისით შეფასდა, როგორც ფაქტობრივი ანექსია.

ფაქტია, რომ არაფორმალურ ჯგუფებს სწორი და კეთილშობილური სტრატეგიული ამოცანების გვერდით, ასევე ნათლად ჩამოყალიბებული უახლოესი და რეალური ამოცანები არა ჰქონდათ. ისინი დიდ ძალას წარმოადგენდნენ, დიდ გავლენას ახდენდნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, მაგრამ წინასწარ შემუშავებული გონივრული და რეალური პროგრამის გარეშე მოქმედებდნენ.

1988 წლიდან მრავალი უანგარო ადამიანი იღვწოდა საქართველოს კეთილდღეობისათვის. მაგრამ ამდენი დასი, პარტია და საზოგადოება მარტო ქვეყნის გასაჭირს არ შეუქმნია! ჩვენმა ამბიციურობამ წარმოშვა საზოგადოებათა გარკვეული ნაწილი, ამბიციურობამ დაქსაქსა ძალები, დააქუცმაცა საზოგადოება მიკრო დასებად, საზოგადოებებად, ასოციაციებად გაფანტა ერი.

ბალტიისპირეთის რესპუბლიკების მოქმედებიდან ჩვენ მხოლოდ ეკონომიკური მოდელის გადმოღებაზე გავამახვილეთ ყურადღება, თუმცა მათი გამოცდილებიდან სხვა რამის გადმოღება უფრო გვეჭირდებოდა: ეს იყო პოლიტიკური ტაქტი და ტაქტიკა. მათ იპოვეს ის გასაღები, რაც ჩვენს სინამდვილეში შექმნილი ურთულესი მარწუხებიდან გამოიყვანდა მცირერიცხოვან ერს. სრულიადაც არ მოგვდებდა ჩრდილს, თუ ამ საკითხში ერთ ბედქვეშ მყოფი ხალხის მიერ დიდხანს ნაფიქრსა და ნაკვალევ გზას დავადგებოდით. ამავე დროს ჩანდა, რომ სხვა სახის ექსპერიმენტები მარცხით მთავრდებოდა. ბალტიისპირეთმა მომავლის გეზი განსაზღვრა იმდენად ნათლად, რომ არად უღირდათ პირადი ამბიციები [2, 290].

დიდ იმედებს ამყარებდა საზოგადოება სახალხო ფრონტზე, რომლის პირველი საინიციატივო ჯგუფი ქართველ მწერალთა ერთი ნაწი-

ლის თავგამოდებით – ჩვენში პირველად სწორედ მწერალთა კავშირში შეიქმნა. მოგვიანებით ამ წმინდად დაწყებულ საქმეს, რომელმაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში უზარმაზარი როლი შეასრულა, მერე და მერე იმდენი სახელის გამტეხი მიეცმასნა, ეროვნული მოძრაობის მტრებმა ისე დასცეს შებლალეს მისი ავტორიტეტი, რომ უკვე 1990 წელს ბევრს აღარ სჯეროდა მისი. არადა სახალხო ფრონტში მრავალი თავგამოდებული მამულიშვილი იბრძოდა.

1988-1989 წლებში ეროვნული მოძრაობის ლიდერების და საერთოდ პოლიტიკური პარტიების ინიციატივით ცხოვრების წესად იქცა მიტინგები და შიმშილობები, გაფიცვები და კარის აჭედვები. საერთოდ მიტინგები არის პოლიტიკური ბრძოლის საშიში ინსტრუმენტი. აქ ემოციებს ვერ იკავებენ და არ ეძებენ პარლამენტურ ურთიერთობებს.

მიტინგებზე ხშირად გაისმოდა მოწოდება, „სისხლი, სისხლი უნდა დაიღვაროსო!..“ ქართველი გმირი სამსხვერპლოზე გზავნიდა თავის თავს და არა სხვას. „ოკუპანტების „გინება დამოუკიდებელი საქართველოს მისაღწევად არათუ ათხელებდა ბორკილებს, ასქელებდა მას [2, 292-294].

კომუნისტური ხელისუფლება, ცნობილი მიზეზების გამო, ისედაც სულს ლაფავდა. მაგრამ გარკვეულ ძალებს პოლიტიკური კაპიტალის დაგროვებისათვის ხელს აძლევდათ დასახელებული აქციები, რათა შემდეგში ხელისუფლებაში მოსვლის დროს პოლიტიკური კულტურის არმქონე მასისაგან მხარდაჭერა ჰქონოდათ. საქმე იქამდეც კი მიდიოდა, რომ საკმარისი იყო აბიტურიენტს არადამაკმაყოფილებელი ნიშანი მიეღო, იგი მაშინვე მჯდომარე გაფიცვას და შიმშილობის აქციას აწყობდა (ხშირად მშობლებთან ერთად).

1989 წლის საგამოცდო ციებ-ცხელების შემდეგ რესპუბლიკის უმაღლეს სასწავლებლებში მოულოდნელი რამ მოხდა. მაშინ, როცა მისაღებ აბიტურიენტთა რიცხვი იმ დროს ყველგან შეზღუდული იყო და ეს კი თავისთავად იწვევდა დიდ კონკურსს, გამოცდების დამთავრების შემდეგ ყველა აბიტურიენტი, ვინც გამოცდაზე ჩაიჭრა, სტუდენტი გახდა. არა და, რამდენმა შეიკავა თავი კონკურსში მონაწილეობისაგან! რამდენმა მიატოვა გამოცდები, როცა პირველ საგანში სამიანი მიიღო! მხოლოდ უნივერსიტეტმა ასეთი „ექსპერიმენტის“ გამო 1600 სტუდენტი მიიღო დამატებით. ეს გადაწყვეტილება საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცკ-მ მიიღო, რითაც შეეცადა შერყეული

ავტორიტეტი ასეთი იაფფასიანი აქტით გამოესწორებინა და მხარ-  
დამჭერები გაეჩინა.

მიტინგებსა და დემონსტრაციებში მონაწილეობის მისაღებად ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენლებმა დაიწყეს სკოლებიდან და უმაღლესი სასწავლებლებიდან მოსწავლეებისა და სტუდენტების გა-  
მოყვანა, ხოლო ფაბრიკა-ქარხნებიდან მუშა-მოსამსახურეთა ორგანი-  
ზებული დასწრების მიზნით სამგზავრო ტრანსპორტს იყენებდნენ. პა-  
რალიზებული გახდა სასწავლო შრომითი პროცესი.

არაფორმალებმა დიდი გავლენა მოიპოვეს ფართო მასებზე, განსა-  
კუთრებით დედაქალაქებში. ასეთმა ვითარებამ მათ შეუქმნა შეხედუ-  
ლება, რომ გამოაღვიძეს ერი და ჩააყენეს ქვეყნის სამსახურში. ბუნებ-  
რივია, განმათავისუფლებელი მოძრაობის ასეთი შეფასება შეურაც-  
ხყოფა იყო საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის თავშენიერი  
ქართველებისა, თუნდაც 1921, 1924, 1937, 1944, 1951, 1956, წლებში  
ზვარაკად რომ მიიტანეს თავი ერის გადასარჩენად სამსხვერპლოზე.

სინამდვილეში ქართველი ერის სიფხიზლე, მისი ღრმა პატრიო-  
ტიზმი, წინა თაობათა ინტელიგენციის დამსახურებას წარმოადგენდა.  
80-იანი წლების ბოლოს არაფორმალთა „პოლიტიკურ ასპარეზზე შე-  
მოჭრამ და გაბატონებამ კი არ განაპირობა ქართველი ერის გამოფ-  
ხიზლება, არამედ პირიქით, ქართველი ერის სიფხიზლემ, თავისუფ-  
ლებისაკენ უსაზღვრო ლტოლვამ განაპირობა ულტრარადიკალური  
ლოზუნგების პოპულარობა და ამ ლოზუნგთა მატარებლების გაბა-  
ტონება პოლიტიკურ ასპარეზზე“ [3, 33].

ერებმა რომელთაც ამ მომენტისათვის გააჩნდათ პატრიოტული  
სიფხიზლისა და ინტელექტუალური მზადყოფნის სათანადო დონე,  
უკვე 1987 წლისთვის შექმნეს სისხლსავსე პოლიტიკური ცხოვრების  
პირობები. ამ ერების პოლიტიკურ სარბიელზე გამოიკვეთა პოლიტი-  
კურ ძალთა მთელი სპექტრი. თუმცა პოლიტიკაში ექსცესების სრუ-  
ლად გამორიცხვა ძნელი წარმოსადგენია, ურთიერთმიმართება ამ  
ძალთა შორის ძირითადად ცივილიზებულად წარიმართა.

პოლიტიკური ლოზუნგები პირველად 1988 წლის დასაწყისში გა-  
მოჩნდა, კერძოდ, 25 თებერვლის – საქართველოს გასაბჭოების სა-  
მოცდამეშვიდე წლისთვის გლოვის დღედ გამოცხადებით დაიწყო  
ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ახალი  
ეტაპი.

ამდენად, ქართველი არაფორმალების მოქმედება გაცხოველდა

1988 წლის შემდეგ, როცა ზემოდან დაშავებული დემოკრატიზაციის პროცესი უკვე საკმაოდ ღრმად იყო წასული – მიტინგებისათვის, დემონსტრაციებისათვის, ნებისმიერი ხასიათის ლოზუნგებისთვის აღარავის სდევნიდნენ. ჩვენი არაფორმალების დაპირისპირებას იმჟამინდელ ხელისუფლებასთან ჰქონდა წმინდა ლოზუნგურ-ულტიმატური ხასიათი; კომუნისტური ხელისუფლება ეყრდნობოდა უაღრესად განტოტვილ, გამონვლილვით დამუშავებულ ფილოსოფიურ-იდეოლოგიურ მოძღვრებას. არაფორმალებს არც კი უცდიათ ამ მოძღვრების პოზიტიური კრიტიკა, მისი არგუმენტირებულად უარყოფა. გრანდიოზულ მარქსისტულ სპეკულაციას არაფორმალებმა დაუპირისპირეს მხოლოდ ტრაფარეტული ანტიმარქსისტულ-ანტისაბჭოური ლოზუნგები და შეძახილები. აგრეთვე, ძველ თუ ახალ „ბელადთა“ არამეგობრული შარჟები [3, 36].

1988 წლის 24 თებერვალს სტუდენტებმა, უნივერსიტეტის ეზოში მოაწყვეს მიტინგი დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის გადასარჩენად. ამ პერიოდისათვის ეს მართლაც მეხის გავარდნას ჰგავდა „მონმენდილ“ ცაზე. პარალელურად დაიწყო აქტიური საზოგადოებრივი მოძრაობა სხვადასხვა ეროვნული მოთხოვნებით. მწვავედ იდგა აგრეთვე საბჭოთა არმიასი ქართველი ჯარისკაცების დისკრიმინაციისა და მათ მიმართ ძალადობის საკითხი.

1988 წლის 12 ნოემბერს თბილისში მთავრობის სასახლის წინ დაიწყო ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მიერ ორგანიზებული მასობრივი მიტინგი, რომელიც 22 ნოემბერს ასევე მასობრივ შიმშილობაში გადაიზარდა.

ნოემბრის აქციის საბაზად ეროვნულ-დემოკრატიებმა გამოიყენეს იმ ხანებში გამოქვეყნებული სსრ კავშირის კონსტიტუციის შენიშვნებისა და დამატებების პროექტით ქართველ ხალხში შექმნილი საყოველთაო უკმაყოფილება. აღნიშნული პროექტი ხელყოფდა მოკავშირე რესპუბლიკების უფლებებს კავშირიდან თავისუფალი გასვლისა და საშინაო საქმეების განკარგვის შესახებ. 119-ე მუხლის ძალით სსრ კავშირის ხელისუფლებას ენიჭებოდა კავშირის ნებისმიერ რეგიონში სამხედრო თუ საგანგებო წესების შემოღების უფლება.

კონსტიტუციის ამ რეაქციული შესწორებების წინააღმდეგ ხმა აღიმალღეს არა მარტო არაფორმალურმა ორგანიზაციებმა, არამედ ინტელიგენციამ, სტუდენტობამ, მშრომელებმა, არსებითად მთელმა საქართველომ [1, 15-16].

საერთოდ, 1986-1988 წლები შეიძლება შეფასდეს ე. წ. გარდაქმნის პერიოდის ეროვნული მოძრაობის პირველ პერიოდად. ამ ორი წლის მანძილზე უნდა ჩამოგვეყალიბებინა ჩვენი სტრატეგია და ტაქტიკა, უნდა გაგვერკვია, რა გვსურდა და რა გზით გვევლო დასახული მიზნისაკენ.

რადიკალთა პირველი თაობა – ეს იყო მაღალი ინტელექტის მქონე პატრიოტ ახალგაზრდათა ვიწრო წრე. მას შემდეგ, რაც ეროვნული მოძრაობა ქუჩაში გამოვიდა და ფართო მასების მხარდაჭერა მიიღო, მას უამრავი შემთხვევითი პიროვნება მიეცმასნა. დამნაშავეთა სამყარომ ცხოველური ინსტიქტით იგრძნო, რომ ეროვნული მოძრაობის საფარქვეშ ხელის კარგად მოთბობა შეიძლებოდა, მასობრივ აქციებს, კონსპირაციულ მუშაობას გარკვეული თანხები სჭირდებოდა. თავდაპირველად ეს თანხა ქუჩაში აქციების დროს შემოწირულობების სახით გროვდებოდა. მაგრამ მალე რადიკალთა ლიდერებმა სახსრების დაგროვების გაცილებით საიმედო და ორგანიზაციული ფორმები მონახეს. დაიწყო წარმოება – დაწესებულებებისათვის, ცალკეული მდიდარი ადამიანებისათვის ეროვნული მოძრაობის სახელით „ფულის შეწერის“ კამპანია.

ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებასა და მის ირგვლივ თავმოყრილ ინტელექტუალურ ძალებს არ მოსწონდათ არა მარტო რადიკალთა ერთი ნაწილის მიერ გამოყენებული ბრძოლის ფორმები და მეთოდები, არამედ პირველ რიგში, ინტელიგენციის, ერის ზომიერი ნაწილის მიმართ მისი დამოკიდებულება. ჭავჭავაძის საზოგადოების ერთ-ერთმა ლიდერმა ზურაბ ჭავჭავაძემ ბრალი დასდო ზვიად გამსახურდიას ინტრიგებში. საქმე ღირსების სასამართლოზე მივიდა. სასამართლომ დაპირისპირება ვერ მოხსნა, პირიქით, კონფლიქტი კიდევ უფრო გაღრმავდა [1, 14-15].

80-იანი წლების მეორე ნახევარში განსაკუთრებით ხშირად ვახსენებდით ყველასთვის ცნობილ „მესამე ძალას“, რომელიც იყო უპირველესი ინსპირატორი მზაკვრულად დაგეგმილი კონფლიქტებისა, ექსტრემიზმისა, ტერორისა... მაგრამ ამასობაში გვაგინყდებოდა ან დროზე ვერ შევამჩნიეთ ყველაზე ვერაგი „მეოთხე ძალა“ – „ქართველები ქართველების წინააღმდეგ!“ მანამდე ჩვენ გამოვცადეთ ყველა სახეობის დარტყმა. მათ შორის ორლესული ნიჩბებიც! მაგრამ თავისი სისასტიკით ბევრად ამაზრზენი აღმოჩნდა ეს სატანური „მეოთხე ძალა“. თანამედროვე პირობებში იგი პირველად (და სამწუხაროდ წარ-

მატებით) გამოიცადა „სტუდენტურ პოლიგონზე!“ ამ ძალის ყველაზე „გეგმაზომიერი“ დემონსტრირება მოხდა ყოფილ პოლიტექნიკურ ინსტიტუტთან გამართულ მიტინგზე, სადაც ცნობილმა ძალებმა ერთმანეთს მიუსიეს ე. წ. კომკავშირელი აქტივისტები და დანარჩენი ახალგაზრდობა! [3, 36].

მოვლენები შემდეგნაირად განვითარდა: პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ასამდე კომკავშირელს 1989 წლის 18 თებერვალს დაავალეს მიტინგის დარბევა, თავიანთი თანატოლებისა და ამხანაგების ცემა და შეურაცხყოფა. მათაც „პირნათლად“ აღასრულეს დავალება. კომკავშირელთა აქტიური მონაწილეობით ხელისუფლებამ სასტიკად, დაუნდობლად დაარბია მიტინგი, რომელიც მიზნად ისახავდა მიემართა აფხაზი ხალხისათვის მონოდებით: არ აპყოლოდა პროვოკატორებს, რომლებიც აფხაზებს გადაჯიშებისაკენ მოუწოდებდნენ. აი, ამ კეთილშობილური შინაარსის მიტინგს ხელისუფლება სასტიკად გაუსწორდა და მას ერთა შორის შუღლის გაღვივება, შოვინიზმი და ნაციონალიზმი დასწამა. 18 თებერვლის სამარცხვინო აქცია, როდესაც ქართველმა ახალგაზრდებმა ქართველივე თანატოლები სცემეს, მორალური თვალსაზრისით, გაცილებით დიდ ეროვნულ ტრაგედიას წარმოადგენდა, ვიდრე 9 აპრილის ღამე, როცა ქართველები ერთად იყვნენ მართალნი, კეთილშობილნი და ამალღებულნი.

საქართველოს ისტორიის გაყვითლებულ ფოლიანტებს კიდევ ერთი ტრაგიკული ფურცელი შეემატა 1989 წლის 9 აპრილის სახით. ბოროტების იმპერიამ კვლავ დაანახვა მთელ მსოფლიოს ჭეშმარიტი სახე, საქართველოს დედაქალაქი სისხლით შეღება. ერთ დროს საკრალური ციფრი – 9 – დიდი ხანია ჩვენთვის სევდისა და გლოვის რისხვად იქცა. 1956 წლის 9 მარტი არ გვაკმარეს, 9 აპრილიც ტკივილისა და შურისძიების სურვილის თარიღად გვიქცის.

9 აპრილი ყველას შეცდომა იყო – არაფორმალების, რესპუბლიკისა და საკავშირო ხელმძღვანელობის, სამხედრო უწყებების...

მთავრობის სახლის წინ გამოფენილი ანტისაბჭოური პლაკატები უმაღლეს ავტორთა გულუბრყვილობას ადასტურებდნენ, ვიდრე მათი პოზიციის სიმტკიცესა და სიძლიერეს.

მიტინგებზე, საქართველოს დამოუკიდებლობის მოთხოვნის ლოზუნგების ფონზე, თითქმის ყოველდღე გაისმოდა ქართული ხალხური სიმღერები და საცეკვაო მოტივები. ჩვენ გვავიწყდებოდა ყველაზე მნიშვნელოვანი, რომ „დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ტაშფან-

დურით კი არა – ერთსულოვნებით, მოთმინებითა და ტანჯვით მოიპოვება ...“ [4, 80].

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ საქართველოს მაშინდელი ხელისუფლება არ გადადგებოდა და ჭეშმარიტად ეროვნული მთავრობა ვერ შეიქმნებოდა. ასეთ რამეს მოსკოვი არ დაუშვებდა. ეს მაშინ ანბანური ჭეშმარიტება იყო. საქართველო 1989 წელს დამოუკიდებლობას ვერ მიიღებდა. ეს პროცესი ახლო მომავლის საქმე იყო. სიტუაცია ქვეყანაში „მოკავშირე“ რესპუბლიკების სასურველად ისედაც მიმდინარეობდა. ამ პროცესის „ქვევიდან“, ხელოვნურად დაჩქარებას მძიმე შედეგები რომ მოჰყვებოდა, უნდა სცოდნოდათ პოლიტიკოსობის პრეტენზიით გამოსულ ლიდერებს.

არაფორმალთა ლიდერების მოქმედებიდან კი იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ ისინი შეგნებულად ამწვავებდნენ სიტუაციას, ცდილობდნენ სამხედრო ფორმიანი მხეცის გაღიზიანებას რუსოფობული ლოზუნგებით. ამიტომაც იყო, რომ აპრილის აქციის ორგანიზატორთა მოქმედება დასავლეთში ძირითადად შეფასდა არა როგორც ეროვნულ-პოლიტიკური იდეალებისათვის ბრძოლა, არამედ როგორც დიდი სკანდალის მოხდენის სურვილი თვითრეკლამის მიზნით [3, 100].

მრავალდღიანი მიტინგის მთავარი ლოზუნგი იყო საქართველოს რესპუბლიკის გამოყოფა სსრკ-ს შემადგენლობიდან, რაც კონსტიტუციის დარღვევას არ ითვალისწინებდა. ცნობილია, რომ სსრკ-ს კონსტიტუციის 72-ე მუხლი ამის უფლებას იძლეოდა. საზოგადოების მეორე ნაწილი ფიქრობდა, რომ საქართველომ 1918 წლის 26 მაისს უკვე მიიღო დამოუკიდებლობა, მან თავის დროზე გააკეთა არჩევანი და თვითგამოსარკვევი აღარაფერი სჭირდა. ამიტომ ეს მშვიდობიანი მიტინგი ძირითადად იყო სწორი და 9 აპრილის სისხლისღვრა საზოგადოებამ სავსებით სამართლიანად აღიქვა, როგორც ცენტრში მოქმედი გარკვეული რეაქციული ძალების ნამოქმედარი.

1991 წლის 17 მარტს საბჭოთა იმპერიის ხელისუფლების მიერ რეფერენდუმი დაინიშნა. მოსახელობას პასუხი უნდა გაეცა ერთადერთ კითხვაზე: „თვლით თუ არა საჭიროდ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის, როგორც თანასწორუფლებიანი სუვერენული რესპუბლიკების განახლებული ფედერაციის შენარჩუნებას, რომელშიც მთელი სისრულით იქნება გარანტირებული ნებისმიერი ეროვნების ადამიანთა უფლებები და მოვალეობები“. ახალ ფედერაციაში „ნებისმიერი ეროვნების“ უფლებების დაცვას საბჭოთა ხელმძღვანელობა

ავტონომიური წარმონაქმნების დამოუკიდებლად შესვლის გზით ფიქრობდა. ეს გარემოება წინააღმდეგობას მარტო მოკავშირე რესპუბლიკებში არ იწვევდა.

რეფერენდუმში მონაწილეობაზე უარი ექვსმა რესპუბლიკამ – ესტონეთმა, ლიტვამ, ლატვიამ, მოლდოვამ, სომხეთმა და საქართველომ განაცხადა. ცხრა რესპუბლიკაში რეფერენდუმი მაინც ჩატარდა. მასში მონაწილეობა მიიღო მოსახლეობის 80 %-მა, რომელთა 76 %-მა მხარი დაუჭირა განახლებული სახით საბჭოთა კავშირის შენარჩუნებას, 21 %-მა კი წინააღმდეგ მისცა ხმა.

17 მარტს რეფერენდუმის საპირისპიროდ, 1991 წლის 31 მარტს საქართველოს ხელისუფლებამ დამოუკიდებლობის საკითხზე რეფერენდუმი დანიშნა. ქართველი ხალხის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი, თითქოს, არავითარ ეჭვს არ იწვევდა, მაგრამ ამ აქტით ხელისუფლებას სურდა ქართველი ხალხის განწყობა სამართლებრივად დადასტურებულიყო.

ქართული რეფერენდუმის მიმართ თავისი დადებითი დამოკიდებულება გამოხატა ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამაც. სპეციალურ განცხადებაში ედვ ალნიშნავდა, რომ 31 მარტის რეფერენდუმი მხოლოდ დაადასტურებს 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტსო.

რეფერენდუმი საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე გაიმართა ჯავის, ტყვარჩელისა და გუდაუთის გარდა. იგი დიდი აღმავლობით ჩატარდა და როგორც მოსალოდნელი იყო, მთლიანად დაადასტურა ქართველი ხალხის მისწრაფება დამოუკიდებლობისკენ. დამოუკიდებლობას ხმა მისცა საქართველოს მოსახლეობის 97 %-მა.

1991 წლის 9 აპრილს გამსახურდიამ უზენაესი საბჭოს საგანგებო სხდომა მოიწვია. თავის ვრცელ მოხსენებაში მან განმარტა ცენტრალურ ხელისუფლებასთან საქართველოს ხელისუფლების მაშინდელი დამოკიდებულების ხასიათი. ჩვენს მიერ გამოცხადებული „გარდამავალი პერიოდი“ – აღნიშნა მან – საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის რეალური საფუძვლის მომზადებას გულისხმობდა, რასაც, ჩვენი ვარაუდით, მინიმუმ ორი წელი მაინც დაჭირდებოდა. სხვა საკითხებთან ერთად, ეს საკავშირო ხელისუფლების მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობისკენ გადადგმული სამართლებრივი ნაბიჯის აღიარებასაც გულისხმობდა. მოხდა კი პირიქით: ქართველი ხალხის სწრაფვას დამოუკიდებლობისკენ საკავშირო ხე-

ლისუფლებამ რეპრესიებით უპასუხა. მან ნამდვილი ომი გააჩაღა შიდა ქართლში, რითაც შეეცადა დავეთანხმებინეთ ახალ სამოქალაქო ხელშეკრულებაზე. განსაკუთრებით გაძლიერდა რუსეთის ზენოლა 31 მარტის რეფერენდუმის შემდეგ. ამან მოვლენების ფორსირება გამოიწვია და შეამცირა გარდამავალი პერიოდის ხანგრძლივობა. „ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ, რეფერენდუმში გამოსატული ხალხის ნების გათვალისწინებით, მსოფლიოს ცივილიზებულ ერთა წინაშე გამოაცხადოს საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის აღდგენა“.

მას შემდეგ, რაც აღსდგა საქართველოს დამოუკიდებლობა 1991 წელს, დღის წესრიგში კვლავ დადგა ევროპაზე ორიენტირებული პოლიტიკის წარმოება, ბუნებრივია, იმ ვითარებიდან გამომდინარე რამდენადაც ეს შესძლებელი იყო.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ქართველებში გამძაფრდა შეგნება საკუთარი თავის სხვისგან გამიჯვნისაკენ. რაც მთავარია ქართველთა წინაშე დადგა საკითხი შემდეგნაირად: რუსეთი, როგორც ცალკე განზომილება და მეორე, დასავლეთი. საქართველო თავის თავს ევროპის ნაწილად მოიაზრებდა. მის ევროპელობაში იგულისხმებოდა ის ფაქტი, თუ როგორ გამოიხატებოდა დასავლური ღირებულებების გაზიარება.

1992 წელს გაზეთი „ერი“ აღნიშნავდა: „ჩვენი ქვეყანა არის და უნდა იყოს კიდევ ორიენტირებული ევროპისადმი, რომელიც, ცხადია, აღარც კრემლია და აღარც სხვა რამ იმპერიული ცენტრი. ევროპას გააჩნია პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების მყარი სტრუქტურა, ტრადიცია და ამ ტრადიციაზე დაფუძნებული ინერცია. ვიდრე საქართველო ევროპის მრავალ ასპექტიან პროცესებში ჩაერთვება და ამ პროცესების სუბიექტი გახდება, მან უნდა შეისწავლოს ის საბაზისო სტრუქტურები, რომლებსაც ევროპის სახელმწიფოთა პოლიტიკური ცხოვრება ემყარება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, საქართველო უნდა დაეუფლოს ევროპის „პროფესიას“, ევროპა მხოლოდ მაშინ გიგუებს, როცა იგრძნობს, რომ შენ პროფესიონალი ხარ, ან დარწმუნდება, რომ შენ სწავლობ ამ პროფესიას ან და რომ ისწავლი, ამის პოტენცია გააჩნია“ [5, 8].

1997 წელს საქართველოს სახალხო დემოკრატიულ კავშირს ევროპეიზაციის პროცესი შემდეგნაირად ესმოდა: „დღეს საქართველოს წინაშე არის უნიკალური შესაძლებლობა, დაუბრუნდეს ევროპული

ცივილიზაციის წიაღს. ევროპეიზმი ჩვენ გვესმის, როგორც ევროპული, ისტორიული და თანამედროვე კულტურულ-პოლიტიკური ფასეულობების ერთობლიობა. გამომდინარე აქედან, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ევროპეიზმი უნდა იყოს ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრების განმსაზღვრელი, უნივერსალური საფუძველი.

უნდა მოხდეს საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული, სოციალური, სამართლებრივი და ყოფის სხვა მხარეების ევროპეიზაცია, ევროპული ცივილიზაციის ნიშნით განვითარება.

უნივერსალური ევროპეიზაცია, როგორც: საგარეო – პოლიტიკურ სფეროში – საქართველოს გაერთიანება ევროპის თანამეგობრობაში. სოციალურ სფეროში – სამოქალაქო საზოგადოების შექმნა. ეკონომიკურ სფეროში – ევროპული ღირებულებების დამკვიდრების გზით ეროვნული ლიტერატურის, ხელოვნების, მუსიკის, მხატვრობის, საერთოდ, კულტურის განვითარება, მისი თვითმყოფადი ინტეგრაცია ევროპის კულტურულ სივრცეში. მეცნიერების სფეროში – დასავლური და მსოფლიო მეცნიერების მიღწევათა დანერგვა, გაზიარების გზით ქართული მეცნიერების აღორძინება, განვითარება და ა. შ.” [5, 9].

საქართველოს მიერ ევროპაზე აღებული კურსი გარკვეულ სირთულეებსაც უქმნიდა, ქვეყნის ეროვნული ტრადიციების დაცვაში. ასე მაგალითად, 1996 წელს გერმანიის წარმომადგენელი ირმაგარდ ბროიერ-ჰირლი საქართველოს პრეზიდენტს უგზავნის შემდეგი შინაარსის წერილი: „პირველ ყოვლისა მინდა მადლობა მოგახსენოთ თქვენს მიერ განეული სამსახურისათვის ყოფილი სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტზე ყოფნისას, რის შედეგადაც გერმანიის კვლავ გაერთიანება რეალობად იქცა.

დევნულ ქრისტიანთა დახმარების კომიტეტის ხელმძღვანელის ვლადიმერ ზარდაჩუკისა და მისი მოადგილის ჰანს ოლემისაგან, რომლებიც ჩემთვის სანდონი არიან, შევიტყვე, რომ თქვენს რესპუბლიკაში ევანგელისტი ქრისტიანები თავიანთი შეკრებებისას სერიოზულ დაბრკოლებებს განიცდიან თვით აკრძალვის ჩათვლითაც კი. თქვენი ქვეყნის კონსტიტუცია შეიცავს დემოკრატიას და აღიარებს რელიგიის თავისუფლებას.

... ჩემი თხოვნაა თქვენი მთავრობის მიმართ, რომ ევანგელისტი-ქრისტიანებს ჰქონდეთ საშუალება თავისუფლად შეკრებისა და ერთად ჩვენი უფალი იესო ქრისტეს მიმართ ლოცვისა. ჩემი დიდი თხოვნაა ამ საქმესთან დაკავშირებით მიიღოთ ზომები“ [5, 13].

1996 წლის 27 ივნისს საქართველოს ოფიციალური ვიზიტით ეწვია

ევროპარლამენტის ამიერკავკასიის ქვეყნებთან ურთიერთობის დელეგაცია ანტონიოს ტრაკატელოსის ხელმძღვანელობით. დელეგაცია შეხვდა პარლამენტის ევროკავშირთან ურთიერთობის მუდმივმოქმედი დელეგაციის ხელმძღვანელს გიორგი კობახიძეს, აგრეთვე, საქართველოს კათალიკოს პატრიარქს ილია II-ს. დელეგაციის მიზანს წარმოადგენდა საქართველოში რელიგიური და ეროვნული უმცირესობებისადმი დამოკიდებულების გარკვევა. უმთავრესი ამოცანა იყო ეკონომიკური და სამართლებრივი რეფორმებისათვის საკანონმდებლო ბაზის შექმნა და ადგილობრივი მმართველობის სტრუქტურების ჩამოყალიბება.

არსებულ მასალებზე დაკვირვება აჩვენებს, რომ დასავლეთი პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირის გასაფართოებლად საქართველოს ხელისუფლებას ქართული, ეროვნული ღირებულებების ცვლილებებსაც სთხოვდა. საქართველოში ჩამოსული დასავლეთის წარმომადგენლები არაერთხელ აღნიშნავდნენ ქართული სახელმწიფოებრივი აზროვნების ცვლილების აუცილებლობაზე. ეს პირველ რიგში გამოიხატებოდა რელიგიური თავისუფლების მიმართულებით.

დასკვნის სახით აღვნიშნავ, რომ XIX ს-ის საქართველოს ერთი უმნიშვნელოვანესი პუბლიცისტიური ფრაზა – „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუნის“, უმთავრეს იდეად იქცა ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში. ის ისტორიის ხელახლა გააზრებას და ასევე, წარსულის მემკვიდრეობის ხაზგასმას გულისხმობდა.

ილია და „თერგდალეულები“ ენერგიულად ცდილობდნენ სულისკვეთებისა და ეროვნული იდეების გაღვიძებას, რითაც ქვეყანას მომავალი დამოუკიდებლობისათვის ამზადებდნენ. ამისათვის მათ შექმნეს წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, გამოუშვეს ჟურნალ-გაზეთები, რასაც მალე მოჰყვა ბრძოლა ეკლესიის ავტოკეფალიის აღსადგენად.

1918 წლის 26 მაისს თბილისში ეროვნულმა საბჭომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი მიიღო. მის პირველ პუნქტში მოცემული იყო ის, რაზეც თავის დროზე უამრავი ადამიანი ოცნებობდა: „ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულუფლებიანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა“.

დამოუკიდებლობის სამ წლიანი (1918-1921 წწ.) პერიოდი საბჭოთა ძალადობრივმა ხელისუფლებამ შეცვალა. კომუნისტური რეჟიმის პირობებში, დავიწყებული, თუ დაკარგული მეხსიერების დაბრუნება XX ს-ის 70-80-იან წლებში ეროვნული მოძრაობის პოლიტიკური ელი-

ტის უმთავრესი მიზანი გახდა. ეს კი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ისტორიის წინ წამოწევას ითვალისწინებდა.

ამ პროცესს ხელი შეუწყო 1989 წლის აპრილის მოვლენებმა, როდესაც 9 აპრილს, საბჭოთა ჯარმა დაარბია მშვიდობიანი მანიფესტაცია. ამან კი საბჭოთა საქართველოს არსებობას წერტილი დაუსვა. 1990 წლის 28 ოქტომბერს ჩვენი ქვეყნის სათავეში მოვიდა ზვიად გამსახურდია. 1991 წლის 31 მარტს რეფერენდუმი გაიმართა, რომელზეც საქართველოს მოსახლეობამ თავისი არჩევანი გააკეთა და საქართველოს დამოუკიდებლობას მისცა ხმა. ამავე წლის 9 აპრილს კი, უზენაესი საბჭოს სესიაზე მიიღეს საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი.

დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, საქართველო არც დასავლეთისაკენ იყურებოდა და არც ნატოში განევრიანებაზე ამახვილებდა ყურადღებას. მაგრამ რუსეთმა აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონი ფაქტიურად ნაგვართვა და აგვისტოს ომამდეც მთელი 18 წელი ჩვენი ქვეყნის იურისდიქციის გარეშე რჩებოდა. ამიტომ ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ თითქოს საქართველოს დასავლური ორიენტაცია გახდა ერთგვარი მიზეზი რუსეთ-საქართველოს დაპირისპირება. პირიქით რუსეთის ანტიქართულმა პოლიტიკამ განაპირობა დასავლური ღირებულებებისაკენ სწრაფვა. რუსეთისათვის მიუღებელია ერთიანი, დემოკრატიული, დამოუკიდებელი საქართველო.

### **დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. ბლუაშვილი უ., პოლიტიკური პარტიები და ეროვნული მოძრაობა საქართველოში 1988-1991 წლებში, თბილისი, 1994.
2. გოგუაძე ვ., მე არც წარსულის არც მომავალის არ მეშინია, თბილისი, 1993.
3. მირიანაშვილი თ., შავბნელი ყამის ქრონიკა, თბილისი, 1993.
4. კალაძე ა., ის მაინც ბრუნავს, თბილისი, 1991.
5. სონლულაშვილი ნ., საქართველო და დასავლეთი ურთიერთობის ძირითადი შტრიხები 1991-2000, თბილისი, 2014.
6. კვესელავა ი., საქართველოს უახლესი ისტორიის ქრონიკები. II. ზვიად გამსახურდია – დისიდენტი, პრეზიდენტი, მონამე, თბილისი, 2009.
7. სონლულაშვილი ა., „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოში?!, თბილისი, 2009.

8. ბლუაშვილი უ., საქართველოს პოლიტიკური ისტორია 1987-2003 წწ., თბილისი, 2015.
9. ასმუსი რ., მცირე ომი რომელმაც მსოფლიო შეძრა, თბილისი, 2010.
10. გოლცი თ., საქართველო – ომისა და პოლიტიკური ქაოსის ქრონიკა პოსტსაბჭოთა კავკასიაში, თბილისი, 2014.

*Aleko Bakradze*

*Master in International Relations, Georgian Technical Universit*

## **Restoration of Independence of Georgia and Foreign Policy Orientation**

### **Summary**

This work shows the Latest period of Georgian national movement, which was ended by reinstating of independence. Destroying Russian Empire made a great contribution to This prossess. This work reveals how the leaders of national movement, especially. The future president Zviad Gamsakhurdia, were fighting for The consolidation of national self-awareness. The dissidents made every effort for maintaining Georgian Values. This work also states, that inclination towards the western values was conditioned by anti-Georgian, Russian policy.

# საქართველო და მსოფლიო

## ემზარ ფაჟავა

სოციალურ მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

სტატია ქვეყნდება შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისი“ ფარგლებში (საგრანტო ხელშეკრულება № YS-18-200)

ნაშრომში ნარმოდგენილი მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორს და შესაძლებელია არ ემთხვეოდეს შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის შეხედულებებს.

## საქართველოს ევროპული ორიენტაციის სათავეებთან

მიუხედავად მრავალი დაბრკოლების და ხანდახან წყვეტილობისა, საქართველოს ევროპულ სამყაროსთან მუდმივი კულტურული, რელიგიური, სამხედრო, დიპლომატიური, პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირები ჰქონდა, რამაც საბოლოოდ განსაზღვრა ევროპული ღირებულებებისადმი საქართველოს დამოკიდებულება და გადამწყვეტი როლი ითამაშა ქვეყნის ევროპულ ორიენტაციაზე. ამიტომაც დასავლურ სამყაროსთან ისტორიული ურთიერთობის შესწავლასა და ახლებურ გააზრებას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული სახელმწიფოს მომავლისთვის. ვინაიდან ეს ძველი ურთიერთობები ახლის წინაშე შიშით დამოკიდებულებას ანელებენ.

საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისის პროცესის მრავალმხრივი კვლევა იმავდროულად საშუალებას მოგვცემს, გამოვავლინოთ ევროპული და დასავლური კულტურის გავლენა და ურთიერთობა ქართულ კულტურასთან, ევროპის როლი ქართული კულტურის ჩამოყალიბებაში. დავადგინოთ თუ როგორი იყო ქართულ-ევროპული თანაარსებობის ტრადიცია საუკუნეების განმავლობაში, რა ურთიერთობები არსებობდა მათ შორის და როგორ აისახა იგი ქვეყნის იდენტურობაზე, საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ ორიენტაციაზე.

ისტორიულად, საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ქართული სახელმწიფოს არსებობის ქვაკუთხედს წარ-

მოადგენს. რაც შეეხება თავად ქვეყნის ევროპული ორიენტაციის თემას, მოყოლებული უძველესი დროიდან დღემდე, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

ამდენად, საქართველოს ევროპული ორიენტაცია არ დაწყებულია დღეს. მას ღრმა ისტორიული ფესვები აქვს. სწორედ საქართველოს ევროპულ სამყაროსთან მუდმივმა კულტურულმა, პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა კავშირებმა (თუ არ ჩავთვლით წყვეტილ პერიოდს, რომელმაც დიდი დალი დაასვა ქვეყნის შემდგომ განვითარებას) განსაზღვრა ევროპული ღირებულებებისადმი საქართველოს დამოკიდებულება და გადამწყვეტი როლი ითამაშა საქართველოს ევროპულ ორიენტაციაზე.

ამიტომაც, საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისის პროცესის კვლევა საქართველოს ევროინტეგრაციის გზაზე გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს, ვინაიდან საქართველოს დასავლურ სამყაროსთან ისტორიული ურთიერთობის შესწავლასა და ახლებურ გააზრებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის შემდგომი განვითარებისთვის. ეს კი შემოთავაზებული თემის აქტუალობას ერთიორად ზრდის. ამას ემატება ისიც, რომ საქართველომ ევროკავშირთან ასოციირების ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი, რამაც ქვეყნის ორიენტაციის საკითხი მკაფიოდ გამოკვეთა და პოლიტიკური და კულტურული არჩევანიც საბოლოოდ განსაზღვრა.

როგორც ცნობილია, ზოგადად ქვეყნის განვითარების ვექტორს განსაზღვრავს მრავალი ფაქტორი, მათ შორის კულტურული, ისტორიული და გეოპოლიტიკური.

დღეს კი, ისტორიული განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, ქვეყნის ოკუპაციისა და ანექსიის პირობებში, საქართველოს საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტი უნდა იყოს ევროპა და მას სხვა სხვა ალტერნატივა არ გააჩნია. ამიტომაც, საქართველოში ევროპულ ორიენტაციას, როგორც უმნიშვნელოვანესი საგარეო პოლიტიკური ვექტორის შესახებ მოსაზრებას ლეგიტიმაცია სჭირდება.

აქედან გამომდინარე, საქართველოს ორიენტაციის კვლევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის განვითარებისთვის, და ახალ რეალობას ქმნის მისი სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული სივრცის ძირეული რეკონფიგურაციისთვის.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო-ევროპის ურთიერთობებზე არა ერთი ნაშრომი იწერება, დღემდე საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისის თემაზე განმაზოგადებელი ხასიათის ნაშრომი

არ შექმნილა. აქამდე საქართველო-ევროპის ურთიერთობები, ორ ქვეყანას შორის ანდა საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ისტორიული ურთიერთობების ჭრილში განიხილებოდა.

ამიტომაც, საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისისა და მისი ევოლუციის შესწავლა საინტერესო სიახლე იქნება ქართული ისტორიოგრაფიისთვის. აღნიშნული საკითხების კვლევისას ყურადღება მიექცევა ისტორიულ, გეოგრაფიულ, კულტურულ და პოლიტიკურ ურთიერთობებს. განზოგადდება საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისი, მისი როლი ქვეყნის განვითარების საქმეში, ქართული იდენტურობის ჩამოყალიბება და მისი ევროპულთან მსგავსება. წარმოდგენილი საკითხის კვლევისთვის განისაზღვრება თუ რას ნიშნავს სიტყვა ევროპა და ევროპული იდენტობა, როდის შემოდის მოქცევაში აღნიშნული სიტყვა, რა გეოგრაფიულ არეალს მოიცავს ის.

რაც შეეხება სიტყვას „ევროპა“, ზოგიერთი ავტორის აზრით, (ბერძნული „ეურუსი“ (εὐρῦς) ნიშნავს „ფართოს“; ზოგიერთის აზრით კი ის წარმოდგება აქადური სიტყვისგან „ერიბ“/„ერიბუ“, რაც ნიშნავს ჩასვლას ანუ ქვეყანა სადაც მზე ჩადის (დასავლეთი), განსხვავებით აზიისგან – „ასუ“/„აკუ“ ნიშნავს ამოსვლას ანუ ამომავალი მზის ქვეყანას [1]. ერთ-ერთი ლეგენდის მიხედვით ევროპას სახელი აზიის სანაალმდეგოდ დაერქვა.

ისე, ზოგადად, ევროპა ბერძნული Eurōpē სიტყვისგან მომდინარეობს და დასავლეთს ნიშნავს.

ზოგიერთი ავტორის აზრით ეს ტერმინი დაკავშირებულია ქალაქთან, რომლის სახელიც არის ევროპა და რომელიც მდებარეობს მცირე აზიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში.

სახელი ევროპა პირველად ნახსენებია **ჰომეროსის** ილიადაში, რომლის მიხედვით „ფინიკიელი მეფის ფენიქსის ასული ევროპა მოიტაცა ზევსმა, მიიღო რა ხარის ფორმა და წაიყვანა კრეტაში [2, 56].

ამავეს იმეორებს **ჰეროდოტეც** და ამბობს ევროპე იყო ფინიკიელი მეფის ასული, რომელიც ბერძნებმა მოიტაცეს და კუნძულ კრეტაზე მიიყვანეს [3, 12]. როგორც ჩანს ამ ისტორიას სფუძვლად უდევს სხვადასხვა მითი. ერთ-ერთი ვერსიით ეს არის ძველბეთური თქმულება აქაველების მიერ მცირე აზიის ქალღვთაების მოტაცების შესახებ, რომელიც XII საუკუნეს ეკუთვნის. ხოლო მეორე ვერსია ბერძნულია, რომელსაც ჰომეროსი იყენებს. ჰეროდოტეს ვარაუდით კი, შესაძლებელია, აგენორას ქალიშვილმა დაარქვა ევროპას ეს სახელი [4, 198].

როგორც ვხედავთ, სიტყვის „ევროპა“ ეტიმოლოგია არაერთგვაროვანია და ამ სიტყვის წარმომავლობის შესახებ მეცნიერებაში ერთიანი აზრი არ არსებობს. თუმცა, სავარაუდოა, რომ სიტყვა ევროპა მანც საკუთარი სახელიდან მომდინარეობს. ევროპა, როგორც გეოგრაფიული ტერმინი პირველად იხსენიება **ჰესიოდესთან** ჩვ. წ-ალ-მდე VIII საუკუნეში. პოემაში „აპოლონ პითიელი“ ჰესიოდე ახსენებს ხალხს, რომლებიც ცხოვრობენ პელოპონესსა და ევროპაში, რომელსაც ის კონტინენტური საბერძნეთის პატარა ნაწილად განიხილავს.

ძველმა ბერძენმა გეოგრაფმა **ჰეკატე მილეტელმა**, თავის ნაშრომში „დედამინის ირგვლივ“, პირველმა დაყო დედამინა ორ ნაწილად – აზია და ევროპა.

როგორც ჩანს, ძველ წყაროებში საკმაო ინფორმაცია მოიპოვება ევროპის შესახებ. იონელები (ძვ. ბერძნული Ἴωνες, Ἴωνες – ერთ-ერთი ძველბერძნული ტომი) ამტკიცებენ, რომ მსოფლიო სამი ნაწილისგან შედგება – ევროპა, აზია და ლიბია... [3, 12] – წერდა ჰეროდოტე, არ ეთანხმებოდა ამ ვერსიას და ამბობდა, რომ მას უნდა დაემატოს ეგვიპტე.

**ჰეროდოტე თავის „ისტორიაში“** ხშირად ახსენებს ევროპის გეოგრაფიულ საზღვრებს: ერთგან ის ამბობს: მდინარე ისტრი (ბერძ. Ἰστρος), (დუნაი) იწყება კელტების ქვეყანაში... და კვეთს ევროპას [4, 90].

საინტერესოა ასევე **ჰეროდოტეს** ცნობა ევროპესა და მისი შვილების შესახებ „როდესაც კრეტაზე ევროპეს შვილები სარპედონი და მინოსი ძალაუფლებისთვის წაიჩხუბნენ, გაიმარჯვა მინოსმა და სარპედონი განდევნა თავის მომხრეებთან ერთად“ [4, 65].

აკრავს თუ არა ევროპას ზღვა აღმოსავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან ზუსტად არავინ იცის... წერს ჰეროდოტე. მისთვის არც ისაა ცნობილი, რატომ ეწოდება ამ ნაწილს ქალის სახელი. ასევე გაუგებარია მისთვის ნილოსი და ფაზისი კოლხეთში რატომ არის ევროპის საზღვარი [4, 298].

როგორც ჩანს, **ჰეროდოტესთვის** ევროპის საზღვრები ბოლომდე დაუდგენელი და გაურკვეველია, თუმცა ამკარაა, რომ ამ დროისთვის უკვე არსებობს გარკვეული წარმოდგენა ამ გეოგრაფიული ერთეულის მიმართ და მისი ტერიტორიული კონტურებიც მეტნაკლებად გამოკვეთილია.

კიდევ ერთი ძველი ბერძენი ისტორიკოსი **თუკიდიდე** აღწერს ოდ-

რისების სამეფოს და აღნიშნავს, რომ „მართლაც ევროპის სახელმწიფოებს შორის იონიისა და პონტოს ექსინოსის (ბერძ. Πόντος Ἐξέσιος) ზღვებს შორის მცხოვრებ ხალხს სიმდიდრით ვერავინ შეედრება... რაც შეეხება სამხედრო ძალას და ჯარების ძლიერებას, ევროპელები და აზიელები სკვითების სამეფოს ძალიან ჩამორჩებიან ... [5, 198].

ევროპა მოხსენიებულია, ასევე **არისტოტელეს ტრაქტატში „პოლიტიკა“**, სადაც ის წერს, რომ ელინები დასახლებულნი არიან ჩრდილოეთ ევროპასა და აზიას შორის; გარდა ამისა ჩრდილოეთ ევროპის მოსახლეობა ვაჟკაცობით ჯობია აზიელებს, მაგრამ ჩამორჩებიან ინტელექტით [6, 314].

**ისოკრატე** თავის ნაშრომში „პანეგირიკი“ მოუწოდებდა ბერძნებს გაერთიანებისკენ, რათა არ შემოეშვათ ბარბაროსები ევროპაში.

ცნობილი ისტორიკოსი **პოლიბიოსი** თავის ნაშრომში „საყოველთაო ისტორია“ ევროპისა და აზიის საზღვრად უთითებს მდინარე ტანაისს (მდინარე რუსეთის ფედერაციაში და უკრაინაში, მდინარე დონის მარჯვენა შენაკადი). აღნიშნული ისტორიკოსი მოხსენიებული ჰყავს სტრაბონს თავის „გეოგრაფიაში“, სადაც ის წერს: „როდესაც პოლიბიუსი გვაუწყებს, რომ ევროპა სიდიდით ნაკლებია ლივიასა და აზიაზე ერთად აღებულზე, აკეთებს არასწორ დასკვნას ...“ [7, 20].

**სტრაბონის „გეოგრაფიაში“** ბევრჯერ მოიხსენიება ევროპა, ერთგან ის წერს „აკი ალექსანდრემ გახსნა ჩვენთვის, როგორც გეოგრაფებისთვის, აზიის დიდი ნაწილი და ევროპის ჩრდილოეთი მდინარე ისტრამდე, ხოლო რომაელებმა ევროპის მთელი დასავლეთი ნაწილი მდინარე ალბისამდე (რომელიც გერმანიას ორ ნაწილად ყოფს) და ისტრის ოლქი მდინარე ტირასამდე [7, 109].

სტრაბონი ახსენებს ეფორის ტრაქტატს „ევროპის შესახებ“ [7, 41], მართალია, ამ შემთხვევაში უშუალოდ ევროპის შესახებ რაიმე ცნობა არ არის წარმოდგენილი, მაგრამ აშკარაა, რომ ეს ნაშრომი მრავალ ცნობას შეიცავდა ევროპის შესახებ (აღნიშნული ტრაქტატი ეფორის „საბერძნეთის საყოველთაო ისტორიის“ ბერძ. Ἱστοριαι κοινῶν πράξεων). 30 წიგნის IV წიგნს შეადგენდა. ნაწარმოები მეოთხე საუკუნეს ეკუთვნის. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილმა.

სტრაბონი ასევე იშველიებს ცნობილ ბერძენ მეცნიერს, ალექსანდრიის ბიბლიოთეკის ხელმძღვანელს **ერატოსთენეს** (276-194 ძვ. წ.),

რომელიც ასევე განიხილავს ევროპის საკითხს [7, 70]. სტრაბონი ერთგან არ ეთანხმება მას, იმის შესახებ, რომ თითქოს ევროპა სამი კონცხისგან შედგება, რადგან მიაჩნდა, რომ მას მრავალი განშტოება ჰქონდა [7, 90].

„ევროპა გამოიყოფა მრავალი კონცხით, რომელიც ქმნის ნახევარკუნძულს და მისი აღწერა პოლიბიოსს ერატოსთენზე უკეთესი აქვს, თუმცა ის მაინც არასაკმარისია“ [7, 110] – ამბობს სტრაბონი.

**სტრაბონი** ერთგან მდინარე ევროპასაც ახსენებს, და წერს, რომ მდინარე ევროპის სათავეები იწყება ტიტარიინის მთებში, რომელიც აკრავს ოლიმპს [7, 309].

**სტრაბონს** დედამინა დაყოფილი ჰქონდა სამ ნაწილად-ევროპა, აზია და ლივია. საზღვარი კი იყო მდინარეები ტანაისი და ნილოსი. სტრაბონის ეს დედამინისეული დაყოფა აბსოლუტურად ემთხვევა ჰეროდოტეს აღწერილობას. ხოლო ევროპა, სტრაბონის მიხედვით, მოიცავდა აზოვის ზღვასა და მდინარე დონს, ტერიტორიებს პირინეის ნახევარკუნძულსა და რეინს შორის, ბრეტანს, იბერიასა და კელტიას [7, 20]. სკანდინავია და ბალტიისპირეთი, როგორც ჩანს, უცნობი იყო, როგორც სტრაბონისთვის, ისე მისი წინამორბედებისთვისაც, რადგან, როგორც ავლნიშნეთ, სტრაბონი უფრო ადრინდელ ავტორთა, განსაკუთრებით, ჰეროდოტესეულ ინფორმაციას ეყრდნობა.

ამდენად, სტრაბონი მრავალ ავტორს უხმობს თავის გეოგრაფიაში და, როგორც ჩანს, მანამდე ევროპას არა ერთი ავტორი იცნობს, რაც იმას ნიშნავს, რომ გეოგრაფიულ ჭრილში ამ დროისთვის ეს ტერმინი უკვე საკმაო ხნის დამკვიდრებულია.

როგორც ვხედავთ, დასახელებულ წყაროებში ევროპა ერთიანი ორგანიზმი არაა, მას ძირითადად გეოგრაფიული დატვირთვა აქვს, თუმცა თუ ევროპეს მოტაცებასა და აქედან გამომდინარე ფინიკიელებსა და ბერძნებს შორის არსებულ დაპირისპირებას გავითვალისწინებთ, რომელიც მთელი ისტორიის მანძილზე გრძელდება, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მასში კულტურულ-პოლიტიკური ასპექტებიც შეინიშნება.

რაც შეეხება, უშუალოდ, ევროპულ ღირებულებებს, მსგავსად სხვა ღირებულებებისა, საზოგადოებრივი ცნობიერების მრავალ სფეროს მოიცავს. ღირებულებითი ორიენტირები, რომელიც დამახასიათებელია გარკვეული სოციუმისთვის, ქმნის ერთიან სისტემას და აქვს თავისი შინაგანი ლოგიკა, რომლის პრიორიტეტებიც იცვლება ეპოქალურად, სხვადასხვა იმპერატივებთან შეჯახებისას. დროთა განმავ-

ლობაში ხდება ამ ღირებულებების ევოლუცია და დღის წესრიგში დგება ამა თუ იმ ცივილიზაციისადმი კუთვნილების განსაზღვრა. შესაბამისად, ევროპული იდენტობაც ცვალებადია დროსა და სივრცეში, რომელიც სხვადასხვა პერიოდში წარმოქმნილ ღირებულებათა ერთობლიობაა.

ვინაიდან, ჩვენს მიზანს უშუალოდ ევროპული იდენტობის კვლევა არ წარმოადგენს, დავეჯერდებით მხოლოდ ამ სფეროში არსებულ წყაროებსა და ლიტერატურას.

ქართველი ფილოსოფოსის **მერაბ მამარდაშვილის** მსჯელობის თანახმად „ევროპული იდენტობა ორი ელემენტის: ბერძნულ-რომაული სამყაროს სამოქალაქო იდეისა და ქრისტიანობის, კერძოდ, სახარების იდეის სინთეზს წარმოადგენს“ [8].

**პოლ ვალერი** ევროპული იდენტობის განუყოფელ კომპონენტებად რომაულ კანონმდებლობას, ქრისტიანულ რწმენასა და ბერძნების კრიტიკულ სულს მოიაზრებდა [9].

**კრისტიან მეიერის** აზრით კი, ძველმა ბერძნებმა ევროპას თავისუფლება უანდერძეს, რაც ევროპული იდენტობის მთავარ კულტურულ მახასიათებელ ნიშან-თვისებას წარმოადგენს. ბერძნების პოლიტიკური კულტურა ძველი სამყაროს სხვა პოლიტიკური ტრადიციებისგან განსხვავდებოდა იმით, რომ ის პიროვნების თავისუფლებას ეფუძნებოდა [10].

**ანტონი პაგდენი** ევროპის იდენტობის მთავარ კომპონენტებს – კანონის უზენაესობას, შეჯიბრებითობას, ქალაქის ფაქტორს (ანუ კავშირს ცხოვრების ურბანულ წესსა და ცივილიზირებულობას შორის), სწრაფვას ერთიანი კანონმდებლობისკენ, საკუთრების ფლობას, მეცნიერებას, ცოდნას – ანტიკურობაში მოიაზრებს [11].

რაც შეეხება ევროპის იდენტურობის ათვლის წერტილს, მეცნიერთა ნაწილის აზრით, ანტიკური პერიოდიდან იღებს სათავეს.

ევროპის იდეის მეცნიერული კვლევის ერთ-ერთი ფუძემდებელი – იტალიელი მეცნიერი **ფ. კაბოდი** ევროპული იდენტობის საფუძველს ანტიკურ პერიოდში ხედავს, კერძოდ, ბერძენთა თავისუფლებისა და აზიურ დესპოტიზმის ურთიერთდაპირისპირების სოკრატისეულ ხედვაში.

**დენის დე რუჟმონი**, ევროპის იდეის/იდენტურობის აღმოცენებაში ანტიკურობას დიდ როლს ანიჭებდა. მისი აზრით, ბერძნული ცივილიზაცია რეფლექსირებულია ევროპელთა ცნობიერებაში. ამასთან, მეც-

ნიერი ევროპის იდეის შექმნაში გადამწყვეტ როლს ფრანკების იმპერიას (VII-VIII სს.), კერძოდ კი, კარლოს დიდს მიაკუთვნებდა.

**უაკ ლე გოფს** მიიჩნდა, რომ ევროპა, როგორც რეალობა, XI-XIII საუკუნეებში გაჩნდა, როდესაც ევროპას ქრისტიანობის ფართო ტალღამ გადაუარა. ის ანტიკურობასაც უთმობს ყურადღებას და თვლის, რომ საკუთარი იდენტობის გარკვეული ნაწილი ევროპამ ამ ცივილიზაციიდანაც მიიღო.

**კრისტიან შეიერი**, აიგივებს რა ბერძნებს ევროპასთან, სპარსეთს კი – აღმოსავლეთთან, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ევროპის აღმოსავლეთთან დაპირისპირებას.

ავტორი ასკვნის, რომ ევროპის, როგორც კულტურული სივრცის იდენტობა, საკმაოდ შორეულ წარსულს, ანტიკურ პერიოდს უკავშირდება.

ამდენად, მეცნერთა, მწერალთა და ფილოსოფოსთა საკმაოდ დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ევროპული იდენტობის საფუძვლები ანტიკური ცივილიზაციის წიაღში წარმოიშვა. ხოლო ევროპის კულტურული მემკვიდრეობის ქვაკუთხედებად ტრადიციულად მოაზრებული იყო: გონება სამართლიანობა და მონყალება [9].

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ევროპის როგორც კულტურული სივრცის იდენტობა, საკმაოდ შორეულ წარსულს უკავშირდება და შესაძლებელია, ეს ანტიკურობასაც სცილდება. ვინაიდან, როგორც ზემოთ ავლნიშნეთ, ღირებულებითი ორიენტირების პრიორიტეტები, თავისი შინაგანი ლოგიკიდან გამომდინარე, იცვლება ეპოქალურად, სხვადასხვა იმპერატივებთან შეჯახებისას, შესაბამისად, ევროპული იდენტობის ჩამოყალიბება, შესწავლილ უნდა იქნას არა მხოლოდ სინქრონულ, არამედ დიაქრონულ ქრილშიც.

აქედან გამომდინარე, ურიგო არ იქნებოდა ანტიკური ეპოქის კულტურული იდენტობის კვლევისთვის იმის გარკვევა, თუ რომელი კულტურული კომპონენტები ედო საფუძვლად მას ისტორიის ადრინდელ ეტაპზე. აქ კი ბუნებრივია, გვერდს ვერ ავუვლით იმ ხალხებს, რომლებიც უხსოვარი დროიდან მონაწილეობდნენ ხმელთაშუა ზღვის აუზში მიმდინარე პროცესებში, რომლებთანაც ბერძნებს ჰქონდათ შეხება და რომლებიც ჯერ კიდევ მათ მოსვლამდე ბინადრობდნენ ამ ტერიტორიაზე. ნიშანდობლივია, რომ სხვებთან ერთად აქ იყვნენ ქართველური ტომებიც. ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში ამის, შესახებ არაერთი საინტერესო დოკუმენტი მოიპოვება.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა **ჰეროდოტეს ცნობები**, რო-

მელიც ეგეოსის ავტოქტონებად მოიაზრებს პელასგებს, ამასვე ადასტურებს თუკიდიდე. ამავე აზრის არიან სხვა ბერძენი და რომაელი ავტორებიც, მათ შორის სტრაბონი, სტეფანე ბიზანტიელი, რომელიც იმონებს ნიკოლოზ დამასკელს, რომლის მიხედვით ელადის სხვადასხვა მხარეთა აბორგენები პელასგები არიან [16, 110].

ევროპელი მეცნიერები **კრეჩმერი, ბლუმენბახი** ისევე, როგორც ქართველი მეცნიერები, თვლიდნენ რომ პროტოქართველები ეთნიკურად, ლინგვისტურად და კულტურულად უკავშირდებიან ევროპელ აბორიგენებს – პრე-ინდოევროპელებს, პრე-არიელებს, პრე-კელტებს, მათ შორის, ეტრუსკებს, პელასგებსა და პროტო-ბასკებს... ძველი ბერძენები და რომაელები ევროპის ამ უპირველეს მცხოვრებლებს ეძახდნენ იბერიელებს [12, 9].

ქართველთა ეთნოგენეზისზე საუბრობს საქართველოს პირველი პრეზიდენტი **ზვიად გამსახურდია** ნაშრომში „**საქართველოს სულიერი მისია**“, სადაც მას დამონმებული ჰყავს არაერთი ქართველი და უცხოელი მეცნიერი.

პირველ რიგში ის იშველიებს **ვილჰელმ ჰუმბოლდტს**, რომლის აზრით, სამხრეთ ევროპის: პირინეების, იტალიის, ხმელთაშუა ზღვის კუნძულების პირველადი ავტოქტონური მოსახლეობა იყო იბერიული. ამ მოსახლეობას უწოდებენ პროტოიბერებს, მათგან მომდინარეობს გვიანდელი ევროპული მოსახლეობა, რომელიც სახლობდა პირინეების ნახევარკუნძულიდან ხმელთაშუა ზღვის აუზში, ბალკანებზე, თანამედროვე საბერძნეთში, კავკასიაში, აგრეთვე, მცირე აზიასა და პალესტინაში. ეს არის გავრცელების არეალი იმ პროტოიბერიული მოდგმისა, რომელსაც ვილჰელმ ჰუმბოლდტის გამოკვლევების მიხედვით ჰქონდა მრავალი განშტოება [14, 193].

გერმანელი **ფილოსოფოსი შელინგი** პელაზგურ ეპოქას საბერძნეთის განვითარებაში განმარტავდა როგორც საიზმს, ე. ი. ნათელხილვითი სიბრძნის ეპოქას. შემდგომდროინდელ ბერძნულ მითოლოგიაში პერსევსმა და სხვა გმირებმა ნათელხილველური, პელაზგური კულტურა გადაიყვანეს აზროვნებით კულტურაზე, კერძოდ, ინტელექტის მიერ ელინურ კულტურაზე [14, 193].

**ფურნეს**, რომელსაც ეკუთვნის მნიშვნელოვანი გამოკვლევა ნინაბერძნულის, ანუ პელაზგურის და ქართველურის შესახებ მიაჩნდა, რომ ტროა უფრო ძველი კულტურული სამყაროა, ვიდრე ელინური სამყარო. ელინები ტროაში ლაშქრობენ საკრალური, მისტერიული სიბრძნისა, ანუ პალადიუმის მოპოვებისათვის. ტროა არის იგივე

კოლხური სამყარო, ვინაიდან ტროელებთან აქაელების დავის დროს ტროელები ხსნიან ელენეს მოტაცებას, როგორც ერთგვარ შურისძიებას ადრე მათ მიერ მედეას მოტაცებისათვის [14, 195].

რაც შეეხება ძველ ბერძნულ მითებს, გამსახურდიას მიაჩნია, რომ ის შექმნილია პელაზგების მიერ და ელინების მიერ არის ინტერპრეტირებული. ჰომეროსი და ჰესიოდე არ არიან შემოქმედნი ძველბერძნული მითებისა, ისინი პელაზგური ეპოქის მითოსის სისტემატიზატორებია, განმმარტებელნი. პელაზგური ეპოქის მითოსის შემოქმედთა, მითოგრაფოსთა სახელებმა ჩვენამდე არ მოაღწია, მაგრამ მოაღწიეს ღვთაებებმა, მითოსის პერსონაჟებმა. ძირითადი ღვთაებები ძველბერძნული პანთეონისა წარმოშობით პელაზგურნი არიან. მათ შორისაა ზევსი. არსებობს პელაზგური ქტონური ზევსი, რომლის კულტიც მუხასთან არის დაკავშირებული; ჰერა ანუ ჰაერა, რომელიც არის უძველესი პელაზგურ-იბერიული ქალღმერთი; აგრეთვე დემეტრე, რომლის ფუძის განმარტებისას აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი მიაჩნებდა იმაზე, რომ „დე“ ფუძე სავსებით უცხოა ძველბერძნული ენისათვის. „მეტერ“ მართალია დედას ნიშნავს, მაგრამ „დე“ არის სუფთა იბერიული წარმოშობის ფუძე, „დე“, ანუ „დედა“, დედა-ქალღმერთის აღმნიშვნელი. ამრიგად დემეტრე არის ის სახე, რომელიც უძველესი კოლხური, პელაზგური დედა-ქალღმერთის აღმნიშვნელია. ამრიგად დემეტრე არის ის სახე, რომელშიც უძველესი კოლხური, პელაზგური დედა-ქალღმერთი შეერწყა ძველბერძნულ ქალღმერთს. ეს არის ძველბერძნული პანთეონი, თუ შეიძლება ითქვას, დამყნობილი პროტოქართულ, პროტოიბერიულ, ანუ პელაზგურ პანთეონზე [14, 197].

პრომეთეს მითი გამსახურდიას აზრით, უმნიშვნელოვანესია, როგორც კაცობრიობის ევოლუციის, ისე ქართველთა ეთნოგენეზისის თვალსაზრისითაც, ვინაიდან ბერძნული მითოსის ეს უმთავრესი მომენტები შემთხვევით არ არის კავკასიასთან დაკავშირებული. „პრომეთელ“ ძველბერძნულად ნიშნავს წინასწარმეტყველურ აზროვნებას, წინასწარგანჭვრეტას, ეპიმეთე – მისი ძმა – ნიშნავს თანადროულ, განსჯისმიერ აზროვნებას. რა არის პრომეთე? პრომეთე არის იმ კაცობრიობის წარმომადგენელი, რომელმაც უნდა განავითაროს წინასწარმეტყველური, ანუ ინტუიტიური აზროვნება, ხოლო ეპიმეთე – რომელმაც უნდა განავითაროს განსჯითი, ანუ ინტელექტუალური აზროვნება. ვისი ძეა პრომეთე? იგი არის ძე იაპეტოსისა [14, 197].

**ნიკო მარის** ვერსიით კი, ქართული ტომი იყო ნოეს ვაჟის, იაფეტის შთამომავალი და წარმოადგენს ევროპაში იბერიის ინდიგენურ მოსახლეობას, რომელიც მოგვიანებით შეუერთდა კელტებს. ამის შედეგად კელტ-იბერიელები გახდნენ და მოგვიანებით გაერთიანდნენ გოთებთან, გერმანულ ტომებთან [12, 9].

რაც შეეხება მითს არგონავტების ლაშქრობის შესახებ, ძველბერძნულ მისტიკურებში გადმოცემული იყო, როგორც ოქროს საწმისის ძიება. ხოლო ოქროს საწმისი იყო კოლხეთში. თავდაპირველად ოქროს ვერძი საბერძნეთიდან არის წასული კოლხეთში, მიაჩნია გამსახურდიას და ასკენის, რომ ეს იმ პერიოდის საბერძნეთია, როდესაც იქ ყვავის პელაზგური კულტურა, კერძოდ, პელაზგური არგოსის კულტურა. შემთხვევითი არ არის, რომ ხომალდსაც „არგო“ ჰქვია და „არგო“ თავისი ძირით კოლხეთიდან მომდინარეობს – არგო, არგვეთი, ეგრისი, „გრ“ – ფუძე. ლაშქრობა კოლხეთში სიმბოლურად, იმაგინატიურად არის ლაშქრობა სულიერი სიბრძნის, მისტიკრიალური სიბრძნის მოსაპოვებლად, რომელიც იმჟამად შემონახული იყო მხოლოდ კოლხეთში და აღარ არსებობდა უკვე საბერძნეთის ტერიტორიაზე, აღარც ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებში. ისევე როგორც თეზეოსის კრეტაზე წასვლა არის აგრეთვე იმ სიბრძნის მოპოვება, რომელიც ელინურ საბერძნეთში იმჟამად აღარ არსებობდა [14, 202].

ამდენად, გამსახურდიას მიხედვით, კოლხური, პელაზგური, ტროული, მინოსური სამყაროები მონათესავე სამყაროებია, უფრო სწორად, ერთი სამყაროა და ამის არგუმენტად (მოყოლებული ჰომეროსიდან თანამედროვეობის ჩათვლით) მრავალი ავტორის ნაშრომს იშველიებს.

საინტერესოა ამ მხრივ **რისმაგ გორდეზიანის** ნაშრომები. ერთგან ის უთითებს, რომ „ჩვენს ქვეყანაში საერთო ევროპული მემკვიდრეობისაკენ ლტოლვას, ერთი ძალზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი ასაზრდოებს. ჩვენი ქვეყანა უხსოვარი დროიდან მონაწილეობდა ხმელთაშუა ზღვის აუზში მიმდინარე პროცესებში. როგორც ირკვევა, ქართველურ ტომებს, შესაძლოა, გენეტიკური ურთიერთობები ჰქონდათ წინაბერძნული ცივილიზაციის მატარებელ ხალხებთან (პელასგებთან, ლელეგებთან, მინოსელებთან და ა. შ.), ასევე იტალიის უძველეს მოსახლეობასთან, ეტრუსკებთან. მიკენური ეპოქიდან მოყოლებული, როგორც ჩანს, სათავეს იღებს ბერძნულ-ქართული ურთიერთობების მრავალსაუკუნოვანი ისტორია. ამან თავისი არეკვლა ჰპოვა ელინთა

მითებში პრომეთესა და არგონავტთა ლაშქრობაზე. ძველი კოლხიდა იქცა საბერძნეთის გარეთ მდებარე ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ქვეყნად, სადაც არგონავტიკის ციკლის მითთა სიუჟეტი ვითარდებოდა. მედეამ, აიეტმა, კირკემ, აფსირტოსმა და სხვა კოლხმა მითოლოგიურმა პერსონაჟებმა მყარად დაიკავეს ადგილი ბერძნულ მწერლობაში.

უფრო მეტიც, თანამედროვე მკვლევართა გამოთვლებით, მედეა საერთოდ მსოფლიო ლიტერატურის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო პოპულარულ სახედ იქცა, რომელსაც დღემდე უამრავი ნაწარმოები ეძღვნება... მრავალრიცხოვანი ქართველური ტომები, გეოგრაფიული პუნქტები საკმაოდ ხშირად ფიგურირებენ, როგორც მხატვრულ ლიტერატურაში, ასევე ანტიკურ ისტორიოგრაფიასა და სამეცნიერო ხასიათის თხზულებებში. შეიძლება ითქვას, რომ ბერძნული და რომაული წყაროები ანტიკური საქართველოს შესახებ უმთავრეს ნერილობით წყაროდ მიიჩნევა და არქეოლოგიურ მონაცემებთან ერთად ჩვენი ქვეყნის უძველესი ისტორიის აღდგენის შესაძლებლობას იძლევა. ამან განაპირობა ის, რომ ანტიკური ლიტერატურის ძეგლები... ჩვენი ქვეყნის შესახებ მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველი ტექსტებია“ [13, 8].

ძველ ბერძენ და რომაელ ავტორებთან, რომლებიც თავის მხრივ უძველეს გადმოცემებს ეყრდნობოდნენ, ხშირად ვხვდებით არაპირდაპირ მითითებებს პელასგებისა და კავკასიური ტომების იდენტურობის შესახებ. პალასგი თესალიელები, მცირეაზიელი ტროელები, კუნძულ ლემნოსის მკვიდრი პელასგი სინტები და სხვები კოლხთა მონათესავე ტომებადაა მიჩნეული [16, 121].

ამდენად, მცირე აზია, კუნძული კრეტა და ხმელთაშუა ზღვის მრავალი პუნქტი წინაელინური-პელასგური მოსახლეობის სამკვიდრებელი იყო. კრეტის უძველეს ე. წ. „მინოსურ მოსახლეობაში“ კოლხურ ტომებს დიდი ადგილი უნდა სჭეროდათ [15, 192] და ამ მოდგმის ხალხებმა წინა აზიის ვრცელ ტერიტორიაზე და სამხრეთ ევროპაში დიდი კულტურული ცენტრები შექმნეს [16, 111].

რაც შეეხება პელასგთა ეთნოგენეზისის საკითხს, მეცნიერთა შეხედულებები განსხვავებულია. ნაწილი მიიჩნევს, რომ მათი წარმომავლობა არაინდოევროპულია, ნაწილი კი – პირიქით. თავად კნოსის (კრეტის) არქეოლოგიური გათხრების ხელმძღვანელი ევანსი ამბობდა, რომ მინოსური დამწერლობის სამივე, ხატოვანი (ჰიეროგრაფიული), A და B ხაზოვანი, კრეტის უძველესი მკვიდრების მიერ არის შექ-

მნილი და ამ დამწერლობის ენა არაა ინდოევროპული და, მაშასადამე, ბერძნული. ამასვე მტკიცებს კრეტის B ხაზოვანი დამწერლობის ვენტრისისა და ჩედვიკისეული გაშიფვრაც [16, 121].

ხოლო სხვა მეცნიერები და მათ შორის ვ. გეორგიევი პელასგებს წმინდა ინდოევროპელ ტომად, ბერძნების უმუშალო წინაპრებად მიიჩნევს [16, 118].

აქვე აღსანიშნავია ისიც, რომ მეცნიერთა გარკვეული ნაწილის აზრით, ხმელთაშუა ზღვის კულტურა, ცნობილი ელინური კულტურის სახელით, აღმოცენებული არის წინაელინური-პელასგურ-ანატოლიური კულტურის ბაზაზე [16, 112].

რაც შეეხება ანტიკურ პერიოდს, ამ დროისთვის ქართულ-ბერძნული ურთიერთობები ინტენსიური ხდება, განსაკუთრებით ე. წ. დიდი ბერძნული ახალშენების დაარსებიდან (ძვ. წ-ის VIII-VI სს.).

ძვ. წ-ის VI ს-დან ბერძნებმა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე არაერთი ახალშენი დააარსეს. მაგალითად ფაზისი (ქალაქ ფოთთან), გიენოსი (ქალაქ ოჩამჩირესთან), დიოსკურია (ქალაქ სოხუმთან), პიტიუნტი (ქალაქ ბიჭვინთასთან). ახალშენების დანინაურებას ხელს უწყობდა „დიდი აბრეშუმის“ სავაჭრო გზა, რომელიც იწყებოდა ინდოეთიდან შავ ზღვამდე, ქალაქ ფაზისამდე და აქედან უკვე ბერძნული სამყაროსკენ მიემართებოდა.

ბერძნები კოლხეთთან ძირითადად სავაჭრო ურთიერთობებით იყვნენ დაკავებული. საბერძნეთიდან შემოჰქონდათ ქსოვილები, სამკაული, ჭურჭელი და ფუფუნების სხვა საგნები. შემოჰქონდათ ასევე ზეთი. საქართველოდან გაჰქონდათ სელი და სელის ნაწარმი, ბენვეული, ტყავი, აგრეთვე ხის ძვირფასი ჯიშები, ოქრო და რკინა.

ბერძნული ახალშენების დაარსებამ უცვილობლად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა შავი ზღვისპირეთის მოსახლეობის ანტიკურ სამყაროსთან კულტურულ-ეკონომიური ურთიერთობის გაცხოველებებაში და საერთოდაც, ხელი შეუწყო ამ ადგილებში სავაჭრო-ეკონომიური ცხოვრების დანინაურებას და გარკვეულად დააჩქარა სოციალურ-ეკონომიური განვითარების პროცესი ადგილობრივ მოსახლეობაში [17, 276].

კოლხეთი, როგორც ჩანს, ძვ. წ-ის VI-IV საუკუნეებში კარგად განვითარებული ქვეყანაა. მაღალ დონეს მიაღწია რკინის დამუშავებაში. მრავლად აღმოჩენილი ქვევრები მიუთითებს მევენახეობა-მელვინეობის დანინაურებაზე. განვითარების უაღრესად მაღალ საფეხურზე

იდგა ოქრომჭედლობა. კოლხეთის მაღალგანვითარებულობაზე მიუთითებს ადგილობრივი ფულის არსებობა. ძვ.წ-ის VI-III საუკუნეებში კოლხეთში იჭრებოდა ვერცხლის ფული, რომელსაც „კოლხური თეთრი“ ეწოდა. კოლხური თეთრი აღმოჩენილია საქართველოს ფარგლებს გარეთაც (ყირიმში, ტრაპიზონის მახლობლად, შუა აზიაში – ფერღანის ველზე), რაც მიუთითებს მის გამოყენებაზე საერთაშორისო ვაჭრობაშიც.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ქართული ტომების შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ქსენოფონტეს „ანაბაზისში“. ქსენოფონტი წერს, რომ „ამ დროს იქ მეფობდა აიეტის ჩამომავალი“.

ამრიგად, კოლხეთის, ანუ ეგრისის, სამეფო წარმოადგენდა პოლიტიკურად და ეკონომიკურად დანინაურებულ, განვითარებული კულტურის მქონე სახელმწიფოს, რომელსაც აქტიური ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა იმდროინდელ ცივილიზებულ სამყაროსთან და განსაკუთრებით საბერძნეთთან.

ახალშენების დაარსებას ხმელთაშუა ზღვის ელინიზაცია მოჰყვა და მისი გავლენა ადგილობრივ მოსახლეობაზე რელიგიური, კულტურული, პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით დიდი იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ანტიკურ სამყაროსთან ურთიერთობების პირველ ეტაპზე მხოლოდ კოლხეთი იყო ჩართული, ხოლო მოგვიანებით მას იბერიაც შეუერთდა, უნდა ითქვას, რომ ეს ურთიერთკავშირი ორგანული იყო და გაუცხოებისა და დაპირისპირების გარეშე მიმდინარეობდა, რაც ღრმა ისტორიული მეხსიერებითა და მრავალსაუკუნოვანი თანაარსებობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. აქედან გამომდინარე, აზია-ევროპის გზაგასაყარზე მყოფი ქვეყნის ევროპული ორიენტაცია ცხებრივად გამოიყურება.

ამდენად, საქართველოსთვის, ანტიკურ სამყაროსთან მრავალმხრივი ურთიერთობების გარდა, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქრისტიანობის მიღებასაც, რასაც აზიური სამყაროსგან საქართველოს საბოლოო ცივილიზაციური გამიჯვნა მოჰყვა. ეს იყო გადამწყვეტი ეტაპი ქართული სახელმწიფოს ისტორიაში და მან საბოლოოდ განსაზღვრა ქვეყნის ევროპული იდენტობა. ეს გადაწყვეტილება იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ მიუხედავად გარეშე მტრების მიერ საქართველოს მრავალგზის დაპყრობისა, ევროპასთან ურთიერთობების წყვეტილობისა, ქვეყანამ საკუთარი თვითმყოფადობა და სახელმწიფოებრიობა დღემდე შეინარჩუნა.

და ბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველური ტომები უხსოვარი დროიდან მონაწილეობდნენ ხმელთაშუა ზღვის აუზში მიმდინარე პროცესებში, საქართველოს ევროპული ორიენტაციის გენეზისი ანტიკური პერიოდიდან უნდა დაიწყოს, ვინაიდან ამ ეტაპზე მიჩნეულია, რომ თანამედროვე ევროპული ღირებულებები სწორედ დროის ამ მონაკვეთიდან იღებს სათავეს.

### **დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. Mikkeli H., *Europe as an Idea and an Identity*, Basingstoke, Palgrave Publishers, 1998.
2. ჰომეროსი, ილიადა, თბილისი, 1979.
3. პეროდოტე, ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 2008.
4. Геродот, *История в девяти книгах*, Москва, 1972.
5. Фукидид, *История*, Москва, 1981.
6. Аристотель, *Политика*, Москва, 1911.
7. Страбон, *География*, Ленинград, 1967.
8. ჩიქოვანი გ., ევროპული იდენტობა, კონრად ადენაუერის სახელობის ფონდის პუბლიცისტური წერილების კრებული, თბილისი, 2014.
9. ნადარეიშვილი ქ. ქეიშვილი თ., ევროპული იდენტობა ანტიკურ კონტექსტში, კონფერენციის „ევროპული ღირებულებები და იდენტობა“ მასალები, თბილისი, 2014.
10. Meier Chr., *A Culture of Freedom: Ancient Greece and the Origins of Europe*, New York, 2012.
11. Pagden A., *Europe: Conceptualizing a Continent*, 33 in: Pagden A. (ed.), *The Idea of Europe from Antiquity to the European Union*, Cambridge, 2002.
12. ანჩაბაძე ზ., ევროპული საქართველო, თბილისი, 2015.
13. გორდეზიანი რ., ტონია ნ., ანტიკური ლიტერატურა საუნივერსიტეტო კურსი. თბილისი, 2007.
14. გამსახურდია ზ., წერილები ესსეები, საქართველოს სულიერი მისია, თბილისი, 1991.
15. ჯანაშია ს., ხეთების ისტორიისა და ენის საკითხისთვის, შრომები. ტ. III, თბილისი, 1959.

16. ურუშაძე ა., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბილისი, 1964.
17. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, თბილისი, 1970.

***Emzar Pazhava***

*Doctor in Social Science, Associate professor of the Technical University of Georgia*

*The article is published in the framework of the project – „European Orientation Genesis of Georgia“, funded by Shota Rustaveli Georgian National Science Fund. (Grant treaty № YS-18-200).*

## **European Orientation Genesis of Georgia**

### **Summary**

In the article, the European orientation genesis of Georgia, etymology of the word „Europe“ and its usage in the works of different authors, the views of the respectable Georgian and foreign authors towards the European values are reviewed. Besides, the relationships of the Kartvelian tribes with the Greek world both – in ancient and pre-antique (Crete-Mycenaean or Aegean culture) period and their role in the formation of Greek civilization are considered.

According to the work, the ancient period is considered as a genesis of the European orientation of Georgia, though the Kartvelian tribes actively participated in the formation of the Greek culture from the Crete-Mycenaean period. Correspondingly, since the ancient period Georgian ancestry people represent the recipient of the European culture, whereas in the pre-antique period, they are regarded as the donor of the Greek culture, together with other peoples. In spite of these viewpoints are based upon the works of different Georgian and foreign scientists, the complete answer to the question should be given after the thorough study of new archeological materials and Minoan script.

## მიხეილ მუსხელიშვილი – ევროპული თანამეგობრობისა და ერთიანი ევროპული კავშირის კონცეფციის პირველი იდეური დამაარსებელი და საქართველო

აღნიშნული სტატია იბეჭდება საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობების ფაკულტეტის გრანტის ფარგლებში

მსოფლიოში ცნობილი პროფესორი, იურისტი, ადამიანის უფლებათა დამცველი, საერთაშორისო სამართლის დარგის სპეციალისტი, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ევროპის ხალხთა კონგრესის პრეზიდენტი, „ფედერალური ევროპის მოძრაობის“ ცენტრალური კომიტეტის წევრი, ევროპის ფორმირების ინტერნაციონალური ცენტრის ბიუროს ვიცე-პრეზიდენტი, ევროპის უნივერსიტეტთა ასოციაციის დამაარსებელი და გენერალური მდივანი, მთამსვლელი, მეცნიერი და „აკადემიური პალმის“ ჯილდოს კავალერი მიხეილ მუსხელიშვილი დაიბადა 1903 წლის 8 (21) ივლისს ქალაქ თბილისში.

მიხეილ მუსხელიშვილის მშობლების ოჯახი კეთილშობილი და განთქმული ყოფილა ძველ თბილისში. მამა – ვახტანგ სოლომონის ძე მუსხელიშვილი, ცნობილი ოფთალმოლოგი და აკაკი წერეთლის პირადი ექიმი იყო. დედა – ნატალია მირზაშვილი მეტად კეთილი, სათნო და ლამაზი ქალი ყოფილა. ექიმის ოჯახში ოთხი ვაჟი იზრდებოდა. ოთხივემ უმაღლესი განათლება საზღვარგარეთ მიიღო: ლევან მუსხელიშვილი ცნობილი ისტორიკოსი და არქეოლოგი იყო, აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილის მამა. გიორგი მუსხელიშვილი ცნობილი ინჟინერი, რომელიც სამხრეთ აფრიკაში პროფესიული მუშაობისას დაიღუპა, ხოლო სოლომონ მუსხელიშვილი ცნობილი ექიმი გახდა, რომელიც 1934 წლამდე პარიზში მოღვაწეობდა.

ვახტანგ მუსხელიშვილის ოთხივე ვაჟი თბილისში, ლევანდოვსკის გიმნაზიაში სწავლობდა და ოთხივემ ნარჩინებით დაამთავრა. გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ მიხეილ მუსხელიშვილი მიდის 1921 წლის

ოქტომბრიდან (18 წლის) ჯერ გიოტინგენისა და მიუნხენის, შემდგომ კი პარიზის და ლიონის უნივერსიტეტებში სასწავლებლად, სადაც იღებს უმაღლეს იურიდიულ განათლებას. 1929 წელს დაასრულა სორბონის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი საერთაშორისო სამართლის სპეციალობით. სორბონის უნივერსიტეტშივე დაამთავრა ერთწლიანი „აგრეგასინ“ (საკანდიდატო გამოცდები) და მიიღო კანდიდატის ხარისხი. მუშაობა დაიწყო ამავე უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუტის პრივატ-დოცენტად, ხოლო პარალელურად 1932-33 წლებში იგი ლექციებს კითხულობდა პარიზის უნივერსიტეტის საერთაშორისო გამოკვლევათა უმაღლეს ინსტიტუტში.

მიხეილ მუსხელიშვილის პირადი ოჯახის შესახებ ბევრი ცნობები არ მოგვეპოვება, ნეკროლოგებიდან მხოლოდ რამდენიმე ცნობას მოვუყარეთ თავი. მიხეილ მუსხელიშვილის მეუღლე ულამაზესი უკრაინელი ქალბატონი იყო – სახელად ნინა, რომელიც ბრწყინვალედ საუბრობდა რუსულად, მათთან ერთად ცხოვრობდა ნინას ასაკოვანი დედა ნატალია ლისენკო. მათ საკუთარი შვილი არ ჰყავდათ, თუმცა ჰყავდათ ფრანგი შვილობილი ნიკოლა სამბარი, რომელიც დაოჯახებული იყო.

მ. მუსხელიშვილი ემიგრაციაში 1921 წელს წავიდა, როცა მოხდა საქართველოს ანექსია საბჭოთა რუსეთის მიერ. იგი ვერ ეგუებოდა არსებულ მდგომარეობას და სრულიად დაუფარავად აკრიტიკებდა მას. საინტერესოა მის მიერ გაკეთებული იურიდიული შეფასება, სადაც მან 1783 წლის რუსეთ-საქართველოს ტრაქტატს საქართველოს დამოუკიდებლობის დასასრული უწოდა. ამან გამოიწვია მ. მუსხელიშვილის პოლიტიკური დევნა და მისი ისტორიოგრაფიის სრულად გაქრობა-ამოძირკვა საქართველოში ბოლშევიკთა მიერ. თუმცა მასზე ფრაგმენტულად მაინც მოიპოვება გარკვეული სახის ინფორმაციები ემიგრანტულ ჟურნალებში [1], სადაც წერია, რომ მ. მუსხელიშვილი იყო მუდამ მგზნებარე, ფიცხი ტემპერამენტის კაცი, დაუღალავი მკვლევარი და მადებარი, მჩხრეკავი, რაც გამოიხატება იმაში, რომ იგი ვერ კმაყოფილდებოდა იურისპრუდენციით და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა პოლიტიკურ საქმიანობაშიც.

გარდა ამისა მ. მუსხელიშვილის პიროვნულ დახასიათებას ვხვდებით აგრეთვე ცნობილი მეცნიერის ილია ტაბალუას ნაშრომში, სადაც დეტალურად არის აღწერილი მათი შეხვედრა პარიზში, 1961 წლის მაისში. იგი წერს, რომ „მ. მუსხელიშვილი იყო მაღალი, ახოვანი, სიმპა-

ტიური და რაინდული შესახედაობის კაცი. მუსხელიშვილს პირადად ვიცნობდი, როდესაც 1961/62 სასწავლო წლებში საფრანგეთში, პარიზში მუშაობის დროს, არქივებსა და ბიბლიოთეკებში სტრასბურგში ჩავედი. ერთხელ სალამოს მის ბინაზე დავურეკე, მოვახსენე ვინც ვიყავი და შეხვედრა ვთხოვე. პასუხი, რომელშიც დიდი სითბო იგრძნობოდა, იყო მოკლე, „თუ გნებავთ, ახლავე გელოდებით“. მივედი, დამხვდა თვითონ და მისი მეუღლე. მიღება იყო ძალიან გულთბილი, ვახშამი, საუბარი..., ბატონი მიხეილი აღმოჩნდა უაღრესად სასიამოვნო, მომხიბლავი პიროვნება, მრავალი ენის მცოდნე (ქართული, რუსული, ფრანგული, ინგლისური, გერმანული), საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო პოლიტიკის ნამდვილი დიდი სპეციალისტი, ღრმად ერუდირებული. დავესწარი მის ლექციებს სტრასბურგის უნივერსიტეტში ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე. ამ ენებზე ისე თავისუფლად, მჭევრმეტყველურად და ორატორულად კითხულობდა ლექციებს, რომ თითოეული ამ ენის ქვეყნის მკვიდრი გეგონებოდათ. ლექციებს ზეპირად ყოველგვარი ჩანაწერების გარეშე, ორატორულად სასიამოვნო მანერით კითხულობდა. ჩვენი საუბრის დროს სულ დეტალებში მეკითხებოდა საქართველოს ამბებს. მას ყველაზე მეტად უფრო აინტერესებდა ქართველის (საბჭოთა მოქალაქის) უფლებრივი მდგომარეობა. ჩემში გაოცება გამოიწვია საბჭოთა კანონმდებლობის მისმა ღრმა ცოდნამ. ვისაც მ. მუსხელიშვილთან ურთიერთობა ჰქონდა ყველა მიუთითებდნენ მის მაღალ კულტურაზე, ელეგანტობაზე, გულწრფელობაზე, საქმისადმი ერთგულებაზე, მაღალ ერუდიციაზე, ადამიანებთან საერთო ენის გამონახვის იშვიათ თვისებაზე, კეთილშობილებაზე და მის თბილ დამოკიდებულებაზე კოლეგებთან და სტუდენტებთან“ [2, 129].

მიხეილ მუსხელიშვილი 1935-1948 წლებში მუშაობდა კაიროს სამართლის ფრანგული სკოლისა და კაიროს უნივერსიტეტის ჯერ ექსტრაორდინალური, შემდგომ კი ორდინარულ პროფესორად. 1946-1948 წლებში იყო ამავე უნივერსიტეტის სამართლის კათედრის გამგე და ასევე ეგვიპტის ხელისუფლების მრჩეველი საერთაშორისო სამართლისა და პოლიტიკური მეცნიერებების მიმართულებით. ამის შემდგომ მიხეილი ბრუნდება საფრანგეთში და 1948 წლიდან სიცოცხლის უკანასკნელ წლებამდე იყო სტრასბურგის იურიდიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის წამყვანი პროფესორი.

1948-1949 წლებში მან შექმნა სსრკ-ისა და აღმოსავლეთ ევროპის (ე. წ. სოციალისტური) შემსწავლელი სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი,

რომელსაც 18 წელი სათავეში ედგა. შემდგომ ცენტრს „მუსხელის“ სახელი მიაკუთვნეს [3]. (საფრანგეთის რესპუბლიკის ოფიციალურ გაზეთშია ცნობა, სადაც წერია, რომ ქაიროს ფრანგული სკოლის პროფესორმა Michel Mouskhelishvili-მა მიმართა ქაიროში იუსტიციის სამინისტროს, მისი გვარის შეცვლის თაობაზე. უნივერსიტეტის პროფესორმა მიხეილ მუსხელიშვილმა შეიცვალა გვარი და ის იწოდება დღეიდან მიხელ მუსხელად, Michel Mouskell) ახლაც მუსხელის ცენტრი ჰქვია. „მუსხელის“ ცენტრი წარმოადგენდა პოლიტოლოგიისა და საერთაშორისო სამართლის, სოვეტოლოგიის დარგის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრს საფრანგეთში, სადაც მუშავდებოდა ევროინტეგრაციის და ევროპული საზღვრების მოშლის იდეა. იგი იყო პირველი ქართველი და ერთ-ერთი პირველი პოლიტიკური მოღვაწე მსოფლიოში, რომელმაც ევროგაერთიანების და ევროპული საზღვრების მოშლის იდეა წამოაყენა და დაიცვა. მისი პოლიტიკური და სამართლებრივი ხედვა ასახულია მონოგრაფიაში „ევროპის ფედერალიზმის სტრუქტურა“. ამავე ცენტრში დაარსა საერთაშორისო სამეცნიერო კრებული, რომელშიც აქტიურად თანამშრომლობდნენ მსოფლიოში ცნობილი მეცნიერები: ჟორჟ კედელი, რობერ მოსსე, გუი ერო, ანრი შამბრი და მრავალი სხვა. პროფესორმა ამავე ცენტრში გამოსცა ორი კრებული, რომელსაც უძღვის მისი ვრცელი წინასიტყვაობა, ორივე ტომმა მალევე ჰპოვა საერთაშორისო გამოხმაურება მსოფლიოს წამყვან მეცნიერთა წრეებში [4]. ამიტომაცაა, რომ მ. მუსხელი დღემდე რჩება პოლიტოლოგიის ფრანგული სკოლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და წამყვან ლიდერად, ხოლო მუსხელის ცენტრში მისი რედაქციით და თანაავტორობით გამოცემული პოლიტოლოგია-სამართალმცოდნეობის დარგის ფუნდამენტური ორტომიანი მონოგრაფია დღესაც დასავლეთის პოლიტოლოგთა სამაგიდო წიგნად ითვლება.

საინტერესო მოსაზრებებია ასახული აგრეთვე ევროპული ფედერაციის მომავალი ფორმის და მისი გაერთიანების შესახებ მუსხელიშვილის ნაშრომებში, რომლებიც ფრანგმა გამომცემლებმა ჟან ფრანსის ბიონმა და ჟან ლუკ პრეველმა მოიძიეს, შეკრიბეს და ერთ წიგნად გამოსცეს 1930-40-50-იან წლებში მუსხელიშვილის მიერ დაწერილი სტატიები, საერთო სათაურით „კონფედერაცია და ფედერაცია“. 2012 წლის 20 ივნისის ნომერში დაბეჭდილი ანოტაცია გვამცნობს ფედერალიზმის რაობას: ფედერაცია ეს არის სუვერენიტეტის ცნება, რომელიც ასაფუძვლებს განსხვავებას ფედერაციასა და კონფედერაციას

შორის. კონფედერაცია ეფუძნება ხელშეკრულებას, ფედერაცია კი – კონსტიტუციას. კონფედერაცია ქვეყნების გაერთიანებაა, ფედერაცია კი ამასთან ერთად – ინდივიდების საზოგადოება. ფედერაციაში კანონი დომინირებს ძალაზე. ფედერაცია აღჭურვილია უფლებამოსილებით, რომლის განხორციელებაც აღარ ან არ არის მიზანშეწონილი ფედერირებული სახელმწიფოსათვის (თავდაცვა, საგარეო პოლიტიკა, ეკონომიკური პოლიტიკა და ა. შ.). უფლებამოსილებათა გადანაწილება ხდება სუფსიდიარულ პრინციპებზე: ფედერირებული სახელმწიფოები ფლობენ ყველანაირ უფლებამოსილებას, რომელიც არ იყო ფორმალურად მინიჭებული ფედერალური სახელმწიფოსათვის. ეს უფლებები განეკუთვნება ნაციონალურ, რეგიონალურ, კანტონალურ (შვეიცარია) საქმეებს, რომელთა განგებაც თვით მათ სრულყოფილად შეუძლიათ (განათლება, სამოქალაქო და სისიხლის სამართლის კანონმდებლობა, საქველმოქმედო დაწესებულებები, საყოფაცხოვრებო მომსახურება და ა. შ.). მუსხელიშვილი წერს, რომ ფედერალიზმში „ძალასა და თავისუფლებას შორის ნაციონალური ავტონომია მორიგებულია საზოგადო წესრიგის მორჩილებასთან. ნევრ-სახელმწიფოების საკონსტიტუციო ავტონომიის, სამთავრობო დაწესებულებების, ზემდგომლობის, კავშირის სურვილების ფორმირებაში მონაწილეობის, კომპეტენციების გადანაწილების და არბიტრალური ხასიათის ფედერალური სასამართლოს დაწესების საშუალებით“. მიშელ მუსხელი ასევე საუბრობს ფედერალურ კონსტიტუციაზე და აღნიშნავს, რომ იგი უნდა იყოს მოკლე და შემოგვათავაზოს „საერთო იდეალი“. რა იქნება ეს იდეალი ევროკავშირისათვის?! [5].

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ თანამედროვე ევროკავშირის კონსტიტუცია დგას მიხეილ მუსხელიშვილის მიერ დაწერილი კონსტიტუციის ფუნდამენტალურ პრინციპებზე. მ. მუსხელიშვილმა, გასტონ სტეფანთან ერთად 1949 წელს დაწერა ევროპული კონსტიტუცია, სადაც განერილია პოლიტიკური და სოციალური დემოკრატიის პრინციპები, რაც დაფუძნებულია მშვიდობასა და სოციალურ სამართალზე ფედერაციის ერთიანობაში და ფედერაციული სახელმწიფოების სხვადასხვაობაში. მუსხელიშვილი განმარტავს, რომ თუ „კონსტიტუციამ მიიღო გარკვეული ეკონომიკური და სოციალური ლოგიკა, ის შემოიტანს ფედერაციაში განხეთქილების სხვადასხვა მოტივებს, რომელთაც შეეძლებათ ფატალური დისკუსიების პროვოცირება კავშირის შენარჩუნებაზე“. მართლაც ძნელი წარმოსადგენია, რომ ფედერაციის

კონსტიტუცია იღებს გარკვეულ ეკონომიკურ და სოციალურ იდეოლოგიას ნევრ-სახელმწიფოების მთავრობების დაპირისპირების რისკის ფასად, ევროპელი ხალხის დემოკრატიული კონტროლის ქვეშ მყოფ ფედერალურ მოძრაობაზე დამოკიდებული ისეთი არჩევანის გაკეთება, რომელსაც შეეძლება შემდგომი არჩევნების მიმდინარეობის შერყევა. დღეს იმ სიძნელის წინაშე, რასაც ევროპის დონეზე გადაწყვეტილების მიღება ქვია, კავშირის კონფედერალური ბუნების გამო, მთავრობები ცდილობენ გადაწყვეტილებათა კონსტიტუციონირებას, მაგალითად, საბიუჯეტო ხელშეკრულების შემთხვევაში, რომელიც არ უნდა იყოს კონსტიტუციური ხასიათის. ჩვენ მოხარული ვიქნებით, დავრჩეთ მასტრიხტის შეთანხმების ფარგლებში. ეს მდგომარეობა ფაქტობრივად არის აღიარება უმწეობისა, რომელიც, პირველყოვლისა, გამონვეულია კავშირის ცუდი მმართველობისაგან. დასასრულს იგი ნერდა, რომ „უნდა გამოვიდეთ ევროპული რეალობებიდან და ფედერალიზმი შეუთავსოთ ამ რეალობებს. ევროპა კი არ უნდა დაექვემდებაროს ფედერალისტურ პრინციპებს, არამედ უფრო ფედერალისტური პრინციპები უნდა მოერგოს ევროპულ რეალობას“. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ევროპული ფედერალიზმის ფორმა კიდევ გამოსაგონებელია? ნაშრომის დასასრულს იგი ხაზგასმით აღნიშნავს ფედერაციული პრინციპის მოქნილობას და სიმდიდრეს, რომელიც ითვალისწინებს ყველა რთულ და მგრძნობიარე დე ფაქტო სიტუაციას. ექვს გარეშეა, რომ ევროპული ფედერაცია არ მიიღებს ფორმას, ადაპტირებულს ძლიერ ინდივიდუალიზმთან და მისი შემქმნელი ნაციონალური სახელმწიფოების ხანგრძლივ ისტორიასთან. ამიტომ შეიძლება აპრიორი ითქვას, რომ ევროპული ფედერაცია არ იქნება არც ერთი მანამდე არსებულ ფედერალური სისტემის მსგავსი. ეს იქნება, ფაქტობრივად, ერთი სუვერენული სახელმწიფო სხვებს შორის, ერთი ეტაპი მსოფლიო ფედერაციისაკენ, რომელიც ერთადერთი საშუალება იქნება ფედერალიზმის სრული რეალიზაციისა ომის ლოგიკის უნივერსალური გადაჭრის გზით, რომელიც შედეგია სახელმწიფოების სუვერენიტეტისა, მისი უსასრულო მშვიდობის ლოგიკით შეცვლა და სამართლის გაბატონება ძალმომრეობაზე. ერთი სიტყვით, მოკლედ რომ შევაფასოთ მიხეილ მუსხელის მოსაზრებები, შესაძლოა ითქვას, რომ მისი მოღვაწეობა პოლიტიკურ სარბიელზე მნიშვნელოვანია არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ მას გააჩნია მსოფლიო მნიშვნელობა. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ფაქტი მოწმობს ქართული პოლიტიკური ელიტის და კონკრეტულად მიხეილ მუსხელის მა-

ლალ სამეცნიერო თუ პოლიტიკურ ცოდნას და ამას გარდა მის აქტიურ თანამშრომლობას პრაქტიკულ დონეზე სხვადასხვა ცნობილ საზოგადო მოღვაწესთან. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ მისი მოღვაწეობა და აქტიურობა ევროპაში ემთხვევა იმ პერიოდს, როდესაც საქართველო საბჭოთა რუსეთის მიერ არის ოკუპირებული. ამიტომ მისი თეორიული და პრაქტიკული აქტიურობა ორმაგად მნიშვნელოვანია ქართული სახელმწიფოსა და პოლიტიკური აზროვნებისათვის.

მიხეილ მუსხელიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა ადგილობრივ და საერთაშორისო კონფერენცია-კონგრესებზე. იგი ყოველთვის საინტერესო და ვრცელი მოხსენებებით გამოდიოდა ევროინტეგრაციის და ერთიანი ევროპული საზღვრების, ევროპის საერთო ბაზრის შექმნის ინიციატივით და ერთიანი ევროპული განათლების სისტემის მოდერნიზაციის იდეით. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მისი მოხსენება და ისტორიული გამოსვლა 1950 წლის 6 აგვისტოს ევროკონფერენციაზე სტრასბურგში, რომელიც ჩატარდა მისი უშუალო ინიციატივით. ევროკონფერენციის გახსნის წინა დღეს, ევროპის 8 ქვეყნის 300-ზე მეტმა სტუდენტმა, ევროგაერთიანების მგზნებარე ინიციატორის მიხეილ მუსხელიშვილის და სამი სხვა მომხრე პროფესორის წინამძღოლობით, მოშალა საფრანგეთ-გერმანიის სასაზღვრო ინფრასტრუქტურა და აღმართა ერთიანი ევროპის დროშა „ჩვენ მხოლოდ პატარა კოცონი დავანთეთ, დიდი ცეცხლი ეხლა სტრასბურგში უნდა გაჩაღდეს, რომ ევროპული გულებიც აინთოს ...“ თქვა მაშინ მ. მუსხელიშვილმა.

1948-1951 წლებში მ. მუსხელიშვილი საუნივერსიტეტო საერთაშორისო ფედერაციის პრეზიდენტ-დამაარსებელია. 1952 წლის 25 სექტემბერს პარიზში შეიქმნა სპეციალური კომისია [7], რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ მ. მუსხელიშვილი, მ. ორე, ს. ბერგსტონი, ა. ნიკურაძე, გ. მიშო, ალ. მარკი, რ. ნორთი და სხვა. ამ კომისიას უნდა შეემუშავებინა დებულება ევროპელ პროფესორთა ასოციაციის შესაქმნელად, ხოლო 1955 წლის სექტემბერში ქ. ტრიესტში მოიწვიეს კონგრესი, რომელშიც წარმოდგენილი იყო 18 ქვეყნის 120 წარმომადგენელი. აქ შეიქმნა ევროპელ პროფესორთა ასოციაცია, რომლის მიზანი იყო ევროპული ინტელექტუალური და კულტურული ერთიანობის ორგანიზაციის და განვითარების ხელშეწყობა. ტრიესტის კონგრესზე მთავარმა მომხსენებელმა მიშელ მუსხელიშვილმა თქვა, ახლა დადგა საკითხი ევროპელთა ინ-

ტელექტუალური და კულტურული ერთობის გაერთიანების შესახებ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ტრიესტის კონგრესის მიზანი იყო ევროპის ქვეყნების უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლების მეთოდების ჩამოყალიბება, ევროპის უმაღლესი სასწავლებლების პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტთა დაახლოება, გონივრული ურთიერთობების განვითარება. ეს იგივეა, რასაც დღეს ბოლონიის პროცესი გულისხმობს, რომლის მიზანია ევროპული ქვეყნების განათლების სისტემების დაახლოება და ჰარმონიზაცია, ერთიანი ევროპული სივრცის შექმნა უმაღლესი განათლებისათვის. ტრიესტის კონგრესზე შეიქმნა ევროპელ პროფესორთა ასოციაცია და დაფუძნდა საკითხების საფუძვლიანად შემუშავებისათვის კომისიები, ასოციაციის პრეზიდენტად არჩეულ იქნა პროფესორი ვ. არანჯო-რუიზი – ლინჩის ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტი იტალიიდან, ვიცე-პრეზიდენტად პროფესორი ს. დემპფი – მიუნხენიდან, ასევე პროფესორთა საჭოს წევრი ალ. ნიკურაძე – გერმანიიდან და გენერალურ მდივნად პროფესორი მ. მუსხელი – საფრანგეთიდან.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია აგრეთვე მისი გამოსვლა და ინიციატივა საერთო ევროპული ბაზრის შექმნის შესახებ ბრიუსელში. 1958 წლის 23-27 აპრილს ბრიუსელში მსოფლიო გამოფენის CECA-ს პავილიონში შედგა ევროპელ პროფესორთა ასოციაციის მორიგი კონგრესი, რომლის მუშაობის დღის წესრიგში იყო ორი საკითხი: ევროპის საერთო ბაზარი და ევროპის საერთო დანესებულებები. მოხსენებები ეხებოდა ევროპის ეკონომიკური მთლიანობის იურიდიულ ბუნებას და მის საერთო ასპექტს, მის ფსიქოლოგიურ მხარეს. მ. მუსხელიშვილმა კი ვრცელი მოხსენება წარადგინა ევროპის საერთო ბაზრის შექმნის, მისი ინტეგრაციის (მთლიანობის) შესახებ და მის სამართლებრივ ასპექტებზე, რომელმაც დიდი გამოხმაურება ჰპოვა, როგორც ადგილობრივ ისე საერთაშორისო პრესა-პუბლიკაციებში. იგი მიიჩნევდა, რომ ევროპის გაერთიანების შემდგომ უნდა მოხდეს ევროპის ბაზრის გაერთიანება, რაც გააადვილებდა სავაჭრო კავშირებს ქვეყნებს შორის და შექმნიდა ერთიან საბაზრო სისტემას ევროპის კონტინენტზე. ევროპის საერთო ბაზრის სისტემის შექმნა ხელს შეუწყობდა ევროპული ქვეყნების გაერთიანებას და გაერთიანების შემდგომ მისი საერთო სიმტკიცის შენარჩუნებას [6, 43-44].

მ. მუსხელიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა საფრანგეთში „ერთიანი ევროპის წარმომადგენელთა არჩევნებში, იყო ჟურნალ „ევროპის ფორმირების“ რედაქციის კომიტეტის წევრი და ჟურნალ „სოცია-

ლისტური აზრის" დამაარსებელი და რედაქტორ-გამომცემელი.

ზემოთ აღნიშნული ნათლად მოწმობს მიშელ მუსხელის ფართო აქტივობას სხვადასხვა მიმართულებით. იგი არა მარტო პოლიტიკური მოღვაწეობით შემოიფარგლება, არამედ ეხება საგანმანათლებლო, სოციალურ და ეკონომიკურ საკითხებს. შესაძლოა ითქვას, რომ იშვი-ათი იყო პიროვნება მითითებულ ქრონოლოგიურ მონკავეთში, რომელიც ასეთ ფართო თვალსაწიერის იდეებს სთავაზობდა დასავლურ საზოგადოებას და სწორედ ამიტომაც შემთხვევითი არ არის ის ფაქტი, რომ მისმა იდეებმა არა მარტო გაუძლო, არამედ გაუსწრო დროს. ამიტომ სხვადასხვა საკითხის შეფასებასა და შესწავლასთან ერთად მნიშვნელოვანია იმ პიროვნებათა ღვაწლის გამოაშკარავება, რომლებმაც წვლილი შეიტანეს არა მარტო საქართველოს, არამედ მსოფლიო მასშტაბით. დღეს, როდესაც საქართველოს გააჩნია მისწრაფება ევროინტეგრაციაზე, ამგვარი ფაქტების წინა პლანზე წამოწევა და ფართო საზოგადოებისთვის გაცნობა ორმაგად მნიშვნელოვანია.

1953 წლის 10 აგვისტოს ოფიციალურად დაარსდა სტრასბურგში „ქართულ-ევროპული მოძრაობა“, რომლის სულისჩამდგმელი და ინიციატორი ასევე მიხეილ მუსხელიშვილი იყო. „ქართულ-ევროპული მოძრაობის“ საინიციატივო წრემ დაარსა სამდივნო შემდეგი შემადგენლობით: ალ. ჯინჭარაძე, კ. სალია, მ. ალშიბაია, ვ. ცხომელიძე. სამდივნო ხელმძღვანელობდა მოძრაობის მუშაობას ყრილობის მოწვევამდე. „ქართულ-ევროპული მოძრაობის“ საპატიო თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა პროფესორი მიხეილ წერეთელი, ხოლო საპატიო წევრად გრიგოლ რობაქიძე. „ქართულ-ევროპული მოძრაობა“-ს საფუძვალად დაედო 1953 წლის 7 აპრილს, ქ. მიუნხენში შეკრებილი დამფუძნებელი კრების მიერ შემუშავებული და დამტკიცებული შემდეგი დებულებები: 1) ქართველთა შორის ევროპის სახელმწიფოთა კავშირის და მასში სუვერენული, დემოკრატიული საქართველოს შესვლის აუცილებლობის იდეის გავრცელება. 2) გაცნობა უცხოელთათვის, რომ საქართველო მუდამ იყო სულიერად და კულტურულად ნაწილი ევროპისა და სურს გახდეს მისი წევრი. ამ მიზანთა მისაღწევად, იგი უკავშირდება კავკასიელ მეზობელთა და ევროპის სხვა ერთა ევროპულ მოძრაობებს. მოძრაობის წესდებაში ხაზგასმულია, რომ „ქართულ-ევროპული მოძრაობა“ არ იყო კუთვნილება რომელიმე პარტიისა ან ჯგუფისა. მასში მონაწილეობის მიღება შეეძლო ნებისმიერ ქართველს, განურჩევლად რელიგიური მრწამსისა და პოლიტიკური შეხედულებებისა, ვინც აღიარებდა საქართველოს სუვერენობას

და იზიარებდა ევროპის მთლიანობის იდეას [8, 30-31].

მიშელ მუსხელი 1954 წლიდან იყო ევროპის უნივერსიტეტთა ასოციაციის დამაარსებელი და ორჯერ არჩეული გენერალური მდივანი. ამავე წლებში პოლიტიკურ მეცნიერებათა საერთაშორისო საზოგადოების დამაარსებელი, მეცნიერული პრესის საერთაშორისო კავშირის (ამ კავშირის ვიცე პრეზიდენტი იყო კალისტრატე სალია) და სხვა უამრავი სამეცნიერო თუ საზოგადებრივი გაერთიანების წევრი.

ცნობილ მეცნიერს ხშირად ინვედნენ ლექციების წასაკითხად მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში, მათ შორის ნორვეგიაში, იტალიაში, აშშ-ში, სკანდინავიის ქვეყნებში, ჰოლანდიაში, შვეიცარიაში და სხვა.

მ. მუსხელიშვილი 1954 წელს მიწვეული იყო The American Friends Service Committee-ს მიერ აშშ-ში ლექციების წასაკითხად. პროფესორმა წაიკითხა მოხსენებები ჩრდილოეთ ამერიკის ყველა დიდ ქალაქში და უნივერსიტეტში, პოლიტიკურ და დიპლომატიურ წრეებში, რელიგიურ საზოგადოებებში. მის ლექციებს ყველგან უამრავი ხალხი ესწრებოდა. ვაშინგტონში ერთ მის მოხსენებაზე მოვიდნენ მთელი დიპლომატიური წარმომადგენლობის კულტურულ სექციათა ხელმძღვანელები. იქიდან დაბრუნების შემდეგ იგი გაემგზავრა სკანდინავიაში ოსლოსა და უპსალას უნივერსიტეტების მიწვევით, მოხსენების თემა იყო ევროპის ცივილიზაციის კრიზისი და ევროპის კულტურის გაცოცხლების აუცილებლობა [9, 30].

მ. მუსხელიშვილის სტატიები და ნაშრომები იბეჭდებოდა ფრანგულ, გერმანულ, ინგლისურ ენებზე. „Monde Nouveau“, Trvaux et Enquetes კრებულებში, ასევე ნინო და კალისტრატე სალიების პარიზში გამომავალ ქართულ ჟურნალში „ბედი ქართლისა“. ესენია: „საქართველო და ევროპა“, „ერთა თვითგამორკვევის უფლებისათვის“, „რუსეთი არ არის ევროპა“, „დამონებულ ერთა წამომადგენლობისათვის“, „სსრკ ანუ მითი ბედნიერ ერებზე“, „პროლეტარიატის დიქტატურა სახელმწიფო ლევიათანში“, „საბჭოთა ფედერალიზმი“, „ეროვნებები და ლინგვისტიკა სსრკ-ში“, „იურიდიული ბუნება საბჭოთა კავშირში“ და მრავალი სხვა.

მიხეილ მუსხელიშვილის პირველი, ყველაზე ცნობილი და პოპულარული ნაშრომები გამოცემულია ფრანგულ ენაზე. ესენია: 1) Michel Mouskhely. La theorie juridique de l'Etat federal: 60 fr. (J. Pedone) 1931; (პარიზის სამეცნიერო ჟურნალში „ახალი ლიტერატურა“ (1931 წლის 18 ივლისი, №457) ცნობაა, რომ გამოვიდა მუსხელის ნაშრომი –

„ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული თეორია“); 2) Michel Mouskhely. *L'equite en Droit International Modern*. Paris, 1933; 3) Michel Mouskhely. *Le Plebiscite de la Sarre*, 1933; 4) Michel Mouskhely. *Autonomie*, 1934; 5) Michel Mouskhely, Gaston Stefani, „Draft of a European Federal Constitution“ 1948 (პირველი სამი ნაშრომი გამოსვლისთანავე მიშელ მუსხელმა დიდი სიყვარულითა და ენთუზიაზმით 1933 წლის მაისში გამოუგზავნა თავის დედას წარწერით „ჩემ საყვარელ და ძვირფას დედიკოს სახსოვრად მისი საყვარელი შვილისაგან“, რომელიც დაცულია მუსხელიშვილების პირად არქივში).

მ. მუსხელიშვილი გატაცებული იყო ალპინიზმით, ის ხშირად დადიოდა სალაშქროდ. 1964 წლის 16 ივლისს ერთ-ერთი ასვლის დროს იტალიის ალპებში, აოსტას ხეობაში მწვერვალ სევინის დაპყრობის შემდეგ, დაშვებისას იგი კლდიდან ჩამოვარდა და ტრაგიკულად დაიღუპა. გარდაცვალების მიზეზი ფრანგულად უფრო დეტალურადაა აღწერილი ნეკროლოგში, რომლის თარგმანი ასეთია: მ. მუსხელი 1964 წლის ივლისის დასაწყისში გაემგზავრა სტრასბურგიდან ვალე დ'აოსტაში იტალიაში, ევროპის ფედერალიზმის უნივერსიტეტში ლექციების წასაკითხად. იგი ამას ყოველწლიურად აკეთებდა არდადეგების დროს. მან გადაწყვიტა, რომ ჯერ ასულიყო იტალიის ალპებში, სერვენის მასივში „დიდი ტორნალინის მწვერვალზე (3.378 მ), ხოლო შემდეგ ჩასულიყო ქალაქ აოსტაში და ლექციები წაეკითხა, რომელიც მდებარეობს ჩრდილოეთ იტალიის ალპებში საფრანგეთისა და შვეიცარიის საზღვართან. მას ახლდა სამი პიროვნება: თავისი შვილობილი, ჰოლანდიელი მეგობარი ჟან ვესტერნბროეკი და ერთი გერმანელი სტუდენტი. „1964 წლის 11 ივლისს დილით მ. მუსხელიშვილი ავიდა მწვერვალზე და უკან დაბრუნებისას ფეხი დაუსხლტა და გადაიჩეხა კლდეზე. ძალზედ საინტერესოა ამ უბედური შემთხვევის აღწერა ვესტერნბროეკის მიერ, რომელიც დეტალურადაა ფრანგულ ნეკროლოგში გადმოცემული: „სამშაბათს ჩვენ დილით დავტოვეთ ვალტურმანში. „დიდი ტორნალინის“ მწვერვალზე ასვლის შემდგომ ვისაუზმეთ და სურათები გადავიღეთ. ამინდი ისეთი კარგი იყო, რომ სამწუხაროდ უკან დავბრუნდით მხოლოდ დღის სამ საათზე, როდესაც უკვე ყინულს დნობა დაეწყო. ჩვენ ვიყავით ნახევარ გზაზე, ტორნალინის დიდ და პატარა მწვერვლებს შორის, როდესაც გზაზე პროფესორი ნაბორძიკდა და ფეხი დაუსხლტა. რამდენადაც ჩვენ თოკებით უკვე აღარ ვიყავით ერთმანეთთან გადაბმული, ჩვენ არაფრის გაკეთება

აღარ შეგვეძლო, თუ არა მარტო გვეყვირა, „ბურქებს მოეჭიდეთ“, მან ვერაფერს მოსჭიდა ხელი და პირდაპირ გადაეშვა 150 მეტრიდან ცი-ცაბო შიშველ კლდეზე“. პროფესორის მხლებელნი მაშინვე გაეშურენ ვალტურმანშთან ახლოს მდებარე პატარა სოფელ შენეილისაკენ და უხმეს მაშველებს. მაშველების მობილიზებას და იქ მისვლას ათი საათი დასჭირდა, რა დროსაც პროფესორი უკვე გადრაცვლილი იპოვეს და მისი ცხედარი აოსტაში ჩამოასვენეს. ამ უბედური შემთხვევის გაგების შემდგომ მუსხელიშილის მეუღლე ქალბატონი ნინა ჩამოვიდა აოსტაში და მისი ცხედარი სტრასბურგში გადაასვენა, სადაც მისი დასაფლავება მოხდა 17 ივლისს პარასკევს 16 საათზე სტრასბურგ-რობერტსოს ჩრდილოეთ სასაფლაოზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ მისი დასაფლავება მოხდა ორთოდოქსული წესით და ამ მესას ხელმძღვანელობდა მამა ჟან არნუ. ვინაიდან მუსხელიშილს საკუთარი შვილი არ ყავდა (თუ არ ჩავთლით მის ფრანგ შვილობილს), ტრადიციისამებრ მისი კუბო ჩაასვენა საფლავში მისმა ყოფილმა უახლოესმა ექვსმა სტუდენტმა.

მ. მუსხელისშილის დაკრძალვას მთელი უნივერსიტეტი დაესწრო, სამგლოვიარო სიტყვა წარმოსთქვა სტრასბურგის უნივერსიტეტის რექტორმა დ. ფ. ანჟელოსმა, პროფესორმა ა. ვიელმა და იურიდიული ფაკულტეტის დეკანმა პროფესორმა რუაერმა. ასევე ევროპის საბჭოს გენერალური მდივნის მოადგილემ პოლ მოდინმა. ორივე პროფესორმა განსაკუთრებით აღნიშნა მიშელ მუსხელის სიკეთე, სისადავე, სულიერი კეთილშობილება, ინტელიგენტობა, ცოცხალი ხასიათი და მგზნებარება, რაც ნამდვილად ახასიათებდა ამ ქართველ კაცს, რომელიც ვერ მოესწრო თავისი მშობლიური უნივერსიტეტი დაემშვენებინა“ [10, 184-186].

61 წლის მეცნიერის დაკარგვამ დიდი სინანული გამოიწვია მთელ ევროპაში. ეს ჩანს ფრანგული წამყვანი გაზეთების „მონდის“ და „ფიგაროს“ ფურცლებიდან, სადაც ვკითხულობთ: „პირადი ვაჟკაცობა და შემართება, გასაოცარი ენთუზიაზმი, ინტელექტუალური სიმდიდრე შეადგენდა, ხასიათის სიძლიერესა და ნებისყოფის სიმტკიცესთან ერთად, ამ შესანიშნავი პიროვნების თვისებებს. ევროპის უნივერსიტეტთა და ევროპულ მოძრაობათათვის ეს აუნაზღაურებელი დანაკლისია, მიშელის დაკრძალვამ გვიჩვენა, თუ რაოდენ დიდი პატივისცემით და სიყვარულით სარგებლობდა იგი კოლეგებსა და სტუდენტებში. მისი სახით ჩვენ დავკარგეთ ნათელი გზის და მაღალი კვალიფიკაციის პროფესორი, სულიერებით, კეთილშობილებით და გონიერებით გამორჩეული“.

ასევე ვკითხულობთ გაზეთი „ფიგარო“-ში, რომ ნიჭიერი პროფესორის სიყვარული და პატივისცემა იმდენად დიდი იყო, რომ მუსხელიშვილის გარდაცვალების წლისთავზე ორმა რომაელმა სტუდენტმა 23 წლის ჯანი რუტმა და 22 წლის კარლო გრაციანიმ მონ ბლანზე ერთიანი ევროპის დროშა აღმართა, ერთიანი ევროპისათვის მხურვალე მებრძოლის სახელის უკვდავსაყოფად. მათ ეს დიადი ქცევის აქტი საყვარელი სტრასბურგელი პროფესორის ხსოვნისადმი მიუძღვნიათ [11].

ევროკავშირში გასაწევრიანებლად ჯერ კიდევ ბევრი გამოწვევა არსებობს, მაგრამ არც თუ ისე მიუღწევადია და საამისოდ ქმედითი ნაბიჯები უკვე გადადგმულია. ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ ევროპული ერების ოჯახს საქართველოც მალე შეუერთდება. მ. მუსხელიშვილის შემოქმედების მიზანი და ნატვრაც სწორედ ეს იყო, საქართველო ყოფილიყო დემოკრატიული და ევროპული ყაიდის ქვეყანა. მან საამისოდ პარიზში და ბრიუსელში ჩაუყარა საფუძველი ევროპული იდეების დამუშავებას და ევროპული სამართლის საფუძვლებს (ევროკავშირის ფუნდამენტურ კონსტიტუციას) – ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლების დაცვას.

დიახ, საქართველო ევროპულია, თავისი კულტურით, ისტორიით, რელიგიით და თავისუფალი მისწრაფებებით, ამიტომაცაა, რომ ევროკავშირის წევრი ქვეყნების მიერ დროულად მოხდა ამის გაცნობიერება-აღიარება და საქართველოს ვიზალიბერალიზაციის იმპლემენტაცია. ვიზალიბერალიზაცია ეს იყო ისტორიული მომენტი საქართველოსა და ქართველი ხალხისთვის.

2017 წლის 2 თებერვალს ევროპის პარლამენტმა საქართველოს მოქალაქეებისათვის 553 ხმით 66-ის წინააღმდეგ (28 დებუტატმა თავი შეიკავა ხმის მიცემისაგან) მხარი დაუჭირა სავიზო რეჟიმის გაუქმებას. საქართველოსთვის უვიზო მიმოსვლის შემოღება დაფუძნებულია ჩვენ მიერ ლიბერალიზაციის სამოქმედო გეგმის (VLAP-Visa Liberalisation Action Plan) შესრულებით და გულისხმობს მოგზაურობას ყოველ 6 თვეში 3 თვე ანუ 90 დღე, ევროკავშირის 22 წევრ, 4 არაწევრ (ისლანდია, ლიხტენშტეინი, ნორვეგია და შვეიცარია) და შენგენის 4 კანდიდატ (ბულგარეთი, კვიპროსი, რუმინეთი და ხორვატია) ქვეყანაში (გამონაკლისს წარმოადგენენ ევროკავშირის ორი წევრი ქვეყანა დიდი ბრიტანეთი და ირლანდია). იგი ძალაში 2017 წლის 28 მარტს შევიდა. ძალაში შესვლისთანავე 2017 წლის 28 მარტს საქართველოს მაშინდელი პრემიერ-მინისტრი გიორგი კვირიკაშვილი წარჩინებულ სტუდენტ-

ტებთან და პროფესორ მასწავლებლებთან ერთად სიმბოლური ვიზიტით პირველად, უვიზოდ ჯერ ათენში, შემდგომ კი ბრიუსელში გაემგზავრა. ამით კიდევ ერთხელ ხაზი გაუსვა მის ისტორიულ და პოლიტიკურ მნიშვნელობას ადგილობრივ და საერთაშორისო ასპარეზზე. ეს ნიშნავს ქართველი ხალხის დაბრუნებას თავის პირვანდელ სამშობლოში – ევროპაში, რომელიც სულ მუდამ ისწრაფოდა და იბრძოდა ამისათვის, განაცხადა ერთ-ერთ ინტერვიუში პრემიერმა.

ვიზა ლიბერალიზაცია არ ნიშნავს ევროკავშირის ქვეყნების ტერიტორიაზე ხანგრძლივი ცხოვრების ან მუშაობის უფლების მიღებას.

საქართველოსათვის ევროკავშირის ქვეყნებში უვიზოდ მიმოსვლამ შესაძლოა მოიტანოს როგორც დადებითი, ასევე, უარყოფითი შედეგები. ორივე მათგანი, ბუნებრივია, გამომდინარეობს ვიზალიბერალიზაციის რაობიდან. შედეგები ლოგიკურად შეიძლება ასე დავალაგოთ:

- ევროკავშირის ქვეყნებში თავისუფლად გადაადგილება, რაც გამოიწვევს ბიუროკრატიული წესების მოხსნას საზღვრის გადაკვეთისას;

- საქართველოს ევროპასთან ინტეგრაცია, რაც ხელს შეუწყობს და დააჩქარებს ევროინტეგრაციულ პროცესებს საქართველოს სასარგებლოდ;

- ეკონომიკური სარგებელი, რომელიც გულისხმობს ზოგადად საქართველოს ეკონომიკური ბაზრის მიერთებას ევროპის მსხვილ და კონკურენტულ ბაზართან;

- ოკუპირებულ ტერიტორიაზე აფხაზი და ოსი მოსახლეობისათვის საქართველოს პასპორტების შეთავაზება, რაც მოახდენს აფხაზეთის და ცხინვალის რეგიონის საქართველოსთან გამწვავებული ურთიერთობის საბოლოოდ დეესკალაციას;

- პოლიტიკური, კულტურული და სოციალური პრობლემების გაუმჯობესება და ევროპულ სტანდარტებთან დაახლოება;

რაც შეეხება უარყოფით შედეგებს, შეიძლება შემდეგნაირად მოვახდინოთ მისი მოკლედ ფორმულირება:

- დემოგრაფიული პრობლემა, საზღვრების გახსნამ მთელი ევროპის მაშტაბით შესაძლოა გამოიწვიოს ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობის უფრო მეტი დოზით შემცირება საქართველოდან მიგრაციის ხარჯზე;

- მიგრაციული პროცესების გაზრდა, ვინაიდან მოსახლეობის

უმეტესი ნაწილი დაუსაქმებელია და საარსებო მინიმუმის მოსაპოვებლად აქ თუ მთელი ერთი თვე მუხლჩაუხრელად მუშაობს, ევროპაში შესაძლოა უფრო მეტი ანაზღაურება ჰქონდეს „შავ მუშას“, ვიდრე საქართველოში. შესაბამისად, მას გაცილებით უფრო გაუადვილდება იქ თავის გატანა;

- პროფესიონალი და ნიჭიერი კადრების გადინება უცხოეთში. ბუნებრივია, კარგ პროფესიონალს და ნიჭიერ ადამიანს ევროპაში უფრო მეტი შესაძლებლობა და ანაზღაურება აქვს, ვიდრე საქართველოში ნიებისმიერი მაღალი რანგის საჯარო მოსამსახურეს, შესაბამისად ყოველგვარი ბიუროკრატიული წესების გავლით და ზედმეტი შეზღუდვების გარეშე მოხდება პროფესიონალი ადამიანების უცხოეთში გადინება, რაც საქართველოსთვის დიდი დანაკარგი იქნება;

- უცხოელი ლტოლვილების მიღება, როცა ქვეყანას საკუთარი ლტოლვილები ჰყავს. ისეთ ქვეყანას, როგორც საქართველოა, რომელსაც საკუთარი ლტოლვილებიც ბევრი ჰყავს ქვეყანაში, ვფიქრობ, გაუჭირდება ვიზალიბერალიზაციით აღებული ვალდებულებების შესრულება, რაც გულისხმობს საჭიროების შემთხვევაში გარკვეული რაოდენობის ლტოლვილების მიღებას სიირიდან და ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებიდან;

საქართველოს ევროკავშირთან ვიზალიბერალიზაციის შეჩერების მთავარი აქტორი ევროკომისიაა, იგი უნევს კონტროლს და მონიტორინგს აღნიშნულ თანამშრომლობას. საქართველოში წარმატებით განხორციელებულ რეფორმათა ციკლი და ასოცირების ხელშეკრულება გახდა საწინდარი ვიზალიბერალიზაციის მიღებისა, რამაც კიდევ ერთხელ ერთი ორად გაზარდა შანსი საქართველოს დაბრუნებისა ევროპულ ოჯახში. ქართველი მოსახლეობისათვის ეს გახლავთ საბოლოოდ დაახლოება ევროპულ ფასეულობებთან და ღირებულებებთან, რომლისკენაც საუკუნეების მანძილზე მიისწრაფოდნენ. ამიტომ საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ერთობლივი ძალისხმევა მოითხოვს კოორდინირებულად მუშაობას, რათა თავიდან იქნას აცილებული შესაძლო მოსალოდნელი ექსცესები „ვიზალიბერალიზაციისთვის“, „შეჩერების მექანიზმის“ ამოქმედება. „შეჩერების მექანიზმი“ ამოქმედდება იმ შემთხვევაში თუკი:

- მოხდა რეადმისიის შემთხვევების გახშირება, ანუ ქვეყანაში 90 დღიანი ყოფნის ვადის გადაცილების შემთხვევაში, შენგენის ქვეყნის ტერიტორიაზე პირის ყოფნა ჩაითვლება არალეგალურად და ასეთი პირი მოძებნილი იქნება ორივე მხარის მიერ. პოვნის შემთხვევაში

მოხდება მისი საქართველოში დაბრუნება. ამასთან ერთად ასეთ შემთხვევაში მოქალაქეს შეეზღუდება შენგენის ტერიტორიაზე შესვლა 5 წლამდე ვადით, ხოლო ალტერნატივის სახით შესაძლოა გამოყენებულ იქნას ადმინისტრაციული ჯარიმა 3000 ევრომდე ოდენობით, გადაუხდელობის შემთხვევაში კანონდამრღვევს აეკრძალება შესვლა შესაბამის ქვეყანაში ან ზოგადად შენგენის ტერიტორიაზე, ან უარეს შემთხვევაში მოხდება მისი გონივრული ვადით დეპორტაცია. ამიტომ საქართველოს თითოეულმა მოქალაქემ უნდა გააცნობიეროს არსებული პასუხისმგებლობა, რათა ასეთ ქმედებებს არ მიეცეს მასიური ხასიათი, რაც საქართველოსა და ევროკავშირის ურთერთობებზე ნეგატიურად შეიძლება აისახოს მომავალში;

- გაიზარდა არალეგალურად დარჩენილთა რაოდენობა;
- საფრთხე შეუქმნეს მასპინძელი ქვეყნის საზოგადოებას, მონაწილეობას მიიღებენ საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევის ნებისმიერი სახის ღონისძიებებში და გამოვლინდება მათი მხრიდან ჩადენილი კრიმინალური მოქმედებები;
- შესამჩნევად გაიზარდება დეპორტირებული და უკან გამობრუნებული მოსახლეობის რაოდენობა;

ვიზალიბერალიზაცია წარმოადგენს საქართველოსა და ევროკავშირს შორის აღმოსავლეთ პარტნიორობის ფარგლებში გათვალისწინებულ ურთიერთობათა საბოლოო შედეგს, რომლის შესაძლებლობები უკვე ამოწურულია და საბოლოო მიზანი მიღწეული. საქართველოს ევროკავშირთან უვიზო მიმოსვლა, როგორც აღვნიშნეთ არის კიდევ ერთი წინ გადადგმული ნაბიჯი საქართველოსთვის თავის ევროპულ ოჯახში საბოლოოდ ინტეგრაციისა. თუმცა იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ საქართველოს ევროკავშირში განევრიანება აქტიურად ჯერ არ განიხილება, საქართველო მაინც მიმზიდველი რჩება ევროპისათვის (ნაკისრი ვალდებულებების ჯეროვნად შესრულებისათვის), მთავარია საქართველომ არ შეაჩეროს დინამიური პოლიტიკა და პრაქტიკული წინადადებების განხილვა ორმხრივ ურთიერთობებში ევროკავშირში ასოცირების ან სრულ ნევრობაზე გადასასვლელად. ამისთვის საქართველოს მთავრობამ ყურადღება უნდა გაამახვილოს ძირითადად სამ მთავარ ასპექტზე: ქვეყნის მდგრადი დემოკრატიულობის პროცესების შეუქცევადობასა და კანონის უზენაესობაზე, ეკონომიკურ ინტეგრაციასა და ქვეყნის სამხედრო და თავდაცვით საკითხებზე, რომელიც გულისხმობს: ქვეყანაში უზრუნველყოფილი უნ-

და იყოს მდგრადი დემოკრატიული განვითარება, რომლის გარეშეც ევროინტეგრაცია წარმოუდგენელია. საქართველოს მთავრობამ არ უნდა შეცვალოს პილიტიკური კურსი და მაქსიმალურად ხელი შეუწყოს დემოკრატიულ პროცესებს ქვეყნის შიგნით და მოახდინოს საზოგადოების მობილიზება, რათა არ მოდუნდეს ყურადღება და მისწრაფება ევროკავშირში გასაწევრიანებლად.

ვიზალიბერალიზაცია თავისი შინაარსიდან გამომდინარე ამ ეტაპზე არ გულისხმობს ეკონომიკურ ინტეგრაციას, ევროპის ეკონომიკურ ზონაში ჩართვა ამ ეტაპზე საქართველოსთვის მომგებიანი ვერ იქნება, გამომდინარე იქიდან რომ საქართველო საგარეო ვაჭრობის ლიბერალურ პოლიტიკას ატარებს, საქართველომ თავი უნდა შეიკავოს საგარეო ვაჭრობის შემზღუდველი ხელშეკრულებების ხელმოწერისა და მისი იმპლიმენტაციისაგან (მაგ. ევროკავშირის საბაჟო კავშირი) და ასევე შეეცადოს, მოიძიოს ორმხრივი მოლაპარაკებების საფუძველზე სხვა ალტერნატიული გზები ეკონომიკური კავშირებისათვის, რათა მოხდეს დროული და მიზნობრივი ეკონომიკური ინტეგრაცია.

რაც შეეხება სამხედრო რესურსს და უსაფრთხოებას, საქართველომ არ უნდა შეაჩეროს ნატოში ინტეგრაციის მისწრაფება და აქტიურად ითანამშრომლოს ევროპის თავდაცვით სააგენტოებთან და ყველა სამხედრო ინტიტუციურ წარმომადგენლობასთან, რომელიც კარს გაუღებს და დაეხმარება დინამიური სამხედრო და თავდაცვითი პოლიტიკის გატარებაში.

დღევანდელი ვიზალიბერალიზაციის მიღება ერთგვარად წარმოდგენს მიშელ მუსხელის იმ ოთხ ძირითად კონცეფციას ევროგაერთიანებისა, რომლისთვისაც იგი იბრძოდა. აღნიშნული კონცეფცია მაშინვე გულისხმობდა: ევროპული ქვეყნების გაერთიანებას (ევროპული კავშირი, კონფედერაცია), ევროპის საერთო ბაზრის შექმნას, ევროპის ქვეყნებს შორის საზღვრების მოშლას, ევროპის ერთიანი განათლების სისტემის შექმნას და ჰარმონიზაციას. აქედან ბოლო ორ კონცეფციაში საქართველო უკვე აქტიურად მონაწილეობს ხოლო დანარჩენი კი კვლავ რჩება ქვეყნის მთავარ გამოწვევად. ვიმედოვნებთ, რომ წარმატებული ღონისძიებების გატარებით საქართველო მალე შეუერთდება ევროპის საერთო ბაზარს და ამავდროულად მოხდება მისი საბოლოოდ დაბრუნება ევროპულ ოჯახში.

ამრიგად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში საარქივო მასალებზე, ახლად შემოტანილ ლევილისა და ჰარვარდის კოლექციებში დაცულ დოკუმენტებზე, ემიგრანტთა შთამომავლების პირად არქივებზე

დაყრდნობით, კომპლექსურად შევისწავლეთ შემდეგი ძირითადი ასპექტები, სადაც პირველად გაანალიზდა:

1. მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფიის და შემოქმედების მნიშვნელოვანი და დღემდე უცნობი უნიკალური ისტორიული მასალები, რომელიც ევროინტეგრაციაში შეტანილი მნიშვნელოვანი წვლილის წარმოჩენას ეხება. მისი შემოქმედების შესწავლის შედეგად გამოკვლეული და გამოვლენილი იქნა შემდეგი ახალი ფაქტები: ა) 1948 წელს მან ფრანგ კონსტიტუციონალისტ სტეფან გასტონთან ერთად შექმნა ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი, რომლის მნიშვნელოვანი დებულებანი საფუძვლად დაედო თანამედროვე ევროპული კავშირის სამართალს, ბ) ერთიანი ევროპული ბაზრის შექმნისა და ევროგაერთიანების ინსტიტუციების დაარსების იდეა (რაც მერე განხორციელდა ევროპარლამენტის, ევროკომისიის, ევროკავშირის საბჭოს და სხვათა შექმნით).

გ) ევროპული საგანმანათლებლო სივრცის მოდერნიზაცია და ევროპული საგანმანათლებლო სისტემების და პროგრამების ჰარმონიზაცია (რაც მერე განხორციელდა ე. წ. „ბოლონიის პროცესის“ სახით და ა. შ).

დ) ევროპაში საზღვრების მოშლის კონცეფცია (რაც მოგვიანებით განხორციელდა ე. წ. შენგენის ვიზის სახით, რამაც ევროკავშირში ფაქტობრივად საზღვრები მოშალა).

2. მიხეილ მუსხელიშვილის იდეის რეალიზაცია თანამედროვე საქართველოში ვიზალიბერალიზაციის სახით.

3. მიხეილ მუსხელიშვილი „ევროპის საბჭოს საკონსულტაციო ასამბლეის წარმომადგენლის მანდატს ფლობდა, რომელიც დათარღლებულია 1952 წლით, ხოლო აღნიშნული საბჭო შეიქმნა 1949 წლის 5 მაისს ლონდონში დასავლეთ ევროპის ათი სახელმწიფოს მიერ, რომლის შტაბბინა სტრასბურგში მდებარეობს, სავარაუდოდ, ამ საბჭოს დაარსებაში ქართველი ევროპოლიტიკოსის წვლილი შემდგომი კლევის საგანია.

## დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ჟურნალი „კავკასიონი“, პარიზი, X, 1965.
2. საქართველოს ურთიერთობა ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებთან. ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, 1, მეცნიერება, თბილისი, 1994.
3. Journal Officiel de la Republique Francaise № 73, 1944, 31 აგვისტო.
4. გაზეთი „ფიგარო“, 2, 3, 1965.
5. La Taurillon – ევრომოქალაქის ჟურნალი, მიშელ მუსხელი, კონფედერაცია და ფედერაცია: ანტითეზა, 2012, 20 ივნისი, სტატიის ავტორი ჯონათან ლევეგლი.
6. ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, №28-29.
7. ჟურნალში „ბედი ქართლისა“, №21-22.
8. ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, №15, 1953 წლის სექტემბერი.
9. ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, 1954, №17.
10. Revue de Kartvelologie, №45/46, Paris.
11. Figaro, 12.08.1965.
12. Berdiev, Les sources et le sens du communism russe.
13. Preface au livre de G.Jorre, L'URSS, la terre et les homes, 1946.
14. Ils'agit de la terminologie de Sir Harold Mackinder, Democratic Ideals and Reality.
15. ჟურნალი „მონდ ნუვო“, №89-90. 1955, „საბჭოთა კავშირი და ევროპა“ ავტორის წერილიდან, რომელიც დაბეჭდილი იყო ფრანგულად.
16. ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, №24-25, 1957.
17. ჟურნალი „ბედი ქართლისა“, მ. მუსხელიშვილი, პარიზი, №18, 1954.
18. მ. მუსხელიშვილი, ქართულ-ევროპული მოძრაობის გამოცემა, 1952, პარიზი.
19. მ. მუსხელიშვილი, საქართველო და ევროპა, პარიზი, 1953.
20. საქართველოს ურთიერთობა ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებთან. ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, 2, 1995.

## **Mikheil Muskhelishvili – One of the First Ideological Founder of the Concept of European Community and Georgia**

### **Summary**

Georgia has always been the centuries long to aspire to Europe. Today Georgia is pursuing thoroughly the path of western orientation. From the beginning of European History, Georgia participated in the development of Humanity of spiritual, cultural, political and economic formations in forming, which it constituted the essence of European life. We became Europeans then, when we got Christianity and to become part of Hellenistic world and share of Roman and Greek Civilization. Georgia is giver of share in the European creative works. It is very important to designate Georgian emigrant professor merits in the development and forming of European Union. Muskhelishvili was the first Georgian European who preached about the idea of Creating European Union in his way and erasing frontiers among European countries. He formed the European Center of scientific research and study in Strasburg named „Muskheli“Center ( where it is operating with the name) which researched European integration issues. After the War he raised the idea of uniting Europe and its federation and protected it. To his opinion, European federalism is not only surviving necessity for European people but also a guarantee of peace and for general flourishing in Europe, freedom and integrity of human race....„ he wrote in his work,„ The structure of Europe’s federalism“.

Till Jean Monnet became founder of EU, for this time M. Muskhelishvili had publish many publications about European confederation and they found many scientific Center of EU for EU. While Robert Schuman and Jean Monnet talked about the idea of uniting Europe, M. Muskhelishvili were publishing articles on the same subject in the leading newspapers and magazines and actively participated in the processes of creating the European Union.

In Strasburg in August of 1950, Michel Mouskheli with him students

and supporter of European Union was demolished France-German frontier infrastructure and he hoisted common European flag. He said that we had light a fire, the big one fire should be kindling in Strasburg now that European Heart will be relight.

M. Muskhelishvili talked also about European common market creating and European common educational system creating and harmonization which it meant bologna process today. We hardly can say that bologna process ideology is on the base of M. Muskhelishvili's law conceptions. The aim is getting close to European countries educational system and harmonization, and creating of European common educational system for high education.

Georgia got EU visa liberalization in 2 February of 2017 (VLAP-Visa Liberalisation Action Plan). It was result of success reforms which it was realized by Georgian Democratic Government and we hope that it will be the beginning of integration process of Georgia to European Union.

At the present time Visa liberalization represents Michel Mouskheli's four main conception for the creating of European Union, which he fought for it. The conception meant at that time, European Countries Union (EU, Confederation), Creating of European common market, Demolish border between European countries and creating of European common educational system and harmonization. Georgia already participated in last two conception and another conceptions are also main provoke for Georgia too. We hope that Georgia will connect with success follow up reforms to European common market and finally Georgia will return own in European family.

## ავთანდილ სონლულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე

### კარიბის (კუზის) კრიზისი და საქართველო

XX საუკუნე კაცობრიობის ისტორიაში ორი მსოფლიო ომისა და მრავალი ლოკალური დაპირისპირების არენად იქცა, რამაც მილიონობით ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. პლანეტას განადგურების საფრთხე დაემუქრა მასობრივი მოსპობის – ატომური და ნეკალბადის იარაღის შექმნით. საუკუნის მეორე ნახევარში ორ სისტემას შორის მეტოქეობამ კიდევ უფრო გაამძაფრა პოლიტიკური პროცესები. ბერლინის, კორეის და შემდეგ განსაკუთრებით, კარიბის კრიზისმა მსოფლიო ყოფნა-არყოფნის ზღურბლთან მიიყვანა.

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა გრძნობდა, რომ განვითარებულ კაპიტალისტურ სამყაროსთან „პაექრობისათვის“ ძლიერი კუნთები სჭირდებოდა. ამისთვის იგი, უპირველეს ყოვლისა, აქცენტს ბირთვულ და სარაკეტო შეიარაღებაზე აკეთებდა. 1950-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა კავშირმა მართლაც მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია. 1957 წელს მან პირველმა მსოფლიოში გამოსცადა კონტინენტთაშორისი ბალისტიკური რაკეტა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ აშშ-ის უსაფრთხოება სერიოზული კითხვის ნიშნის ქვეშ დგებოდა. იმავე წელს საბჭოთა კავშირმა დედამიწის კოსმოსურ ორბიტაზე ხელოვნური თანამგზავრი „სპუტნიკი“ გაუშვა, რაც მსოფლიო მასშტაბის სენსაციად იქცა. საბჭოთა მეცნიერების ამ წარმატებებმა მსოფლიოში ბევრი ალაფრთოვანა, ბევრი კი სევდიანად დააფიქრა. პესიმისტებს ეჭვის საფუძველი აშკარად ჰქონდათ – შემდეგი ნაბიჯი უთუოდ „სპუტნიკებზე“ ბირთვული იარაღის განთავსება იქნებოდა.

მიუხედავად ამისა, ბირთვული პოტენციალის თვალსაზრისით საბჭოთა კავშირი ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა აშშ-ს, რაც ხრუშჩოვს სამინლად აღიზიანებდა. „ბირთვული უკმარისობის“ კომპლექსის დასაკმაყოფილებლად იგი ხშირად ბლეფობდა კიდევაც და არნმუნებდა დასავლეთს, რომ საბჭოთა სამხედო ინდუსტრია

ერთიმეორის მიყოლებით „სოსისებრით“ აწარმოებდა ბირთვულ რაკეტებს. ერთ-ერთ დიდ თავყრილობაზე მან განაცხადა, რომ ამ უზუსტესი რაკეტებით ბუზების ჩამოგდებაც კი შეიძლებოდა. ხრუშჩოვის შავი იუმორი ბევრ დასავლელ პოლიტიკოსს საგონებელში აგებდა. ასე მაგალითად, ამერიკელ სენატორ ჰუბერტ ჰემფრის ნიკიტა სერგის ძემ სთხოვა, რუკაზე ეჩვენებინა, თუ სად იყო მისი მშობლიური ქალაქი მინეაპოლისი: „თუ რაკეტები მაგ მხარეს გამოფრინდება, შევეცდები ავაცილო ამ ქალაქსო“ – დააწყნარა მეგობრულად მან ამერიკელი სტუმარი. მოგვიანებით თავის მოგონებებში ხრუშჩოვმა აღიარა, რომ ყველაფერი ეს გაზვიადებული და დასავლეთის დასაშინებლად იყო გამიზნული.

ხრუშჩოვის ბაქიბუქი აშშ-ში სერიოზულ შეშფოთებას იწვევდა. 1956 წლიდან პენტაგონმა დაიწყო U-2 ტიპის თვითმფრინავებით საბჭოთა ტერიტორიის დაზვერვა. ამერიკელებმა მალე აღმოაჩინეს, რომ დიდი სიმაღლიდან ამ თვითმფრინავების ჩამოსაგდებად საბჭოელებს შეიარაღება არ ჰქონდათ და ამერიკელმა მზვერავებმა ლენინგრადისა და მოსკოვის ფოტოგრაფირება დაიწყეს. გაცეცხლებული ხრუშჩოვი სამხედროებისგან კატეგორიულად ითხოვდა შესაბამისი ზომების მიღებას. ამ ფაქტებს მოსკოვი გამუდმებით აპროტესტებდა, რითაც თავს უხერხულ მდგომარეობაში იგდებდა, რადგან ჩნდებოდა კითხვა: რატომ არ ესვრიან ამ თვითმფრინავებს უზუსტეს საბჭოთა რაკეტებს?

ამერიკელმა მზვერავებმა მალე ისიც დააზუსტეს, რომ ხრუშჩოვის ბაქიბუქი საბჭოთა ბირთვული რაკეტების რაოდენობის შესახებ რეალობას არანაირად არ შეესაბამებოდა [1, 74-75]. მაგრამ, 1960 წლის 1 მაისს ამერიკული მზვერავი თვითმფრინავების ბოგინს საბჭოთა ტერიტორიაზე ბოლო მოეღო. ახალი ტიპის ჰაერსაწინააღმდეგო საბჭოთა რაკეტამ U-2 სწორედ ერთ-ერთი საბჭოთა კოლმეურნეობის ტერიტორიაზე ჩამოაგდო და მისი პილოტი ფრენსის პაუერსი ცოცხლად ჩაიგდეს ხელში.

ეს ინციდენტი მოსკოვმა ზედმიწევნით ოსტატურად გამოიყენა. კერძოდ, თვითმფრინავის ჩამოგდების ფაქტი კრემლმა მყისიერად არ გაახმაურა, და ამერიკელების რეაქციას დაელოდა. მართლაც, ამერიკულ პრესაში მალე გაჩნდა ცნობა, რომ თურქეთში განთავსებული ამერიკული სამხედრო ბაზიდან აფრენილი თვითმფრინავი საბჭოთა კავშირის საზღვართან გაუჩინარდა. ხრუშჩოვი სწორედ ამას ელოდა. მან უმაღლესი საბჭოს სხდომაზე დიდი შოუ მოაწყო და ამცნო მთელ

მსოფლიოს, რომ U-2 საჭოთა უზუსტესმა რაკეტამ ჩამოაგდო და, რომ ამერიიდან საბჭოთა ტერიტორიაზე ცხვირს ვერავინ შემოყოფდა. ვაშინგტონში U-2-ის პილოტი მკვდარი ეგონათ, ამიტომ კატეგორიულად დაიწყეს ამ ფაქტის უარყოფა, რასაც ნიკიტამ კიდევ უფრო ძლიერი დარტყმით უპასუხა: საქვეყნოდ გამოამზეურეს სალ-სალამათი პაუერსი, რომელმაც ყველაფერი აღიარა.

შოკირებულ ვაშინგტონში ჯერ იმის მტკიცება დაიწყეს, რომ პრეზიდენტი ეიზენჰაუერი ამ საჰაერო დაზვერვის შესახებ საქმის კურსში არ იყო, მაგრამ საბოლოოდ იძულებული გახდნენ ელიარეზინათ, რომ ყველაფერი ეს პრეზიდენტის მითითებით კეთდებოდა აშშ-ის უსაფრთხოების მოთხოვნებიდან გამომდინარე.

ამ ინციდენტიდან სულ ორიოდ კვირაში პარიზში გაიმართა საბჭოთა კავშირის, აშშ-ის, ინგლისისა და საფრანგეთის სახელმწიფოების მეთაურთა შეხვედრა. შეხვედრა პრეზიდენტმა დე გოლმა გახსნა, რის შემდეგაც სიტყვა ხრუშჩოვმა მოითხოვა. მისი კატეგორიული განცხადებით, თათბირი მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაგრძელდებოდა, თუკი აშშ-ის პრეზიდენტი ბოდიშს მოუხდიდა საბჭოთა კავშირს სადაზვერვო პროვოკაციისათვის. პრეზიდენტმა ეიზენჰაუერმა ბოდიში არ მოიხადა. ამის შემდეგ საბჭოთა დელეგაციამ სრულად დატოვა სხდომის დარბაზი [1, 75-76].

მოგვიანებით ამერიკელ პილოტს ფრენის პაუერსს საბჭოთა სასამართლომ 10 წელი თავისუფლების აღკვეთა მიუსაჯა. აშშ-ს პრეზიდენტმა უკვე თავადვე დაადასტურა ჯაშუშობის ფაქტი. მან ასევე აღნიშნა, რომ რუსებიც ამ საქმით იყვნენ დაკავებული და მაგალითისათვის პოლკოვნიკი აბელი დაასახელა. პრესამ მაშინვე „შემოაგდო“ იდეა: რატომ არ შეიძლება გავცვალოთ აბელი პაუერსზე?

მაგრამ ეს ყველაფერი ცოტა მოგვიანებით მოხდა. უბრალოდ ცნობილია, რომ ნებისმიერი ჯაშუშობის ფაქტის სახალხოდ აღიარება ყველაზე მონინავე საგარეო პოლიტიკის დისკრედიტაციასაც იწვევს.

პოლკოვნიკი რუდოლფ ივანეს ძე აბელი – ამ გვართ იყო ცნობილი სუკ-ის პირველ მთავარ სამმართველოში. სინამდვილეში მას ეძახდნენ ვილჰელმ ფიშერს, რომელიც დაიბადა ლონდონში გერმანელი „კომინტერნელის“ ოჯახში. პოლკოვნიკი აბელი დააპატიმრა აშშ-ის გამოძიების ფედერალურმა ბიურომ ნიუ-იორკში, როგორც საბჭოთა აგენტი. მისი სასამართლო პროცესი სენსაციად იქცა [2, 103-104].

ამერიკის მხარის წინადადებით პაუერსი გაცვალეს აბელზე. გაცვლა მოხდა 1962 წლის 10 თებერვალს გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორიაზე – გლინკა-ბრიუკეს ხიდზე [2, 106].

ამერიკის პოზიციების კიდევ უფრო გაძლიერების მიზნით, ახალმა პრეზიდენტმა ჯონ კენედიმ 1961 წელს თურქეთის ქალაქ იზმირის გარშემო ხუთ ნერტილში „იუპიტერი“-ს ტიპის 15 ბალისტიკური რაკეტა განათავსა. თითოეულ რაკეტას 1,44 მეგატონი ტროტილის ეკვივალენტის სიმძლავრის ერთი ბირთვული ქობინის გადატანა მაქსიმალურ 2400 კმ-ზე შეუძლია. მისი მოქმედების რადიუსში მოსკოვიც ხვდებოდა. სწორედ ამ პროცესებმა წამოწია წინა პლანზე კუბის საკითხი.

ახლა ცოტა რამ კუბის შესახებ: კუბის რესპუბლიკა მდებარეობს კარიბის ზღვის ჩრდილოეთით, რომელიც კუნძულოვან სახელმწიფოთა რიგს მიეკუთვნება. სახელწოდება მომდინარეობს სიტყვიდან „ა კ ო ბ ა“, რაც ადგილობრივი ინდიელების ენაზე „მინას, ხმელეთს“ ნიშნავს. ქვეყანა შედგება კუნძულ კუბისაგან, კუნძულ ჰუენტუდისა და პატარა კუნძულებისაგან – მარჯნის რიფებისაგან (სულ 1600 კუნძული). სანაპიროებისათვის დამახასიათებელია ღრმა ყურეები. კუბას ხშირად ადარებენ ხვლიკს, რომელსაც თავი მიმართული აქვს ატლანტიკის ოკეანისკენ, კუდი კი – მექსიკის ყურის შესასვლელში. კუბის სამხრეთით მდებარეობს კარიბის ზღვა, ჩრდილო-დასავლეთით – მექსიკის ყურე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით – ატლანტიკის ოკეანე.

კუბასა და აშშ-ს შორის უმოკლესი მანძილი ფლორიდის სრუტეზე გადის და 180 კმ-ს შეადგენს. კუნძულ ჰაიტამდე 77 კმ-ია, მექსიკამდე 140 კმ.

2013 წლის აღწერით, კუბის მოსახლეობა 11, 4 მილიონს შეადგენდა. აშშ-ში ცხოვრობს დაახლოებით 1 მილიონი კუბელი. კუბაში ესპანელების გამოჩენამდე აქ ცხოვრობდნენ ინდიელების ტომის სიბონეების წარმომადგენლები. აგრეთვე, ჰაიტიდან გადმოსახლებული ინდიელები. ესპანელებმა, როდესაც კუბა კოლონიად აქციეს, იაფი მუშახელი შეიყვანეს – ძირითადად, აფრიკელი მონები. მათი შთამომავლობა დღეს 35-40%-ია. ესპანეთიდან კი, ძირითადად, გადმოსახლდნენ გალისელები, კასტილიელები და ნავარელები. კუნძულზე ცხოვრობენ ფრანგებისა და იტალიელების შთამომავლებიც. საერთოდ კი, კუბის მოსახლეობის 65% – ევროპელთა შთამომავალია, 20% – მულატი; 12% – აფრიკელი; ცხოვრობენ, აგრეთვე

ჩინელებიც. დედაქალაქი ჰავანა 2,2 მილიონ მოსახლეობას ითვლის [3, 26].

ესპანელთა ბატონობის 400 წლის შემდეგ [4, 156] კუბა აშშ-ის გავლენაში აღმოჩნდა. 1934 წელს გაუქმდა კუბა-ამერიკის ხელშეკრულების პლატის დისკრიმინაციული შესწორება, რომელიც აშშ-ს კუბის საქმეებში ჩარევის უფლებას აძლევდა. ამერიკა თითქმის სრულად აკონტროლებდა ამ ქვეყნის, როგორც საგარეო, ასევე საშინაო პოლიტიკას და, შეიძლება ითქვას, რომ კუბა გარკვეულწილად ამერიკის პროტექტორატს წარმოადგენდა. ამერიკელები იქ ლათინური ამერიკის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით გაცილებით უფრო მყარად გრძნობდნენ თავს. ხანგრძლივი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული გავლენა მათ პატერნალისტურ გრძნობებს უჩინდა.

1950-იანი წლებისათვის კარიბის სამოთხედ წოდებული კუბა მდიდარ ამერიკელთა გართობის ერთ-ერთ უდიდეს და მეტად პოპულარულ ცენტრად იქცა, სადაც აზარტული თამაშები, პროსტიტუცია, ლოთობა და სექსუალური შოუები ყვაოდა. შეერთებული შტატების პურიტანიზმს გამოქცეული მდიდარი ამერიკელები სწორედ აქ იკმაყოფილებდნენ ყველაზე მინიერ ვნებებს და ვერც წარმოედგინათ, რომ ასეთი ვითარება ბევრი კუბელისათვის შეიძლება დამამცირებელი ყოფილიყო [5, 221]. მართალია ამერიკული ტურიზმი კუბას საკმაოდ დიდ შემოსავალს აძლევდა, მაგრამ კუბა რომ ამავე დროს ამერიკის საროსკიპოდ და კაზინოდ იქცა, დადებით გრძნობებს ნამდვილად არ აღძრავდა კუბის საზოგადოებაში.

კუბის კაზინოებს ამერიკელი განგსტერები ფლობდნენ. მოგების ნაწილს კი კუბის პრეზიდენტს და ფაქტობრივ დიქტატორს ფულგენსიო ბატისტას უხდიდნენ. მაგალითად, ჰავანას მთავარ კაზინოებს ამერიკელი განგსტერი მეიერ ლანსკი აკონტროლებდა და დიქტატორს თვეში მილიონზე ერთ დოლარს უხდიდა [5, 222].

ბატისტას რეჟიმის პერიოდს 20 ათასი კუბელის სიცოცხლე შეეწირა. მისი გარემოცვიდან იყვნენ მკვლელები, რომელთაგან თითოეულზე ასამდე მსხვერპლს ანგარიშობდნენ. მხოლოდ ერთ დღეს, ბატალიონის უფროსის ბრძანებით, 50 გლეხი დახვრიტეს [6, 46].

1957 წლისათვის ბატისტას რეჟიმს გაუარესება დაეტყო და ამერიკის სახელმწიფოს დეპარტამენტშიც იმატა სკეპტიციზმმა მის

მიმართ. როდესაც ბატისტას კონტროლქვეშ მყოფი მედია ფიდელ კასტროს დამარცხებაზე ქადაგებდა, მისი აღარავის სჯეროდა. სამაგიეროდ კუბელთა უმრავლესობას სწამდა ფიდელის რადიოს ყოველი ინფორმაციისა. ამავე პერიოდში როგორც ამერიკელმა, ასევე ევროპელმა სწავლულებმა კასტროს საქებარი უამრავი წიგნი დაწერეს. მათ შორის იყვნენ რაიტი მილსი, კოლუმბიის უნივერსიტეტიდან, ნორმან ბაილი, სამუელ შაპირო, ჟან პოლ სარტრი, უალდო ფრანკი და სხვები. ფრანკი კასტროს გენიოსსაც კი უწედა და უფრო პოეტად მიიჩნევდა, ვიდრე პოლიტიკოსად [5, 225].

ფაქტია, რომ ფიდელ კასტროს გავლენა უკვე იმდენად ძლიერი იყო კუბაში, რომ ბატისტას შემცველი ზომიერი პოლიტიკოსის მოძიება უკვე შეუძლებელი შეიქმნა. ამჯერად ამერიკელებმა დაიგვიანეს, და ეს მათი დიპლომატიის სერიოზული მარცხი იყო. კუბაში კი სულ უფრო მეტ ადამიანს კასტრო ლეგენდარულ, ტირანიის წინააღმდეგ მებრძოლ გმირად ესახებოდა.

საბოლოოდ, როდესაც 1958 წლის ბოლოს კასტრო სიერა მარსესიას მთებიდან ბარში ჩამოვიდა, მის რამდენიმე ათასი მებრძოლისგან შემდგარ სამხედრო დაჯგუფებას ბატისტას 40 ათასმა ჯარისკაცმა და 30 ათასმა პოლიციელმა თითქმის ველარაფერი დაუპირისპირა. კუბაში ჩასული ამერიკელები გააოგნა ფიდელის და მისი „26 ივლისის მოძრაობის“ მიმართ საშუალო ფენის, როტარიანელების, პროფესიონალების თითქმის უპირობო მხარდაჭერამ [5, 226].

1959 წლის 8 იანვარს ფიდელ კასტრო ჭეშმარიტ ტრიუმფატორად შევიდა ჰავანაში. ეს იყო შეერთებული შტატების ერთ-ერთი უდიდესი მარცხი „ცივი ომის“ განმავლობაში, რომელმაც არა მარტო ამერიკის უსაფრთხოება დააყენა რისკის ქვეშ, არამედ მნიშვნელოვნად შეარყია მისი ავტორიტეტი და გავლენა მსოფლიოში, განსაკუთრებით კი ლათინურ ამერიკაში. კუბამ ყველას აჩვენა, რომ თურმე შესაძლებელი ყოფილა ამერიკის დამარცხება და ისიც მის უახლოეს, თითქმის საკუთარ ტერიტორიაზე. ყოველივე ეს ცოტა უფრო გვიან, ჯონ კენედის მმართველობის წლებში გახდა ნათელი [5, 231].

1961 წელს ფიდელ კასტრომ განაცხადა, რომ კუბა ირჩევდა სოციალიზმის გზას. საბჭოთა კავშირმა მაშინვე დაიწყო კუნძულისათვის დახმარების გაწევა. რამდენიმე თვის განმავლობაში გაიშალა გრანდიოზული სამხედრო მშენებლობა. აეროდრომები, საზღვაო ნავსადგურები, სასტარტო მოედნები და ყველა აუცილებელი ინ-

ფრასტრუქტურა... ასევე, იარაღის სანყოფნები, ყაზარმები და პატარა ქალაქური დასახლებები სამხედროებისათვის. დაიწყო მძლავრი მრავალფუნქციური რადიოელექტრონული სადაზვერვო ცენტრის მშენებლობა, რისთვისაც გამოიყო ჰავანის სამხრეთ გარეუბანში – ლ უ რ დ ე ს ე ს ტერიტორიაზე მიწის ნაკვეთი.

კარიბის კრიზისის პერიოდში, როდესაც მსოფლიოს ბედი ბენ-ვზე ეკიდა, ლურდესეს ცენტრიდან შემოდოდა ობიექტების კოორდინატები, რომელზეც დამიზნებული იყო კუბაში განლაგებული საბჭოთა რაკეტები. აღნიშნულ იარაღს აუცილებლობის შემთხვევაში შეეძლო რამდენიმე წუთში მოეხდინა ამერიკის სამხრეთი სანაპიროების პარალიზება.

გარდა ძირითადი ამოცანებისა – სამხედრო დაზვერვა – ცენტრი, ასევე, ეწეოდა ტექნიკურ-ეკონომიკური ინფორმაციის შეგროვებას. ცენტრის შესაძლებლობები იმდენად მძლავრი იყო, რომ დაზვერვის ერთ-ერთმა ვეტერანმა ის შეადარა „თეთრი სახლის ოვალურ კაბინეტში დამაგრებულ „ხოჭოს“.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ გახურებული „ცივი ომის“ პერიოდში ცენტრში მუშაობდა 3 ათასი სპეციალისტი და მომსახურე პერსონალი. სისტემა იცავდა კუბას, როგორც ხმელეთიდან, ასევე ჰაერიდან. მისი მშენებლობა და აღჭურვა საბჭოთა კავშირს 3 მილიარდი დოლარი დაუჯდა. მიუთითებდნენ, რომ ცენტრი ამერიკელებისთვის იყო, როგორც „თვალში შერჭობილი ეკალი“ [7, 6].

რამ გამოიწვია კუბაში საბჭოთა რაკეტების განლაგება, რომელმაც კაცობრიობა მესამე მსოფლიო ომის დაწყების საფრთხის წინაშე დააყენა? განსვენებული მკვლევრის, ალექსანდრე რონდელის მოსაზრებით „იმისათვის, რათა საბჭოთა რაკეტების კუბაში განლაგებით თავი უსაფრთხოდ ეგრძნო, ფიდელ კასტრომ დიდი დანოლა განახორციელა კრემლზე, რომელიც ადრე თავისუფლების კუნძულის დაცვის პირობას იძლეოდა. კასტრომ იმდენს მიაღწია, რომ საბჭოთა ბალისტიკური რაკეტები კუბაში განლაგდა (ცხადია, ამის წინააღმდეგი არც საბჭოთა კავშირი ყოფილა)“ [8, 144]. ასეთი ახსნა იმდენად პრიმიტიულია, რომ კრიტიკასაც არ ექვემდებარება.

ყველაზე გავრცელებული ვერსიით, რევოლუციურ კუბაში საბჭოთა ბირთვული იარაღის განთავსების იდეა ხრუშჩოვს პირველად თავდაცვის მინისტრ მალინოვსკისთან ერთად შავი ზღვის სანაპიროზე სეირნობის დროს მოუვიდა. მინისტრმა პრემიერის ყურადღება იმაზე გაამახვილა, რომ შავი ზღვის მეორე მხარეს –

თურქეთის ტერიტორიაზე განლაგებულ ამერიკულ რაკეტებს 6-7 წუთის მანძილზე შეეძლოთ გაენადგურებინათ უკრაინის და რუსეთის სამხრეთი ნაწილის მსხვილი ქალაქები. მაშინ ხრუშჩოვმა ჰკითხა მალინოვსკის, თუ რატომ არ შეეძლო საბჭოთა კავშირს გაეკეთებინა იგივე, რასაც აკეთებდა აშშ. მაგალითად, რაკეტები განელაგებინა რევოლუციურ კუბაში, მითუმეტეს, რომ ამერიკას საბჭოთა კავშირი გარშემორტყმული ჰყავდა სამხედრო ბაზებით, ხოლო საბჭოთა რაკეტები და ატომური ბომბები, მხოლოდ საბჭოთა ტერიტორიაზე იყო განთავსებული. აშკარა უთანაბრობა!

ცალმხრივი შეფასება რომ არ გამოგვივიდეს და საბჭოთა ბირთვულ-ქობინიანი რაკეტების გამშვები დანადგარების განთავსება კუბის ტერიტორიაზე, საიდანაც აშშ-ზე იერიშის მიტანას სულ რამდენიმე წუთი დასჭირდებოდა მხოლოდ ხრუშჩოვის ახირებით არ ავსხნათ, გავიხსენოთ, რომ 1961 წელს ამერიკამ თურქეთის ტერიტორიაზე დამატებით განალაგა იუპიტერები.

„კუბის რევოლუციის გადასარჩენად საჭიროა გაბედული ნაბიჯი“ – ფარისევლურად განაცხადა ხრუშჩოვმა მის აგარაკზე გამართულ „ჩაიზე“ სკკპ პოლიტბიუროს ყველა წევრის, აგრეთვე, ა. გრომიკოს და რამდენიმე სამხედრო სარდლის თანდასწრებით... „მაგრამ კასტრომ არ უნდა იცოდეს, – აღნიშნა ხრუშჩოვმა, – რომ ჩვენ უკვე გადანყვეტილი გვაქვს ასეთი რაკეტების განლაგება კუბაში და ვითომ ახლა ვაყენებთ ასეთ წინადადებას“.

„რაკეტები“ – განმარტა ხრუშჩოვმა – აუცილებელია ჩავიტანოთ და განვალაგოთ ყველა წესის დაცვით და ამერიკელები უკვე მომხდარი ფაქტის წინაშე დავაყენოთ. მნიშვნელოვანია – აღნიშნა მან – თავიდან ავიცილოთ პრესაში ამ ამბის გაჟონვა აშშ-ში შუალედური არჩევნების პერიოდში, რათა არ გამწვავდეს იქ ვითარება. როცა არჩევნები ჩატარდება და წინასაარჩევნო მარათონი მიწყდება, ამერიკელებს არაფერი დარჩებათ გარდა იმისა, რომ გადაყლაპონ ეს მწარე აბი“ [9, 367-368]. გაურკვეველი იყო მხოლოდ ერთი რამ: შეიძლებოდა თუ არა საიდუმლოდ განელაგებინათ სარაკეტო მონყობილობა კუბაზე და მოეყვანათ ისინი სამხედრო მზადყოფნაში. კუნძული პატარა იყო და ყოველი მხრიდან გრშემორტყმული ამერიკული სადაზვერვო ავიაციით. ისიც გაურკვეველი იყო, დათანხმდებოდა თუ არა კუბის ხელისუფლება სსრკ-ის წინადადებას. ამ საკითხების გადასაწყვეტად უაღრესად საიდუმლო ვითარებაში კუბაში საბჭოთა დელეგაცია გაიგზავნა. საბჭოთა ელჩი კუბაში ალექ-

სევეი იგონებდა, რომ ფიდელმა მისდა გასაკვირად, წყნარად მიიღო საბჭოთა წინადადება ბირთვული რაკეტების კუბაში განლაგების შესახებ. მისი პასუხი ასეთი იყო: თუკი ეს საჭიროა სოციალიზმისათვის, მე მზად ვარ გადავდგა ასეთი ნაბიჯი.

საბჭოთა კავშირის ელჩი ვაშინგტონში დობრინინი აღნიშნავს, რომ 1962 წლის მაისიდან, მკაცრი საიდუმლოების ვითარებაში მიღწეულ იქნა მნიშვნელოვანი კონფიდენციალური შეთანხმება საბჭოთა ხელმძღვანელობასა და კასტროს შორის კუბაში ბირთვული რაკეტების შეტანის თაობაზე. ამავე წლის ივნისში აღნიშნული იდეის სამხედრო ასპექტების განსახილველად მოსკოვს ლეგენდარული ჩე გევარა და რაულ კასტრო ეწვივნენ. რაულ კასტრომ თავდაცვის მინისტრ მალინოვსკისთან მოახდინა ხელშეკრულების პარაფირება, კუბაში რაკეტების განლაგების შესახებ [9, 368].

კრემლის გეგმით რაკეტების განლაგებას კუბის ტერიტორიაზე ორი მიზანი ჰქონდა: პირველი, როგორც თავად ხრუშჩოვი ამტკიცებდა, ეს იყო კუბის დაცვა, რადგან არსებობდა სერიოზული ალბათობა იმისა, რომ ვაშინგტონი კასტროს რეჟიმს არ შეურიგდებოდა. თუმცა ისიც ნათელი იყო, რომ კუნძულზე რაკეტულ-ბირთვული ბაზების შექმნა უფრო მეტად ზრდიდა ამერიკელების კუნძულზე შეჭრის რისკს. ასეთ რისკზე რომ მიდიოდა, ხრუშჩოვი ერთდროულად ცდილობდა, შეეცვალა სსრკ-სა და აშშ-ს შორის ძალთა სტრატეგიული ბალანსი, ეჩვენებინა საბჭოთა სიძლიერე და შეექმნა პირობები სამხედრო თუ არა, პოლიტიკური პარიტეტისა მაინც. რა თქმა უნდა, ხრუშჩოვს მშვენივრად ესმოდა, რომ ომის შემთხვევაში საპასუხო დარტყმით ამერიკას შეეძლო დაენგრია საბჭოთა კავშირი და გაენადგურებინა მისი მოსახლეობის ნახევარზე მეტი.

სავარაუდოა, რომ ხრუშჩოვს სხვა მოსაზრებებიც ჰქონდა. მას სურდა შეექმნა აშშ-თან მოლაპარაკების ახალი პირობები და თანაბარი კომპრომისების მიღწევის საშუალებები. იგი ასევე ცდილობდა ამ გზით მიეღო ის, რისკენაც ისწრაფვოდა 1958-1962 წლების განმავლობაში, კერძოდ, გდრ-ის აღიარება, დასავლეთ ბერლინის ახალი სტატუსი, ომის შემდგომი საზღვრების ცნობა, აგრეთვე სერიოზული ცვლილებები საბჭოთა კავშირ-ამერიკის ურთიერთობებში [1, 89-90].

1962 წლის ივლისის ბოლოდან სექტემბრის შუა რიცხვებამდე საბჭოთა კავშირმა კუბაში დაახლოებით 100 ხომალდი გაგზავნა. ამჯერად მათ დიდ ნაწილს იარაღი გადაჰქონდა. ამერიკელთა გათ-

ვლით გადაიზიდა საშუალო მოქმედების რადიუსის მქონე 42 რაკეტის დანადგარი „დედამინა-ჰაერი“ ტიპის საზენიტო მონყობილობები და სხვ. გარდა ამისა, როგორც ეს მოგვიანებით დადგინდა, კუბაში გადაისროლეს დაახლოებით 40 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი [1, 90].

უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ეს ნაბიჯი ძალზედ გასაიდუმლოებული იყო არა მარტო საზოგადოებისათვის, არამედ მთელი დიპლომატიური კორპუსისათვის. საბჭოთა ელჩმა აშშ-ში დობრინინმა და გაეროში სსრკ-ს მუდმივმა წარმომადგენელმა ვალენტინ ზორინმა ამის შესახებ არაფერი იცოდნენ. უფრო მეტიც, მათ ინსტრუქცია ჰქონდათ: ყველა სახის შეკითხვაზე რაკეტების შესახებ გასცენ პასუხი, რომ კუბას ჩვენ ვანვდით მხოლოდ თავდაცვის იარაღს და არავითარი დანვრილებითი პასუხი არ გაეცათ რაიმე ბირთვული იარაღის შესახებ კუბაში. ჩვენ თავდაპირველად არცერთი ამერიკელი არ გვისვამდა კითხვას – იხსენებს ელჩი, ვინაიდან არავის თავში, მათ შორის მეც არ მოგვივიდოდა „ასეთი დაუჯერებელი აზრი“.

მოსკოვმა, საიდუმლოს შენახვის მიზნით ფაქტიურად საბჭოთა ელჩი მოტყუების იარაღად გადააქცია, როდესაც, ეს უკანასკნელი ამერიკელ თანამოსაუბრეებს უმტიკიცებდა, რომ კუბაში მხოლოდ საბჭოთა თავდაცვითი ხასიათის იარაღი იყო შეტანილი. გაეროს უშიშროების საბჭოშიც იგივეს ამტიკიცებდა ზორინი, რომელმაც ასევე არაფერი იცოდა [9, 368].

თეთრ სახლს ამ დროს მთელი ყურადღება გერმანიის პრობლემაზე ჰქონდა გადატანილი. მოულოდნელად კი მოხდა მეხის გავარდნა: აშშ-ს უსაფრთხოებას ორი ასეული კილომეტრის მანძილიდან სასიკვდილო საფრთხე დაემუქრა.

ბუნებრივია, საბჭოთა ხომალდების გადაადგილება არ შეიძლებოდა შეუმჩნეველი დარჩენილიყო ამერიკელებისათვის. ამერიკის მთავრობამ თავისი შეშფოთება აცნობა საბჭოთა ელჩს და, ამავე დროს, კუბის მახლობლად დიდი წვრთნები ჩაატარა, რომლებშიც 45 სამხედრო ხომალდი და 10 ათასი საზღვაო სამხედრო მონაწილეობდა. თვითმფრინავები აწარმოებდნენ კუბის ტერიტორიის ფოტოგრაფირებას. სექტემბრის ბოლოს და ოქტომბრის დასაწყისში ძლიერმა ღრუბლიანობამ ხელი შეუშალა ფოტოდაზვერვის გაგრძელებას. ამერიკელებმა მხოლოდ 10 ოქტომბერს შეძლეს განეახლებინათ დაზვერვა. პარალელურად, სრულმა საიდუმლო ინფორმაციამ შემ-

დეგნაირად გაჟონა: საბჭოთა სუკ-ის მაღალი თანამდებობის პირი ოლეგ პენკოვსკი, რომელიც მოგვიანებით ჯაშუშობის გამო დახვრიტეს, თვითონ გავიდა კავშირზე ამერიკის დაზვერვასთან. კუბაში საბჭოთა ბირთვული რაკეტების ჩატანის შესახებ არსებული საიდუმლო ინფორმაცია დასავლეთის დაზვერვამ მისი მეშვეობით მიიღო.

გარდა ამისა, 1962 წლის 14 ოქტომბერს თვითმფრინავმა U-2 კუბაში აღმოაჩინა სასტარტო მოედნები, რომელიც განკუთვნილი იყო საშუალო სიშორის რაკეტების მონტაჟისა და მოქმედებისათვის. მოპოვებულმა მონაცემებმა ვაშინგტონის შოკი გამოიწვია. 16 ოქტომბერს ფოტოგადაღებები და ექსპერტის დასკვნები პრეზიდენტის მაგიდაზე იდო. კენედის ბრძანებით თეთრ სახლში სასწრაფოდ „კრიზისის ჯგუფი“ შეიქმნა. პენტაგონის გენერალიტეტის და კონგრესის ლიდერების მხარდაჭერით ხელისუფლების ნაწილი მოითხოვდა გამომჟღავნებული რაკეტების სასტარტო მოედნების დაუყოვნებლივ დაბომბვასა და ამერიკის ჯარების გადასხმას კუბაში. ზოგიერთი გენერალი ბირთვული იარაღის გამოყენებასაც კი მოითხოვდა, თუმცა ეს საკითხი სერიოზულად არ დაუყენებიათ [9, 369]. კენედის პოზიცია გამოსავალს დიპლომატიური საშუალებების გამოყენებაში ხედავდა. ამავე დროს სამხედრო წვრთნების მოტივით სასწრაფოდ დაიწყო მზადება ძალების სრული მობილიზაციისათვის [1, 90-91].

18 ოქტომბერს თეთრ სახლში გაიმართა კენედის შეხვედრა საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრთან ანდრეი გრომიკოსთან, რომელიც აშშ-ში გაეროს გენერალური ასამბლეის სესიაში მონაწილეობის მისაღებად იმყოფებოდა.

შეხვედრის დაწყებამდე კენედის მაგიდაზე ედო უტყუარი ინფორმაცია (ფოტოები, დაზვერვის მონაცემები) კუბაში საბჭოთა ბირთვული იარაღის არსებობის შესახებ. როდესაც საუბარი კუბის თემას შეეხო, პრეზიდენტი დაინტერესდა, ხომ არ აპირებდა მოსკოვი კუბისათვის რაიმე „შეტევითი ხასიათის“ იარაღის მიწოდებას, რაზეც გრომიკომ კატეგორიული უარი, ანუ მისი ცნობილი „Нет“ განაცხადა. ცოტა ხნის შემდეგ პრეზიდენტი კვლავ დაუბრუნდა ამ თემას, მაგრამ კვლავ დაბეჯითებითი „Нет“ მიიღო.

მომდევნო წლებში, თუნდაც დღემდე, ბევრს მსჯელობენ იმაზე, თუ რატომ არ დაუდო წინ საბჭოთა მინისტრს კენედიმ უტყუარი ფაქტები. ნეტავ რას იტყოდა ამ შემთხვევაში გრომიკო?

როგორც ჩანს, პრეზიდენტს ჯერ არ ჰქონდა სრულად მოფიქრებული შემდგომი მოქმედების გეგმა. შეხვედრის შემდეგ კენედის მთავარი დასკვნა ის იყო, რომ საბჭოთა ხელმძღვანელობის ნდობა არანაირად არ შეიძლებოდა. მათთვის ტყუილსა და მართალს ერთი ფასი ჰქონდა. აბა სხვანაირად როგორ შეიძლებოდა აეხსნა ასეთი უტიფარი საქციელი?

ამ ისტორიული საუბრის შემდეგ კი გრომიკომ კრემლში ასეთი სახის ინფორმაცია გაგზავნა: „ვაშინგტონმა არაფერი იცის“.

თავის მოგონებებში გრომიკო წერს: „დასავლეთში გავრცელებული ცნობების მიუხედავად, მთელი საუბრის განმავლობაში კენედის საერთოდ არ დაუყენებია საკითხი კუბაში საბჭოთა სარაკეტო იარაღის არსებობის შესახებ. შესაბამისად, მე არ ვიყავი ვალდებული გამეცა პასუხი იმაზე, იყო თუ არა ასეთი იარაღი კუბაში“ [10, 393]. ამგვარად, გრომიკომ მოგვიანებით არა მარტო დაადასტურა თავისი საქციელი, არამედ შეეცადა გაემართლებინა კიდევ იგი, რაც, ალბათ, ისევ და ისევ უზნეობაა. თუმცა გრომიკო აღიარებდა, რომ მის ხანგრძლივ დიპლომატიურ ცხოვრებაში ეს ყველაზე რთული შეხვედრა იყო.

ფაქტია, რომ საბჭოთა ელჩმა ამერიკაში დობრინინმა ეს ყოველივე შეიტყო 22 ოქტომბერს სახელმწიფო დეპარტამენტში, სადაც მას გადასცეს კენედის წერილი ხრუშჩოვის სახელზე და გამოსვლის ტექსტი, რომლითაც რამდენიმე საათში კენედიმ ამერიკელ ხალხს მიმართა [11, 65].

თავის ისტორიულ გამოსვლაში კენედიმ ისაუბრა იმ საშიშროებაზე, რაც აშშ-ის უსაფრთხოებას შეუქმნა საბჭოთა კავშირის ამ უპასუხისმგებლო გადაწყვეტილებამ. მანამდე კი რობერტ კენედი, პრეზიდენტის დავალებით, თითქმის ყოველდღე ესაუბრებოდა სსრკ-ს ელჩს ვაშინგტონში, გადაკვრით აცნობდა „კრიზისულ ჯგუფში“ შექმნილ მკაცრ განწყობილებას, დრამატული სახით ხატავდა სამხედროების დანოლას პრეზიდენტზე და პრეზიდენტის მიერ მათ შეკავებას, რათა საბჭოთა მხარისგან მიეღო თანხმობა კუბიდან რაკეტების გატანაზე [9, 375].

ვითარება კიდევ უფრო დაიძაბა მას შემდეგ, რაც კენედიმ მიმართა ამერიკელ ხალხს და ხრუშჩოვს გაუგზავნა წერილი. საბჭოთა მთავრობამ აშშ-ს პრეზიდენტის მიმართვას და წერილს უპასუხა მუქარით: „სსრკ-ს არ ეშინია და იგი მზად არის, მუქარას უპასუხოს მის შესაბამისად, თუ ამერიკის ხელმძღვანელობა არ მოუხმობს კე-

თილგონიერებას“ [9, 377].

23 ოქტომბერს გაეროს უშიშროების საბჭომ საგანგებო სხდომაზე განიხილა კუბაში შექმნილი ვითარება. ეს იყო ყველაზე დაძაბული სხდომა გაეროს არსებობისა და შემდგომი წლების მანძილზე.

ამერიკის ელჩის შეკითხვას, განალაგა თუ არა მოსკოვმა კუბაში სარაკეტო შეიარაღება, საბჭოთა ელჩმა „ზღაპრების მოყოლით“ უპასუხა. „გთხოვთ მიპასუხოთ, კონკრეტულად – ხო თუ არა!“ – კატეგორიულად მოითხოვა ამერიკის ელჩმა. საბჭოთა დიპლომატიის პასუხი კვლავ მიკიბულ-მოკიბული იყო [1, 93].

ამავე დღეს 19 საათსა და 36 წუთზე (გრინვიჩის დროით) პრეზიდენტმა კენედიმ ხელი მოაწერა „3504 პროკლამაციას“, რომელიც აცხადებდა, რომ 1962 წლის 24 ოქტომბრიდან კუბის ირგვლივ კარანტინი მყარდებოდა. პროკლამაცია „შემტევ იარაღად“ თვლიდა არა მარტო რაკეტებს „დედამინა-დედამინას“, არამედ ბომბდამშენებსაც. თავდაცვის სამინისტროს მიეცა მითითება პრეზიდენტის გადანყვეტილების ცხოვრებაში განხორციელების შესახებ. მთავრობამ კარბის ზღვის აუზში თავი მოუყარა სამხედრო-საჰაერო ძალებს, პარაშუტისტებს და საზღვაო ძალებს. საბრძოლო მზადყოფნაში იქნა მოყვანილი ამერიკის ჯარები დასავლეთ ევროპაში. ჰაერში მუდმივად იმყოფებოდა სტრატეგიული ავიაციის ბომბდამშენების 50 პროცენტი, რომლებიც ბირთვული რაკეტებით იყვნენ აღჭურვილი. წყალქვეშა ნავებმა, რომლებიც ასევე შეიარაღებული იყო ბალისტიკური ბირთვული რაკეტებით – „პოლარისით“, დაიკავა ოპერატიული პოზიციები. მსოფლიო იდგა თერმობირთვული ომის საშიშროების წინაშე. აი, რა შედეგებამდე შეიძლება მიიყვანოს კაცობრიობა ტოტალური რეჟიმის დროს ერთმა პიროვნებამ – კაცობრიობა დაღუპოს და სრული მოსპობის საშიშროების წინაშე თუ არა, უდიდესი კატასტროფის წინაშე დააყენოს. ხრუშჩოვი კი, თავის ოჯახთან და პოლიტიბიუროს სხვა წევრებთან ერთად დიდი თეატრის სპექტაკლებით ნებივრობდა. ამაზე მეტი ცინიზმი და კაცობრიობის ასეთი სახით აბუჩად აგდება, არავის გაუკეთებია.

ჩვენ ზოგადად აღვნიშნეთ აშშ-ის შეიარაღებული ძალების მზადყოფნაში მოყვანის სიტუაციის შესახებ, მაგრამ, ალბათ, არანაკლები ძალები მზადყოფნაში მოყვანილი ჰყავდა საბჭოთა მხარეს, თუმცა ეს დღევანდლამდე გასაიდუმლებულია [9, 374].

დადგა 24 ოქტომბერი. მთელი ამერიკა პირდაპირ ეთერში უყურებს, თუ როგორ სრულდება კენედის მიერ გამოცხადებული

კარანტინი კუბის გარშემო. ყველა აღელვებული შესცქერის როგორ უახლოვდება „წითელ ხაზს“ საბჭოთა ხომალდი, რომელზეც, ალბათ, ბირთვული იარაღია. რჩება 20 მილი... 10 მილი... 5 მილი... საბჭოთა ხომალდმა გადაკვეთა „წითელი ხაზი“, მაგრამ ამერიკელებმა ეს „გადაყლაპეს“. როგორც საბჭოთა ელჩი კუბაში ალექსეი იგონებს „ამერიკის სამხედრო გემებმა არ გახსნეს ცეცხლი, გაატარეს იგი, შემდეგ საერთო ამოსუნთქვა შვებით, პირველ რიგში საელჩოს თანამშრომლებისა“ [9, 380].

იმავე დღეს კუბისაკენ მიემართებოდა კიდევ საბჭოთა ორი სავაჭრო გემი წყალქვეშა ნაგების თანხლებით. 500 მილის დაშორებით კუნძულ კუბიდან, ღია ზღვაში შეხვდნენ აშშ-ის სამხედრო გემებს. ამერიკის გემის კაპიტნებს ბრძანება ჰქონდათ მიღებული, რომ ჩაეძირათ წყალქვეშა ნაგები, თუ ისინი უარს იტყოდნენ ზღვის სიღრმიდან ამოსვლაზე. საბჭოთა გემები დამორჩილდნენ და შეჩერდნენ. ამ ამბის შესახებ ცნობის მიღების შემდეგ სახელმწიფო მდივნამა რასკმა შვებით ამოისუნთქა და თქვა: „ჩვენ ერმანეთს თვალი თვალში გავუყარეთ და მე ვფიქრობ, რომ ჩვენმა მტერმა თვალები დაახამხამა“. ამრიგად, 24 ოქტომბერს, ოთხშაბათს, დილით საბჭოთა გემები დაემორჩილნენ ამერიკის პრეზიდენტის მიერ გამოცხადებულ კარანტინს.

მაგრამ კრიზისი კვლავ გრძელდებოდა. 25 ოქტომბერს საბჭოთა სამხედროებმა კუბაში ჩამოაგდეს U-2, დაილუპა პილოტიც. მაგრამ ეს იყო საბჭოთა სამხედროების მოსკოვთან შეუთანხმებელი მოქმედება, რის გამოც მათ საყვედური მიიღეს. U-2 თვითმფრინავის ჩამოგდება, არა მარტო ვაშინგტონში, არამედ მოსკოვში ერთგვარი შოკი გამოიწვია. ამერიკის პრეზიდენტმა მართლაც მაღალი პოლიტიკური ნება გაამყლავნა, არ დაემორჩილა „ქორების“ ზენოლას და უარი თქვა შეიარაღებულ აქციებზე კუბის წინააღმდეგ და საბჭოთა რაკეტების დაბომბვაზე... დაელოდა ხრუშჩოვის პასუხს [9, 382].

პარალელურად, აშშ-ის სამხედრო-საზღვაო ხომალდები და მზვერავი თვითმფრინავები კარიბის ზღვაში კუნძულისკენ მიმავალ საბჭოთა ხომალდებს დაეძებდნენ. აშშ-ის თავდაცვის მინისტრის, რობერტ მაკნამარას დავალება სამხედროებისადმი შემდეგი იყო: ნებისმიერი უცნობი წყალქვეშა ნავის აღმოჩენის შემთხვევაში ამერიკულ სამხედრო ხომალდებს ის უნდა ეიძულებინათ, ამოსულიყო წყლის ზედაპირზე, გამოეაშკარავებინათ თავი და რაც მთავარია, არაფრის დიდებით არ უნდა დაემკვათ მისი მიახლოება კუბასთან.

ერთ-ერთი ასეთი წყალქვეშა „ნავი“ იყო ნ-59 (ნატო-ს კლასიფიკაციით ფოქსტროტი) – უმძლავრესი შეიარაღებით – ბირთვულ ქობინიანი ტორპედოებით აღჭურვილი ეს სუბმარინი, კიდევ ოთხ სხვა წყალქვეშა ნავთან ერთად კუბის მიმართულებით მიცურავდა. მათი ამოცანა აშშ-ის სამხედრო-საზღვაო ძალების მიერ კუნძულის გარშემო შექმნილი საზღვაო ბლოკადის დაძლევა და კუბის ჩრდილო სანაპიროზე, მარიელის ყურეში წყალქვეშა ნავების ბაზაში შეღწევა იყო. აღნიშნულ სუბმარინს ვიტალი სავიცკი მეთაურობდა. მას ორი თანაშემწე ჰყავდა – ერთი, ვასილ არხიპოვი და მეორე, მოადგილე პოლიტიკურ ნაწილში. სუბმარინის ამ სამ უფროს ოფიცერს საბჭოთა ხელმძღვანელობისგან წინასწარვე ჰქონდა ნებართვა, რომ საჭიროების შემთხვევაში, ერთობლივად მიეღოთ ბირთვული იარაღის გამოყენების გადაწყვეტილება.

1962 წლის 27 ოქტომბერს, დღის მეორე ნახევარში მოვლენები ელვისებურად განვითარდა. ამერიკული საესკადრო ნაღმოსნების ჯგუფმა საბჭოთა წყალქვეშა ნავები აღმოაჩინა. ამერიკელებს ვერ წარმოედგინათ თუ საქმე ბორტზე ბირთვული შეიარაღების მქონე სუბმარინთან ექნებოდათ და წყლის სიღრმეში ბომბების გაშვება დაიწყეს, რათა წყალქვეშა ნავები აეძულებინათ ზედაპირზე ამოეყვინათ [12, 62-63].

სიღრმული ბომბები, რომელსაც ამერიკული ნაღმოსნები უშვებდნენ, საბჭოთა სუბმარინის კორპუსის სიახლოვეს სკდებოდა. ნ-59-ის ეკიპაჟი პანიკამ და ქაოსმა მოიცვა... ბორტზე მყოფი კავშირის ოფიცერი ორლოვი იხსენებდა: „ისეთი შეგრძნება გვქონდა, თითქოს რკინის კასრში ვისხედით, რომელსაც გარედან ვილაც ჩაქუჩს ურტყამდა“. და ამ დროს მეთაური სავიცკი, რომლის ფსიქოლოგიური მდგომარეობა უკვე კრიტიკულ ზღვარზე იყო, კიდევ ერთხელ შეეცადა მოსკოვთან დაკავშირებას, მარამ ამაოდ. სასონარკვეთილი ეკიპაჟი კი ამერიკელებისათვის საპასუხო დარტყმის მიყენებას მოითხოვდა. მეთაურმა, რომელიც ფიქრობდა, რომ აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის ომი უკვე გაჩაღდა ბირთვული ტორპედოების გაშვება გადაწყვიტა, მიუხედავად იმისა, რომ კარგად იცოდა ეს როგორც მისი, ისე მთელი ეკიპაჟის აღსასრულს ნიშნავდა. „ავაფეთქებთ მათ. ყველანი დავილუპებით, მაგრამ ჩავძირავთ მათ ხოლამდებსაც!“ – ამბობდა და უხმო კიდევ თავის ორ თანაშემწეს, რათა ჩანაფიქრის აღსრულებისთვის მათგან აუცილებელი ნებართვა მიეღო.

კარიბის ზღვის სიღრმეში, როდესაც ირგვლივ ბომბები სკდებოდა სამმა საბჭოთა ოფიცერმა თათბირი ჩაატარა და, პრაქტიკულად, კაცობრიობის ბედი გადაწყვიტა. სავიციკი ბირთვული ტორპედოს გაშვების წინადადებით გამოვიდა. იგივე მოსაზრება გაიზიარა მეთაურის თანაშემწემ პოლიტიკურ ნაწილში და გადამწყვეტი სიტყვა ვასილ არხიპოვზეა. დაბეჯითებით ვერავინ იტყვის, ზუსტად რამ განაპირობა არხიპოვის „არა“ და, ალბათ, ამას არც აქვს არსებითი მნიშვნელობა. ფაქტია, რომ უმძიმეს წუთებში მხოლოდ იმ ერთი კაცის ცივსისხლიანობამ, სიჯიუტემ და გონიერებამ აარიდა პლანეტას კატასტროფა, სახელად ბირთვული ომი.

არხიპოვმა დაიყოლია სავიციკი, ხელი აეღო საპასუხო ცეცხლის გახსნაზე და ამოეყვინათ წყლის ზედაპირზე. მართლაც, საბჭოთა წყალქვეშა ნავმა, კრემლთან კავშირზე გასვლამდე, შეძლო აშშ-ის სამხედრო-საზღვაო ძალების ოპერატიულ ჯგუფს გარიდებოდა. რამდენიმე საათის შემდეგ კი კენედიმ და ხრუშჩოვმა, მიაღწიეს კიდევ შეთანხმებას... მსოფლიომ შვებით ამოისუნთქა. თუმცა კი, ერთეულებს გარდა, მაშინ არავინ იცოდა, რომ იმ შაბათ დღეს მსოფლიო ბირთვული ომის დაწყებისგან პრაქტიკულად ერთმა ადამიანმა – ვასილ არხიპოვმა იხსნა.

ამ ისტორიის შესახებ ფართო საზოგადოებისთვის ცნობილი მხოლოდ 2002 წელს გახდა. კარიბის კრიზისიდან მეორმოცე წლის თავზე, ჰავანაში გამართული კონფერენციის დროს, რობერტ მაკნამარამ აღიარა, რომ სინამდვილეში ბირთვული ომის დაწყების ალბათობა გაცილებით მაღალი იყო, ვიდრე ბევრს წარმოედგინა. კონფერენციის ორგანიზატორმა, აშშ-ის ნაციონალური უსაფრთხოების არქივის დირექტორმა, ტომას ბლენტონმა კი განმარტა: „მაშინ მსოფლიო ერთმა კაცმა, ვასილ არხიპოვმა გადაარჩინა“.

ამ დროს სამხედრო-საზღვაო ფლოტის ვიცე-ადმირალი ვასილ არხიპოვი ცოცხალი აღარ იყო. ის 1998 წლის 19 აგვისტოს, 72 წლის ასაკში გარდაიცვალა. 2012 წელს დიდმა ბრიტანეთმა და რუსეთმა გმირის შესახებ ერთობლივი დოკუმენტური ფილმი გადაიღეს, რომელიც 1962 წლის მოვლენების მონაწილეთა ინტერვიუებზეა აგებული [12, 63].

მოლაპარაკების პროცესი კი შემდეგნაირად წარიმართა: მოსკოვსა და ვაშინგტონში ნათლად გააცნობიერეს, როგორ ეკიდა ბენჯზე მსოფლიოს ბედი და რა მყიდვე იყო საერთაშორისო მშვიდობა. ხრუშჩოვი კენედის კომპრომისს სთავაზობს, იგი მზადაა გაიტანოს

კუბიდან საბჭოთა რაკეტები, თუკი აშშ ივალდებულებს კასტროს რეჟიმის ხელშეუხებლობას. ასევე, ვაშინგტონმა თურქეთიდან უნდა გაიტანოს სარაკეტო ბირთვული შეიარაღება.

28 ოქტომბერს საბჭოთა საინფორმაციო სააგენტო ავრცელებს ცნობას, რომელსაც მსოფლიო გაფაციცებით ელის – კრიზისი დასრულებულია!

კუბაში საკითხის საბოლოო მოგვარებისათვის მოსკოვმა გაგზავნა სკკპ-ს ცკ-ის პოლიტბიუროს წევრი ანასტას მიქოიანი. 1962 წლის 3 ნოემბერს მიქოიანი შეხვდა კასტროს. ფიდელმა უკმაყოფილება გამოთქვა საკითხის ასეთი მოგვარების გამო. იმაზე კი არ ლაპარაკობდა, რომ მსოფლიომ თავიდან აიცილა ბირთვული ომი, არამედ იმაზე, რომ შეიქმნა ღრმა იმედგაცრუება. როგორც ჩანს, კუბის ლიდერი თავს ბირთვულ სახელმწიფოდ წარმოიდგენდა. იგრძნო, რომ ორი დიდი სახელმწიფოს თამაშში იგი პაიკის როლს ასრულებდა, მან ხრუშჩოვს „მამაძალი“ უწოდა და უარი თქვა თანამშრომლობაზე რუსეთთან რაკეტების გატანასთან დაკავშირებით. თუმცა მისი დახმარების გარეშე ეს საქმე რუსებმა კეთილსინდისიერად შეასრულეს [9, 389].

ა. რონდელი კასტროს გაზვიადებულ უფლებებს ანიჭებს და თვითნებობას ავტორიტეტად წარმოაჩენს. კერძოდ, მისი შეხედულებით „კუბაში საბჭოთა რაკეტებით გამოწვეული კრიზისის შემდეგაც კასტრო ურჩობდა და საბჭოთა ხელმძღვანელობას დიდი ძალისხმევა დასჭირდა იმისათვის, რომ იგი გაეროს მიერ ინსპექტირებაზე დაეთანხმებინა“ [8, 146]. ვინ ეკითხებოდა ფიდელს იარაღის შეტანას ან გამოტანას კუბიდან, როდესაც 1961 წლიდან აქ ფაქტიურად საბჭოთა სამხედრო ბაზა და მთელი საოკუპაციო სისტემა ფუნქციონირებდა.

კენედი აცხადებდა, რომ არ იყო წინააღმდეგი საბჭოთა მხარის მიერ იარაღის მიწოდებისა კუბისათვის და თვით საბჭოთა ჯარების ყოფნისა კუბაში, მაგრამ სტრატეგიული შეტევითი ბირთვული რაკეტების განლაგება კუბაში ნიშნავდა აშშ-ზე თავდასხმის მომზადებას და რა თქმა უნდა, ამერიკა ამ გარემოებას გულხელდაკრეფილი არ შეხვდებოდა [9, 395].

ნოემბრის შუა რიცხვებში საბჭოთა კავშირმა კუბიდან გაიტანა სტრატეგიული იარაღი. ასევე, 21 ნოემბერს აშშ-მ მოხსნა სამხედრო-საზღვაო ბლოკადა და უკან გაიძახა ყველა სამხედრო გემი ამ რაიონიდან. ცოტა ხანში კუბიდან საბჭოთა ბალისტიკური რაკე-

ტების სანაცვლოდ აშშ-ებმა თურქეთიდან ყველა „იუპიტერი“ გაიტანა.

„საბჭოთა ხალხს“ და მათ შორის ჩვენს სამშობლოს წარმოდგენაც არ ჰქონდა იმაზე, რომ საბჭოთა ბირთვული რაკეტების კუბაში განლაგების შედეგად რა უბედურება მოელოდა მას და მთელ მსოფლიოს თუ ბირთვული ომი გაჩაღდებოდა. პრესა ძალიან მოკლედ და ზედაპირულად ამუქებდა შექმნილ ვითარებას და ცდილობდა, დაეფარა ის გამანადგურებელი საშიშროება, რომელიც ამ ავანტიურისტულ მოქმედებას შეიძლება მოჰყოლოდა.

ახლა ავხსნათ, რა საფრთხე ემუქრებოდა საქართველოს კარიბის კრიზისიდან გამომდინარე. ბირთვული ომის შემთხვევაში, თურქეთიდან ამერიკული „იუპიტერები“ უმიზნებდნენ ჩვენი ქვეყნის (და არა მარტო საქართველოს) ტერიტორიაზე განლაგებულ მსხვილ სტრატეგიულ პუნქტებსა და სამხედრო ობიექტებს. „იუპიტერების“ და უფრო მცირე რადიუსის ამერიკული ბირთვული რაკეტების სამიზნეში იყო თბილისიც, როგორც უდიდესი მნიშვნელობის საბჭოთა სამხედრო-პოლიტიკური ცენტრი. საქმე იმაშია, რომ 1989 წლამდე ჩვენი სამშობლო მსოფლიოში ერთ-ერთი მილიტარიზებული ქვეყანა იყო. ჩვენთან იმდენი საბჭოთა ბირთვული ქობინი ინახებოდა, რაც მთელი კონტინენტის გასანადგურებლად იკმარებდა.

„ცივი ომის“ დროს საქართველოში ალბათ ხვდებოდნენ, რომ საბჭოთა ბირთვული შეიარაღება სადღაც იყო გადამალული, მაგრამ ეს იმ დროს ზესაიდუმლო თემას წარმოადგენდა და ვინმეს მცირე დაინტერესებაც რომ გამოეხატა, სუკ-ის „კლანჭებს“ ვერ გადაურჩებოდა [13, 50].

საბჭოთა კავშირმა პირველი ატომური ასაფეთქებელი მოწყობილობა 1949 წელს გამოსცადა, ოთხი წლით გვიან აშშ-თან შედარებით. 1951 წელს მოსკოვს მხოლოდ 35 ატომური ბომბი ჰქონდა, რომელთა გასატანად TU-4 ტიპის 22 ბომბდამშენისაგან სპეციალური პოლკი შეიქმნა.

გასაგებია, რომ ატომური იარაღის ასეთი მცირე მარაგის გამო ისინი საბჭოთა კავშირის მთელ ტერიტორიაზე, და მათ შორის საქართველოში, არ განთავსდებოდა. კრემლის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელობა ასაიდუმლოებდა ბირთვული ქობინების შესანახ ადგილებს. თავდაპირველად, 1951 წლისთვის ბირთვული იარაღის შესანახი ოთხი საჭირო ბაზა შეიქმნა, რომელიც შორეული ავიაციის ოთხი აეროდრომის სიახლოვეს იყო განთავსებული. ეს

ტაქტიკა გასაგები იყო, რადგან მაშინდელი საავიაციო ბომბები ქარხნიდან სანყობებში დაშლილი სახით იგზავნებოდა, რომლებსაც საჯარისო ბაზებში აწყობდნენ.

მომდევნო წლებში მოსკოვი აგრძელებდა ბირთვული იარაღის შემნახველი ცენტრალური და საჯარისო ბაზების მშენებლობას მთელ საბჭოთა კავშირში, მათ შორის – საქართველოშიც. ჩვენს ტერიტორიაზე პირველი ბირთვული ქობინები 60-იანი წლების დასაწყისიდან შემოიტანეს, რაც სავარაუდოდ 70-იან წლებშიც გრძელდებოდა. აღნიშნულ პერიოდში კოპიტნარსა და სენაკში შედარებით თანამედროვე რეაქტიული საბრძოლო თვითმფრინავები განთავსდა, ხოლო გომბორზე და შაუმიანში სარაკეტო ნაწილები შეიყვანეს.

დღეს უკვე ცნობილია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ინახებოდა ტაქტიკური და ოპერატიულ-ტაქტიკური შეიარაღებისთვის განკუთვნილი 320 ერთეული ბირთვული ქობინი. ეს საკმაოდ დიდი ციფრია, რადგან საფრანგეთს ამჟამად მხოლოდ 350 ცალი ბირთვული ქობინი აქვს, დიდ ბრიტანეთს – 225, ისრაელს – 150-მდე, ინდოეთსა და პაკისტანს – ას-ასი. ჩინეთის ბირთვული არსენალი 400 ქობინითაა შეფასებული. აღარაფერს ვამბობთ სსრკ-სა და აშშ-ზე. აღნიშნულ პერიოდში სომხეთში 200 ასეთი საშიში „სათამაშო“ ინახებოდა, ხოლო აზერბაიჯანში – 75. ბირთვული ქობინების რაოდენობით საქართველო საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის მეექვსე ადგილს იკავებდა [13, 52].

როგორც ვხედავთ, ამქვეყნად ყველაფერი ერთმანეთზეა გადაბმული, – ერთი შეხედვით შორეულ კუბაში მიმდინარე მოვლენები ნაკლებად უნდა შეხებოდა საქართველოს... ორივე მხარის მიერ მომაკვდინებელი იარაღის გამოტანამ შეანელა ის საფრთხე, რომლის ბაიბურშიც არ იყვნენ იმდროინდელი საქართველოს მოქალაქეები [14, 47].

კარიბის კრიზისის შემდეგ აშშ-ში და სსრკ-ში დაიწყო უპრეცედენტო გამალებული ბირთვული შეიარაღება. მიუხედავად ორივე მხარის დაინტერესებისა ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობაზე, ორივე ეს ზესახელმწიფო ცდილობდა, ერთმანეთისთვის გაესწრო და უპირატესობა მოეპოვებინა ბირთვულ შეიარაღებაში. მოსკოვმა ბირთვული იარაღი განალაგა გერმანიასა და ჩეხოსლოვაკიაში, ხოლო აშშ-მ და დიდმა ბრიტანეთმა კი – დასავლეთ გერმანიასა და იტალიაში. დასავლეთის წამყვანმა ქვეყნებმა ინგლისმა და საფრანგეთმა ნახეს რა, რომ მათ ინტერესებს არავინ იცავდა და ვაშინ-

გტონსა და მოსკოვზე იყო დამოკიდებული მათი ბედი, იწყეს თავისი ქვეყნის უშიშროებისათვის დამოუკიდებლად ზრუნვა და ბირთვული შეიარაღების შექმნა.

### **დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა:**

1. ზ. აბაშიძე, ცივი ომი წარსული თუ დღევანდებლობა? თბილისი, 2009.
2. ა. სონღულაშვილი, დაზვერვის ისტორიიდან, თბილისი, 2008.
3. გაზ. „საქართველო და მსოფლიო“, 2015, №9.
4. ა. მექვაბიშვილი, მსოფლიო დღეს, თბილისი, 2006.
5. ვ. კაჭარავა, კუბის რევოლუცია და ეიზენჰაუერის ადმინისტრაცია, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, თბილისი, 2010, №2.
6. Антонио Нуньес Хименес, В походе с Фиделем 1959, Москва, 1984.
7. К. Ришес, Нам дорогой друг, Журн. „Загадки истории“, 2019, №6.
8. ა. რონდელი, პატარა ქვეყანა საერთაშორისო სისტემაში, თბილისი, 2008.
9. ნ. ნანიტაშვილი, ამერიკის შეერთებული შტატების 100 წლის ისტორია – XX საუკუნე, თბილისი, 2002.
10. А. Громыко, Помятное, Книга первая, Москва, 1988.
11. А. Добрынин, Сугубо доверительно, Москва, 1996.
12. გ. უშარიძე, ადამიანი, რომელმაც კაცობრიობას მესამე მსოფლიო ომი აარიდა, ჟურნ. „არსენალი“, 2015, №5.
13. ი. ალადაშვილი, საქართველოში 320 ბირთვული ქობინი ინახებოდა, ჟურნ. „არსენალი“, 2012, №23.
14. ი. ალადაშვილი, კუბიდან ბირთვული რაკეტების გატანით საქართველომაც იხეირა, ჟურნ. „არსენალი“, 2012, №24.

***Avtandil Songulashvili***

*Doctor of History, professor, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Ivane Javakishvili Institute of History and Ethnology, the Head of Department of the Modern and Contemporary History*

## **The Caribbean (Cuban) Crisis and Georgia**

### **Summary**

The Caribbean (Cuban) Crisis and Georgia Resume Confrontation between two systems reached its culmination in the autumn of 1962, when the Soviet Union deployed nuclear missiles in Cuba. The whole mankind was put on the threshold of inevitable destruction. In the end, the bilateral negotiations had a successful outcome \_ Moscow withdrew nuclear missiles from Cuba and Washington removed its "Jupiters" from the territory of Turkey. In case of Nuclear war, Georgia (and not only our country) would be exterminated, as from the beginning of 1960s, 320 units of nuclear warheads were stored on the territory of Georgia and it would become one of the main targets for the US military strikes from the bases located in Turkey. It became known only in 1989.

**მზია ტყავაშვილი**

*ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი*

**ჰაჯი-მურადის პოლიტიკური პორტრეტისათვის  
(ნაწილი I)**

„მე, ჰაჯი-მურადი და ხუნძეთის მაშინდელი მმართველი (ხანი) ომარ-ხანი, ყაზი-მოლას დროს ვიყავით მშვიდობიანები. ამის გამო ყაზი-მოლა ჩვენ გვმტრობდა და ყველა საშუალებით ცდილობდა ხუნძეთი მიემხრო“ [6, 525] – ასე იწყებს რუსეთის წინააღმდეგ კავკასიის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის თვალსაჩინო მეთაური ჰაჯი-მურადი თავის პოლიტიკურ ბიოგრაფიას, რომელიც მისი ცხოვრების შესწავლისთვის ძირითადი წყაროა და რუსეთის მხარეს მისი გადასვლის (1851 წლის 23 ნოემბერი) [6, 525] შემდეგ გვარდიის როტმისტრ ლორის-მელიქოვის სახელზეა დაწერილი. პირველ პირობა დაწერილი მოხსენებითი ბარათი ლაკონური და უშუალოა.

აშკარაა, რომ ჰაჯი-მურადს თავისი განვლილი ცხოვრების შესახებ კითხვებს უსვამდნენ და მის პასუხებს იწერდნენ, რომელსაც ბოლოს გაუკეთეს რედაქტირება და ოფიციალური დოკუმენტის სახე მისცეს. ეს პროცესი რამდენიმე დღის (შესაძლოა კვირის) განმავლობაში გრძელდებოდა და მასში ჩართული იყო თარჯიმანი. მოხსენებით ბარათს ასეც ეწოდება: ჰაჯი-მურადის მონათხრობისა და ჩვენებების მიხედვით ლორის მელიქოვის მიერ გაკეთებული ჩანაწერი [6, 525-530].

კავკასიის მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის თქმით, ლორის მელიქოვს „ასეთ პიროვნებებთან ურთიერთობის დიდი გამოცდილება ჰქონდა“ [13, 185]. სწორედ მისი მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა ჰაჯი-მურადი ჩრდილო კავკასიიდან ტიფლისში გადმოყვანის შემდეგ (ნუხაში გამგზავრებამდე – 1852 წლის 18 აპრილამდე) [6, 538].

ჰაჯი-მურადის პოლიტიკური ბიოგრაფიისთვის მოხსენებითი ბარათი არ არის ერთადერთი წყარო. მისი ცხოვრების ზოგიერთი დეტალის დაზუსტება კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის მოხელეების ოფიციალური წერილებიდან, დალესტნელი ისტორიკოსების: მუჰამედ ალ-კარახის (შამილის ბიოგრაფი), ალკადარის, რუსი ავტორების: ა. ნევეროვსკის, ვ. პოტტოს და სხვათა ნაშრომებიდანაც ხერხდება.

ჰაჯი მურადი წარმოშობით ხუნძახის სახანოდან, აულ ცელმესიდან იყო. მისი დაბადების დღის შესახებ პირდაპირი ცნობები არ გვაქვს, მიუხედავად ამისა მკვლევრებმა, სხვადასხვა მონაცემების ურთიერთმეჯერებით, მისი ამ ქვეყნად მოვლინების დრო მიახლოებით განსაზღვრეს (1815, 1816, 1818 წლები). მოყვანილი თარიღებიდან ჩემთვის ყველაზე მისაღები 1815 წელია. ამ შემთხვევაში ამოსავალ წერტილად მივიჩნევ ჰაჯი-მურადის მოხსენებით ბარათში არსებულ ინფორმაციას, რომლის მიხედვითაც ის 1830 წელს დალესტანში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობდა (იგულისხმება ყაზი-მოლას თავდასხმა ხუნძეთის სახანოს ცენტრ ხუნძახზე), რაც იმაზე მიანიშნებს, რომ ამ დროს ის სრულწლოვანი, ანუ დალესტნელთა ტრადიციის მიხედვით, 15 წლის იყო [9, 325]. აქედან გამომდინარე, ცხადია, რომ იგი 1815 წლის შემდეგ ვერ გაჩნდებოდა.

რაც შეეხება მის ბავშვობას, ვერ გავიზიარებ სამეცნიერო წრეებში გავრცელებულ მოსაზრებას, რომ მისი ბავშვობის შესახებ არაფერია ცნობილი [13, 160]. ჰაჯი-მურადი იყო ხუნძეთის ხანის აჰმედის ვაჟების ძიძიშვილი, რაც ბევრ რამეზე მეტყველებს. კერძოდ კი, აღნიშნული ინფორმაცია მისი ოჯახის სოციალურ მდგომარეობაზე და სტატუსზე გვიქმნის წარმოდგენას. ხუნძეთში არსებული ტრადიციით, ხანები თავიანთ შვილებს მხოლოდ პირველი ხარისხის უზდენის ოჯახში აძიძავებდნენ, პირველი ხარისხის უზდენები მეორე ხარისხის უზდენებთან და ა. შ. [9, 324]. ამ ცნობაზე დაყრდნობით, თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ ჰაჯი-მურადის ოჯახი პირველი ხარისხის უზდენის კატეგორიას მიეკუთვნებოდა.

პირველი ხარისხის უზდენები მძლავრი და გავლენიანი ფენა იყო დალესტანში.

კავკასიის მთიელებში ძუძუმტეობა სისხლით ძმობაზე წმინდად მიიჩნეოდა [9, 324].

ოჯახს, რომელსაც ხუნძეთის ხანის ვაჟი დაბადებისთანავე მია-

ბარეს, მისი სათანადოდ აღზრდა უნდა უზრუნველყო. კავკასიაში ვაჟების ჩამოყალიბებაში სამხედრო ჩვევების განვითარებას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ. ხუნძეთის ხანის ვაჟის საუკეთესო მეომრად აღზრდა ძუძუმტის ოჯახის მთავარი მოვალეობა და მამამძუძის ფუნქცია იყო. ამის გამო ოჯახის შერჩევისას უპირველესად ითვალისწინებდნენ ოჯახის უფროსი მამაკაცის დახელოვნებას სამხედრო საქმეში.

მომავალი ხანის აღზრდასთან ერთად მამამძუძეს სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვანი ვალდებულებაც ჰქონდა შესასრულებელი. მას საკუთარ შვილებში განსაკუთრებული ჩვევების ჩანერგვა და იმ საპატიო მოვალეობისთვის მომზადება ევალებოდა, რაც ტრადიციით ძუძუმტეს ეკისრებოდა – პირადი მცველის. ეს ძუძუმტის კარგ სამხედრო მომზადებას გულისხმობდა (უნდა დაეცვა და საჭიროების შემთხვევაში უყოყმანოდ გაენირა საკუთარი სიცოცხლე მის გადასარჩენად), მრჩევლის, ერთგული მეგობრის... ძუძუმტეს ელემენტარული განათლებაც აუცილებლად ექნებოდა მიღებული. ხუნძეთის ხანის ვაჟი სრულწლოვანების შემდგომ თავის ოჯახს უბრუნდებოდა. ძიძიშვილი ამის შემდეგაც მისი განუყრელი მხლებელი ხდებოდა. ე. ი. ჰაჯი-მურადი ისევე იზრდებოდა როგორც ხუნძეთის სახანოს უპირველესი პირი.

ზემოთ მოყვანილი გარემოებებიდან გამომდინარე, ძუძუმტე ზედმინწევნით ერკვეოდა როგორც დაბალი, ასევე მაღალი წრის ცხოვრების, და ზოგადად, საზოგადოებრივი ყოფის ყველა ნიუანსში. იგი უშუალოდ მონაწილეობდა ყველა მნიშვნელოვან პოლიტიკურ პროცესში (როგორც გადანწყვეტაში, ისე მის განხორციელებაში), მას პირადი ნაცნობობა აკავშირებდა კავკასიის პოლიტიკურ ელიტასთან (ანუ იცოდა მათი ნიჭისა და ხასიათის თავისებურებები – მათი დადებითი და უარყოფითი თვისებები). იმ შემთხვევაში თუ ძუძუმტე, ბედის წყალობით, ნიჭიერიც აღმოჩნდებოდა, ანუ ბუნებაც იზრუნებდა მასზე, იგი სახანოს პირველი პირისთვის შეუცვლელი ხდებოდა და ბუნებრივია, მისი გავლენა სახანოს საგარეო თუ საშინაო ცხოვრებაზე საკმაოდ დიდი იყო (ერთგული და ბრძენი მრჩეველი, საიმედო მცველი – მოკლედ შეიძლება ასე დავახასიათოთ ძუძუმტე).

ჰაჯი-მურადის ბიოგრაფია იმის შესანიშნავი მაგალითია, რომ ხუნძეთის ხან აჰმედს (1802-1823) (მისი შვილის ძუძუმტე იყო ჰაჯი-მურადი) გათვლა არ შეშლია და ოჯახიც შესანიშნავად შეურჩევია.

შეუდარებელი მეომრები იყვნენ ხუნძეთის ხანის ვაჟები. ისინი საკმაოდ ადრე გარდაიცვალნენ, თუმცა ის მწირი ცნობები, რომელიც მათი საბრძოლო ბიოგრაფიიდან შემორჩა, სიმამაცესა და კარგ სამხედრო მომზადებაზე მიანიშნებს [5, 575]. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ჰაჯი-მურადი და მისი ძმა ოსმანიც ყველა იმ თვისებით იყვნენ დაჯილდოებულნი, რაც ძუძუმტეს მოეთხოვებოდა – იყვნენ ერთგულები, გულადები, თავგანწირულები.

ოჯახი, რომლის ვაჟის ძუძუმტეც ჰაჯი-მურადი იყო, რუსების მიმართ განსაკუთრებული სიძულვილით გამოირჩეოდა.

1802 წელს ჯენგუთაის ერთ-ერთმა ბეკმა სულთან-აჰმედმა [3, 25] ხუნძეთის უმა-ხანის (1774-1801) გარდაცვალების შემდეგ მის [15, 325] ქვრივ გიხილზე იქორწინა და ამ გზით ხუნძეთის ხანი გახდა [11, 354; 12, 3]. 1802 წელს მან რუსეთის ერთგულებაზე დაიფიცა და დაენიშნა ყოველწლიური ჯამაგირი 5000 მან. ვერცხლით, თუმცა ამის შემდეგ მალევე იყო შემჩნეული ლალატში. 1803 წელს რუსეთის ხელისუფლებამ (საქართველოს მთავარსარდალმა პ. ციციანოვმა) მას ურჩობის გამო ჯამაგირის მიცემა შეუწყვიტა.

შემდგომ პერიოდში გართულებული საგარეო ვითარებისა და სპარსეთთან და ოსმალეთთან საომარი კონფლიქტების (1804-1813 წლების რუსეთ-სპარსეთისა და 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომები) გამო რუსეთმა კავკასიის მთის სამფლობელოების მიმართ ხისტ დამოკიდებულებას დათმობების პოლიტიკა არჩია.

აღნიშნულ პერიოდში ამას დაემატა აჰმედ-ხანის მიერ რუსეთის ხელისუფლების მიმართ გამოჩენილი დამსახურებაც, კერძოდ კი, 1806 წელს ქარის ლეკების მორჩილებაში მოყვანაში შეტანილი წვლილი [11, 355].

1807 წელს – საქართველოს მთავარსარდალ გუდოვიჩის (1806-1809) დროს – რუსეთის იმპერატორმა თანხმობა განაცხადა რუსეთის საფარველის ქვეშ ხუნძეთის შესვლაზე. აჰმედ ხანმა კაპიტან ორბელიანთან რუსეთის ერთგულება კვლავ ფიცით დაადასტურა და ტიფლისში „ამანათი“ გაგზავნა. მას კვლავ დაუნიშნეს პენსია და უბოძეს გენერალ-მაიორის ჩინი [11, 355].

რუსეთის ხელისუფლებაში კარგად ხვდებოდნენ, რომ ეს მოჩვენებითი ქმედება იყო [14, 197] – კავკასიის ადმინისტრაციას ინფორმაცია ინფორმაციაზე მისდიოდა რუსეთის საწინააღმდეგო გამოსვლებში ხუნძების მონაწილეობის შესახებ. 1812 წელს კი ხუნძეთის ხანი სპარსეთთან ურთიერთობაშიც იყო შემჩნეული [2, 639] – თუმ-

ცა, რადგანაც კავკასიაში რუსეთს მცირერიცხოვანი სამხედრო კონტიგენტი ჰყავდა და ისიც სპარსეთთან და ოსმალეთთან საომარ მოქმედებებში იყო ჩართული, ხოლო ხუნძეთის ხანი რუსეთის წინააღმდეგ აშკარა და მასშტაბური გამოსვლებისგან თავს იკავებდა, რუსეთიც მის მიმართ დამსჯელი ღონისძიებების გატარებას თავს არიდებდა.

აჰმედ ხანის „მშვიდობიანობა“ 1818 წლამდე გაგრძელდა. როგორც კი რუსებმა (კავკასიის მთავარმმართველი ინფ. გენ. ალ. ერმოლოვი – 1816-1827) ჩრდილო კავკასიის დაბლობზე ციხესიმაგრეების: გროზნიას [8, 298], ვნეზაპნიას, ბურნაიას მშენებლობა დაიწყეს და დალესტნელებს დაბლობთან კავშირი შეუზღუდეს, აჰმედ-ხანი დალესტნელთა ანტირუსულ ბრძოლას მაშინვე ჩაუდგა სათავეში [3, 4; 8, 301]. ამ ბრძოლაში მას გვერდიდან არ მოშორებია ძმა – ჯენგუთაის ხანი ჰასანი, რომელიც დალესტნელებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა [8, 308].

რუსეთსა და ხუნძეთის ხანებს შორის დაძაბულობამ კულმინაციას ალექსანდრე ბატონიშვილის ხუნძეთში ყოფნის გამო მიაღწია, რომელიც აქ 1818 წლის შემოდგომამდე იმყოფებოდა. ამის შესახებ აჰმედ ხანის ოჯახმა მხოლოდ მაშინ აცნობა რუსეთის ადმინისტრაციას, როდესაც ქართველმა ბატონიშვილმა დატოვა ხუნძეთი და სპარსეთში გაემგზავრა. ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, ხუნძეთის ხანის ოჯახის რუსეთის ორგულობის აშკარა დადასტურებას წარმოადგენდა. უცნობი ავტორი წერდა: „1818 წელს, გენერალ ერმოლოვის ბრძანებით, სულთან აჰმედ-ხანს კვლავ შეუწყვიტეს ჯამაგირის მიცემა, რადგანაც მისმა ცოლმა რუსეთის კავკასიურ ადმინისტრაციას დროულად არ მიანოდა დაპირებული ცნობები ბატონიშვილ ალექსანდრეზე. ამას დაემატა გავრცელებული ხმები ხანის მტრული მოქმედებებისა და დალესტნის აჯანყებაში მონაწილეობის შესახებ“ [11, 355].

ამ პერიოდში ხუნძეთის ხანის ერთ-ერთი ვაჟი ჰაჯი-მურადის ოჯახში იზრდებოდა. ზოგი ისტორიკოსის მტკიცებით (მათ თავიანთი მოსაზრების დასასაბუთებლად არგუმენტები არ მოჰყავთ), ხუნძეთის ხანის უფროსი ვაჟი – აბუ-სულთან ნუსალ-ხანი – იყო ჰაჯი მურადის ძმის, ოსმანის ძუძუმტე და ე. ი. მისი თანატოლი [7, 206]; ა. ნევეროვსკის გადმოცემით კი, მეორე ვაჟი – უმა (ომარი) იყო ჰაჯი-მურადის ძუძუმტე [10, 31]. მე ნევეროვსკის თვალსაზრისს ვემხრობი – თავის მოხსენებით ბარათში ჰაჯი-მურადი ყოველთვის ახსენებს უმა-ხანს (ომარ-ხანს) (ის არაერთგზის წერს: „მე და ომარ

ხანი“), რომლის განუყრელი მხლებელიც, მოხსენებითი ბარათიდან ჩანს, რომ თვითონ არის. ჰაჯი-მურადი უმა-ხანის ძუძუმტე რომ არ ყოფილიყო, ამ უკანასკნელს სხვა მხლებელი (ანუ სხვა ძუძუმტე) ეყოლებოდა. თუმცა, აქვე აღვნიშნავ, რომ ოსმანის აბუ სულთან ნუსალ-ხანის ძუძუმტეობასაც თავისი არგუმენტი აქვს. კერძოდ, ხუნძეთის ხანისა და მისი ძმის მკვლელობაზე შურისძიებისას მთავარი როლი სწორედ ოსმანმა შეასრულა.

1819 წლის აგვისტოში აჰმედ-ხანი დალესტნელთა და ჩეჩენთა (6 ათასი ჩეჩენი) გაერთიანებული ძალებით რუსულ მშენებარე ციხესიმაგრე ვნეზაპნაიას სიახლოვეს (6 ვერსზე) დაბანაკდა [3, 11, 26-27].

აღ. ერმოლოვი იძულებული გახდა 29 აგვისტოს ურჩების დასასჯელად ვნეზაპნაიადან რაზმი გაეყვანა. დალესტნელები დამარცხდნენ [3, 10]. ერმოლოვი წერდა: „3 სექტემბრის ღამით მოლაღატე სულთან-აჰმედ-ხანი, მისი ძმა ჰასან-ხანი, რომელიც ჯარით მის დასახმარებლად იყო მოსული, პირველები გაიქცნენ. მათ დანარჩენები ისეთი სისწრაფით მიჰყვნენ, რომ პურიც კი, რომელიც ძალიან სჭირდებოდათ, დატოვეს და სიმსუბუქისთვის გადაყარეს ტანსაცმლის ნაწილიც. მე მარშით გავიარე მთელი მთა. ყველგან ვთესავდი შიშს... გავანადგურე რამდენიმე აული და მინდორში მთელი პურის ნათესები და გზაზე არცერთი ადამიანი არ შემხვედრია. მტერი მთლიანად გაიფანტა“. ერმოლოვი ვნეზაპნაიაში 5 სექტემბერს დაბრუნდა [3, 27].

საქართველოს მთავარსარდალი მხოლოდ დალესტანში ლაშქრობას არ დასჯერდა. მან სულთან აჰმედ-ხანის ოჯახს ხანის ტიტული ჩამოართვა და სურხაი-ხანს გადასცა. ამ უკანასკნელის შესახებ 1819 წლის 27 სექტემბერს აღ. ერმოლოვი ალექსანდრე I-ს სწერდა: „ხუნძეთში მოვძებნე ყოფილი ხანის ნათესავი, ახალგაზრდა კაცი, რომელსაც ყველა წესით ეკუთვნის სახანოს მართვა, რასაც ის მოკლებული იყო ყოფილი ხანის ცოლის სივერაგის გამო, რომელიც ამჟამად არის გამყიდველი ხანის ცოლი. მის მხარეს ჩემი წყალობით უკვე ბევრი ხალხია. ავარიას ვაჭრობა შევუზღუდეთ. მე ამჟამად ამ კაცს ვგზავნი ხუნძეთში, რომ ისარგებლოს ხელსაყრელი სიტუაციით, რაც შეიქმნა მოლაღატე ხანის დამარცხების შემდეგ. ასე რომ დაისჯება მოლაღატე“ [3, 27].

არსებული ცნობებით, ერმოლოვის მიერ ნახსენები სურხაი იყო ხუნძეთის ხანის უმა V-ის ძმის – გებეკას – უკანონო შვილი. აღკადარი აღნიშნავს, რომ გებეკაც უკანონო შვილი იყო [7, 176]. რადგანაც სურხაი გებეკას ჩანკასგან (მდაბიო ქალისგან) ჰყავდა, დალესტნელთა

ადათის მიხედვით, მას არ ჰქონდა ხანის ტიტულის მიღების უფლება, რის გამოც იყო ყველასთვის უცნობი და იმყოფებოდა დამცრობილ მდგომარეობაში [11, 354]. 1819 წლის დეკემბერში სურხაის ხუნძეთის ხანის ტიტული უკვე რუსეთის იმპერატორმა დაუმტკიცა [11, 356].

ერმოლოვმა ხუნძების წინააღმდეგ სანქციებიც გაამკაცრა – მათ რუსეთის კონტროლირებად ტერიტორიაზე (მათ შორის ნუხასა და კახეთში) ვაჭრობა აეკრძალათ [3, 26], რაც ძალზე დიდი დარცყმა იყო მათთვის, რადგანაც აღნიშნული სახანო სიმწირით გამოირჩევა და მის მცხოვრებლებს საკუთარი მოსავლით თავის გატანა მხოლოდ სამი-ოთხი თვის განმავლობაში შეუძლიათ [16, 19]. ეს ლონისძიება რუსეთის კავკასიურმა ადმინისტრაციამ ოდნავ მოგვიანებით ახალი ხანის – სურხაის – გავლენის განმტკიცების მიზნითაც გამოიყენა – ერმოლოვმა მხოლოდ იმ ხუნძებს დართო ბართან ვაჭრობის ნებართვა, რომლებიც გამშვებ პუნქტზე სურხაის ბექდიან ბილეთს წარადგენდნენ [3, 26].

1820 წელს გარდაიცვალა ჯენგუთაის ხანი ჰასანი [3, 11, 28], რომელიც, რუსი მოხელეების შეფასებით, „უფრო დიდი შფოთისთავი იყო“, ვიდრე მისი ძმა, ხუნძეთის ხანი აჰმედი [3, 4, 11, 22, 23]. ამ უკანასკნელმა კი ამქვეყნიური ცხოვრება 1823 წელს დატოვა [3, 18].

1828 წლიდან რუსულ დოკუმენტებში კვლავ ჩნდებიან ხუნძეთის ხანის აჰმედის ოჯახის წევრები. 1828 წლის ზაფხულში ხუნძეთის ხანის სულთან-აჰმედის უფროსმა ვაჟმა აბუ-სულთან ნუსალმა მფარველობაში შესვლის თხოვნით მიმართა რუსეთის ხელისუფლებას [4, 520], 9 სექტემბერს კი ოჯახისა და ქვეშევრდომების სახელით რუსეთის ერთგულებაზე საზეიმოდ დაიფიცა.

კავკასიის მთავარმმართველმა გენ. ფელდმ. გრაფმა ი. ფ. პასკევიჩმა (1827-1831) 9 წლის განმავლობაში გამოჩენილი ერთგულებისთვის, ხუნძეთის ხანის ტიტული შეუნარჩუნა სურხაი-ხანსაც, ოღონდ მოახდინა სამფლობელოების გამიჯვნა, ანუ 1828 წლიდან რუსეთმა ხუნძეთში ორი მმართველი დასვა (აბუ-ნუსალ-ხანი და სურხაი-ხანი), რადგანაც ეს რუსეთის ინტერესებისთვის სასარგებლოდ მიიჩნია. 1829 წლის მარტში იმპერატორის ბრძანებით, ხუნძეთის ორივე ხანს: აბუ-ნუსალ სულთანს და სურხაი ხანს მიენიჭათ პოლკოვნიკის ჩინი და დაენიშნათ ყოველწლიური პენსია 2000 მან. ვერცხლით. მათ ასევე გადაეცათ დროშები საიმპერატორო ღერბით და ძვირფასი ხმლები წარწერით. აბუ-ნუსალ-ხანის ოჯახის წევრებმა კი საჩუქრებიც მიიღეს. აბუ-სულთან-ნუსალ-ხანი და სურხაი ხა-

ნი პასკევიჩისგან მკაცრად იქნენ გაფრთხილებულნი, რომ იმპერატორის წყალობით მხოლოდ მას შემდეგ ისარგებლებდნენ, როდესაც ურთიერთმორის მტრობას შეწყვეტდნენ [11, 356-357].

1828 წელს დალესტანში მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა – მიურიდეების პირველი იმამი ყაზი მოლა გახდა (1828-1832). იგი წარმოშობით ხუნძეთიდან იყო. მიურიდეები დალესტნის მცხოვრებლებში შარიათის დანერგვას ცდილობდნენ, რომელიც მხოლოდ სასულიერო ხელისუფლებას ცნობდა და ყველა მუსულმანის თანასწორობას ქადაგებდა [11, 357]. ამ პრინციპიდან გამომდინარე მიურიდეებისა და ხუნძეთის ხანების ინტერესები ერთმანეთთან შეუთავსებელი იყო.

1830 წელს ყაზი-მოლამ ხუნძეთის აბუ-სულთან ნუსალ-ხანს მის მხარეზე გადასვლა და შეერთებული ძალებით აკუშაზე გალაშქრება მოსთხოვა. გამარჯვების შემთხვევაში იგი ყაზი-ყუმუხზე ლაშქრობას, ასლან-ხანის დამარცხებას და რუსულ ჯარზე თავდასხმას გეგმავდა. ხუნძეთის ხანი აბუ-ნუსალი და მისი დედა, რომელიც ხუნძეთის სახანოს რეალური მმართველი იყო, მას არ მიემხრნენ [11, 357].

იმამად გახდომიდან ორი წლის შემდეგ, ყაზი-მოლას ბრძანებით, მიურიდებმა იერიში ხუნძეთის ხანების რეზიდენციაზე (აულ ხუნძახზე) განახორციელეს. ჰაჯი მურადი ამ დროს უკვე სრულწლოვანი იყო და პირადად იღებდა მონაწილეობას აღნიშნულ ამბებში. სწორედ ამ მოვლენის აღწერით იწყებს იგი თავის მოხსენებით ბარათს:

„ყაზი-მოლას დროს მე, ჰაჯი-მურადი და ხუნძეთის მაშინდელი მმართველი ომარ-ხანი, ვიყავით მშვიდობიანები. ამის გამო ყაზი-მოლა ჩვენ გვმტრობდა და ყველა საშუალებით ცდილობდა ხუნძეთი თავის მხარეს გადაეყვანა. დაინახა რა, რომ მოლაპარაკებებით ამის მიღწევა შეუძლებელი იყო, შეაგროვა მომხრეთა დიდი პარტია და ალყა შემოარტყა ხუნძახს. ხუნძებმა თავდაცვა გადანწყვიტეს. ყაზი-მოლა უკუიქცა და მოკლულთა სახით დაახლოებით 100 ადამიანი დატოვა. მათთვის წართმეული „ნიშნები“ ჩვენ მაშინ ტიფლისში საქართველოს მთავარსარდალთან გამოგვზავნეთ [6, 525]. ამ დროს მოკლეს მამაჩემიც“.

საქმე ეხება 1830 წლის თებერვალ-მარტში მომხდარ ამბებს. ჰაჯი მურადი „მშვიდობიანობაში“ რუსეთის ერთგულებაზე ხუნძების დაფიცებას გულისხმობს. აღნიშნულ მოვლენებზე მაიორი ყორლანოვი პასკევიჩს 1830 წლის 15 მარტს შემდეგს წერდა: „თებერვალში ყაზი-მოლამ შეუტია ავარიას. მივიდა ხუნძახში და მოითხოვა, რომ ავარიის ხანი დამორჩილებოდა და მის პარტიას შეერთებო-

და. შემდეგ ის რუსებზე შეტევას გეგმავდა. ავარიის ხანი ციხესი-  
მაგრეში გამაგრდა და არ მიიღო მისი წინადადება. ყაზი-მოლამ იე-  
რიში მიიტანა. ავარიის ხანი ციხიდან გამოვიდა და დაამარცხა ყა-  
ზი-მოლა, რომელმაც მოკლულთა და დაჭრილთა სახით დაკარგა  
380 ადამიანი. ამბობენ, რომ თვით ყაზი-მოლაც დაიჭრა“ [4, 515].  
მიუხრიდებზე გამარჯვებისთვის რუსეთის კავკასიურმა ადმინისტრა-  
ციამ ხუნძეთის ხანს წყალობის სიგელი, ხოლო მისი ოჯახის წევ-  
რებს საჩუქრები გაუგზავნა [11, 356-357].

1831 წელს ყაზი-მოლას მომხრეთა რიცხვი გაიზარდა [5, 532,  
534]. იგი გამუდმებულ თავდასხმებს ახორციელებდა რუსულ სამ-  
ხედრო პოსტებზე. ერთ-ერთი რუსული ოფიციალური დოკუმენტის  
მიხედვით, ამ დროს (1831 წლის ბოლოს) ყაზი-მოლას მხარეს უკვე  
გადასულა ხუნძეთის ხანის ოჯახი, რომელთა ქვეშევრდომები მიუ-  
ხრიდებთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ რუსების წინააღმდეგ  
1832 წლის ოქტომბერში აულ გიმრთან ბრძოლაში [5, 574]. პირველი  
იმაში გიმრის ალყის დროს მოკლეს რუსებმა [5, 564]. მასთან ერ-  
თად სანგარში მყოფი ცამეტი მიურიდიდან ცოცხალი მხოლოდ შა-  
მილი გადარჩა [7, 201].

ყაზი-მოლას შემდეგ იმაში ჰამზათ ბეკი გახდა (1832-1834).

რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში ჰამზათ ბეკმა ჯერ კიდევ ყა-  
ზი-მოლას სიცოცხლეში გამოიჩინა თავი. მის დაპატიმრებას, რუსე-  
თისთვის გადაცემას ან ლიკვიდაციას არაერთგზის სთხოვდა ხუნძე-  
თის ხანის ოჯახს რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაცია, თუმცა  
ისინი ამაზე კატეგორიულ უარს აცხადებდნენ [5, 565-566, 567].

ჰამზათიც წარმოშობით ხუნძეთის სახანოდან იყო. ის აულ გო-  
ცატლში ცხოვრობდა [5, 585]. ყმანვილობაში მშობლებმა სასწავ-  
ლებლად აულ ხუნძახში გაგზავნეს და ხანის ოჯახმა შეიფარა. მას-  
ზე დიდი ამაგი ჰქონდა ხუნძეთის ხანის ცოლ პახუ-ბიკეს (პახუ-ბიკე  
იყო ხუნძეთის ხან უმა V-ის ქალიშვილი, რომელიც, ხუნძეთის ხანის  
ტიტულის განმტკიცების მიზნით, უკვე ხუნძეთის ხან აჰმედს ცო-  
ლად შერთო დედინაცვალმა გიხილმა, რომელიც თვითონაც აჰმედ  
ხანზე იყო დაქორწინებული). თუმცა მხოლოდ ჰამზათთან პირადი  
ნაცნობობა არ იყო ხუნძეთის ხანის ოჯახის მხრიდან რუსეთისთვის  
მის გადაცემაზე უარის თქმის მიზეზი. პახუ-ბიკეს რუსეთის მომ-  
ხრეობა მხოლოდ მოჩვენებით ხასიათს ატარებდა და სინამდვილეში  
ის მათი შეურიგებელი მოწინააღმდეგე იყო. ჰამზათის გადაცემაზე  
მისი უარი იყო გარკვეული განაცხადი, რომ რუსების ერთგულება-

ზე დაფიცების მიუხედავად ხუნძეთის ხანის ოჯახი რუსეთის კარნახით სახანოს მართვას არ აპირებდა.

პახუ-ბიკეს (მართვის საქმეებში შვილის — ახალგაზრდა აბუ ნუსალ ხანის — გამოუცდელიობის გამო, ხუნძეთს ფაქტიურად პახუ-ბიკე განაგებდა) საპასუხო წერილში ვკითხულობთ: რომ მართალია, ჰამზათ ბეკი მათ რეზიდენციასთან ახლოს ცხოვრობს და მისი მოკვლა სავსებით შესაძლებელია, თუმცა ეს ძალიან რთულია, რადგანაც ის არის ისლამის დამცველი და რჩეული და ასეთი ქმედება შარიათის დარღვევას ნიშნავს. მისი ნათესავებიც სიყვარულით ემსახურებიან ხანის ოჯახს, რის გამოც მის დასჯას არ აპირებს [5, 570].

აღნიშნული წერილი მეტად საინტერესოა, რადგანაც მისი შინაარსიდან ირკვევა, რომ ხუნძეთის ხანის ოჯახი უკვე მიურიდების მხარეს გადასულა, ყოველ შემთხვევაში „შარიათის დარღვევაზე“ განაცხადი, ამ მოძრაობისადმი მათ თანაგრძნობაზე მეტყველებს.

1833 წლის 14 სექტემბრის როზენის ჩერნიშევისადმი მიწერილ წერილში უკვე პირდაპირ წერია, რომ ხუნძეთის ხანის ქვრივმა თავისი ვაჟებით ჰამზათ ბეკს რუსების წინააღმდეგ ერთობლივ მოქმედებაზე თანხმობა განუცხადა და შარიათთან შეერთების ფიცი დადო [5, 571]. ისინი ერთობლივად ცდილობდნენ რუსების წინააღმდეგ მთიანი დაღესტნის აჯანყებას [5, 572].

1834 წლის დასაწყისიდან რუსეთის ხელისუფლება ხუნძეთის ხანის ოჯახს ჯამაგირს აღარ აძლევდა და მათთან ყოველგვარი ურთიერთობაც განწყვიტა [5, 575].

ამ ხერხმა იმოქმედა. ხუნძეთის ხანის ოჯახმა ჰამზათისგან განდგომა დაიწყო [5, 575]. მათ შორის მდგომარეობა უკიდურესად დაძაბა ჰამზათის თავდასხმამ ხუნძეთის ხანის ოჯახის კუთვნილ ცხვრის ფარაზე. ხუნძეთის ახალგაზრდა ხანებმა თავდაცვისას ჰამზათს ცხრა ადამიანი მოუკლეს, მათ შორის მისი ბიძაშვილი და უახლოესი მეგობარი. მძიმედ დაიჭრა ჰამზათიც [5, 575]. ქონების დაცვისას ჩადენილი მკვლელობა არც შარიათის და არც ადათის მიხედვით სასჯელს არ ექვემდებარება.

1834 წლის 12 აპრილს ბარონი როზენი სწერდა ჩერნიშევს: „ნუსალ-ხანისა და მისი ახლობლებისთვის ჯამაგირის შეწყვეტამ, ეშმაკ პახუ-ბიკეს საჩივრებზე ყურადღების მიუქცევლობამ... სასურველი წარმატება მოგვიტანა. პახუ-ბიკესა და ჰამზათ ბეკს შორის თავდაპირველად წარმოიშვა უკმაყოფილება, რომელიც ბოლოს აშკარა მტრობაში გადაიზარდა“ [5, 576].

პახუ-ბიკე იძულებული გახდა დახმარება რუსებისთვის ეთხოვა – მან 1834 წლის აპრილში ერთგულების დასამტკიცებლად მეორე ვაჟი უმა-ხანი (ომარ-ხანი) „ამანათად“ (მძევლად) გაგზავნა ტიფლისში. მასთან ერთად იმყოფებოდა ჰაჯი მურადიც, რომელიც ამ ამბის შესახებ შემდეგს ყვება:

„რუსების მიერ ყაზი-მოლას მოკვლის შემდეგ გამოჩნდა ჰამზათ-ბეკი; ისიც განადგურებით გვემუქრებოდა. მე და ომარ-ხანი იძულებულნი გავხდით ათი დღით ჩამოვსულიყავით ტიფლისში და მის წინააღმდეგ დახმარება გვეთხოვა. თუმცა ვიცხოვრეთ რა ტიფლისში ათი დღე და ვერ მივიღეთ სასურველი დახმარება, სახლში დავბრუნდით“ [6, 525].

1834 წლის ზაფხულში ვითარება ხუნძეთში დრამატულად წარმართა. ორივე მხარე მომხრეებს იკრებდა და ერთმანეთის წინააღმდეგ საომრად ემზადებოდა [5, 578]. ივლისში ჰამზათმა ალყა შემოარტყა ხუნძეთის ხანების რეზიდენციას და მოკლა ხუნძეთის ხანის ვაჟები [5, 581]. ჰაჯი მურადი ამ მოვლენას ასე აღწერს:

„ავარიაში ჩვენი მისვლიდან მალევე, ხუნძახს ალყა შემოარტყა ჰამზათ-ბეკმა. არ გვყავდა რა თავდაცვისთვის საკმარისი ძალები, გადავწყვიტეთ მისთვის „ამანათები“ მიგვეცა, რომელთა შორისაც იყო ხუნძეთის ხანის უმცროსი ძმა; მძევლების მიცემის მომენტში მტერთან გაიმართა კამათი: ომარ-ხანი თავის ორ ძმასთან და ოცამდე მომხრესთან ერთად სიცოცხლეს გამოასალმეს. ამის შემდეგ ჰამზათ-ბეკმა დაიკავა ხუნძახი და ორი თვის მანძილზე მართავდა მთელ ხუნძეთს“ [6, 526].

ამ დროს ჰამზათ ბეკს 10000 მეომარი ჰყავდა [5, 587]. თუმცა ის შემდგომ პერიოდში განიცდის წარუმატებლობას ნუდახარელებთან და აკუმელებთან ბრძოლაში [5, 588].

ხუნძეთში მომხდარმა ტრაგედია დალესტნელებზე მძიმე ზეგავლენა მოახდინა. სექტემბერში ხუნძეთის სახანოში ჰამზათ ბეკის წინააღმდეგ მღელვარება დაიწყო. 7 სექტემბერს შეთქმულებმა, რომელთა ერთ-ერთი მეთაური ჰაჯი მურადი იყო, მეორე იმამი ხუნძახის მეჩეთში მოკლეს [5, 588]. მისი აღწერით:

„გამუდმებით ვისახავდი რა მიზნად დამებრუნებინა ჩემი სამშობლოსთვის თავისუფლება და მსურდა, რომ ჩამომეგდო ჰამზათი, ჩემს უფროს ძმა ოსმანთან ერთად თავი მოვუყარე 10 თანამოაზრეს და მეჩეთში მოვკალით ის. ჩემი ძმა ოსმანი, რომელმაც ჰამზათს ხანჯალი ჩაართყა, მისმა ნუქერებმა მოკლეს. ჰამზათის ახლობლები

ხანის სახლში გამაგრდნენ. მათ არ სურდათ დანებება, მაგრამ იქიდან გამოვდევნეთ და ხრამში გადავყარეთ“ [6, 526].

მხოლოდ ამის შემდეგ შევიდა რუსული რაზმი კლიუკი ფონ კლუგენაუს ხელმძღვანელობით ხუნძეთში. 1834 წლის 20 ოქტომბერს ხუნძეთის მამასახლისებმა საზეიმოდ დაიფიცეს რუსეთის ერთგულებაზე და დადეს პირობა, რომ გარდაცვლილი ხუნძეთის აბუნუსალ ხანის ახლადდაბადებული ვაჟის სრულწლოვანებამდე, დაემორჩილებოდნენ მათი სურვილით არჩეულ ახალ მმართველს, ყაზიყუმუხისა და კიურის ხან ასლანს [5, 593].

ჰაჯი მურადი მოხსენებით ბარათში წერს: „ამის შემდეგ ავარელებმა თავიანთ უფროსად ამირჩიეს და დიდი ხნის მანძილზე ვმართავდი ავარიას“ [6, 526].

### **დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, III, Тифлис, 1869.
2. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, V, Тифлис, 1873.
3. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, VI, 2, Тифлис, 1875.
4. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, VII, Тифлис, 1878.
5. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, VIII, Тифлис, 1881.
6. Акты собранные Кавказской Археографической комиссией, X, Тифлис, 1885.
7. Алкадари, Асары Дагестана, Махачкала, 1929.
8. Дубровин Н., История войны и владычества Русских на Кавказе, VI, СПб, 1888.
9. Кавказ. Адаты горских народов, Нальчик, 2010.
10. Неверовский А. А., Истребление Аварских ханов в 1834 году, Отрывок из рукописи подполковника генерального штаба, СПб, 1848.
11. Неизвестный автор, Записка о сношениях наших аварскими ханами, История, география и этнография Дагестана XVIII-XIX вв. Архивные материалы, Москва, 1958.
12. Мехтулинские Ханы, Сборник сведений о кавказских горцах, вып. 2, Тифлис, 1869.

13. Потто В. А., Гаджи-Мурат (Биографический очерк), Военный сборник, № 11, СПб, 1870.
14. Потто В. А., Кавказская война в отдельных очерках, Эпизодах, легендах и биографиях, Т. 2-й, Эрмоловское время, СПб, 1887.
15. ნ. ჯავახიშვილი, უმა V, კრებულში: ისტორიანი, თბილისი, 2014.
16. მ. ტყავაშვილი, საქართველო-დაღესტნის ურთიერთობა XIX სა-უკუნის პირველ მესამედში, თბილისი, 1990.

***Mzia Tkavashvili***

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili  
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili  
Institute of History And Ethnology, Scientist-  
Researcher of the Department of Modern  
and Contemporary History*

### **For a Political Portrait of Hadji Murad (Part I)**

#### **Summary**

Hadji Murad was one of the outstanding commanders of national liberation struggle of the Caucasian people against Russia.

He was presumably born in 1815 in Khuzait Khanate. Hadji Murad was Nanny's son of the sons of Khuzait Khanate Khan Ahmed, one of the most authoritative and influential rulers of Dagestan, which meant he participated personally in political processes in Dagestan.

The first half of the XIX century was a difficult period for Dagestan people. Mourides established their influence in North-East Caucasus, which was related to many difficulties and blood. They had special irreconcilable attitude towards the family of Khuzait Khanate Khan, which ended in liquidation of Avar Khanate in 1834. In a few months after this incident Khuzait conspirators took revenge and killed the Second Imam, Hamzat Beck, who had ordered to kill the family of Khuzait Khanate, in the mosque. Hadji Murad and his brother – Osman participated in these events.

Since 1818, the Russian government started to implement active politics to subjugate Dagestan, which takes advantage of the feud between Mourides and Khuzaits and appoints his loyal man as Khuzait Khan. Since 1834, Hadji Murad practically rules in Khuzait.

**არჩილ ჩაჩხიანი**

*დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის სამეთაურო-სამშტაბო კოლეჯის თავდაცვის სტრატეგიებისა და რესურსების მართვის მიმართულების ხელმძღვანელი, თადარიგის პოლკოვნიკი, სრული პროფესორი*

**XX საუკუნის პირველი ფიურარი**

1919-1920 წლებში მოსკოვს ხშირად ეძახდნენ მრავალრიცხოვანი „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების“ „მექას“. მაშინ კრემლში ერებისა და სახელმწიფოების მონყობის სრულიად წარმოუდგენელი გეოპოლიტიკური პროექტები მუშავდებოდა, რომლებიც ეყრდნობოდა არა მარტო სისტემურ და პოლიტიკურ, არამედ იდეოლოგიურ, კონფესიურ და ეთნიკურ მაჩვენებლებს. ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ გვიჩვენა, რომ ეს პროცესები მხოლოდ ისტორიის კუთვნილება არ არის და იმდროინდელი პოლიტიკოსების იდეების მიღებისა და მათი პრაქტიკული განხორციელების ტექნოლოგიები დღესაც აქტუალურია. სულ უკანასკნელ ხანს ყოფილი საბჭოთა იმპერიის ყოფილ ტერიტორიებზე (საქართველო, უკრაინა, მოლდოვა) განვითარებული მოვლენები ცალსახად მეტყველებენ ამაზე. აქ კრემლსა და მის იდეოლოგიურ ლიდერებზე, რუსეთის მიერ დაწყებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ინტერვენციაზეა საუბარი.

მართალია, XX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოსა და 20-იანი წლების დასაწყისში კრემლის სამხედრო-პოლიტიკური აქტივობა ერთა თვითგამორკვევის უფლებებითა და მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მითით ინიღბებოდა, რომელსაც თავისუფლება უნდა მოეტანა მსოფლიოსა და „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხებისათვის“, მაგრამ ეს წამოწყება რეალურად სხვა არაფერი იყო, თუ არა რუსული მესიანური იდეისა და სამხედრო ექსპანსიის სხვა ქრილში გადატანის ფარისევლური მცდელობა. რუსი რევოლუციონერები და პროლეტარი მისიონერები კარგად ინიღბებოდნენ ამ პოლიტიკური სატყუარათი და განახლებული რუსული იმპერიის შექმნისაკენ ისწრაფვოდნენ, რომლის სა-

მოქმედო იარაღსაც რუსული იმპერიული და სლავიანოფილური მესიანიზმის იდეოლოგია წარმოადგენდა. არადა ივანე მრისხანის დროინდელი მოსკოვის მონღოლური სამთავროს არსებობის შემდეგ უკვე ბევრი რამ იყო შეცვლილი. ცარისტული იმპერიისაგან განსხვავებით, ამჯერად ლენინისეული რევოლუციური მესიანიზმის სული უკვე მთელს ევრაზიის კონტინენტს დასტრიალებდა თავს. გლობალური მასშტაბის „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ ლენინურ-ტროცკისტულ პროექტში კი მთელი მსოფლიო იყო ჩართული. პროლეტარი მისიონერები ამ პროცესებში მთავარ აქცენტებს ე. წ. „აღმოსავლეთსა“ და ისლამურ სახელმწიფოებზე აკეთებდნენ. ბოლშევიკმა მისიონერებმაც შესაბამისი იდეოლოგია და ინსტრუმენტი გამოიყენეს. მართალია, რუსული „მესამე რომის“ კონცეფციის ხორცშესხმა არ გამოვიდა და იგი იდეოლოგემად დარჩა, სამაგიეროდ, გამოვიდა პროლეტარული III ინტერნაციონალის შექმნა. სწორედ III ინტერნაციონალის, ანუ „კომინტერნის“ ეგიდით უნდა აღსრულებულიყო ის დიადი ჩანაფიქრი, რომლის სცენარებიც კრემლის ბნელ კაბინეტებში იწერებოდა. მაშინ, 1919-1920 წლებში, კრემლისა და III ინტერნაციონალის ინტერესთა ვექტორი აღმოსავლეთისაკენ იყო მიმართული. აღმოსავლეთის ლიდერი სახელმწიფოს როლში ოსმალეთის სასულთნოსა და სახალიფოს ის მემკვიდრე სახელმწიფოებრივი სუბიექტი მოიაზრებოდა, რომელიც I მსოფლიო ომის შემდეგ დაშლილი იმპერიის ნანგრევებზე უნდა აღმოცენებულიყო. აქ კი ბოლშევიკთათვის საინტერესო ორი მიმდინარეობა იკვეთებოდა: პირველი – თითქოსდა უკვე პოლიტიკურად გაკოტრებული „ახალგაზრდა თურქთა“ იტიჰადისტი ლიდერები, რომელსაც სათავეში ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმფირატის ლიდერი და სამხედრო ექსმინისტრი, გენერალი ისმაილ ენვერ ფაშა ედგა, და მეორე – ანატოლიაში ნაციონალისტთა მიერ ახლად დანყებული მოძრაობა, რომელსაც ასევე ყოფილი ექსოსმალო გენერალი, შემდგომში ათათურქად წოდებული, მუსტაფა ქემალ ფაშა ხელმძღვანელობდა.

მეტად ნიშანდობლივია ერთი მომენტის ხაზგასმაც. თუ მიმდინარე მოვლენებს ანალიზის ინდუქციური მეთოდის კუთხით განვიხილავთ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ „ახალგაზრდა თურქთა“ და ბოლშევიკთა მიერ XX საუკუნის დასაწყისში წარმოებული პოლიტიკა ბევრ რამეში ჰგავდა ერთმანეთს. ორივე ეს პარტია რევოლუციის მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენდა და, გარდა წმინდა პოლიტიკური მიზნებისა, რაც მონარქიის გაუქმებას ან მის დასუსტებას ისახავდა მიზნად, სხვა ფარული ამოცანების გადაწყვეტასაც ითვალისწინებდა. საუბარი ორი

მსოფლიო რელიგიის, მართლმადიდებლობისა და სუნიზმის საყრდენი ბურჟუების – ოსმალთა იმპერიისა და ცარისტული რუსეთის ნგრევის პროცესებს შეეხება. ოსმალთა იტიჰადისტების შემთხვევაში დრომოჭმულ პანისლამიზმს პანთურანიზმი უნდა ჩანაცვლებოდა, ბოლშევიკების შემთხვევაში კი დრომოჭმულ რუსულ მართლმადიდებლობას – მარქსიზმ-ლენინიზმი. ამ თვალსაზრისით, 1920-1922 წლებში, ერთი მხრივ, კრემლსა და მეორე მხრივ, ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერებს შორის ღრმად გასაიდუმლოებული კავშირები, ერთი შეხედვით, ისტორიისათვის ამოუცნობ ენიგმას წარმოადგენდა, მაგრამ მას თავისი ახსნაც გააჩნდა. ისმაილ ენვერ ფაშა და იტიჰადისტთა ლიდერები, რომელთა ზეგავლენაც ისლამურ სამყაროზე ჯერ კიდევ განუზომლად დიდი იყო, ბოლშევიკების დახმარებით ფიქრობდნენ პოსტოსმალურ პოლიტიკურ სივრცეში თავიანთი დაკარგული პოზიციების აღდგენას. ამ რთულ და მეტად სახიფათო პოლიტიკურ თამაშებში მათ მთელი რიგი ინსინუაციებისა და გამომგონებლობის დემონსტრირება მოახდინეს. ისინი მსწრაფლ გარდაიქმნენ რევოლუციონერებად და მშრომელთა ინტერესების მხურვალე დამცველებად. ექსიტიჰადისტებმა წინა პლანზე ენვერ ფაშას ჰიბრიდული იდეოლოგია წამოსწიეს – პრობოლშევიკური და პანთურანული.

1920-1921 წლებში ოსმალეთთან მიმართებაში კრემლის მესვეურთა მიერაც ენვერ ფაშა, ეს უკვდავი „მარადიული მეომარი“, რუსული „ცივი ომის“ მთავარ ფიგურად მოიაზრებოდა. ოფიციალურ რუსულ ისტორიაში მსგავს სუბიექტებს „სტავლენიკებად“ (Ставленник), ხელდასმულებად მოიხსენიებენ, დღევანდელი ტერმინოლოგიით კი – მარიონეტებად. რუსული ტერმინი – Ставленник, რომელიც თარგმანში უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე მარიონეტი, უკეთ აღწერს ამ ინდივიდის როლსა და ფუნქციას. ესაა საზოგადოების წარმომადგენელი, რომელიც მოსკოვის ხელისუფლების გამოჩენამდე ელოლიავება და აქტიურად ემსახურება რუსულ საქმეს. მას თავი მოსკოვის წარმომადგენლად მიაჩნია იმ ქვეყანაში, რომელშიც რუსეთი საბოლოოდ უნდა გაბატონდეს. ამისათვის „სტავლენიკი“ დასაპყრობი ქვეყნის წარჩინებულ და ცნობილ ოჯახს უნდა წარმოადგენდეს, სასურველია, ქვეყნის მმართველ დინასტიასაც კი. სწორედ ასე. „სტავლენიკსა“ და მარიონეტს შორის ის განსხვავებაა, რომ მარიონეტი, როგორც ნესი, არენაზე რუსული ჯარების მიერ ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ გამოდის, ხოლო „სტავლენიკი“ საკუთარ სამშობლოში იწყებს მოქმედებას მტრის შემოსვლამდე. იგი ცდილობს, ისეთი ანარქია შექმნას ქვეყანაში, რომ

რუსული ჯარები თოფის გასროლის გარეშე და მინიმალური დანაკარგებით შევიდნენ იქ და უფრო მეტიც – ქვეყნის მთავრობამ თავად მოითხოვოს ჯარების შეყვანა. თავად „სტავლენიკი“ კი, რომელსაც დამოუკიდებელ პიროვნებად მოაქვს თავი, ვერც კი გრძნობს, რომ იგი მართული ფიგურაა. ფაქტობრივად, იგი რუსი დესპანის ხელმძღვანელობით მოქმედებს. ჯარიც მხოლოდ იქ და მაშინ ჩნდება, სადაც საჭიროა და როცა საჭიროა [1, 140].

დიახ, პოსტოსმალური სახელმწიფოს შექმნის საწყის ეტაპზე, 1920 წლიდან, სწორედ ენვერ ფაშა მზადდებოდა კრემლის მიერ „სტავლენიკად“. ამ როლში სწორედ მას უნდა ეკისრა ჯერ ანატოლიაში და შემდეგ მთელს თურქეთში პრომოსკოვური და პრობოლშევიკური ფონის შექმნა. თუმცა, 1921 წლის ბოლოსათვის ქემალისტთა მიერ ბერძნებთან მიღწეული სამხედრო წარმატებისა და ანატოლიაში სამხედრო-პოლიტიკური ვითარების შეცვლასთან ერთად, კრემლმა ენვერ ფაშა უარყო და უცებ „გამოაცხო“ მომავალი „რევოლუციური“ თურქეთის ახალ „სტავლენიკად“ დარდანელის ბრძოლების გმირი, გენერალ მუსტაფა ქემალი.

ენვერ ფაშასთან დაკავშირებით ზუსტად აღნიშნავდა თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, მუსტაფა ჩოკაი: „ოსმალთა არმიის მთავარსარდლის ბოლშევიკთა ბანაკში გამოჩენას მისი მოწინააღმდეგენი არ გაუკვირვებია. „ენვერისაგან ყველაფერს უნდა ველოდოთ“, – განაცხადეს მათ. ასეთივე რეაქცია იყო მაშინ, როცა მოსკოვთან მჭიდრო ურთიერთობის შემდეგ იგი ცენტრალური აზიის ამბოხებულთა მხარეზე გადავიდა... არ ღირს იმ შეფასებაზე ყურადღების შეჩერება, რასაც ბოლშევიკები აძლევდნენ ენვერ ფაშას. მათთვის ის პატივსაცემ და სასურველ სტუმარს წარმოადგენდა, რომლის დახმარებითაც საუკეთესო პროპაგანდას გასწავდნენ მანამ, სანამ იგი მათ პოლიტიკას ატარებდა. ის იმ დრომას მიჰყვებოდა, რომელსაც ბოლშევიკები იყენებდნენ მუსლიმანი ხალხების თვალში. მას უნდა გაეერთიანებინა ცენტრალურ აზიაში მოქმედი ეროვნული ძალებიც, ჯადიდი-რეფორმატორებიც, ნაციონალ-კომუნისტებიც და ამ უკანასკნელის პლატფორმაზე მდგარი ყაზახი მოდერნისტებიც. გარდა ამისა, ყველა მათგანი საბჭოთა ორბიტაზე მოექცია [2]. მაგრამ მოსკოვის ამ ფუტურისტულ ჩანაფიქრებს ასრულება არ ენერა. კრემლის მიერ შეკვეთილი და ენვერ ფაშას მიერ გამოყენებული „რეცეპტი“, რომლის მორგებასაც იგი ცდილობდა ცენტრალური აზიისათვის, დაახლოებით იმ სიტუაციას მოგვაგონებს, როდესაც ექიმი პა-

ციენტს კუჭის ტკივილის წამალს აძლევს და თავისი მოქმედების გასამართლებლად ამბობს: „ჯანმრთელი თვალები რომ ჰქონოდა, ალბათ, უარს იტყოდა ამ წამლის დაღვევაზე“. მაგრამ ენვერ ფაშამ კრემლს იმედები გაუცრუა. იგი თავის ფესვებს დაუბრუნდა. როგორც კი ენვერი ოპოზიციაში გადავიდა, იგი უმაღლესი იქცა „ბრიტანული იმპერიალიზმის დაქირავებულ აგენტად“ [3].

ღიახ, 1920 წლის ზაფხულიდან დაწყებული, მწვანე ნახევარმთვარემ წითელი ვარსკვლავის ორბიტაზე დაიწყო ბრუნვა. მაგრამ ძალიან მალე, უკვე 1921 წლის ბოლოს, კომინტერნის ისლამური ვარიანტის – „ისლამინტერნის“ ბელადად შერაცხული ექსოსმალო გენერალი, სხვა მრავალთა მსგავსად, ბოლშევიკთა მიერ შერისხულთა ბანაკში გაამწყვდეს. კრემლიდან კი მისი მისამართით სულ სხვა ეპითეტები გაისმა: „ბრიტანეთის აგენტი“, „ინგლისელთა ლაქია“, „საერთაშორისო ავანტიურისტი“, „სისხლიანი ფაშა“, „ანტანტის დამქაში“ და ა. შ. უკვე 1923 წელს საბჭოთა ისტორიოგრაფია ასე ახასიათებდა ენვერ ფაშას – „ავანტიურისტი, რომელმაც თურქეთისა და შემდეგ ბუხარის ისტორიაში ყველაზე სისხლიანი ფურცლები ჩაწერა“ [4, 281], ან: „მოუსვენარი ავანტიურისტი, რომელიც მაშინ, როცა თურქეთის საუკეთესო შვილები თავიანთი სამშობლოს თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ, ბუხარაში ჩავიდა, ისარგებლა იქ არსებული მძიმე მდგომარეობით და თავისი სისხლიანი ხელების ფათური დაიწყო ბუხარის რევოლუციაში“ [4, 283].

1921 წლის ბოლოდან, მას შემდეგ, რაც იტიჰადისტი ლიდერები საბოლოოდ გაემიჯნნენ ბოლშევიკებს, ენვერ ფაშამ დამოუკიდებელი თამაშები წამოიწყო. ფაქტი ისაა, რომ ბოლშევიკთა მიერ ანატოლიურ პროექტში განზილებული ენვერ ფაშა, რომელიც 1921 წლის ბოლოს ცენტრალურ აზიაში ჩადის, ძალიან მალე აღმოსავლეთ ბუხარაში გადადის და ბასმაჩთა ერთ-ერთ რაზმს უდგება სათავეში. ამ უკვდავმა „მარადიულმა მეომარმა“ ცენტრალურ აზიაში დიდი თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს შექმნა დაიხატა მიზნად. „ახალგაზრდა თურქებმა“ ოსმალთა იმპერიაში თავისი საგარეო და საშინაო პოლიტიკის იდეოლოგიურ კონცეფციად პანთურქიზმი და მასზე მიბმული „პანთურანიზმი“ გაიხადეს, რომლებიც, დაწყებული 1876 წლიდან, შეეცადნენ, იმპერიაში ლიბერალური რეფორმების გატარებით კონსტიტუციური სახელმწიფოებრივი წყობილება შეექმნათ. საბოლოოდ, 1908 წლისათვის „ახალგაზრდა თურქთა“ „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიამ სწორედ ენვერ ფაშას ლიდერობით შეძლო „წითელი სულთნის“, აბდულ ჰამიდ II-ის ჩამოგდება და სახელმწიფოში გარკვეული პროდასავ-

ლური რეფორმების გატარება. ხოლო ბალკანურ ომებში მიღწეული წარმატების შემდეგ იგი უმაღლესი იქცა განმათავისუფლებლად და სახალხო გმირად. „ახალგაზრდა თურქთა“ ლიდერს ფორტუნა აშკარად უღიმოდა.

თურქეთის ისტორიაში ძნელად მოიძებნებიან ისეთი პიროვნებები, რომელთა აღზევება და დაცემა ისე სწრაფად მომხდარიყოს, როგორც ეს ისმაილ ენვერ ფაშას შემთხვევაში მოხდა. ალბანური წარმოშობის ყველასათვის უცნობი საიმპერიო სამხედრო სასწავლებლის კურსდამთავრებული, რომელიც მაშინ მხოლოდ 26 წლისა იყო, 1908 წლის „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის პერიოდში უმაღლესი „თავისუფლებისათვის მებრძოლ გმირად“. აქედან დაიწყო მეტეორული სისწრაფით ზრდა მისმა კარიერამ კაპიტნიდან დიქტატორამდე. მალე მან ოსმალთა სამეფო სახლის ასულზეც იქორწინა, ამით სულთნის ოჯახს დაუკავშირა თავისი ცხოვრება და სამსახურებრივი კარიერა. ენვერმა სწრაფად მიაღწია იმპერიაში არსებულ ყველა რანგსა და ტიტულს და მსოფლიო ომის წინ გენერალი და იმპერიის სამხედრო მინისტრიც გახდა [5, 40]. ტრიუმფირატის მმართველობის პერიოდში კი, 1914-1918 წლებში გენერალი ისმაილ ენვერ ფაშა ოსმალთა იმპერიის ფაქტობრივ მმართველადაც იქცა.

„რკინის“ თემური<sup>1</sup> და ენვერ ფაშა სხვადასხვა დროში ცხოვრობდნენ, მათ ერთმანეთისაგან საუკუნეები აშორებდათ. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო. საკუთარი კარიერა ორივემ პრაქტიკულად ნულიდან დაიწყო. თემურ ლენგი წვრილი ფეოდალი იყო მავრანაჰრში, ენვერ ფაშა კი – ასევე წვრილი ჩინოვნიკის შვილი სულთნის თურქეთში. ორივე მათგანი სტრატეგიულ მიზნად ერთიანი შუაზიური ისლამური იმპერიის შექმნას ისახავდა, თუმცა თავისი სამხედრო და პოლიტიკური კარიერის სანყის ეტაპზე ენვერ ფაშასა და „ახალგაზრდა თურქთა“ პარტიის მამოძრავებელ მთავარ იდეოლოგიას პანთურქიზმი და პანთურანიზმი წარმოადგენდა. სწორედ ამ იდეოლოგიებზე დაყრდნობით აპირებდა თავდაპირველად ოსმალთა გენერალი შუა აზიაში მითიური სახელმწიფოს – „დიდი თურანის“ შექმნას. „დიდი თურანის“ შექმნის დასახული პროექტის შესახებ მსოფლიო ომის დასაწყისში, 1914 წლის შემოდგომაზე გააჟღერეს გენერალმა ენვერ ფაშამ და იტიჰადისტთა სხვა ლიდერებმა, როდესაც აღმო-

<sup>1</sup> თემურ ლენგის სრული სახელი იყო თემურ იბნ თარაღაი ბარლასი (თემურ თარაღაის ძე, ბარლასის ტომიდან). ჩალათაურ და მონღოლურ ენაზე სიტყვა „თემური“ რკინას ნიშნავს.

სავლეთ ანატოლიაში გამლილი ოსმალთა მე-3 არმია რუსეთის კავკასიის არმიის წინააღმდეგ შეტევითი ოპერაციის დასაწყებად ემზადებოდა: „ჩვენი ჩართვა მსოფლიო ომში ადასტურებს ჩვენი ნაციონალური იდეალებისადმი ერთგულებას. ჩვენი ერისა და ხალხის იდეალი მოითხოვს მოსკოვიტი მტრების განადგურებას, რათა ჩვენი იმპერიისათვის მოვიპოვოთ ბუნებრივი საზღვრები, რომელშიც ჩვენი რასის ყველა შტო იქნება ჩართული“, – აცხადებდა მაშინ იმპერიის სამხედრო მინისტრი [6, 198].

ჩვენთვის უცნობია, თემურ ლენგის მსგავსად ოცნებობდა თუ არა ენვერ ფაშა თავისი სამხედრო და პოლიტიკური კარიერის დასაწყისში უმაღლესი ხელისუფლების მოპოვებაზე, მაგრამ ის ფაქტი, რომ მთელი ცხოვრების მანძილზე იგი ამ მიზნისაკენ დაუღალავად ისწრაფვოდა, უდავოა. ისიც საკითხავია, დიდი თემურის მსგავსად, რომელმაც თემურიდების დინასტიას ჩაუყარა საფუძველი, წარმატების მოპოვების შემთხვევაში გახდებოდა თუ არა ენვერ ფაშა ენვერიდების ახალი დინასტიის ფუძემდებელი, მაგრამ ერთი რამ აქაც უდავოა – იგი სწორედ ამისათვის იყო მოწოდებული. ორივე მათგანი, თემურ ლენგიც და ენვერ ფაშაც ერთი და იგივე პიროვნული თვისებებით იყვნენ დაჯილდოებული. ორივენი მამაცი, ენერგიული, სასტიკი და ცბიერი მმართველები იყვნენ, რომლებიც თავიანთი მიზნის მისაღწევად ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ. და ბრძოლის იარაღადაც ორივემ საბოლოოდ ერთი და იგივე იდეოლოგია – ისლამი აირჩია. თემურ ლენგმა შეძლო თავისი დიდი იმპერიის შექმნა, ხოლო ენვერ ფაშა, იტიჰადისტებისთვის მიმხრობითა და 1908 წლის რევოლუციაში მონაწილეობით მომდევნო ექვსი წლის განმავლობაში ყველასათვის უცნობი კაპიტნიდან გენერლად იქცა და იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერიც გახდა. მალე კი ოსმალთა იმპერიის სამხედრო მინისტრად და შეიარაღებული ძალების გენშტაბის უფროსადაც დაინიშნა. მან ძალიან კარგად „მოაწყო“ თავისი პირადი ცხოვრებაც. იგი სულთნის კარს დაუახლოვდა და 1914 წლის 5 მარტს სამეფო სახლის სიძეც გახდა, რითაც გამორჩეულთა ზედწოდება – „დამად“ მიიღო, რაც „სრულიად მუსლიმანთა ხალიფას სიძეს“ ნიშნავდა. ენვერ ფაშამ ცოლად ემინე ნაჯიე სულთანი მოიყვანა, რომელიც პრინც შეჰზადე სულეიმან ეფენდის ქალიშვილი იყო. თავის მხრივ, შეჰზადე სულეიმან ეფენდი სულთან აბდულმეჯიდ I-ის შვილი იყო. ასე რომ, მისი ბიძები იყვნენ შემდგომი სულთნები – მეჰმედ V და მეჰმედ VI, ისევე როგორც ოსმალთა იმპერიის უკანასკნელი ხალიფა, შეიხ-ულ-ისლამი აბდულმეჯიდ II. ენვერ ფაშასა და ემინე ნაჯიე

სულთანს სამი შვილი ჰყავდათ – ორი ქალიშვილი და ერთი ვაჟი: ქალიშვილები – მაჰფეიქარ ენვერ ჰანიმსულთანი (1917-2000), თურქან ენვერ ჰანიმსულთანი (1919-1989) და ვაჟი – ალი ენვერ ბეიეფენდი (1921-1971) [7]. საინტერესოა ენვერ ფაშას ოჯახის შემდგომი ბედიც. ენვერ ფაშას დალუპვის შემდეგ მისი ცოლ-შვილი ბერლინიდან სტამბოლში დაბრუნდა. მაგრამ მალევე, 1923 წლიდან, ოჯახი ოსმალთა დინასტიის მთელ შემადგენლობასთან ერთად მუსტაფა ქემალმა გააძევა ქვეყნიდან. მუსტაფა ქემალის გარდაცვალების შემდეგ კი, 1938 წელს, სამეფო ოჯახს სამშობლოში დაბრუნებისა და ცხოვრების უფლება მიეცა. ენვერის ოჯახი სტამბოლში დასახლდა. ენვერის შვილებმა კი, მამისადმი პატივისცემის ნიშნად და მისი სახელის უკვდავსაყოფად, გვარად „ენვერი“ აირჩიეს.

ენვერ ფაშას მსგავსად მისი ვაჟის, ალი ენვერის ცხოვრებაც მეტად წინააღმდეგობრივად წარიმართა. მამის მსგავსად, მანაც სამხედრო კარიერა აირჩია ცხოვრების გზად. მაგრამ კურიოზია ის, რომ იგი არა თურქეთის არმიის, არამედ დიდი ბრიტანეთის შეიარაღებული ძალების, კერძოდ, სამეფო სამხედრო-საჰაერო ძალების ოფიცერი გახდა (Sic!), სადაც ავიაციის კაპიტნის ჩინსაც მიაღწია. მას ინგლისში გადასვლასა და დიდი ბრიტანეთის სამეფოს მოქალაქეობის მიღებაში მუსტაფა ქემალ ათათურქის ძველი მეგობარი და თანამებრძოლი, რაუფ ორბეი დაეხმარა, რომელიც იმ დროისათვის თურქეთის რესპუბლიკის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი იყო დიდ ბრიტანეთში. როდესაც რაუფ ორბეიმ ალი ენვერი დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრს, უინსტონ ჩერჩილს წარუდგინა, მან ხუმრობანარევი კილოთი მიმართა ალის: „მამაშენმა ჩემი ცხოვრებისეული და პოლიტიკური კარიერა მთელი 20 წლით დასწია უკან“. მართლაც, ბედის ირონია იყო ის ფაქტი, რომ ალი ენვერი, ოსმალთა ყოფილი მმართველი დინასტიის წევრი და იმპერიის სამხედრო მინისტრის ვაჟი, დიდი ბრიტანეთის მოქალაქე გახდა. დიახ, ამიერიდან ალი ენვერი იმ სახელმწიფოს სამსახურში დგებოდა, რომელთან ბრძოლასაც შეაღია მამამისმა თავისი აქტიური ცხოვრების დიდი ნაწილი. მაგრამ ბედის უფრო დიდი ირონია ის იყო, რომ ალი ენვერ ბეიეფენდი II მსოფლიო ომში იღებდა მონაწილეობას, ცხადია, დიდი ბრიტანეთის სამხედრო-საჰაერო ძალების შემადგენლობაში... (Sic!) იგი გერმანელებს, ენვერ ფაშას I მსოფლიო ომისდროინდელ მოკავშირეებსა და მეგობრებს ებრძოდა... ომის დასრულების შემდეგ კი, ალი ენვერ ბეიეფენდი ავსტრალიაში დასახლდა, სადაც დაქორწინდა კიდევ 1955 წელს. მაგრამ მისი ცხოვრების შემდგომი გზა

საკმაოდ ხანმოკლე გამოდგა. იგი 1971 წელს, 50 წლის ასაკში დაიღუპა საავტომობილო კატასტროფაში. მას ერთადერთი ქალიშვილი დარჩა – არზუ ენვერი [7].

ოჯახის მოწყობის მსგავსი დეტალი კოჭლ თემურთანაც შეგვიძლია მოვნახოთ. მანაც ბრძოლებით გაიკაფა ხელისუფლებისაკენ მიმავალი გზა. წარმატებული შინაომების შედეგად კი, 1362 წელს თემურ ლენგი ვილაიეთის მმართველი გახდა და ცოლად ბალხისა და სამარყანდის მმართველის, ჰუსეინის და შეირთო. ენვერ ფაშას მსგავსად, ეს წარმატებული მეომარიც მონარქის ოჯახის წევრი გახდა. თემურისა და ენვერის მიერ განვლილ ცხოვრებისეულ გზებს შორის ის მსგავსებაცაა, რომ ორივე მათგანი ერთსა და იგივე რეგიონში – შუა აზიაში აღესრულნენ [8, 58].

„იგი ჩვენი საუკუნის პირველი ბელადი, პირველი ფიურერი იყო“, – აღნიშნავს ენვერ ფაშას შესახებ ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე, მოსკოვის სახელმწიფო საოლქო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ვიქტორ გილენსენი [8, 59]. ვეთანხმებით ამ დასკვნას და აი, რატომ. ენვერ ფაშა საზოგადოების უბრალო ფენის წარმომადგენელი იყო, რომელმაც უსწრაფესად გაიკეთა სამხედრო კარიერა და მანამდე ყველასათვის უცნობი რიგითი ოფიცერი უმოკლეს დროში იქცა იმპერიის სამხედრო მინისტრად, მმართველი ტრიუმფირატის პოლიტიკურ ხელმძღვანელად და ისლამური სამყაროს ლიდერად. საკუთარი შესაძლებლობების არაადამიანური დაძაბვის ხარჯზე მან მოახერხა, იმპერიის ფაქტობრივი პირველი პირი გამხდარიყო და სულთან-ხალიფას მოქმედებებიც კი საკუთარი ნება-სურვილისათვის დაექვემდებარებინა. დიახ, ენვერ ფაშა ფიურერი იყო, XX საუკუნის პირველი ფიურერი.

გასაგებია, რომ აქ ოპონენტები გამოჩნდებიან და იტყვიან – კი, მაგრამ რალა უნდა ვთქვათ მაშინ იმ გამორჩეულ „ბელადებზე“, როგორებიც იყვნენ, მაგალითად, ჰანიბალი, ატილა, ჩინგიზ ყანი? ისინიც ხომ დიდი დამპყრობლები და ტირანები იყვნენ? თუნდაც ალექსანდრე მაკედონელი, იულიუს კეისარი ან სულაც ნაპოლეონი? რატომ არ იყვნენ ისინი „ფიურერები“? ალექსანდრე მაკედონელმა ხომ სპარსეთი და თითქმის ნახევარი აზია დაიპყრო, იულიუს კეისარმა კი ნახევარი ევროპა? ნაპოლეონმაც ხომ ასობით და ათასობით მეომრის მობილიზება შეძლო, მასაც ხომ ეთაყვანებოდნენ, ბრმად სჯეროდათ მისი სიდიადისა და მზად იყვნენ, მისი გულისათვის თავიც დაედოთ? ნაპოლეონი არ იყო, რომ აცხადებდა: „მე მხოლოდ ერთი ვნება, ერთი ქალბა-

ტონი მყავს და ეს ქალბატონი საფრანგეთია. მე მძინავს მასთან. მას არასდროს არ გავუწილებივარ და უხვად მოუცია ჩემთვის თავისი სისხლი, თავისი სიმდიდრე. და თუ დამჭირდება ხუთასი ათასი კაცი, იგი უყოყმანოდ მომცემს მათაც“ [9, 211].

მართალია, ასე იყო. მაგრამ ფიურერის ცნება XX საუკუნის ფენომენია, ტოტალიტარული რეჟიმის შემქმნელი ბელადის სტატუსი. ასე რომ, აქ საკითხი ამონურულია. ოპონენტებს კი აუცილებლად გაუჩნდებათ კონტრმეკითხვა – მაგრამ XX საუკუნეშიც ხომ იყვნენ ტოტალიტარული რეჟიმის შემქმნელები და დიდი ფიურერები, ისეთები, როგორც იყვნენ, მაგალითად, ლენინი და სტალინი? დიახ, მართალია. ლენინიც და სტალინიც უდიდესი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწეები იყვნენ, რომლებმაც XX საუკუნის უმძლავრესი იმპერია შექმნეს მართვის მკაცრად ცენტრალიზებული სისტემითა და უმკაცრესი ტოტალიტარული რეჟიმით. დიახ, ლენინი დიდი დიქტატორი იყო, სისხლისმსმელი დიქტატორი. ცნობილი საბჭოთა პუბლიცისტის, ფელიქს ჩუევის წიგნში „Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева“, მოლოტოვი ლენინის შესახებ ამბობს: „მკაცრი იყო, ზოგ რამეში – სტალინზე მკაცრიც. ნაიკითხეთ მის მიერ ძერჟინსკისადმი გაგზავნილი წერილები. იგი ხშირად მიმართავდა უკიდურეს ზომებს, როცა ეს საჭირო იყო... ადგილებზე ესროლეთ და მორჩა! აი, ასეთი ამბები იყო. ეს კი დიქტატურას, ზედდიქტატურას ნარმოადგენდა... მტკიცე ხასიათი ჰქონდა. როცა საუბარი რევოლუციას, საბჭოთა ხელისუფლებას და კომუნიზმს ეხებოდა, ქეროში წვდებოდა მათ და ამ საქმეში იგი შეურიგებელი იყო“ [10]. მოსკოვის სახელმწიფო იურიდიული ინსტიტუტის სახელმწიფოს თეორიისა და სამართლის კათედრის გამგე, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ელხონ როზინი თავის ნაშრომში „Ленинская мифология государства“ კი წერს: „ორი რევოლუციით გამოღვიძებულმა ხალხმა 1917 წლის თებერვლის შემდეგ ძლივს იგრძნო თავი თავისუფლად. მაგრამ მალე იგი ლენინის მიერ ორგანიზებული მასობრივი რეპრესიების შედეგად უსახო და უფორმო მასად გადაიქცა, რომლითაც ბოლშევიკები ისე მანიპულირებდნენ, როგორც მოესურვებოდათ. ბოლშევიზმის ტოტალური იდეოლოგიისა და ტოტალური ტერორის პირობებში სახელმწიფოებრივი მასშტაბების მლიქვნელობა და ფარისევლობა გაიფურჩქნა. და ყველაფერი ეს განტოტვილ სახელმწიფოებრივ ქსელად იქცა. ზუსტად ლენინმა შექმნა მსოფლიო ისტორიაში პირველი ტოტალიტარული სახელმწიფო, ტოტალიტარული რეჟიმი, რომელიც დიქტატურისა და ტირანიის ერთ-ერთ

ტიპს წარმოადგენდა, რომელსაც სახეშეცვლილი ფორმით შემდგომში ჰიტლერიზმის ტოტალიტარული რეჟიმი ბაძავდა. ეს იყო განუყოფელი, სრული ხელისუფლების დამკვიდრების რეჟიმი, ე. წ. „ხალხის მტრების“ წინააღმდეგ მიმართული რეჟიმი. ხოლო თუ როგორ ხდებოდა მაშინ „ხალხის მტრად“ შერაცხვა, კარგადაა ცნობილი. ბოლშევიკები შემდეგ პრინციპს მისდევდნენ: „მტერი თუ არ ნებდება, მას ანადგურებენ“. მაგრამ ამ პრინციპს ლენინმა თავისი დებულებაც დაამატა: „და თუ ნებდება – მაინც ანადგურებენ“ [11]. 1921 წელს სტალინი წერდა: „კომპარტია მახვილის მატარებელთა გარკვეული ტიპის ორდენია სახელმწიფოს შიგნით, რომელიც ამ უკანასკნელის ორგანოების მოღვაწეობას ანხორციელებს“ [12, 71]. ბოლოს როზინს ასეთი დასკვნა გამოაქვს: „მასიური სახელმწიფო ტერორის ორგანიზატორი, რომელმაც უდანამაულოთა სისხლით წალეკა რუსეთის ქალაქები, სოფლები და დაბები, არა ვინმე სხვა, არამედ ბოლშევიკური პარტიის ბელადი, XX საუკუნის დასაწყისის ამ მახვილის მატარებელთა ორდენის მეთაური, ლენინი იყო. უკანასკნელ დრომდე მისი პიროვნების გათეთრებას ყოველნაირად ცდილობდა ოფიციალური პროპაგანდა. მას მშვიდობისმოყვარის შარავანდედით ამკობდნენ, მისი პიროვნება კი კეთილშობილებისა და გულმონყალების მარმაშით იყო შებურვილი. ბოლოს და ბოლოს, იმის დროც დადგა, რომ თუნდაც იმ გამოქვეყნებული დოკუმენტების საფუძველზე, რომელსაც ადრე გვერდს უვლიდნენ მკვლევრები, ვაჩვენოთ ამ დაუნდობელი პოლიტიკური მოღვაწის ნამდვილი სახე და გამოვამზეუროთ ის გაუგონარი უღმობლობა, რომელსაც იგი მიმართავდა თავისი მიზნების მისაღწევად... სტალინი ლენინის იდეებისა და საქმეების კარგი გამგრძელებელი გამოდგა, მაგრამ საბჭოთა ტოტალიტარული სახელმწიფოს არქიტექტორი და შემქმნელი არა სტალინი, არამედ ვ. ი. ლენინი იყო“ [11, 236]. ამ შეფასებას არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ. დიახ, ვლადიმირ ლენინსაც და იოსებ სტალინსაც, ისევე როგორც ისმაილ ენვერ ფაშას, ასობით და ათასობით უდანამაულო ადამიანის, თავისი თანამემამულეების სისხლში ჰქონდათ ხელები გასვრილი, რომლებიც თავისი ტირანული მმართველობის მეთოდებს დიადი იდეებითა და სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვის აუცილებლობით ამართლებდნენ. გაღებული უზარმაზარი ადამიანური მსხვერპლი კი გადარჩენილთა ბედნიერი ცხოვრების საწინდარი უნდა გამხდარიყო.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, არც ლენინი და არც სტალინი ფიურერები არ ყოფილან. საბჭოთა იდეოლოგიასა და ისტორიოგრაფიაში

ლენინმა საბოლოოდ დაიმკვიდრა „პროლეტარიატისა და მშრომელთა დიდი ბელადის“, ხოლო სტალინმა – „ყველა ხალხთა მამის“ ტიტული. ისინი დიდი „ბელადები“ და „მამები“ იყვნენ, მაგრამ არა – ფიურერები. საქმის მთელი არსი თვით სიტყვა „ფიურერის“ გაგებასა და ამ ტერმინის მნიშვნელობის გაცნობიერებაშია.

ფიურერი ისეთი ტიპის ბელადია, რომელიც ცდილობს, ინდუსტრიული და ტექნოლოგიური ეპოქის რთული საზოგადოებრივი ორგანიზმი პირველყოფილ თემად გადააქციოს, რომლის წევრებიც სისხლითა და გენით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. ეს ფენომენი ტრაიბალიზმისგანაც უნდა გავიფიქროთ. ფიურერიზმი განსხვავდება ტრაიბალიზმისაგან, რადგან ტრაიბალიზმის დროს სახელმწიფოს ბიუროკრატიული აპარატის ნეპოტიზტური მონყობის მოდელი შორსა დგას ფიურერიზმის მოდელისაგან. ფიურერიზმის შემთხვევაში საინტერესო ფილოსოფიურ ტრიადასთანა გვაქვს საქმე – „ერთი ხალხი, ერთი სახელმწიფო, ერთი ბელადი“. აქ ტომობრივი და რასობრივი ერთიანობის იდეაა მთავარი. ფიურერი ცდილობს, მკვდრეთით აღადგინოს ადამიანური და საზოგადოებრივი ურთიერთობების არქაული ფორმები, სისხლისმიერი და ტომობრივი ერთიანობის ტრადიციები და მისით გადაფაროს თანამედროვე სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები. და მიუხედავად ამისა, ყველაფერთან ერთად, ფიურერი და მისი ძალაუფლება წარმოუდგენელია მძლავრი ინდუსტრიისა და ტექნოლოგიების გარეშე, კომუნიკაციების განტოტვილი ქსელის გარეშე, მძლავრი მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებისა და ტექნიკური პროგრესის გარეშე.

ფიურერისა და ფიურერიზმის მთავარი განსხვავება ბელადის ინსტიტუტთან შედარებით ისაა, რომ ფიურერის შემთხვევაში საქმე გვაქვს არქაული იდეების მეტად უცნაურ შერწყმასთან თანამედროვე ცივილიზაციის მატერიალისტურ ბაზასთან. ისინი აღმოცენდებიან სივრცისა და დროის იმ ნერტილში, სადაც ორი გიგანტური იდეოლოგიური ტალღა ერწყმის ერთმანეთს – ერთის მხრივ, შორეული წარსულიდან წამოსული არქაული იდეოლოგია, და, მეორეს მხრივ, თანამედროვე ტექნოლოგიებთან შერწყმული მეტად ბუნდოვანი ფუტურისტული მომავალი.

ამ თვალსაზრისით, იტიჰადისტთა ბელადი, ისმაილ ენვერ ფაშა, XX საუკუნის ფიურერთა შორის მართლაც რიგით პირველი ფიურერი იყო. თურქიზმის იდეოლოგიაზე დაყრდნობითა და ისლამის დროშის ქვეშ გაერთიანებით სწორედ მან მოინდომა ეფემერული „დიდი თურანის“ შექმნა და ტომობრივი პრინციპების დაცვით ყველა თურქულენო-

ვანი და თურქული წარმომავლობის ხალხების ერთიან სახელმწიფოებრივ სივრცეში მოქცევა. თურქული რასა და თურქული ეთნოსის ისტორიული საცხოვრისი, ლეგენდარული შუააზიური თურანი და თურანული მოდგმის ხალხები ისევ თავის ისტორიულ ფესვებს უნდა დაბრუნებოდნენ, მაგრამ ამჯერად უკვე ახალი ტიპის ჰიპერსახელმწიფოს – „დიდი თურანის“ სახით.

გასაგებია, რომ ამ თვალსაზრისით XX საუკუნის ისეთი დიდი ბელადები და ომის პროტაგონისტები, როგორებიც იყვნენ, მაგალითად, ბენიტო მუსოლინი და ადოლფ ჰიტლერი, სწორედაც რომ ფიურერებს წარმოადგენდნენ. ფაშისტთა ბელადი ძველი რომისა და რომაელების დიდების აღდგენაზე ოცნებობდა და ისეთი სახელმწიფოს შექმნას გეგმავდა, სადაც „თანამედროვე რომაელებს“ განსაკუთრებულად პრივილეგირებული სტატუსი ექნებოდათ გარანტირებული. უკვე 1928 წელს მუსოლინი სიამაყით აცხადებდა: „დღეს უკვე შეგვიძლია განვუცხადოთ მსოფლიოს ერთიანი, ძლიერი იტალიის შექმნის შესახებ... ჩვენ შევქმენით ისეთი იტალიის გაერთიანებული სახელმწიფო, რომელიც არ არსებობდა იტალიის იმპერიის შემდგომ“ [13]. ამავე დროს, ფაშისტების დუჩე ხმელთაშუა ზღვის „შიდა ზღვად“ (Mare Nostrum) გადაქცევას გეგმავდა და რომის იმპერიის მსგავსად, მოახერხა კიდევ იმპერიის გარკვეული ექსპანსია ბალკანეთსა და აფრიკის კონტინენტზე. ამ თვალსაზრისით, იგი რომის იმპერიაზე უფრო შორსაც წავიდა აბისინიის ოკუპაციით.

მართალია, თავისი მოკავშირის – ნაცისტური გერმანიის მსგავსად, ფაშისტური იტალია ოფიციალურად არ იყო რასისტული სახელმწიფო, მაგრამ მისი ლიდერი, ბენიტო მუსოლინი მთელი ცხოვრების მანძილზე ხაზს უსვამდა რასის მნიშვნელობას და დროდადრო შეშფოთებით საუბრობდა თეთრი რასის შესაძლო დაკნინების შესახებ: „ჩვენი ოცდაათსაუკუნოვანი ისტორია ნებას გვაძლევს, ზემოდან ვუყუროთ იმ საცოდავ დოქტრინას, რომელსაც ალპებს გადაღმა ლალადებენ უნიგნურების საცოდავი ნაშიერები იმ ხალხთან, როცა რომს ჰყავდა იულიუსი, ვირგილიუსი, ავგუსტუსი... მე რასისტი ვერ კიდევ 1921 წელს გავხდი. ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ ამაში თითქოს ჰიტლერის იმიტირებას ვცდილობ, მაგრამ ეს ასე არაა. საჭიროა, რომ იტალიელებმა პატივი სცენ საკუთარ რასას“ [14]. მუსოლინი ოფიციალურად რასისტულ თეორიებს უარყოფდა, თუმცა იტალიის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ტერიტორიების შემოერთების კონსოლიდაციის პროცესში ენეოდა სლოვენელი ხალხის დევნასა და ეთნიკურ წმენდას. ვერ კიდევ

თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის გარიჟრაჟზე, 1920 წლის სექტემბერში, ბენიტო მუსოლინი აღნიშნავდა: „ისეთ დაბლა მდგომ და ბარბაროს ხალხთან ურთიერთობისას, როგორც სლავური რასაა, მკაცრი პოლიტიკა უნდა გაეატაროთ... არ უნდა შეგვეშინდეს ახალი მსხვერპლის... იტალიის საზღვრები უნდა გადიოდეს ბრენერის უღელტეხილის, მონტე ნევოსა და დინარიკული ალპების გასწვრივ... ამასთან დაკავშირებით უნდა განვაცხადო, რომ ადვილადაა შესაძლებელი 500 ათასი ბარბაროსი სლავი მსხვერპლად შევწიროთ 50 ათას იტალიელს...“ [15, 17].

ნაცისტთა ბელადი, ადოლფ ჰიტლერი, თვით ფიურერიზმის თვალსაზრისითაც კი, უფრო შორს წავიდა. იგი გერმანული ტომების დაკავშირებას ცდილობდა მითიურ არიულ რასასთან და ამ ამოცანის გადასაწყვეტად თავის მზერას აღმოსავლეთს აპყრობდა. თავისი დიადი იდეების რეალიზაციის გზაზე ახალი მისტიფიცირებული რელიგიური ინსტრუმენტის შექმნას ცდილობდა და ერთდროულად უარყო ყოველგვარი მონოთეისტური რელიგია. ფაქტია, რომ თავისი მისტიკური მოძღვრების „ოქროს გასაღებს“ ჰიტლერმა ჰიმალაის მთებსა და ტიბეტში დაუწყო ძებნა. გერმანული ფიურერიზმის ექსპანსიონისტური პოლიტიკის იდეოლოგიად კი ჰიტლერმა არიული რასის პრიმატი დასახა III რაიხში, რითაც „არიულ-გერმანული“ რასის გაბატონებაზე ოცნებობდა მთელ მსოფლიოში. სხვა, მეორეხარისხოვანი რასებისა და ხალხების დიდი ნაწილი კი, უნდა განადგურებულიყო, ხოლო დარჩენილი მცირე ნაწილი გერმანელთა არიულ რასას დამორჩილებოდა. თავის საპროგრამო ნაშრომში „Mein Kampf“ ნაცისტთა ფიურერი წერდა: „მსოფლიოში ასობით სამაგალითო სახელმწიფოა, მაგრამ საკმარისია დაიხმოს არიული კულტურის სათავე, რომ ყველაზე მონინავე ერებიც დაემზონ. აქედან დასკვნა – სახელმწიფოს კეთილდღეობისათვის კი არ უნდა ვიღვანოთ, არამედ რასის ხარისხისათვის. ნაციონალური სახელმწიფოს უმთავრესი მიზანია შეკრიბოს და დაიცვას უძველესი რასობრივი ელემენტები, რომლებიც კაცობრიობის უმაღლესი ჯიშისა და მოდგმის სიამაყეს წარმოადგენენ. ამრიგად, გერმანული სახელმწიფოს მიზანია, თავის საზღვრებში მოაქციოს ყველა გერმანელი, შეარჩიოს მათგან საუკეთესო რასობრივი ნიშან-თვისებები, დაიცვას ისინი უცხო სისხლის შერევისაგან, რათა დროთა განმავლობაში მათ შესაფერისი, გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავონ [16].

ადოლფ ჰიტლერი და ისმაილ ენვერ ფაშა ერთმანეთს არ იცნობდნენ. | მსოფლიო ომის მსვლელობისას ამ უკანასკნელს სამხედრო და

პოლიტიკური ხელისუფლების იერარქიის უმაღლესი საფეხურები ჰქონდა უკვე დაპყრობილი, მაშინ როცა ადოლფ ჰიტლერი გერმანიის არმიის ყველასათვის უცნობ ერთ ფელდფებელს წარმოადგენდა. და მიუხედავად ამისა, „პირველ ფიურერს“ – ენვერ ფაშას, „მეორე ფიურერი“ – ჰიტლერი, დიდად აფასებდა. ჯერ კიდევ 1925 წელს, გერმანიის ხელისუფლებაში ნაციონალ-სოციალისტთა მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, ადოლფ ჰიტლერი ხაზგასმით გამოყოფდა ენვერ ფაშას ორგანიზატორულ და ლიდერულ თვისებებს. თავის „Mein Kampf“-ში ჰიტლერი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ I მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიის მდგომარეობა იმიტომ იყო მძიმე და აუტანელი, რომ „ქვეყნის [გერმანიის] სათავეში ენვერ ფაშა კი არა, არამედ კანცლერი კუნო იდგა“ [16].

გარეგნული იერიითა და სამხედრო პენითაც ძალიან ჰგავდა „პირველი ფიურერი“ მომდევნო ფიურერებს. მუსოლინისა და ჰიტლერის მსგავსად, ენვერიც არ იყო მაღალი. მხარბეჭიანს წელში გამართული სამხედრო დგომი ჰქონდა და კიტელის ყველა ლილიც მუდამ ბოლომდე შეკრული. ჰიტლერისა და მუსოლინის მსგავსად, ისიც შავგვრემანი იყო, მოძრავი და მეტყველი შავი თვალები ჰქონდა, ძალიან ენერგიული მიმოხვრით გამოირჩეოდა და ეპოქის შესაბამის ზემოთ აპრეხილ ულვაშს ატარებდა. იგი „გასული საუკუნის ბაირონისეულ გმირს ჰგავდა“ [8, 60]. მუსოლინისა და ჰიტლერის მსგავსად ისიც ომის პროტაგონისტი და სულით ხორცამდე მილიტარიზებული ფიურერი იყო – „მარადიული მეომარი“. ერთი რამაც ჰქონდათ ფიურერებს საერთო – სამივე მათგანი ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა და მართლაც ქარიზმატულ ლიდერებს წარმოადგენდნენ – ეს უდავოა.

ახლა უკვე გასაგებია, თუ რატომ არ მივაკუთვნეთ ლენინი და სტალინი ფიურერებს. მართალია, ისინი XX საუკუნეში მოღვაწეობდნენ, მაგრამ ფიურერები არ იყვნენ. ისინი სულ სხვა ყაიდის ბელადები იყვნენ, რომლებიც შორს იდგნენ ტომობრივი, რასისტული და ნაციონალური იდეებისაგან. მათი პოლიტიკური აქტივობის მთავარ მამოძრავებელ ძალას ყველა ქვეყნის პროლეტარათა და „მშრომელთა“ გაერთიანება წარმოადგენდა, მთავარ მიზანს კი – „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ რუსულ მესიანურ იდეაზე დაყრდნობით ძველი სამყაროს ნგრევა და ახალი კომუნისტური სამოთხის აშენება.

ენვერ ფაშასათვის ამიერკავკასია და კავკასიის ნაწილი მხოლოდ ის სასტარტო მოედანი იყო, საიდანაც უნდა განერცობილიყო „დიდი თურანის“ სამეფო. 1918 წლის სექტემბერში აზერბაიჯანსა და დაღეს-

ტანში ოსმალური შენაერთების შეყვანით ის პლაცდარში იგდეს ხელთ, საიდანაც ასტრახანისა და ყაზახეთის გავლით ოსმალები თავის ისტორიულ საცხოვრისში, ცენტრალურ აზიაში უნდა გადასულიყვნენ და აქედანვე დაეწყოთ აღმოსავლეთის ყველა თურქული მოდგმის ხალხის გაერთიანება. მაგრამ რეალურად ეს ჩანაფიქრი ისეთივე უტოპია აღმოჩნდა, როგორც ლენინისეული კომუნიზმის აღთქმული ქვეყანა ან პეტრე დიდის მეფობის შემდგომი პერიოდის რუსული სამყაროს ხილი-ასტური მოლოდინები. მართებულად აღნიშნავდა მამედ ამინ რასულ-ზადე, აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე, პანთურანიზმისა და თურქული ნაციონალისტური იდეოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, მეჰმედ ზია გოკალფის კონცეფციის შესახებ: „ზია გოკალფი თავისი წიგნის, „თურქიზმის საფუძვლები“, რომელიც ანგორაში გამოიცა 1925 წელს, მე-20 გვერდზე წერს: „დღეს შესაძლებელია მხოლოდ ოლუზური თურქმენების გაერთიანება. თურქეთის, აზერბაიჯანის, ირანისა და ხორეზმის თურქმენები კი, ოლუზთა ტომებს მიეკუთვნებიან. აი, ამიტომაც, რომ თურქიზმის უახლოესი იდეალი ოლუზთა ან თურქმენთა იდეალი უნდა იყოს“ [16, 17]. შემდეგ რასულ-ზადე აგრძელებს: „...ჩემს მიერ ზემოთ მოყვანილ აბზაცს ოლუზური გაერთიანების შესახებ ზია ბეი პანთურანიზმზე მსჯელობით ასრულებს: „პანთურანიზმი – ეს ლენინის კომუნიზმისა და მუჰამედის სამოთხის მსგავსი უტოპიაა. როგორც იდეალი, იგი ღირებულია იმით, რომ მხოლოდ რომანტიკულ აღმაფრენასა და მასების რევოლუციონიზირებას ემსახურება“ [16, 17].

ენვერ ფაშას მიერ 1921 წლის ბოლოდან ცენტრალურ აზიაში საბჭოელთა წინააღმდეგ დაწყებული შეიარაღებული ბრძოლა პირველ ეტაპზე მეტად ეფექტური გამოდგა. მოჯაჰედთა რაზმის მეთაურის როლში ენვერი უნარიანი ხელმძღვანელი აღმოჩნდა. ამ ბრძოლებში მან დიდ წარმატებებსაც მიაღწია. წითელი არმიის ნაწილების წინააღმდეგ ბასმაჩთა მიერ გამოყენებული საბრძოლო ტაქტიკა განსხვავდებოდა პარტიზანული ომის წარმოების სტანდარტული მეთოდებისაგან. ბასმაჩები ეფექტურად იყენებდნენ იმ უპირატესობას, რასაც მათ ადგილმდებარეობისა და ბუნებრივი პირობების ზედმინევენით კარგი ცოდნა და მისი უნარიანი გამოყენება აძლევდათ. ბასმაჩები თავს არიდებდნენ მრავალრიცხოვან და კარგად შეიარაღებულ მოწინააღმდეგესთან პირდაპირ შეტაკებებსა და აქცენტს ძნელად მისადგომ ადგილებში ბაზირებაზე, ჩასაფრებების ორგანიზებასა და დასახლებულ პუნქტებში ჩატარებულ სწრაფ საკავალერიო რეიდებზე აკეთებდნენ.

მაგრამ ენვერის წარმატებული ბრძოლები დიდხანს არ გაგრძელებულა. ნაციონალური თურანული და ისლამური სახელმწიფოს შექმნის გზაზე, ბასმაჩური მოძრაობის ორგანიზებისა და თავის დაქვემდებარებაში მოქცევის პროცესში, ენვერ ფაშას მიერ დაშვებული სტრატეგიული შეცდომა ცენტრალურ აზიაში არსებული იმდროინდელი პოლიტიკური, იდეოლოგიური, სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორების გაუთვალისწინებლობა იყო. პირველ რიგში, რაც ენვერ ფაშას არ ესმოდა, იყო ის, რომ ბასმაჩები იმ მომთაბარეებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც თავისი ტრადიციული ცხოვრების წესის აღდგენისათვის იბრძოდნენ. მათ შემაკავშირებელ ძალას ისლამი წარმოადგენდა და არა ნაციონალიზმი. როგორც ჯადიდებთან, ასევე იტიჰადისტებთან და რეფორმისტებთან, მათ მსოფლმხედველობებთან ბასმაჩებს ძალიან მცირე რამ თუ აკავშირებდათ. მათი შეხების საერთო წერტილი მხოლოდ და მხოლოდ საბჭოელების განდევნა იყო ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და არა თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს ანდა მითიური სამეფოს – „დიდი თურანის“ შექმნა.

საბოლოოდ, ყველაფერს წერტილი დაესვა – ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ყოფილმა წევრებმა თავისი ამქვეყნიური ცოდვილი ცხოვრების წინააღმდეგობრივი გზა ძალიან დრამატულად დაასრულეს. ისტორიამ უღმობელი განაჩენი გამოუტანა მათ – 1921 წლის 15 მარტს დაშნაკმა სოლომონ ტერილიანმა თავში ერთი გასროლით ბერლინში მეჭმედ თალაათ ფაშა მოკლა. გენერალი აჰმედ ჯემალ ფაშა და მისი თანმხლები პირები 1922 წლის 21 ივლისს ჩეკისტებმა მოკლეს თბილისის ცენტრში, ორი კვირის შემდეგ კი, 4 აგვისტოს, ენვერ ფაშას, ამ უკვდავი „მარადიული მეომრის“ წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრების გზაც დასრულდა. დუმანბესთან ახლოს, პამირის მთებში, XX საუკუნის პირველი ფიურერი შაჰიდი მეომრის მონამებრივი სიკვდილით აღესრულა მუშურ-გლეხური წითელი არმიის ქვედანაყოფთან შეტაკებაში.

„ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის გმირი და ოსმალთა იმპერიის ფაქტიური მმართველი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე ისეთივე რომანტიკოსად და ავანტიურისტად დარჩა, როგორიც თავისი სამხედრო და პოლიტიკური ცხოვრების გარიჟრაჟზე იყო, როცა „წითელი სულთნის“, აბდულ ჰამიდ II-ის წინააღმდეგ იწყებდა ბრძოლას. როგორც იტყვიან, დიდ პოლიტიკაში მუდმივი მეგობრები არ არსებობენ. ბოლშევიკებთან მიმართებაში კი, ეს თეზა ორმაგად მართებულია. დი-ახ, მოსკოვმა საკმაოდ მალე დაასრულა ექსიტიჰადისტ გენერლებთან

დიდი პოლიტიკური თამაშები და მათ შესაბამისი განაჩენიც გამოუტანა. ასეთი იყო ისტორიული რეალობა...

როგორი შეფასებებიც უნდა მისცენ ისტორიკოს-მკვლევრებმა ბოლშევიკურ-იტტიჰადისტურ ურთიერთობებს და იმ ჩახლართულ ენიგმას, რომელიც კრემლსა და ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრებს შორის არსებობდა, რა ტიპის ანალიზიც უნდა ჩატარდეს ამ საკითხთან დაკავშირებით, ფაქტია, რომ 1922 წლის 4 აგვისტოს ყველაფერს წერტილი დაესვა. ამ დღეს XX საუკუნის პირველი ფიურერის, გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშასა და ექსიტტიჰადისტების მიერ 1919 წელს წამოწყებული ბოლშევიკურ-რევოლუციური სულისკვეთებით უხვად გაჯერებული დიდი პოლიტიკური თამაშები დასრულდა. ენვერ ფაშას გაბედული ჩანაფიქრები, მისი რევოლუციური პანისლამიზმის იდეოლოგია და ისლამინტერნისა და პანთურქიზმის იდეებზე მიბმული დიდი თურანის შექმნის მასშტაბური პროექტები სამუდამოდ დასამარდა...

### დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ივანე ნანუაშვილი, რა უნდა იცოდეს ყველამ თავისუფალ სამყაროში რუსეთის შესახებ, თბილისი, 2012.
2. Бахыт Садыкова, Мустафа Чокай, Научные консультанты: профессор Шанталь Лемерсье-Келькежей (Франция), доктор философских наук, профессор Кенжебаев С. Д. (Казахстан). <http://www.continent.kz/library/mustafachokay/soderjanie.html>.
3. Мустафа Чокай Оглы, Энверпашав Советской России и Туркестане («Orient et Occident»), Paris, Перевод с французского языка и публикация принадлежат Бахыт Садыковой, <http://kh-davron.uz/kutubxona/tarix/mustafa-chokaj-enver-pasha-v-sovetskoj-rossii-i-turkeстане>.
4. Соловейчик Л. М., Очерк возникновения и развития современного басмачества в Бухаре, Москва, 1923.
5. Şuhnaz Yılmaz, An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate, Middle Eastern Studies, A Frank Cass Journal.
6. Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. The Pincers of Pan Turkism. Walker, 1980. <http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/pincers-of-panturkism.htm>.

7. Enver Pasha and His Times. The son and the daughters of Enver. <http://www.oocities. Org/enver1908/>.
8. В. М. Гиленсен, Сотрудничество красной Москвы с Энвер-пашой и Джемаль-пашой, "Восток", 1996, №3, <http://siberia-miniatures.ru/forum/showthread.php?fid=12&tid=10&block=90>.
9. J. Christopher Herold, The Mind of Napoleon, New York, 1955.
10. Чуев Ф., Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева; Послесловие С. Кулешова. – М.: ТЕРРА, 1991. – 623 с.: ил. ISBN 5-85255-042-6. [http://grachev62. narod.ru/molotov\\_140/content.htm](http://grachev62. narod.ru/molotov_140/content.htm).
11. Розин Э., Ленинская мифология государства. Москва: Юристъ, 1996. В. И. Ленин – организатор советского террора, <http://www.liveinternet.ru/tags/%EВ%E5%ED%E8%ED%F1%EA%E8%E5+%E4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%FB/>.
12. Сталин И. В., Сочинении, Т. 5.
13. Benito Mussolini, The Doctrine of Fascism, (Only Complete Official Text on the Internet), 1932, <http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/reading/germany/mussolini.htm>.
14. Вячеслав Прокофьев, Дуче глазами любовницы, В Италии опубликована первая часть дневников Кларетты Петаччи, Рим, 2009, <http://www.rg.ru/2009/11/18/italiya.html>.
15. Pirjevec, Jože (2008). "The Strategy of the Occupiers", Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941-1945.
16. Мамедамин Расул-Заде, Пантуранизм и проблема Кавказа, Доклад, прочитанный в Париже перед аудиторией, состоящей из представителей кавказской, украинской и туркестанской эмиграции, в марте 1930 года, Источники, №2 (10), 2004, <http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>.

**Archil Chachkhiani**

*Doctor of History, David Agmashe-  
nebeli Georgian National Defense  
Academ, professor*

## **The First Fuhrer of the XX Century**

### **Summary**

In 1919-1920 Moscow was often called as the „Mecca“ of numerous enslaved people from East. At that time completely unimaginable geopolitical projects of arranging the nations and states were developed in Kremlin. They were based on not only systemic and political indicators, but also ideological, religious and ethnic ones. In the global scale Lenin-Trotsky's project of „World Proletarian Revolution“, proletarian missionaries made main accents on so called „East“ and Islamic states. Key ideologists of Kremlin and the 3d International considered a heir state of Ottoman Sultanate and Caliphate as the leader state in the East to be born on the ruins of the empire dismantled after the world war. They thought that the principal figure of a new state would be the governing triumvirate and ex-military minister of the Ottoman Empire, general Ismail Enver Pasha.

On the backdrop of the tough ideological events, the article discusses the notion of the phenomena of Fuhrerism, It shows that a Fuhrer is a kind of a leader, who tries to make complex common body of industrial and technological era into a primitive community, members of which are connected to each other with blood and gene. Thus, we should discuss Ismail Enver Pasha rather than Benito Mussolini and Adolf Hitler as the first Fuhrers of the XX century. Based on the ideologies of Pan-Islamism and Pan-Turanism, Enver Pasha struggled for creating new super state, „Great Turan“ where people of Turkish bloodline would be united.

# წყაჩოთმცოდნეობა

## გია გელაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

## ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი თბილისის შესახებ

ინგლისელი მოგზაური ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი (1841–1895) დაიბადა ნიცაში, საფრანგეთში. იყო უფროსი ვაჟი ფრანკო-ებრაელი გრაფის სოლომონ ჰენრი დ'ავიგდორისა და ინგლისელი ქალბატონის რაქელ გოლდსმიდის. მშობლები გაიყარნენ მის ბავშვობაში და დედამ წაიყვანა ლონდონში. აქ ის მსახურობდა სამოქალაქო ინჟინრად. 1866 წელს დაქორწინდა ჰენრიეტა ჯაკობსზე, რომელთანაც ჰყავდა ხუთი შვილი. 1880 წელს ის შეუდგა ლიტერატურულ მოღვაწეობას და დაწერა ექვსი ნოველა სარისკო თემებზე (მეტწილად ნადირობაზე) ფსევდონიმით „მოგზაური“. დამატებით მას ეკუთვნის სამოგზაურო წიგნი, ძალზე საინტერესო ნაშრომი – „ჩანაწერები კავკასიის შესახებ“ (ლონდონი, 1883). წიგნში მოცემულია მთელი საქართველოს მეტ-ნაკლები აღწერა, რომლის მესამე თავი ეხება თბილისს, რაც ამჟამად წარმოვადგინეთ.

## ტფილისის აღწერა

(ტფილისის საზოგადოება – სახალხო გართობები – აბანოები – ზნე-ჩვეულებები და სხვა)

ტფილისი მნიშვნელოვანი ქალაქია, ნაწილობრივ ევროპული, ნაწილობრივ აზიური; გაშენებულია მდინარე მტკვრის (ან კირუსის) გასწვრივ, უნაყოფო (შიშველ) მთებს შორის მოქცეულ ხეობაში. მას დედაქალაქობისთვის მოუხერხებელი მდებარეობა აქვს, მაშინ როცა ერთი მილით ზევით მდინარის ორივე ნაპირზე არის მშვენიერი გაშლილი ტერიტორიები. ამის მიზეზია ცხელი მინერალური წყლის აბანოები, მდებარე ვიწრო ხევში, ციცაბო მთების ქვემოთ. ისინი უფრო დაფასებულია ქართველებისა და სპარსელების მიერ, რომ-

ლებსაც, ჩრდილო აზიელების მსგავსად, ეჯავრებათ ცივი განბანვა. თავდაპირველი ქალაქი მათ ირგვლივ ჩამოყალიბდა.

ორიგინალურ აზიურ ქალაქს რუსებმა მიუმატეს ევროპულიც – სხვათა შორის, უმრავლეს რუსულ ქალაქებზე გაცილებით უკეთ ნაშენი, მნიშვნელოვანწილად დაპროექტებული უცხოელთა და აგებული ბერძენი და სპარსელი კალატოზების მიერ. ტფილისს უჭირავს 3-4-ჯერ მეტი ფართი, ვიდრე საუკუნის დასაწყისში; ის უმჯობესდება და პროგრესირებს ყოველწლიურად. აქ არის ოთხი საკმაოდ კარგი სასტუმრო (ფრანგული), ორი დიდი კლუბი, თეატრი, იპოდრომი და სამი საზოგადო ბაღი; ასევე, მრავალი გერმანული ლუდის ბაღი და მსგავსი. ის უკვე უკავშირდება რკინიგზით შავი ზღვის ფოთისა და ბათუმის ნავსადგურებს [1], მალე კასპიის ზღვასაც.

უცხო ელემენტი კარგადაა წარმოდგენილი; თუ ყველა არა, ევროპელი და მრავალი აზიური ეროვნებების სუბიექტები ყოველთვის სახეზეა. ევროპული ნაწილის კაფეებში მოგზაური აღმოაჩენს ფრანგს, იტალიელებს, გერმანელებს, ავსტრიელებს, პოლონელებს, ცივილიზებულ სომხებს, ბერძნებს; იშვიათად სერბებს, მოლდაველებს, უნგრელებს, თურქებს და სირიელებს (ქარვასლებში, თუკი მოინდომებს და შეუძლია თურქულად საუბარი, დაუბრკოლებლად გამონახავს ჩრდილო აზიის, ხორასნის, სპარსელების, თურქმანების, ყირგიზების, ყალმუხების, ნოღაელი თათრების წარმომადგენლებს; ხანდახან ხიველებს, კოკანდელებს და ავღანელებსაც). რაც შეეხება ევროპელებს, რუსების შემდეგ ყველაზე ბევრია გერმანელი, შემდეგ მოდიან პოლონელები, ფრანგები, იტალიელები და ბოლოს ინგლისელები, რომლებმაც, მიუხედავად იმისა, რომ დააგეგმარეს და შეასრულეს საზოგადოებრივი სამუშაოების უმეტესობა, რკინიგზები და ა. შ., არიან ყველაზე ცოტანი.

ტფილისის საზოგადოებას წარმოადგენს მეფისნაცვლის შტაბი, სადაც ყოველთვის მსახურობენ მაღალი (წარჩინებული) გვარების და რანგის ოფიცრები; სამოქალაქო მმართველობა – გუბერნატორი, ვიცე-გუბერნატორი, მოსამართლეები, ქალაქის საბჭოს წევრები და ა. შ. რაც შეეხება ადგილობრივ არისტოკრაციას, ესაა ქართველი თავადები და მათი ოჯახები, ოფიცრები გენერალური შტაბიდან, რომელთა უმეტესობა პროფესიული და სოციალური თვალსაზრისით ძალზე დანინაურებული პიროვნებები არიან; დაბოლოს მდიდარი კონტრაქტორები და ვაჭრები (უმთავრესად სომხები) და სხვა და სხვა სამწყობრო პოლკების ოფიცრები.

როგორც მოსალოდნელია, ტფილისის საზოგადოებაში არ არის საკმაო ერთობა (სოლიდარობა). ხალხი გარეგნულად საკმაოდ მეგობრულია შეხვედრისას და უყურებენ ერთმანეთს ჩუმად, სანამ ფორმალურად არ გაიცნობენ (როგორც ამას ინგლისელები აკეთებენ კლუბებსა და სხვაგან). თუმცა რუსებს რატომღაც არ უყვართ გერმანელები; გერმანელებსაც მოჩვენებითად უყვართ და ეჯავრებათ რუსები. ორივეს ეზიზღებათ სომხები, ასევეა საპასუხო გრძობები. ამას გარდა პოლონელებს ეჯავრებათ რუსები, გერმანელები და სომხები (ყველა, ფაქტიურად ხშირად პიროვნულადაც). მაჰმადიანებს ძირითადად არ აკარებენ რუსულ სამსახურებს. მე ვფიქრობ, რომ ქართველები არიან ყველაზე შემწყნარებლები (ტოლერანტულები) და საერთოდ ყველასთან კარგად არიან.

უცხოელებს, რომლებიც მიჩვეულნი არიან დღის ცხოვრებას, ტფილისის საზოგადოება უქმნის დაბრკოლებას, რადგან საკმაოდ გამორჩევით ეწევიან ღამის ცხოვრებას. ზრდილი რუსები (ტფილისი რუსიფიცირებულია) [2] დგებიან დილის 10-11 საათზე, სვამენ ჩაის, აბოლებენ ერთ ან ორ სიგარეტს და მიდიან თავიანთი ოფისებისკენ, სადაც ისინი უფრო მეტს ეწევიან, ლაყბობენ და ცოტას მუშაობენ. სახლში ბრუნდებიან 2-3 საათზე სადილად, რაც საკმაოდ გრძელი საქმიანობაა; სადილის მერე იძინებენ; ბევრი მათგანი გახდილი წეება 6-7 საათამდე; ამის შემდეგ მიირთმევენ სალამოს ჩაის, რაც მონევასა და შემოსულ სტუმრებთან საუბართან ერთად გრძელდება 9 საათამდე. ახლა დგება დრო სალამოს გართობის, ან კლუბში, ან პირადი სტუმრობით; აქ ცეკვავენ, საუბრობენ და თამაშობენ კარტს, რაც ყოველთვის გრძელდება 12 საათამდე, ხშირად დილის 3-4 საათამდე. შედეგად უცხოელი, რომელსაც სურს „ჩაერთოს დინებაში“, უნდა ეზიაროს რუსული ცხოვრების წესებს; და ეს შეეხება პიროვნებას, რომელსაც არ შეუძლია დაიძინოს დილის 7 საათის შემდეგ და შეჩვეულია ისაუზმოს დილით ადრე და დილითვე შეუდგეს მუშაობას. ყოველივე ნიშნავს ჩვეულებათა სრულ შეცვლას.

ეს არაა ყველაფერი, რადგან რუსი მომსახურე პირების მიერ საქმის გადადება და უსაქმურობა ცნობილია და სახეზეა მათ მიერ გართობისთვის პირველადი, ხოლო საქმისადმი მეორადი მნიშვნელობის მინიჭება. ინტელიგენტი უცხოელი ამაში ხედავს გადამდებს. შედეგად ცოტა უცხოელი უერთდება რუსებს; ისინიც კი, რომლებიც ხშირად ნუხდნენ, რომ ეს ჩაიდინეს.

ზემოთ ასახული ცხოვრების სახე, საკვირველია, არ უნდა უშ-

ლიდეს ხელს სამხედრო თუ სამოქალაქო საქმიანობას. რუსი სამხედროები საერთოდ არ არიან ძალზე შენუხებული პარადებით, ნესრიგით, ან „მოვალეობით“; პარადები თუკი ტარდება, ინიშნება საღამოთი, ან ნარმოებს ადიუტანტის ხელმძღვანელობით, რადგან თავმომწონე პოლკოვნიკი და მისი უფროსი ოფიცრები არშიყობენ, კარტს თამაშობენ, ან სძინავთ (არასწორი იქნება, თუ ვიტყვით „არასდროს“). რუსი ოფიცრები არ ნახულობენ პოლკებს (ნაწილებს), გარდა საველე მანევრებისა და საზეიმო ვითარებისას.

ის სპეციფიკურობა, რომ მუდმივად იყვნენ უნიფორმაში, სხვათა შორის, არის ბუტაფორია (მოჩვენებითობა), დამახასიათებელი რუსეთისთვის. არა მარტო მოქმედი სამხედროები, არამედ ყველა სახის ჩინოვნიკები, ექიმები, საფოსტო კლერკები, რკინიგზის მსახურები და ა.შ., რომლებსაც არაფერი აქვთ არმიასთან საერთო, ატარებენ ხმლებს და ეფექტურ უნიფორმებს. ყველაფერი, რაც „ტურისტის“ თვალს ხვდება, აფიქრებინებს მათ, რომ რუსები არიან უზარმაზარი მეომრული ხვედრის, ყოველდღიურ საქმიანობაში დაკავებული თავისი პროფესიისადმი კეთილგანწყობით.

დავუბრუნდეთ ჩვენ თემას, ვესტუმროთ ტფილისის საზოგადოებას, კლუბებს და კარტის პარტიებს. კლუბები სინამდვილეში არიან „სამორინები“, რომლებსაც ხშირად სტუმრობენ ქალბატონები; აქ ყოველ საღამოს იმართება ცეკვები, ხანდახან კი დიდი ბალები და ნადიმები.

„ჩინებული“ კლუბია *კრუჟოკი*; შემდეგ მოდის *სომხური კლუბი*, რომელიც უცხოელთათვის უფრო საინტერესოა. *კრუჟოკი* არის სახალხო თავშეყრის ოთახი, რომელსაც სტუმრობენ მაღალი საზოგადოების ნევრები, ისეთი, რომელიც შეიძლება ყველგან იხილო საკუთარი ფულით. მეორე მხრივ, *სომხურ კლუბში* შეხვდები კავკასიის აზიური მოდგმის ყველა სუბიექტს, კაცსაც და ქალსაც; აქ აზიური ცეკვები და მუსიკა ენაცვლება პოლკას, მაზურკას და ვალსს.

კარტი, ვახშამი და სმა, ასევე ბევრი დამახასიათებელი საუბარი და საინტერესო ინფორმაცია ქვეყნის შესახებ შეიძლება მოისმინო და გაიგო, რომ არაფერი ვთქვათ ურიცხვ ფლირტზე ნუშისთვალა ქართველ და სომეხ ლამაზმანთა ჯგუფებთან, რაც ბუნებრივად დიდად იზიდავს ახალგაზრდა სუბიექტებს.

---

<sup>1</sup> ესაა ყოველთვის ძალზე დაკავებული ოფიცერი, რომელსაც არ აინტერესებს „საზოგადოება“ და ასრულებს ყველა დავალებას; ის ფაქტიურად მეთაურობს პოლკს.

გერმანული კოლონია [3] ესაა გრძელი ფართო ქუჩა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, რომელსაც მივყავართ მუშტაიდის ბალებამდე, დიდ სასიერნო ადგილამდე, იპოდრომამდე და რკინიგზის სადგურამდე. მას იყენებენ სალამოს ფეხით, ცხენითა და ეტლით სეირნობისთვის. ქუჩის ორივე მხარეს სახლები და ბალებია. ეს არის კარგი ადგილი, სადაც გაზაფხულისა და შემოდგომის მშვენიერ სალამოობით იხილავთ ტფილისის არისტოკრატიას; ზაფხულობით კი ყველა მიდის აგარაკებზე ან მთებში. მუშტაიდის ბალებში კვირაში ორჯერ უკრავს სამხედრო ორკესტრი (ბენდი). ეს გახლავთ სპარსული სტილის ლამაზად გამართული სასიამოვნო პარკი მდინარის ნაპირზე. სინამდვილეში ის ეკუთვნოდა სპარსელ მუფტის ანუ მუშტაჰიდს; აქედან წარმოსდგა მისი სახელიც. ფაეტონი ქალაქიდან [4] წაგიყვანთ იქით და უკან მანეთად.

სტუმრობის ღირსია ტფილისის მუზეუმი [5], განსაკუთრებით არქეოლოგებისთვის. კარგადაა წარმოდგენილი ეთნოლოგიური და ბუნების ისტორიის განყოფილებები. მას მთლიანად კურირებს პროფესორი რადდე [6], გერმანელი სწავლული, შეუპოვარი მკვლევარი, რომელმაც ბევრი იმოგზაურა მეცნიერებათა დასაუფლებლად არა მარტო კავკასიაში, არამედ რუსეთის იმპერიის მრავალ მხარეში<sup>1</sup>.

აზიური ქალაქი იწყება ერევნის მოედნის [7] აღმოსავლეთ მხარეს; ამ მოედანზე განლაგებულია ორი მთავარი სასტუმრო, ბანკი, გენერალური შტაბი და სხვა ყურადსაღები შენობა. აქვე იმართება ყოველდღიური ბაზრობა, გარდა კვირა დღისა, რაც დაახლოებით დღის 11 საათის ფარგლებში წარმოებს.

მოედნის დატოვებისთანავე აღმოჩნდებით სომხურ ბაზარში, ან უბანში – ესაა გრძელი, ვიწრო ქუჩა, რომელიც თანდათან ეშვება მდინარისკენ; აქაა გრძელი რიგები იუველიერების, ვერცხლის საქმის ოსტატების, მეტყავეების, მეიარაღეების, ადგილობრივი სამკერვალო დუქნების და სხვა. თქვენ შეგიძლიათ აქ შეიძინოთ სრული კავკასიური ან ჩერქეზული ჩასაცმელი: ჩოხა, ახალუხი, შალვარი, ფაფახი (ბენვის ქუდი) და ყაბალახი; ასევე მთელი კომპლექტი პირადი შეიარაღების – ხმალი, ხანჯალი და დამბაჩა (ეს უკანასკნელი შეც-

<sup>1</sup> განათლებულმა ადამიანმა, ვინც ტფილისს სტუმრობს, უნდა გაიცნოს ნიჭიერი პროფესორი ბერჟე, მთავრობის ისტორიკოსი, დოკუმენტების მფლობელი და ა. შ. ესაა უზარმაზარი და მრავალფეროვანი ინფორმაციის მცოდნე პიროვნება და ერთ-ერთი პირველი ორიენტალისტი დღეს.

ვალა ინგლისურმა რევოლვერმა) – 100 მანეთად, ან 10 ფუნტი სტერლინგის ბანკნოტად, თუკი გადაწყვეტ იხეტილო ცხენით ქვეყანაში გარკვეული ხნით (ესაა ქვეყნის შეცნობისთვის საუკეთესო გზა). ჩემი აზრით, ეს არაა ცუდი სამოსი გარეთ დაბანაკების დროს. ის გადაგირჩენთ თქვენ ევროპულ ტანსაცმელს, რომელიც შეგიძლიათ ატაროთ ქალაქებში. თქვენ არასდროს გამოიყურებით მასში ჭუჭყიანად და არაფაქიზად, თუკი დაიბანთ ხელ-პირს, რასაც ალბათ ყოველთვის აკეთებთ. მაშინ როცა მთებში ერთი კვირა სიარულის მერე ჩვეულებრივ ევროპულ სამოსში გექნებათ მანანნალის შესახედაობა. ის ძილის დროს შეუდარებელია ალპური კლუბის წევრებისთვის; კარგი იქნებოდა ზემოდასახელებული სამოსი ჩაედოთ ბარგში ღამით გამოსაცვლელად. მე მჯერა, რომ ბატონები **გროუვი, მური, ან ფრეშფილდი** კავკასიონის ხელახალი სტუმრობისას გაიზიარებენ ჩემ რჩევას და მადლობელი დარჩებიან [8]. თუმცა, თუ შეეჩვიე მის ტარებას, უნდა შეგეძლოს რუსულად ან თურქულად ლაპარაკი... არ უნდა დაუშვათ, თითქოს მე ვფიქრობ შთავაგონო მოგზაურს ატაროს ფრაკი ან უნიფორმა მთელ ქვეყანაზე – მაგ., არარატზე ან ყაზბეგზე ასვლისას. მაგრამ, თუ მას სურს ისიამოვნოს, უნდა ერთ-ერთი ატაროს როცა მიიწვევენ მაღალჩინოსანთან, ან ელოდება მიპატიუებას სადილად. ქალაქებში ჩემოდანი არ დაამძიმებს; თუ ის ემორჩილება ამ ტრადიციებს, ეს აამაღლებს რუსების თვალში, რაზეც იქნება დამოკიდებული მისი მოგზაურობის წარმატება.

*სომხური ბაზრის* მერე, ზედ მდინარესთან, რომელიც აქ ძალზე ღრმაა და მიედინება ვინრო, ციცაბო და საკმაოდ მაღალ კლდეებს შორის მოქცეულ კალაპოტში, და გადებულია ორი, ერთმანეთის ახლოს აგებული *ხიდი*, არის *დახურული ბაზარი*, დიდი სავაჭრო ცენტრი საცალო საქონლის და მანჩესტერული ქსოვილების. თუკი მასზე გაივლი, გახვალ *თათრის მაიდანზე* (ესაა ძველი თურქული საბაზრო ადგილი); ის მდებარეობს ციხის ნანგრევებს [9] ქვემოთ, რომელიც აუგია **მუსტაფა ფაშას** XVI საუკუნეში [10], როცა ოსმალები ერთ ხანს ბატონობდნენ კავკასიაში. ამ ადგილის შუაგულში დგას გრძელი შეღებილი ძელი, რომელიც გამოყენებულია ფლაგშტოკად. ეს ძელები (ისინი დღესაც იმავე დანიშნულებისაა ინდოეთში ჩვენს ბანაკებსა და სამხედრო დასახლებებში) მიუთითებენ წარსული დღეების უზარმაზარ თურქულ და თათრულ გასაჩერებელ (საბანაკო) ადგილებზე და დღევანდელ ბაზარზე არის ორიენტირი კარგების, ალალის, აქლემების და ურმების სიმრავლეში, რომლისკენაც

ადგილობრივი იკვლევს გზას შემოტანილი სანოვაგით.

აქ მოგზაურს შეუძლია თავის აღჭურვილობას მიუმატოს წყვილი „ხურჯინი“, ან ყველა ფასის და ხარისხის უნაგირის საპალნე, ხოლო შემდეგ ხიდით გადავიდეს [11] *სპარსული ქარვასლისკენ*, სადაც შეიძენს „ბურკას“ ან ქერის მოსასხამს (ნაბადი – გ. გ.), ურომლისოდაც ცუდად იგრძნობს თავს მთებში. აზიური ყოველგვარი უნაგირი აქ ძალიან კარგი ხარისხისაა და ხელმისაწვდომი. „ნუკტა“ ანუ ავშარა და ღვედი აუცილებლად საჭიროა, ასევე კაზაკური მათრახი. ძლიერი აზიური ლაგამი (ალვირი), დაბოლოებული გრძელი ცალფა კნუტითა და ცალულთ, უფრო გამოსადეგია და მოსახერხებელი, ვიდრე მათი ევროპული ორეული.

როგორც კი გადახვალთ ქვედა ხიდით, რამდენიმე იარღზე, ავლაბრის ციხე-საპატიმროს ქვემოთ (ესაა ბასტილიის მსგავსი ფლატზე, რომელიც დაბლა გადმოსცქერის მდინარეს), გაუვლით ერთადერთ მერქეთს ტფილისში. ესაა უპრეტენზიო შენობა ლურჯი მინარეთით [12]; მარცხნივ შეხვევისას მიხვალთ ნამდვილ „თათრის ბაზრამდე“, რომელსაც მივყავართ აბანოებისკენ. აქ ყოველთვისაა მრავალფეროვანი ბრბო, რომელიც ბრძოლითა და ძალით მიიწევს ვინრო ქუჩაზე, რაც სველ ამინდში გადაიქცევა შავ ტალახიან საფლობად. განსაკუთრებული სუნი გეცემათ ცხვირში; თუკი გადაურჩებით და ძირს არ დაგვცათ აქლემებმა, ჯორებმა, სახედრებმა, რომლებსაც, მძიმედ დატვირთულებს, სწრაფად ერეკებიან, თქვენ გეჯახებათ სხვადასხვა ველურიც. საზიდრების მწკრივი, ცხენოსანი მოგზაურების ჯგუფები, კაზაკები და საფოსტო საზიდრები ასევე ხშირად გრიყავენ გზიდან, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებულია სპარსელთა სასაუზმეები და სასადილოები. დაბინდებისას გაუფრთხილებელ მოგზაურს შეიძლება უნაგირიდან ააჭრან საპალნე: ეს განსაკუთრებული „პატარა თამაში“ არის „თათრის ბაზრის“ მახასიათებელი.

ბუნებრივი მინერალური წყაროების ცხელი წყალი, თუმცა არც ისე ცხელი, რომ ვერ გაუძლო, კარგი სააბაზანო ოთახი ვესტიბიულით ან გასახდელით, ერთი საათი ღირს ერთი მანეთი; ოცი წუთი სავსებით საკმარისია უმრავლესი ხალხისთვის. მომსახურებაში შედის საპონი და პირსახოცები. თავის დაბანვა მიღებული წესით დამატებით ღირს. თქვენ ბანაობთ ზემოდასახელებულ დროში; თუ გადააცილებთ მას, იხდით მეორე საათის საფასურს. ორი ადამიანი იმაზე მეტს არ იხდის, ვიდრე ერთი (ოთახები სამყოფია ექვსი კაცისთვისაც). ცივი ფრინველი, ღვინო ბოთლებში და სხვა მომსახუ-

რება შეგიძლიათ მიიღოთ ცალკე შეკვეთით და გადახდით.

მას შემდეგ, რაც ოფლს მოიღენს, გაისაპნება, თავს დაიბანს, გადაივლებს ცივ წყალს (თითო სააბაზანოში დგას ცივი წყლის ცისტერნა), სტუმარს შეუძლია მიიღოს ფინჯანი ყავა მეზობელ თათრის დუქანში, სადაც, თუკი ლაპარაკობ თურქულად ან რუსულად, შეიძლება ხშირად გაიგო გასაყიდი კარგი ცხენის შესახებ. ან სტუმარს შეუძლია შეამონმოს ღვინის სარდაფები, რომლის ერთი ან ორი ქუჩა ესაზღვრება (უერთდება) მაიდანს – მიუხედავად ძალზე არამიმზიდველობისა, საცავი ფლობს უამრავ საუკეთესო ადგილობრივ ღვინოს. ან კიდევ სტუმარს შეუძლია ესტუმროს სპარსულ ქარვასლას და საგულდაგულოდ გასინჯოს (დაათვალიეროს) სხვადასხვა ნახელავი ნოხები დაღესტნიდან, ხორასნიდან და თურქმანეთიდან; ანდა მოინახულოს ვერცხლის საქმის ოსტატთა მაღაზიები.

ბევრი კურიოზული ამბებია დაკავშირებული ამ აბანოებთან, რომელთა უმრავლესობა საკმაოდ უხერხული დასაბეჭდია.

იყო აქ ლეიტენანტი ზ-, რუსი ოფიცერი, რომელიც იყო კარგი გვარის და ჰქონდა მაღალი კავშირები. რამდენიმე წლის წინ მან მოკლა მეეტლე, რომელმაც უარი უთხრა წაეყვანა ლეიტენანტი და ორი მეგობარი ქალბატონი (ასევე მაღალი საზოგადოებიდან), რომლებიც იყვნენ ჯერ ბალზე და შემდეგ ესტუმრნენ აბანოს, მუშტაიდის ბაღებისკენ, სადაც სურდათ ღია ცის ქვეშ, სუფთა ჰაერზე გაეტარებინათ დარჩენილი საღამო (იყო დაახლ. დღის 3 საათი).

დისციპლინის ასეთი დარღვევისთვის ლეიტენანტი გადაეცა სამხედრო ტრიბუნალს და მიუსაჯეს ციმბირში გადასახლება. თუმცა საბოლოოდ გადარჩა ერთწლიანი მკაცრი პატიმრობის შემდეგ მთავარ საყარაულოში და ჩინის ჩამომცრობით, რადგან ჰყავდა გავლენიანი მეგობრები. მე ვფიქრობ, რომ ბოლო ომის დროს აღიდგინა დაკარგული.<sup>1</sup> ერთხელ რუსი ოფიცრისგან გავიგე ამ „ინციდენტის“ შესახებ,

---

<sup>1</sup> აი, რა დაემართა ლეიტენანტი ზ-ს: ახალგაზრდამ „მიიტაცა“ სკამი, რომელსაც ეყრდნობოდა იმპერატორი ბაღების დროს სტ.-პეტერბურგში. მან საქმე უფრო გაიფუჭა, როცა თავისი შეცდომა შემდეგნაირად ახსნა: „მაპატიეთ თქვენო უდიდებულესობავ; მე ვიფიქრე, რომ ეს რომელიღაც გენერალს ეკუთვნოდა“. იმპერატორმა უთხრა: „მე გასწავლი გენერლების პატივისცემას“ და უბრძანა გაეგრძელებინა სამსახური როგორც კერძო პირს კავკასიაში. თუმცა სოციალურად და მატერიალურად ძველებურად კარგად გრძნობდა თავს: სა-

რომ დამნაშავე მთლიანად მეეტლე იყო და ლეიტენანტი არ უნდა დაე-  
საჯათ; რომ მან სამართლიანად დაარტყა მუშტი მეეტლეს, რომელმაც  
უარი უთხრა ნაყვანაზე და შეურაცხყოფდა მასთან მყოფ ქალბატო-  
ნებს უნმანური სიტყვებით. მეეტლემ უხეშად სტაცა ხელი ზ-ს და  
სცადა ძირს გადაგდება. ზ- იყო უნიფორმაში; ეს კი უდიდეს შეურაც-  
ხყოფად ითვლებოდა ფორმის. ამით ამართლებდა ის შურისძიებას.

როგორც მოსალოდნელია ნაირგვარი მოსახლეობისგან, რომე-  
ლიც ცხოვრობს სარდაფის ბნელ ლაბირინთებში და ვინრო შესახვე-  
ვებში, ხშირად მიწის ქვეშაც აზიურ ქალაქში, თავდასხმები, ჩხუბი,  
ყაჩაღობა და მოტაცებები არ უნდა წარმოადგენდეს იშვიათობას. მე  
მჯერა, რომ „ძალადობრივი ყაჩაღობა“ უნდა ხდებოდეს უფრო  
ტფილისს გარეთ, ვიდრე თვით ქალაქში, სადაც ყველაფერი პოლი-  
ციურად ეფექტურადაა ყურადღებამიქცეული.

საერთოდ საქართველოში (გეორგიაში) არის ერთი-ორი ცნობი-  
ლი ყაჩაღი, გარდა სტეპების თათრებისა და თურქებისა, რომლებიც  
არიან არაპროფესიონალები, ხშირად რეალურები, როგორც მესა-  
ქონლეები.

უკანასკნელი ცნობილი ყაჩაღი იყო **ტატო სალოკიძე**, რომელიც  
ჩამოახრჩვეს ტფილისში 1880 წელს. ის იყო კარგი ქართული ოჯა-  
ხიდან, მაგრამ მუდამ „ველური“; ყაჩაღობდა რამდენიმე წელი გზებ-  
ზე ტფილისსა და საზღვრებს შორის. იყო პატარა ბანდის მეთაური;  
მის სახელზეა 12 თუ 15 მკვლელობა.

მე ერთხელ შევხვდი მას პატარა დუქანში ძველ თურქულ ციხე  
ჯვალალ ოღლისთან, სადაც დავრჩი ღამის სათევად ალექსანდროპო-  
ლიდან მომავალ გზაზე, ზუსტად ომის წინ. რა თქმა უნდა, მაშინ მე  
არ ვიცოდი ვინ იყო ის. მისი დასჯის მერე მოხდა ისე, რომ შევიძი-  
ნე მისი და მისი ერთი ამხანაგის ფოტო, გადაღებული საპატიმროში  
ბორკილებში. მე გავიხსენე მისი მკაცრი, უფრო სწორად სევდიანი  
(მელანქოლიური, დათრგუნული) გამომეტყველება. ტატო ხშირად  
მოდითა ტფილისში. 1878 წელს მან და მისმა „მეგობარმა“ მოკლეს  
მალაზიის პატრონი ქალაქის ყველაზე ფეშენებელურ ქუჩაზე, დიდი  
მთავრის სასახლის [13] ახლოს, დაახლოებით საღამოს 6 საათზე,  
შემდეგ მშვიდად მოშორდნენ იქაურობას. ამ მკვლელობის გამო  
ორი უდანაშაულო კაცი დაიჭირა პოლიციამ იმავე საღამოს ჩხუბის-

---

დილობდა საუკეთესო სასტუმროებში, ესწრებოდა ბალებს, ნადირო-  
ბას და კარგად იღებდნენ ყველგან მალალ საზოგადოებაში.

თვის და დასაჯეს. შემდგომში ტატომ გასროლით მოკლა პოლიციელი თათრის მაიდანზე, რომელმაც მოინდომა მისი დაკავება, როცა ის ჯდებოდა საზოგადო ტრანსპორტში; შემდეგ მშვიდად გაემგზავრა. ის დაიჭირეს ყარსის ახლოს, ჩემი აზრით, როცა ეძინა ერთ-ერთ ღვინის დუქანში.

რაც შეეხება კავკასიაში მოგზაურობისას დაყაჩაღების საფრთხეს, მე არ ვფიქრობ, რომ აქ უფრო საშიშია, ვიდრე სიცილიაში, კალაბრიაში, ალბანეთსა და სხვა ველურ მხარეებში, სადაც ადამიანები მოგზაურობენ, მაგრამ წინდახედულობა მაინც აუცილებელია... მე ბევრი ვიმოგზაურე, ხშირად მარტოდ-მარტომ დასავლეთ კავკასიაში და სამხრეთ პროვინციებში; ასევე ჩერქეზეთში, ორჯერ კასპიის ზღვისკენ, ანდა ხშირი გასვლები ტფილისის ირგვლივ მთებსა და ტყეებში, მაგრამ არასდროს თავს არ დამსხმიან, თუმცა საფრთხილებდნენ. მე ყოველთვის შეიარაღებული ვჯდებოდი ცხენზე და ვიყავი მზად. მე მჯერა, რომ გარდა „ძალიან მაგრებისა“, ყაჩაღი არ დაესხმება თავს კარგად შეიარაღებულ მხედარს, რომელიც იოლად არ „დათმობს“ ცხენსა და იარაღს.....

[ავტორი ეხება სოფლად მოსავლის ქურდობას და ამბობს] – კრიმინალი ვირტუალურად რჩება დაუსჯელი; სოფლის პოლიცია და მოსამართლე თვითონ უწყობენ ხელს, ან არიან კავშირში ქურდებთან და ყაჩაღებთან... მოსახლეობის ყველა ფენას აქვს თავისი მეთოდები: განსწავლული **სომეხი**, რომელიც არაფერს წარმოადგენს, თუ არაა ცივილიზებული, მიზნად არჩევს დახვეწილ ევროპულ ქურდობას, თაღლითურად გაბანკოტებას, აფერისტულ ქმედებას, სადაზღვევო ოფისების გაქურდვას და სხვა. **ქართველები** – „ინდუსტრიული“ ქურდები, ტყუიან კარტის თამაშისას, იპარავენ ცხენებს... **თათრები** ფიქრობენ ნაძარცვ ალაფზე, როგორც ომის შედეგზე; სტილია განადგურება; აყაჩაღებენ ბალებს და მსგავს მცირე ბიზნესს. მსხვილი რქოსანი საქონლის პარვა მაღალ დონეზეა – 1000 ცხვარიანი ფარის, ან მოზვრების ნახირის გადარეკვა და ა. შ.

### მცირე კომენტარები:

- [1] ფოთი-თბილისის რკინიგზა გაყვანილ იქნა 1865-1872 წლებში.
- [2] „ტფილისი რუსიფიციკრებულია“ – ასე ხაზგასმით სხვა მოგზაურებს არ უთქვამთ.
- [3] საქართველოში გერმანელთა გადმოსახლება ხდება ალექსი

პეტრეს ძე ერმოლოვის (1816-1827) მთავარმართებლობისას. 1818 წელს თბილისიდან 3 ვერსზე, სოფელ კუკიასთან დაარსდა კოლონია „ნოი-ტიფლისი“ (ახალი ტფილისი). შემდეგ ის გაფართოვდა ყოფილი მიხეილის (ამჟამად დავით აღმაშენებლის) გამზირისკენ და 1852 წელს შეუერთდა ქალაქს.

- [4] მუშტაიდის ბაღები ალბათ ჯერ არ ითვლებოდა უშუალოდ ქალაქის ტერიტორიად.
- [5] კავკასიის მუზეუმი დაარსდა 1852 წელს, როგორც სამხარეთ-მცოდნეო დანესებულება. 1864 წელს ის დაიხურა; აღდგენილ იქნა 1865 წელს გუსტავ რადდეს ინიციატივით. საზეიმოდ გაიხსნა 1867 წლის 2 იანვარს. 1911 წელს დაიხურა ავარიულობის გამო, მაგრამ იქვე დაიწყო ახლის შენება. 1919 წელს დაარსდა საქართველოს მუზეუმი კავკასიის მუზეუმის ბაზაზე, რომელიც 1947 წლიდან ატარებს სიმონ ჯანაშიას სახელს.
- [6] გუსტავ ივანეს ძე რადდე (1831-1903) ცნობილი გერმანელი ბუნებისმეტყველი და გეოგრაფი. 1867 წლიდან ცხოვრობდა თბილისში. ყველა ჩამოსულ მოგზაურს უწევდა დახმარებას. თვითონაც ბევრი იმოგზაურა საქართველოში და უძღვნა ნაშრომები: „ოთხი მოხსენება კავკასიის შესახებ“, „ხევსურები და მათი ქვეყანა“, „მოგზაურობა სამეგრელოს მაღალ მთებში“, „მოგზაურობა სვანეთში“.
- [7] დღევანდელ „თავისუფლების მოედანს“ ერქვა „ერევნის მოედანი“ მთავარმართებელ გრაფ პასკევიჩის (1827-1831) მიერ ერევნის ალების პატივსაცემად.
- [8] XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი მეცნიერ-მთამსვლელები, რომლებმაც დალაშქრეს კავკასიონი.
- [9] ესაა „დედა ციხის“ („შაი ტახტის“) ნანგრევები.
- [10] ქალაქის ციტადელის („თავადი ციხის“) უმაღლეს ნერტილზე იყო დიდი მრგვალი კოშკი (ვახუშტის მიხედვით, „სტამბოლის გოდოლი“), რომელიც, შარდენის თქმით, აუშენებია მუსტაფა ფაშას 1576 წელს. სულთან სულეიმანის ეს სარდალი იყო ცნობილი მუსტაფა ლალა ფაშა; ციხე კი 1578 წელს უნდა იყოს აგებული.
- [11] ამ ხიდით გადადიოდნენ ავლაბარში – მეტეხის ხიდი „თათრის მოედანთან“.
- [12] მინარეთი იდგა ხიდის თავში, რომელიც კარგად ჩანს ძველ ფოტოებზე.

[13] ეს გახლდათ 1865-1868 წლებში გადაკეთებულ-გაფართოებული მთავარმართებლის სასახლე (იგივე ყოფილი პიონერთა სასახლე რუსთაველის გამზირზე).

***Gia Gelashvili***

*Doctor of History, Ivane Javakhishvili  
Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili  
Institute of History and Ethnology, Senior  
scientist-researcher of the Department of  
Modern and Contemporary History*

## **English Traveller Elim Henry D'Avigdor about Tbilisi**

### **Summary**

The description of Tbilisi given by foreign travellers gives us an opportunity to watch the evolution of the city. One of these travellers is Elim Henry D'Avigdor (1841-1899). He wrote his travel book "Notes on the Caucasus" (London, 1883) under the pseudonym "Wanderer".

We translated suitable material from D'Avigdor's work, where he describes the conditions of Tbilisi, its parts, streets, bridges, fortifications, merchandize, museum. He describes Tiflis society, its population, public amusements (clubs, card parties, dancing), baths, manners and customs. He tells also about brigand Tatio Salokidze.

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელნაწერ სიძველეთა დაცვისა და აღრიცხვის დეპარტამენტის მეცნიერთანამშრომელი

## ილია ჭავჭავაძის უბის წიგნაკების და პირადი ჩანაწერების ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობისათვის

ამა თუ იმ მოღვაწის უბის წიგნაკები და ჩანაწერები ირეკლავს არა მხოლოდ მის პირად ინტერესებს, შეხედულებებსა და საჭიროებებს, არამედ ისტორიულ-კულტურულ გარემოსა და მიმდინარე მსოფლიო პროცესებსაც. ილია ჭავჭავაძის წერილობითი მემკვიდრეობის ამსახველი ეს ფართო და მრავალშრიანი მასალა დღემდე გამოუქვეყნებელია. მიუხედავად იმისა, რომ მწერლის პირადი და შემოქმედებითი პორტრეტი სადღეისოდ კარგად არის შესწავლილი, ამ სპეციფიკური წყაროების მონაცემები საგულისხმო დანამატია როგორც მისი პორტრეტის შესავსებად, ისე იმ გარემოს შესაფასებლად, რომელშიც მწერალს ცხოვრება და მოღვაწეობა უწევდა.

მეცნიერთა მიერ სათანადოდ არის შესწავლილი ილია ჭავჭავაძის ისეთი დოკუმენტური ხასიათის ტექსტები, როგორებიცაა: პუბლიცისტური და პირადი წერილები, თუმცა ყურადღება ნაკლებადაა გამახვილებული პირად ჩანაწერებზე (უბის წიგნაკები, ამონაწერები, მინაწერები), რომლებშიც ხშირად გაერთიანებულია სხვადასხვა წარმომავლობის ასობით შემოქმედებითი თუ სამოქალაქო იმპულსი, რომლებშიც ავტორი საკუთარი შეგრძნებებისა და გარემოს ფხიზელი მოყურადეა.

ამ სპეციფიკურ წყაროებში მაღალი ხვედრითი წილი მოდის ილიასთვის სასურველი თუ საჭირო ლიტერატურის ჩამონათვალზე. საქართველოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული სხვადასხვა დროს შესრულებული 10 უბის წიგნაკიდან (№№56-65) 5-ში ვხვდებით ამ ხასიათის ჩანაწერებს. ჩამოთვლილი წიგნების სათაურებიდან გამომდინარე, მწერლის ინტერესთა სფერო მოიცავს წარმოუდგენლად ფართო სპექტრს – ძველი აღმოსავლეთის ისტორიით დაწყებული, ოთახის მეყვავილეობისა და თევზჭერის პრობლემით დამთავრებული. დაინტერესებული პირი აქ შეხვდება ღირსების საკითხებსაც ფილოსოფიასა და სამართალში და

ძალეების წვრთნის მეთოდებსაც, ცივილიზაციის ფსიქიკურ ფაქტორებსაც და მეფუტკრეობის საკითხებსაც, შუა საუკუნეების ქალთა პრობლემასაც და სამკურნალწამლო მცენარეების გამოყენების გზებსაც, ყველა დროისა და ერის ზღაპრებს, ლეგენდებსა და გამოცემებსაც და მღრღნელების წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლასაც, ნებისყოფის წვრთნის საკითხებსაც და ბუნებრივი თვითმასწავლებელსაც. ილია ფლობს ინფორმაციას არა მხოლოდ რუსულენოვანი, არამედ რუსულად თარგმნილი სამეცნიერო, სამეცნიერო-პოპულარული და საყოფაცხოვრებო ლიტერატურის შესახებ. აქვე ვხვდებით საჭირო ლიტერატურის მოძიების კონკრეტულ დეტალებსაც – ნიგნის გამყიდველთა და მალაზიის მისამართებსაც.

უბის ნიგნაკს ზოგადად დროისა და რესურსების ოპტიმალურად მართვის მექანიზმაცადაც მიიჩნევენ. მისი მნიშვნელობა ის არის, რომ ადამიანები იქ მათთვის საჭირო მონაცემებს მარტივად და სწრაფად ინიშნავენ და თან დაატარებენ. ამის გამო ილიას უბის ნიგნაკებში ძალიან ბევრი საჭირო, პრაქტიკული დანიშნულების ჩანაწერი გვხვდება. ამ მხრივ, საყურადღებოა „ხეებზე ჭია-ჭუას გასაწყვეტი წამლის“, „წყალში გამძლე ნებოს“ რეცეპტი, „ლაქიროვანი ტყავის განახლების“ მეთოდი, სიცივისგან დამძრალი ხილის თუ მწვანე ხილის შენახვის გზები, რევმატიზმის საწინააღმდეგო წამალი და ა. შ. იმ პრაქტიკულ მიდგომებს, რომლებითაც ილია დაინტერესებულა, დღესაც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა.

ამ წყაროებში ხშირია ასევე საყოფაცხოვრებო საკითხებთან დაკავშირებული სხვა ჩანაწერები. როგორც ჩანს, ილია განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული ტექნიკის სიახლეებით. 1880-იანი წლებისთვის საგურამოს მამულში მისი შრომის იარაღების ჩამონათვალში უკვე ვხვდებით მარცვლეულის სამკალ და სალენ მანქანას. უბის ნიგნაკში ერთგან საუბრობს ყინულის მოსამზადებელ აპარატზეც [4] პეტერბურგში მალაზიის მითითებით და ტრიენტეში გამოსულ ძმები გალიების 16 გიულდენად ღირებულ რალაც აპარატზე (დანიშნულება ჩვენთვის უცნობია) [4]. მისი ინტერესის საგანია პრიზმული ჭოგრიტიც (Бинокль призматический) [6], თავიდან მისი გამომგონებლის – შერცის, ხოლო სხვა ადგილას კი, სავარაუდოდ, კერძო ქართველი მფლობელის – ერისთავის („ბინო[კლ]ი ერისთავისა“) მითითებით [4]. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ახალი, საინტერესო მოწყობილობის საქართველოში შემოსვლა ილიას არ გამოორჩებოდა.

უბის ნიგნაკში საუბარია ფისის ნედლეულზე დამზადებულ ერთგვარ სამკურნალო დანიშნულების საპონზე („Дегтерное – стирное

мыло Бергера“; „Глицерино-дегторное мыло Бергера“) [6], რომელიც ეფექტურად გამოიყენება ფსორიაზისა და სეპორეის დროს.

როგორც ცნობილია, ილიას უწევდა მშენებლობის სხვადასხვა საკითხში გარკვევა, რაც მას ამ დარგში არცთუ მწირ გამოცდილებას უფროვებდა. ბუნებრივია, ეს მოცემულობა შესაბამისად უნდა ასახულიყო მის უბის ნიგნაკებში, რომლებიც ადასტურებს კიდევ ამას. აქ ხაზგასასმელია მისი მიდგომები როგორც სამშენებლო მასალის ხარისხის, ისე კომფორტული მოწყობის და, რაც მთავარია, დანახარჯების რაციონალიზაციის თვალსაზრისითაც. მასალის სიიაფეს ის ხაზს უსვამს, მაგალითად, ამ შემთხვევაში: „Дешевыя краски на молоко, керасинъ и скипидаръ, Инжинера Степанова“; „Дешевыя несгораемая постройки Грудистона“ [5]. ინტერესდება ბროშურით, რომელშიც საუბარია ალიზისა და კუპრის გამოყენებით ნაშენებ ნაგებობებზე. საუბრობს „გალლანდიის საყაზე“ – შავ საღებავზე, რომელიც გამოიყენება ფერწერასა და პოლიგრაფიაში, ასევე ასანთის თავების დამზადებაში.

რამდენიმე შემთხვევაში ილია დეტალურად აღწერს ასაშენებელი ოთახების ფართობს, კარ-ფანჯრის ზომებს, ქერისა და იატაკის საჭიროებებს – შეღებვას ან შპალიერით განებვას... [3]. ეს ჩანაწერები ილიას ახასიათებს როგორც კარგ პრაქტიკოსსა და კარგ მეურნეს.

ერთ-ერთ უბის ნიგნაკში ვხვდებით ხუთი პუნქტისგან შემდგარ ერთ ჩანაწერს, რომელთაგან პირველი შეეხება გალვანიზებულს, თუთიით დაფარული რკინის ქარხანას, მეორე – გამოცემას „მარქსიზმიდან იდეალიზმამდე“, მესამე – თოჯინას, რომელიც იცინის, მღერის, სძინავს და საუბრობს, მეოთხე – საპონს, ხოლო მეხუთე – ყინულის მოსამზადებელ აპარატს [4] – ეს ჩანაწერი ილიას ინტერესთა სფეროს მრავალმხრივობაზე მიუთითებს.

უბის ნიგნაკები, ბუნებრივია, ზუსტად ირეკლავს ილიას, როგორც პუბლიცისტის, მოქალაქეობრივ მისწრაფებებს. ამ წყაროებში, როგორც მოსალოდნელია, არაერთგზის ვხვდებით მეთაური წერილების თემების ესკიზებსაც. ქვემოთ ჩამოთვლილ საკითხთა ეს წრე კარგად ასახავს ილია ჭავჭავაძის თვალსაზრისის პროექციებს. „მეთაურები: 1. სოფლის განაჩენი, როგორ უპატრონონ სოფელსა. 2. კახეთის რკინის გზის გამო. 3. საკომლოების გაუსყიდავობა. 4. მიწების განაწილება, ვენახებში რომ ბევრგვარი ყურძენია. 5. №28 Русския Ведомости. 6. პოლიაკების გამოდევნა რუსეთის წინააღმდეგი უნდა იყოს იმ მხრით, რომ პოლიაკები ავსტრიისაკენ მიახედეს, თქვენი

ხსნა აქ არისო. 7. ჩივილი მუშების უვარგისობაზედ. კარგად შენახვა მუშისა საჭიროა და არა სავენებელი“ [7]. ეს შავი ჩანანერიც, რომელსაც, ბუნებრივია, საპუბლიკაციო პროდუქტად რეალიზების დროს არ დააკლდებოდა ავტორისეული სკრუპულოზურობა, სიღრმე, მკაფიო და მიზანმიმართული აქცენტები, უკვე, ამ ფორმითვე, ამბობს სათქმელს ქართულ სოფელზეც და საერთაშორისო პოლიტიკაზეც, აგრარულ სექტორზეც და ურბანისტულზეც, სოციალურ საკითხებზეც და ადმინისტრაციულზეც...

ამ წყაროების საგულისხმო ბლოკია ავტორის ინტენსიური დაკვირვება ლინგვისტურ მასალაზე, ძირითადად, ზმნურ ფორმებზე (მაგალითად, ვინახულე, ვიბარგულე, ვიმარხულე, ვიდგომილე), ობიექტური პირის ნიშნის მადიფერენცირებელ მნიშვნელობაზე პარონიმიის შემთხვევებში (მიყიდე – მიჰყიდე, ფლავს – ჰფლავს, ყრიან – ჰყრიან, დევს – ჰ/სდევს, ჰშველის – შველის...), თანდებულებზე (გარდა, ქვეშ, შორის), რუსულ-ქართულ ლექსიკურ შესატყვისებზე (მცოდინარობა – знание; терраса – ბაქანი, პეიტრობა – умничание...). ის გამუდმებით ეძებს საინტერესო ლექსიკურ და გრამატიკულ ფორმებს ქართულ ფოლკლორში და ინიშნავს უბის ნიგნაკებში.

ერთ-ერთი უბის ნიგნაკის [8] თითქმის 6 გვერდი შევსებულია რუსულ-გერმანული ლექსიკონით, რაც, სავარაუდოდ, 1900 წელს ილიას გერმანიასა და ავსტრიაში სამკურნალოდ ყოფნას უკავშირდება. ამ ლექსიკონში რუსულ სიტყვებს ახლავს გერმანული შესატყვისები რუსული ტრანსკრიფციით. სანიმუშოდ მოგვყავს ამონარიდი ლექსიკონიდან: Где = во, Готово = фертиг, Длинный = Ланг, До = Биз, Дверь = тюрე, Довольно = Ганц, Дорога = Вег, Далеко = вайт, Дешевый = биллигес, Ждать = вартен, Забыть = фергсен, Замок = шлосс, Звать = руфен, Если = ванн, Есть = эссен, Идти = геен, Курица = huhn...

ილიას ამ მემკვიდრეობის საინტერესო ნაწილია სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა უბის ნიგნაკში ჩანიშნული ცნობები მსოფლიო ქვეყნების საკანონმდებლო ორგანოების წევრთა პარტიული, რელიგიური და ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ. მაგალითად, „პრუსიის ლანდტაგში კონსერვატორები და ნაციონალ-ლიბერალები, მომხრენი ბისმარკისა სულ 250 კაცია, კლერიკალები 100 მდე, თავისუფალ მოაზრენი 43, პოლაკები 16 – სულ წინააღმდეგი 160 კაცია“ [6] ან კიდევ: „იტალიის პარლამენტში სულ 508 დეპუტატია“. „საფრანგეთის პალატაში სულ 584 დეპუტატია, მათ შორის კონსერვატორები – 184.“

ძალზე საინტერესოა ჩანანერები, რომლებშიც ჩანს ილია ჭავჭავაძისეული პოლიტიკური შეფასებები, მაგალითად, ერთგან მწერალს ჩაუნერია: „ინგლისის მთავრობის ხასიათი: ყოველთვის უთმობს ხალხსა და არ უფრთხის ზოგიერთებისამებრ, რომ უღონობაში ჩამომართმევენო“ [7]. მწერლისავე მინანერიდან „მეთაურისთვის“ ჩანს, რომ მათ ავტორი საგაზეთო სტატიების მოსამზადებლად ინიშნავდა.

ილია ჭავჭავაძე თავის ჩანანერებში ყურადღების მიღმა არ ტოვებს მე-19 საუკუნის მთავარ პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ტენდენციებს. იმ ფაქტს, რომ მისი თანამედროვე მსოფლიო მასშტაბის სოციოლოგები, ისტორიკოსები, ფილოსოფოსები, სამართალმცოდნეები, ეკონომისტები შემთხვევით არ არიან მოქცეული მის ინტერესთა სფეროში, ისიც ადასტურებს, რომ უბის წიგნაკებში ხშირად ვხვდებით იმ ავტორთა და ლიტერატურის ჩამონათვალს, რომელთა ფუნდამენტურ შრომებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მსოფლიო ისტორიის განვითარების ხაზის განსაზღვრაში. ილია ჭავჭავაძე ზრუნავს მათი ნაშრომების არ მხოლოდ შეძენაზე, არამედ ზოგჯერ ათობით გვერდს უთმობს ამ ტექსტების დამუშავებას.

ამ სკრუპულოზურად დამუშავებულ წიგნებს ჰყავს მეტად ანგარიშგასანევი ავტორები: კარლ მარქსი, რუდოლფ შტამლერი, ლუი ბრენტანო, კარლ ბიუხერი, ფერდინანდ ლასალი, ბელტოვი (გიორგი პლეხანოვი), ჯონ სტიუარტ მილი, ჰერბერტ სპენსერი, ტომამ მასარიკი, გაბრიელ შეფლე, გუსტავ შმოლერი, ოგიუსტ კანტი, ფრიდრიხ ენგელსი, ანტონიო ლაბრიოლა, ლესტერ უორდი, ვერნერ ზომბარტი, ადამ სმიტი, დავით რიკარდო, კარლ კაუცკი და სხვები [11]. ეცნობოდა ილია მათ შრომებს, აკეთებდა საჭირო ამონარიდებს, იშვიათად, მაგრამ მაინც ურთავდა შენიშვნებს, აჯგუფებდა, პარალელებს უძებნიდა და სისტემურ ხასიათს აძლევდა. ის ბრმად რომ არავის მისდევდა, ყველაფერს რომ კრიტიკული თვალით აფასებდა და მხოლოდ მისთვის მისაღებს იზიარებდა, ჩანს მისი ერთი გამონათქვამიდანაც: „თვით იკვლიე, თუ შეძლება და გარემოება შეგწევს, შეამოწმე და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯერე მხოლოდ მაშინ და ამ სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდაჰქმენ სხისგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი“ [12, 391]. სწორედ ამგვარი გამოცდილებით იქმნებოდა ილიას პუბლიცისტური წერილები თვითმმართველობის, კონსტიტუციური მონარქიის, ეკონომიკური კონსერვატიზმის, კერძო საკუთრების, საარჩევნო სისტემების, ლიბერალიზმის და ა. შ. შესახებ. 90-იანი წლების ბოლოს კი ამ ლიტერატურას, როგორც სოლი-

დურ თეორიულ ბაზას, იყენებდა სოციალ-დემოკრატებთან პოლემიკისას. სავარაუდოა, რომ ილია ამ მასალას ეყრდნობოდა ისტორიულ-შედარებითი კვლევის მეთოდის აქტუალიზაციისთვისა და სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ერთგვარ ბაზადაც.

როგორც ჩანს, ზოგიერთ ამონაწერს უფრო კონკრეტული დანიშნულება აქვს, ილია მას საგანგებო საჭიროებისთვის, რალაციის დასასაბუთებლად იყენებს. მისი ნაფიქრალი არგუმენტაციის სისტემის სრულ ფორმირებამდე რთულ გზას გადის. ის ეძებს დამატებით მასალას, ლიტერატურას იმისათვის, რომ საფუძვლიანად გაეცნოს განსახილველ საკითხს, შემდეგ ამუშავებს, აანალიზებს და წერილობით აყალიბებს. ამონაწერებში ერთგან ჩვენი ყურადღება მიიქცია ილიასეულმა შენიშვნამ – „интелигенція" Жорданія“. ამონარიდების, ჩანაწერების, ფრაგმენტების, ზოგადად, რთული სპეციფიკური წყაროების კონტექსტების დასადგენად ასეთ კომენტარებს შეუცვლელი მნიშვნელობა აქვს.

როგორც ჩანს, 1898 წელს ილია ჭავჭავაძე გაეცნო ნოე ჟორდანიის „კვალში“ გამოქვეყნებულ წერილს, სადაც ის ასე მსჯელობდა: „გონიერება საზოგადოდ იშვიათი რამ არის, ის სანთლის საძებარია, ხოლო უგუნურება ყველგან და ყოველთვის ადვილად მისაგნებია. ცხადია, პირველის ჭურჭელი – ინტელიგენცია – ძლიერ ცოტაა, სულ ერთი მუჭაა, მეორის კი (ესე იგი, უგუნურების) მთელი ხალხი, მთელი ერია“ [2]. ბუნებრივია, ეს მოსაზრება ილიას არ გამორჩენია, მაგრამ პასუხი მაშინვე არ გაუცია. როგორც ჩანს, მან (ვინც ეჭვის თვალით უყურებდა ნოე ჟორდანიას მიერ საკუთარი თავის მარქსისტად აღქმას) ამგვარი აზროვნების წყაროდ მარქსიზმი მიიჩნია და დაიწყო მარქსისტულ ლიტერატურაში „ინტელიგენციის“ ამგვარი დეფინიციის კვალის ძიება. ამ პოლემიკისთვის საჭირო ცოდნითა და არგუმენტებით შეიარაღებულმა ილიამ 1900 წლის აპრილში გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდილ ციკლში „პატარა საუბარი“ პასუხი გასცა ჟორდანიას მოსაზრებებს, მათ შორის, მოსაზრებას „ინტელიგენციის“ შესახებ. „მახსოვს, – წერს ილია – სადღაც მომიკრავს ყური რუსულ ლიტერატურაში ინტელიგენციის ასე გაბიაბრუებისათვის, მგონია, რუსის ახირებული მარქსისტი ბელტოვია ესე ავად მხსენებელი ინტელიგენციისა... ლონისძიებაა მიღებული, რომ სადმე ბელტოვის ნაწერი ამ საგანზე როგორმე ვიშოვო, მაშინ ყველაფერი ცხადი იქნება“ [3]. სწორედ ამ დროიდან იწყებს ის ბელტოვის ნაშრომის ძიებას. ბელტოვი მარქსიზმის თეორეტიკოსისა და პროპაგანდისტის, საერთაშორისო და რუსული სოციალისტური მოძრაობის თვალსაჩინო

წარმომომადგენლის – გიორგი პლენანოვის ფსევდონიმია. ილია ჭავჭავაძე სწორედ მისი ნაშრომიდან ამონარიდებს იწერს ჩვენს საკვლევ საარქივო ერთეულში, სადაც ყურადღებას აქცევს ისეთი ცნებების შეპირისპირებას, როგორებიც არის „критически мыслящий“ человек/ „критически мыслящие“ личности“ და „Масса“ და „толпа“; ინტელიგენცია, როგორც „გონიერების ჭურჭელი – და ხალხს, როგორც „უგუნურების ჭურჭელს“. თუმცა არგუმენტს იმის დასამტკიცებლად, რომ ჟორდანიასეული მოსაზრება ბელტოვის იდეებს ეფუძნება, ნაშრომი არ იძლევა. ამით კი კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი იმას, რომ ნოე ჟორდანიას შორს არის მარქსისტული აზროვნებისაგან.

ზემოთ დასახელებული ნაშრომებიდან ამონარიდებში შესაძლოა გამოიყოს საკითხთა ის წრე, რომლითაც უფრო მეტად ყოფილა დაინტერესებული ავტორი. ასეთებია: მშვიდობისა და ომის ადგილი ცივილიზაციის კონტექსტში; ძველი აზროვნებისგან თავისუფალი გონის მეუფების მნიშვნელობაზე ფიქრი; პიროვნებათა და ერთა ინტელექტუალური და ზნეობრივი სოლიდარობის აუცილებლობის პროპაგანდა; აქცენტების დასმა საზოგადოების პატივისმცემელი ხელისუფლების ვალდებულებებზე, რომ მან უნდა მისცეს მოქალაქეს სიტყვის და აზრის თავისუფლება, უზრუნველყოს მისი პირადი ხელშეუხებლობის უფლება; ბიუროკრატის უპასუხისმგებლობის აღაგმვის ერთადერთ გზად დასახოს საზოგადოებრივი კონტროლი და ა. შ. [11]. ეს და მომიჯნავე საკითხები მკაფიოდ საზღვრავს ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობრივ და ფასეულობით სისტემას.

თუ ილია ჭავჭავაძე მისთვის ხელმისაწვდომი რუსულენოვანი ლიტერატურიდან აკეთებს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის ჩანაწერებს, რომლებიც საზოგადოებისა და სახელმწიფოების მონყობის ალტერნატიულ გზებსა და თვალსაზრისებს ეხება, ილიას მიერ ამონერილი ანდრეზული აზროვნების ქართული ნიმუშები კი ადამიანური ბუნების ფარულ მანკიერებებზეა აქცენტირებული. მაგალითად, ასეთებს: „ქართველი ქარიანია, თორემ „ქართ ველი“ აღარ ერქმევოდა; სულელი იმიტომ არის სულელი, რომ „სულ ელის“ და თითონ კი გულხელი დაუკრეფია; თავი რომ კარგი იყოს, „ავის“ ზმად აღარ იქნებოდა; ჭკვაი სწორედ „ვაია“, ამიტომაც არის დაწერილი ვაი ჭკვისაგან; ძნელია, რომ კაცმა ჩინი იშოვოს, რომ თვალში „ჩინი“ არ დაჰკარგოს; მალლა წამსვლელი დაბლა უნდა იხრებოდეს; დიდთან თავლი, პატარასთან ბალღამი დიდკაცობას ნიშნავს; უფროსი რომ თავი არ იყოს, ხელქვეითებს საკუთარი თავები ესხმებოდათ“ და ა. შ... [9] ილია ამ თვალსაზრისით კიდევ ერთ საინტერესო მეთოდს

მიმართავს: „ქილილა და დამანასა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტებიდან იწერს და ანბანზე ალაგებს აფორიზმებს [10]. მეტად საგულისხმოა, ასევე ილიას, როგორც ლექსიკოგრაფის მუშაობა, როდესაც ის ქართულ-რუსული ლექსიკონის დოკუმენტურ წყაროდ იღებს, ზოგადად, ყველაზე ავთენტურ და ლექსიკურად კარგად დამუშავებულ ბიბლიურ ტექსტებს, თუმცა ის ამ საშურ შრომას ვერ ასრულებს.

უბის წიგნაკები და პირადი ჩანაწერები – ილია ჭავჭავაძის წერილობითი მემკვიდრეობის ეს ნაწილი – საგულისხმოა არაერთი თვალსაზრისით. მწერლის აქ გამოხატული პირადი მისწრაფებები ხშირად იშლება არა მხოლოდ ეროვნულ, არამედ მსოფლიო განვითარების სიბრტყეზე, ზოგჯერ ეროვნული მასშტაბის პრობლემა ილიასეული გააზრებითა და ინტერპრეტაციით მსოფლიო მასშტაბებს იძენს და მსოფლიოს ისტორიის თითქოს განყენებული ფაქტები მის პირად ჩანაწერებში ეროვნული რეალობის შეფასების სწორუპოვარ არგუმენტებად იქცევა. სწორედ ამ გადასახედიდან კვლევა, ერთი მხრივ, ილიას პორტრეტის გამდიდრების, მეორე მხრივ, კი მე-19 საუკუნის რეალობის ერთი შრის კონტურების რეკონსტრუქციის მცდელობაა.

### **დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. გაზეთი „ივერია“, 1900, №88.
2. გაზეთი „კვალი“, 1898, №12.
3. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №56, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
4. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №57, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
5. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №60, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
6. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №61, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
7. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №64, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
8. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №65, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
9. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №204, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
10. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №207, კორნელი კეკელი-

- ძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
11. ი. ჭავჭავაძის პირადი საარქივო ფონდი №209, კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
  12. ი. ჭავჭავაძე, ატომეული, ტ. IV, თბილისი, 1987.

**Esma Mania**

*Korneli Kekelidze Georgian National Centre  
of Manuscripts, Department of Manuscript  
Preservation and Registration, Scientific  
Researcher*

## **Personal Notes and Notebooks of Ilia Chavchavadze as Historical-Cultural Source**

### **Summary**

Personal notebooks and notes of any public figure describe not only their interests, views and necessities, but also historical-cultural environment and ongoing processes in the world. This wide and multi-layered material from Ilia Chavchavadze's written heritage has never been published before. Though personal and creative portrait of Ilia Chavchavadze is very well studied today, information given in these specific sources is significant addition to his portrait and for understanding environment, in which writer had to live and work.

We are very familiar the documental texts like personal letters and diaries, but little attention is paid to personal notes (notebooks, extractions, postscripts, remarks), which very often include hundreds of civil or creative impulses of different origin in which we see the author as a wakeful watchman of his perceptions and environment.

Article based on these specific sources is an attempt to enrich portrait of Ilia Chavchavadze, as well as to reconstruct contours of at least one layer of life in 19<sup>th</sup> century.

**ქეთი ჯიჯეიშვილი**

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,  
სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთ-  
ობების ფაკულტეტის პროფესორი

**პაპუნა მაჩაიძე**

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,  
სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთ-  
ობების ფაკულტეტის დოქტორანტი

**პრეზიდენტის ინსტიტუტის შეღარაბითი  
ანალიზი გერმანიასა და საქართველოში**

საქართველოში გახორციელებული საკონსტიტუციო ცვლილებების შედეგად საქართველოს პრეზიდენტის ინსტიტუტი ძირითადად მორგებულია გერმანულ მოდელზე, მაგრამ ჩვენი რეალობისაგან განსხვავებით, გერმანიის პრეზიდენტს სხვადასხვა ფორმით საგარეო პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენა შეუძლია. ნარმოდგენილ სტატიაში შევეცადეთ დანვრილებით გაგვეანალიზებინა გერმანიისა და საქართველოს პრეზიდენტთა ფუნქციებისა და უფლებამოსილებების მსგავსებანი და განსხვავებანი; ამასთანავე, გამოგვეკვეთა და შეგვეფასებინა ის დილემები და გამოწვევები, რომლებსაც საქართველოს პოლიტიკური სისტემის სპეციფიკიდან გამომდინარე ქართული პოლიტიკის დღის წესრიგში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. გერმანიაშიც, ისევე როგორც ჩვენთან, პრეზიდენტის ფუნქციები, ძირითადად, ფორმალურია და საკანონმდებლო ან აღმასრულებელი ძალაუფლება მას არ გააჩნია. მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი რეალობისაგან განსხვავებით, გერმანიის პრეზიდენტს საჯარო სივრცეში ღია დისკუსიის წამოწყების გზით საზოგადოებრივი პროცესების გააქტიურება და, შესაბამისად, საგარეო პოლიტიკაში გარკვეული კორექტირების შეტანა შეუძლია, რადგანაც მას საპრეზიდენტო ინსტიტუტის ფუნქციონირების საკმაოდ დიდი გამოცდილება გააჩნია. პირველი ბუნდესპრეზიდენტი თეოდორ ჰოისი იქნა არჩეული 1949 წელს. კანონმორჩილი გერმანელები პატივს სცემენ პრეზიდენტის ინსტიტუტს, რომელიც, თავის მხრივ, დაფუძნებულია

კანონის უზენაესობისა და კანონის წინაშე თანასწორობის ევროპულ ღირებულებებზე. გერმანელები, ერთი მხრივ, პატივს სცემენ პრეზიდენტის ინსტიტუტს და პრეზიდენტის პოლიტიკურ მესიჯებზე ხშირ შემთხვევაში აკეთებენ სწორებას, მაგრამ, მეორე მხრივ, პრეზიდენტს არ პატიობენ კანონგადაცდენას, როგორც ვულფის შემთხვევაში მოხდა, და ეროვნული ღირსების შელახვას, როგორც ეს ჩათვალეს კოლერის დროს. გერმანიისაგან განსხვავებით, საქართველო ჯერჯერობით, კისინჯერის პერიფრაზას თუ მოვახდენთ, ის ქვეყანაა, სადაც აპატიმრებენ და პასუხს თხოვენ მხოლოდ პოსტის დატოვების შემდეგ.

გერმანიის მეცხრე ბუნდესპრეზიდენტს ჰორსტ კოლერს, თანამდებობის დატოვება საკამათო კომენტარის გამო მოუხდა, რომელიც ავლანეთში გერმანული არმიის (ბუნდესვერის) როლს ეხებოდა. ავლანეთში ვიზიტის შემდეგ, მან გააკეთა განცხადება, რომლითაც გამოკვეთა არმიის როლი ქვეყნის ეკონომიკური ინტერესების დაცვაში. მისი თქმით, გერმანიის სამხედრო მისიები საზღვარგარეთ ქვეყნის ეკონომიკურ ინტერესებს იცავდა. გერმანიის ერთ-ერთი რადიოსთვის მიცემულ ინტერვიუში კოლერმა თქვა, რომ ექსპორტზე ორიენტირებული სახელმწიფოსთვის, როგორც გერმანიაა, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, ზოგჯერ აუცილებელია შეიარაღებული ძალების საზღვარგარეთ გაგზავნა. ქვეყნის ინტერესების მაგალითად მან თავისუფალი ვაჭრობის მხარდაჭერა დაასახელა. პრეზიდენტის მილიტარისტული განცხადება გერმანიაში აღიქვეს, როგორც მოწოდება ბიზნეს ინტერესების მხარდაჭერისთვის ომში ჩართვისაკენ, რამაც ქვეყნის მემარცხენე ძალებში პროტესტი გამოიწვია. კოლერი აგრესიული დიპლომატიის პროპაგანდაში დაადანაშაულეს. გასათვალისწინებელია, რომ მმართველი პარტიების არც ერთი წარმომადგენელი არ გამოეყომაგა პრეზიდენტს. თვით ანგელა მერკელსაც კი, რომელიც კოლერის მოკავშირედ მოიაზრებოდა, ამ განცხადებაზე კომენტარი არ გაუკეთებია.

პრეზიდენტის პრესმდივნის თქმით, კოლერის განცხადება არასწორად გაიგეს. თავისუფალი ვაჭრობის მხარდაჭერაში ის გულისხმობდა აფრიკის რქის ნახევარკუნძულთან ჩასატარებელ სამხედრო ოპერაციას სომალელი მეკობრეების წინააღმდეგ და არა ავლანეთის ომს. გერმანიის კანცლერის, ანგელა მერკელის განცხადებით, მისთვის პრეზიდენტის გადაწყვეტილება მოულოდნელი აღმოჩნდა და, მცდელობის მიუხედავად, ვერ გადააფიქრებინა პოსტის დატოვება [1].

მეთე პრეზიდენტის კრისტიან ვულფის, გერმანიის ყველაზე ახალგაზრდა პრეზიდენტის, თანამდებობაზე ყოფნის ვადა ყველაზე ხანმოკლე აღმოჩნდა. სულ მალე გაპრეზიდენტიებიდან ვულფი ერთდროულად რამოდენიმე სკანდალში აღმოჩნდა გარეული. 2011 წლის ზაფხულში იგი ცდილობდა აეძულებინა ერთ-ერთი გაზეთი არ გამოექვეყნებინა სტატია, რომელიც ეხებოდა პრეზიდენტის ბავშვობას და მის ურთიერთობას საკუთარ დასთან. გაზეთის რედაქცია ირწმუნება, რომ სტატიის ავტორი დაიბარეს პრეზიდენტის ადმინისტრაციაში, იქ კი მას პირადად პრეზიდენტმა უთხრა, რომ სტატიის გამოქვეყნებას ავტორისთვის და გაზეთისთვის არასასიამოვნო შედეგები მოჰყვებოდა. აღნიშნულის მიუხედავად სტატია გამოქვეყნდა. მეორე პოპულარული გერმანული გაზეთის Bild-ის რედაქციამაც დაადასტურა, რომ კრისტიან ვულფი შეეცადა გაზეთისთვის ხელი შეეშალა პუბლიკაციის გამოქვეყნებაში. ამჯერად ლაპარაკი იყო 2008 წელს ვულფის მიერ ნაცნობი ბიზნესმენის მეუღლისგან 500 000 ევროს ოდენობის შეღავათიანი კრედიტის მიღებაზე (2008-ში ვულფი ქვემო საქსონიის მთავრობის მეთაური იყო). თან დამატებით დეკემბრის შუა რიცხვებში გაზეთის მთავარ რედაქტორს თითქოსდა პირადად პრეზიდენტმა გაუგზავნა შეტყობინება, რომ პუბლიკაციის გამოქვეყნების შემთხვევაში Bild-ის წინააღმდეგ სასამართლოს მიმართავდა [2]. ბოლო სკანდალი ეხებოდა ქვედა საქსონიის პრემიერობის დროს ძალაუფლების გადამეტებასა და ადგილობრივ ბიზნესმენებთან შეუფერებელ კავშირებს. გამომძიებლებმა ბუნდესტაგს კორუფციული ბრალდებების გამო მისი იმუნიტეტის შეჩერება მოსთხოვეს. გერმანულ მედიაში მის პატივსაცემად ნეოლოგიზმიც გაჩნდა, რომელიც აშკარა ტყუილის თქმის გარეშე არაპირდაპირობას აღნიშნავდა. სამარცხვინო დასასრულის გარდა, კრისტიან ვულფის პრეზიდენტობა ღირსშესანიშნავი იქნება მისი განცხადებით. პოლიტიკოსმა თქვა, ისლამი ქრისტიანობასთან და იუდაიზმთან ერთად გერმანიის ნაწილიაო. ამით ვულფმა მულტიკულტურალიზმის მომხრეთა სიმპათიები და კონსერვატორთა რისხვა დაიმსახურა. საბოლოოდ იგი კორუფციული სკანდალის გამო გადადგა.

მეთერთმეტე პრეზიდენტი ყოფილი დისიდენტი, პროტესტანტი პასტორი და ადამიანის უფლებების აქტივისტი იოაჰიმ გაუკი ერთ-ერთი თვალსაჩინო პირი იყო მშვიდობიან საპროტესტო მოძრაობაში, რომელმაც ბერლინის კედლის დაცემაში მნიშვნელოვანი როლი

შეასრულა. ქვეყნის გაერთიანების შემდეგ გაუკი ფედერალურ სააგენტოს ჩაუდგა სათავეში. ეს უწყება აღმოსავლეთ გერმანიის სადაზვერვო სამსახურის არქივების კვლევას შეუდგა. მან ძველი რეჟიმის წარსული დანაშაულების გამოაშკარავებით სამართლიანობისთვის მებრძოლის რეპუტაცია მოიპოვა. იოაჰიმ გაუკი ცნობილია თავისი კრიტიკული დამოკიდებულებით რუსეთის ხელისუფლებისადმი. 2012 წელს პრეზიდენტად არჩევის შემდგომ ის ოფიციალური ვიზიტით ერთხელაც არ წვევია რუსეთის ფედერაციას, 2012 წლის ივნისში ვლადიმერ პუტინთან დაგეგმილი შეხვედრა კი გადატვირთული გრაფიკის მოტივით ჩაშალა. იგი პროტესტის ნიშნად არც სოჭის ზამთრის ოლიმპიადას დაესწრო რუსეთში 2014 წლის თებერვალში. მისი ბოიკოტის მიზეზი იყო რუსეთის ხელისუფლების მიერ ადამიანის უფლებების მასობრივი დარღვევა და ოპოზიციის შევიწროება. გერმანიის პრეზიდენტის პროტესტის ერთ-ერთი მიზეზი რუსეთში რამდენიმე თვის წინ მიღებული კანონიცაა, რომელიც „ჰომოსექსუალობის პროპაგანდას“ კრძალავს. გაუკი თავის წიგნში უმთავრეს პოლიტიკურ ფასეულობად თავისუფლებას აღიარებს. იგი იცავს კაპიტალიზმს როგორც სისტემას, რომელსაც საკუთარი შეცდომების გამოსწორება შეუძლია. ანტიკაპიტალისტებს პოლიტიკოსი რომანტიკოსებს უწოდებს. მერკელს გაუკთან პირადი მეგობრობა და კომუნისტურ სახელმწიფოში ცხოვრების გამოცდილება აკავშირებს, ასე რომ იოაჰიმ გაუკის პრეზიდენტობისას, გერმანიის გაერთიანებიდან 21-ე წლისთავზე, ქვეყნის ორ მთავარ თანამდებობაზე აღმოსავლეთ გერმანელები იყვნენ. მოვლენათა ამგვარ განვითარებას სახელმწიფო ტელევიზიამ „პოლიტიკური სასწაული“ უწოდა [3].

იმ ფაქტის დასადასტურებლად, რომ გერმანიის პრეზიდენტებს, თანამედროვე ქართული რეალობისაგან განსხვავებით, საკუთარი მოსაზრების საჯაროდ გამოხატვით თავისი წვლილი შეაქვთ პოლიტიკურ პროცესში, შეიძლება მოვიყვანოთ პრეზიდენტ იოაჰიმ გაუკის მიერ სოჭის ოლიმპიადაზე გამგზავრებისგან თავშეკავება, რითიც მან თავისი პოლიტიკური პოზიცია დააფიქსირა, კონფერენციაზე მისი გამოსვლა, რომელშიც გაუკმა გერმანიის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი საყრდენი პრინციპის გადახედვის საკითხი წამოჭრა. პრეზიდენტი შეეხო სამხედრო ოპერაციებისა და უსაფრთხოების თემატიკასთან დაკავშირებით გერმანიის უკიდურესად ფრთხილ მიდგომას, რომელსაც ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი გიდო ვესტერველე „სამხედ-

რო თავშეკავებულობის კულტურას“ უწოდებდა. მისი მთავარი გზავნილი გერმანული პოლიტიკური ელიტისადმი ის იყო, რომ დროა, გერმანია საერთაშორისო პოლიტიკურ არენაზე ახალი, დამოუკიდებელი, ძლიერი მოთამაშის როლში გამოვიდეს; იოაჰიმ გაუკის მიმართვა, რომელსაც Wall Street Journal-მა „ადამიანი ობობას დოქტრინა“ უწოდა [4], მოკლედ მართლაც შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს – „დიდი ძალა დიდ პასუხისმგებლობას მოითხოვს“. გერმანიის პრეზიდენტი აღნიშნავდა, რომ მისმა ქვეყანამ მიიღო სარგებელი გლობალური ეკონომიკური სისტემიდან, ევროპული ინტეგრაციიდან, აშშ-ის უშიშროების ქოლგიდან და ახლა გერმანია მზად უნდა იყოს უშიშროების გარანტირებისთვის, რომლითაც ათწლეულობის განმავლობაში თავად სარგებლობდა. გერმანიის პრეზიდენტმა ისაუბრა უშიშროების საკითხებისადმი გერმანული საზოგადოების ტრადიციულ, ფრთხილ დამოკიდებულებაზეც და აღნიშნა, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი გერმანული პაციფიზმი პასიურობის ფარად ან ქვეყნის მსოფლიო პროცესებიდან გამოთიშვისთვის არ უნდა იქნას გამოყენებული. ის, რომ გერმანიის პრეზიდენტის სიტყვას წონა აქვს გერმანული საზოგადოებისათვის დასტურდება იმ ფაქტით, რომ მის სიტყვას უმაღლეს დამტყერი განცხადებები მოჰყვა მმართველი გუნდის წევრების მხრიდან და რეალურად დაიწყო საუბარი საერთაშორისო კრიზისებში მეტ ჩართულობასა და სამხედრო მისიების, მაგალითად, აფრიკაში საფრანგეთის მხარდასაჭერად გააქტიურებაზე, სამხედრო კონტინგენტის ზრდაზე, თუმცაღა საბრძოლო მისიების შესრულების მანდატის გარეშე. სწორედ გერმანიის პრეზიდენტის გზავნილსა და მის მიერ მიუზხენის უშიშროების კონფერენციაზე გამოთქმულ მოსაზრებებს მოჰყვა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის – ლორან ფაბიუსისა და გერმანიის მაშინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრისა და დღევანდელი პრეზიდენტის ფრანკ-ვალტერ შტაინმაიერის 21 იანვრის ერთობლივი დეკლარაცია, სადაც ისინი თანხმდებიან ევროკავშირის სამიტებამდე ერთმანეთთან კონსულტაციის გავლაზე, ერთობლივი საგარეო ვიზიტების განხორციელებაზე, საერთაშორისო კრიზისების იდენტიფიცირებასა და პრევენციაზე ერთობლივ მუშაობაზე.

გერმანიის დღევანდელი პრეზიდენტი ფრანკ-ვალტერ შტაინმაიერი აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ახორციელებს. ექსპედიციანტული და საგარეო საქმეთა მინისტრი შრიოდერის პოლიტიკის გამგრძელებლად მიიჩნევა. 2007 წელს მან განაცხადა, რომ მხარს არ უჭერს ევროკომისიის შეთავაზებას ენერგეტიკულ ქსელებზე საკუთრების უფლ-

ბის დაყოფასთან დაკავშირებით. საგარეო საქმეთა მინისტრობის პერიოდში საქართველოს მეგობართა ჯგუფის ფარგლებში შტაინმაიერმა აფხაზეთის კონფლიქტის მოგვარების სამეცნიერო გეგმა წარადგინა. პირველი ეტაპი თბილისსა და სოხუმს შორის ნდობის გაზრდა იყო. მეორე ეტაპი ბერლინში დონორთა კონფერენციით აფხაზეთის ეკონომიკურ რეკონსტრუქციას ითვალისწინებდა. მესამე ეტაპი კი აფხაზეთის პოლიტიკური სტატუსის განხილვა იყო. სამწუხაროდ, შტაინმაიერის გეგმა აფხაზეთის მხარისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა.

ამრიგად, პრეზიდენტი გერმანულ საპარლამენტო მოდელში ნიშნავს მმართველობას ავტორიტეტის ძალით და არა – ძალის ავტორიტეტით, როგორცაა საქართველოში, თუმცა არის მსგავსებაც. საქართველოში, ისევე როგორც გერმანიაში, პრეზიდენტი არ უნდა იყოს პოლიტიკოსი, არ უნდა იყოს ქარიზმატული ლიდერი, ის უნდა იყოს აკადემიური ტიპის მოღვაწე, არბიტრი, გააჩნდეს ისეთივე სტატუსი და უფლებამოსილებანი, როგორც აქვს პრეზიდენტს კლასიკური საპარლამენტო მონყობის ქვეყანაში – გერმანიაში. საქართველოს კონსტიტუციის ახალი რედაქციის მიხედვით პრეზიდენტს ჩამოეჭრა რიგი უფლებამოსილებანი, პრეზიდენტს აღარ გააჩნია აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაურის ფორმალურ-იურიდიული, კონსტიტუციური სტატუსი. კონსტიტუციის ახალი რედაქციის მიხედვით, საქართველოს პრეზიდენტი არის სახელმწიფოს მეთაური, წარმოადგენს საქართველოს საგარეო ურთიერთობებში, აგრეთვე, საქართველოს სამხედრო ძალების უმაღლესი მთავარსარდალი [5]. პრეზიდენტის ფუნქციები და უფლებამოსილებები პრეზიდენტის კონსტიტუციურ სტატუსთან უნდა იყოს შესაბამისობაში, ამიტომ სახელმწიფოს მეთაურის სტატუსიდან გამომდინარე, საქართველოს პრეზიდენტმა უნდა შეასრულოს ქვეყნის ერთიანობისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის გარანტიისა და სახელმწიფო ორგანოთა ფუნქციონირების უზრუნველყოფი არბიტრის ფუნქციები. საქართველოს პრეზიდენტი აღიქმება, როგორ „საქართველოს ერთიანობისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის გარანტი“, რომელიც უკვე აღარ „წარმართავს და განახორციელებს სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკას“ [6]. მისი სტატუსიდან გამომდინარე, საჭიროების შემთხვევაში უნდა გააჩნდეს სხვა განმტკობებზე გავლენისა და ზემოქმედების მექანიზმები, მაგრამ არ უნდა ჰქონდეს ამ განმტკობათა ფუნქციების განხორციელების ძირითადი უფლებამოსილებები. პრეზიდენტს არ უნდა ჰქონდეს პირდაპირი საკანონმდებლო უფლებამოსილებები. პრეზიდენტს

არ უნდა ჰქონდეს საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება. პარლამენტზე ზეგავლენის ერთ-ერთ მექანიზმად შეიძლება განხილული იყოს პრეზიდენტის შეყოვნებითი (სუსპენსიური) ვეტოს უფლება. მიუხედავად იმისა, რომ ახალი რედაქციის მიხედვით ეს ვეტო, არსებულთან შედარებით უფრო „რბილია“, მისი გამოყენებით ან გამოყენების მუქარით, პრეზიდენტმა შეიძლება ააცილოს ქვეყანას ნაჩქარევად ან ცუდად გააზრებული კანონის მიღება. თუმცაღა ამ ეტაპამდე პრეზიდენტის მიერ ვეტოს დადებას უფრო სიმბოლური ხასიათი მიეცა, მაგრამ იმედი გვაქვს, საპრეზიდენტო ინსტიტუტის დემოკრატიული ტრადიციების განვითარებასთან ერთად, ვეტო ქმედითი მექანიზმი გახდება და მისი გადალახვა პარლამენტის მიერ ასე ერთსულოვნად ვერ მიიღწევა. მაგალითისათვის, ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა ფრანკლინ დე ლანო რუზველტმა 631-ჯერ გამოიყენა ვეტო და კონგრესმა მხოლოდ 9-ჯერ მოახერხა მისი გადალახვა, ბილ კლინტონმა – 38-ჯერ და კონგრესმა მხოლოდ ორჯერ გადალახა მისი ვეტო [7, 228].

გამომდინარე პრეზიდენტის ახალი სტატუსიდან – იგი აღარ არის ქვეყნის უმაღლესი წარმომადგენელი საგარეო ურთიერთობებში, შესუსტდა მისი ნამყვანი როლი როგორც საგარეო პოლიტიკის განსაზღვრის, აგრეთვე განხორციელების სფეროში და მისი აქტივობა ამ სფეროში ხელისუფლების უფრო მეტად თანამშრომლობის და არა შეკავება-განონანსწორების კომპონენტით არის ნაკარნახევი. ეს გამოიხატება იმაში, რომ პრეზიდენტი სხვა სახელმწიფოებთან ან საერთაშორისო ორგანიზაციებთან მოლაპარაკებებს მხოლოდ მთავრობასთან შეთანხმებით ახორციელებს. აგრეთვე, მთავრობასთან შეთანხმებით მას შეუძლია, დადოს საერთაშორისო ხელშეკრულება ან შეთანხმება. თუ ადრე საქართველოს პრეზიდენტი საკუთარი ინიციატივითა და პარლამენტის თანხმობით ნიშნავდა საქართველოს ელჩებსა და სხვა დიპლომატიურ წარმომადგენლებს, ახალი რედაქციის მიხედვით აღარ არის საჭირო პარლამენტის თანხმობა, მაგრამ დასანიშნად ან გასათავისუფლებად კანდიდატურებს მას მთავრობა წარუდგენს. დამოუკიდებლად საქართველოს პრეზიდენტი ვერც სხვა სახელმწიფოთა ელჩებისა და სხვა დიპლომატიურ წარმომადგენელთა აკრედიტაციას მიიღებს – ამისათვის სავალდებულოა მთავრობასთან წინასწარი შეთანხმება. თანამდებობის პირთა დანიშვნის, გათავისუფლების და არჩევის, დასანიშნად თუ დასამტკიცებლად წარდგენის სფეროში პრეზი-

დენტის კომპეტენციამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განიცადა და მისი დისკრეციული უფლებები საკმაოდ მნიშვნელოვნად გამოიყურება, რაც მას გავლენისა და ზეგავლენის გარკვეულ საშუალებებს აძლევს. ესენია: – პრეზიდენტის უფლება, დანიშნოს საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს სამი წევრი, ეროვნული უშიშროების საბჭოს წევრები; – უფლება, დანიშნოს ან თანამდებობიდან გადააყენოს საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტი. რადგანაც პრეზიდენტის ფუნქციები უნდა გამომდინარეობდეს მისი სტატუსიდან, უფლებამოსილებები – ფუნქციებიდან და, შესაბამისად, სამივეს შორის უნდა არსებობდეს სისტემური ურთიერთკავშირები, ამიტომაც იცვლება პრეზიდენტის არჩევის წესი და ნაცვლად პირდაპირი და საყოველთაო არჩევნებისა, პრეზიდენტი აირჩევა კოლეგიის 300 წევრის მეშვეობით, რათა მას არ ქონდეს კონსტიტუციაში განერილი უფლებების შეუსაბამო ლეგიტიმაციის მაღალი ხარისხი. მაგრამ ქართულ პრაქტიკაში, განსხვავებით გერმანულისაგან, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ დემოკრატიული ინსტიტუტების სისუსტესა და მათდამი ნაკლები პოლიტიკური ნდობის არსებობას, ასევე თავად პარლამენტის შემადგენლობასა და თვითმმართველობის ორგანოების არჩევნებისას დაფიქსირებულ პრაქტიკულ პრობლემებს, რაც მმართველი გუნდის დომინირებას იწვევს, საბოლოო ჯამში, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ძალიან რთული იქნება ამ წესით არჩეული პრეზიდენტის ლეგიტიმაციის მაღალი ხარისხის უზრუნველყოფა.

გარდა ამისა, მიგვაჩნია, რომ გერმანული მოდელის გადმოღება საქართველოში სხვა პრობლემებთანაცაა დაკავშირებული. ზოგადად, პოლიტიკური პრაქტიკა გვიჩვენებს, პრეზიდენტის არჩევა პარლამენტის მიერ ნაკლებად არის გამართლებული ერთპალატიანი პარლამენტის პირობებში. ერთპალატიანი, პროპორციული საარჩევნო სისტემით ფორმირებული პარლამენტის მიერ გადაწყვეტილებების მიღება ნიშნავს, უმრავლესობის მქონე პოლიტიკური ძალის გადაწყვეტილების დომინირებას. ორპალატიანი სისტემების პირობებში აღნიშნული საფრთხე შედარებით შემცირებულია რეგიონალური წარმომადგენლობების დამოუკიდებელი პალატის არსებობით. პალატების უფლებამოსილების განსხვავებული ვადები და შემადგენლობის პერიოდული განახლება დამატებით უზრუნველყოფს უფრო მეტ წარმომადგენლობითობას, განსხვავებული და შედარებით ფართო დიაპაზონის პოზიციების ასახვას პრეზიდენტის ამრჩევთა შორის.

საქართველოს შემთხვევაში, მართალია, პრეზიდენტს არაპირდა-

პირი წესით სპეციალურად შექმნილი კოლეგია აირჩევს და არა ერთპალატიანი პარლამენტი, მაგრამ თავად პარლამენტის შემადგენლობა და თვითმმართველობის ორგანოების არჩევნებისას დაფიქსირებული ის პრაქტიკული პრობლემები, რაც მმართველი გუნდის დომინირებას იწვევს, საბოლოო ჯამში ალბათ მაინც ვერ უზრუნველყოფს ამ წესით არჩეული პრეზიდენტის ლეგიტიმაციის მაღალ ხარისხს და, შესაბამისად, ავტორიტარული გადაცდომების საფრთხე მაღალია. არასამთავრობო ორგანიზაციათა მოსაზრებით, „მართალია, ეს მოდელი უზრუნველყოფს პრეზიდენტის არჩევის პროცესში განსხვავებული პოლიტიკური ჯგუფების ჩართულობასა და აზრთა მრავალფეროვნებას, თუმცა ეს არ არის გარანტირებული, რადგან საქართველოში არსებული პრაქტიკის გათვალისწინებით, პარლამენტსა და ადგილობრივ ხელისუფლებაში ერთი და იგივე ძალა დომინირებს. ეს გამომდინარეობს ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების საარჩევნო სისტემის ხარვეზიდან, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს მმართველ გუნდს, მიიღოს მეტი მანდატი, ვიდრე იმსახურებს ამომრჩეველთა მხარდაჭერიდან, რაც იწვევს ერთი პარტიის მონოპოლიას“, – ნათქვამია ვენეციის კომისიისადმი არასამთავრობოთა (ISFED, GYLA, TI, OSGF) მიმართვაში. ამრიგად, შესაძლოა შეიქმნას ვითარება, როცა მთელი პოლიტიკური ხელისუფლება მოექცევა ერთი პარტიის გავლენის ქვეშ და პოლიტიკური ხელისუფლების (საკანონმდებლო და აღმასრულებელი) შტოებს სრულად გააკონტროლებს საპარლამენტო არჩევნებში გამარჯვებული, უმრავლესობის მქონე პარტია. ამ შემთხვევაში გამარჯვებულ პარტიას საშუალება ეძლევა ირიბად გააკონტროლოს სასამართლო ხელისუფლებაც, რადგან საკანონმდებლო ხელისუფლება პრეზიდენტთან ერთად მონაწილეობას იღებს სასამართლო სისტემაში მოსამართლეთა გამწესებაში – საკონსტიტუციო და უზენაესი სასამართლოს წევრების არჩევა, იუსტიციის უმაღლესი საბჭოს წევრების ნაწილის შერჩევა, რომელიც თავის მხრივ საერთო სასამართლოების მოსამართლეთა შერჩევას უზრუნველყოფს.

ასეთ ვითარებაში, დიდი ალბათობით, პრეზიდენტის სახით შესაძლოა მივიღოთ ერთი კონკრეტული პარტიის მიერ კონტროლირებადი ფიგურა, რომელიც ლოიალური იქნება მისი ამრჩევი უმრავლესობის მიმართ. განსაკუთრებით თუ გავითვალისწინებთ განმეორებით არჩევის შესაძლებლობას, საფიქრებელია, რომ პრეზიდენტი არ მოისურვებს პარლამენტის იმ უმრავლესობასთან დაპირისპირებას, თუნდაც ამის საფუძვლიანი მიზეზი არსებობდეს, რომლის ხელშიც მისი

ხელმეორედ არჩევის მექანიზმია. მეორე მხრივ, რადგან პრეზიდენტის ხელშია პარლამენტის დათხოვნის ბერკეტი, ქვეყნის მეთაურის კანდიდატურის შერჩევისას პარლამენტი იზრუნებს იმაზე, რომ მაქსიმალურად მისაღები და ლოიალური ფიგურა შეარჩიოს. ამგვარად, შესაძლებელია არაპირდაპირი წესით პრეზიდენტის არჩევისას, უმაღლესი ხელისუფლების დონეზე არ დარჩეს ორგანო, რომელიც პარტიული გავლენის მიღმა იარსებებს.

საგულისხმოა, რომ პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევის წესი მოქმედებს საპარლამენტო მმართველობის მოდელის მქონე ევროპულ სახელმწიფოთა უმრავლესობაში. პირდაპირი, საყოველთაო არჩევნები არის იმის გარანტია, რომ არჩეული პირი – სახელმწიფოს მეთაური – მთელი ქვეყნის პრეზიდენტი იქნება და არა რომელიმე კონკრეტული ჯგუფის წარმომადგენელი.

ბუნებრივია, არც ერთი წესი არ არის პანაცეა. კონკრეტულ სახელმწიფოში მოქმედი კონსტიტუცია უნდა ითვალისწინებდეს ამ ქვეყნის თავისებურებებს და ადგილობრივ გამოცდილებას, უნდა პასუხობდეს ქვეყნის წინაშე არსებულ გამოწვევებსა და საჭიროებას. ამდენად, საქართველოში არსებული მდგომარეობის, დემოკრატიული ინსტიტუტების სისუსტის, მათდამი ნაკლები პოლიტიკური ნდობის არსებობის, ერთპალატიანი პარლამენტის არსებობისა და სახელისუფლო პარტიის სიძლიერის გათვალისწინებით, ვთვლით, რომ არ არის სასურველი გერმანული მოდელის კოპირება და პირდაპირი დემოკრატიის შესუსტება. ჩვენი პოლიტიკური რეალობის გათვალისწინებით, ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების და განმტკიცების სტადიაში მყოფი დემოკრატიის პირობებში, ქვეყნის პირველი პირის პირდაპირი არჩევის წესის შენარჩუნება საშუალებას იძლევა, ისედაც მცირე უფლებამოსილებების მქონე პრეზიდენტი, არ იქცეს კონკრეტული პარტიის გავლენის მძევლად და, როგორც ქვეყნის მეთაური, რეალურად მოქმედებდეს ამომრჩეველთა უმრავლესობის მანდატით, იყოს სახელმწიფოს და არა კონკრეტული პოლიტიკური ძალის/პარტიის პრეზიდენტი, პოლიტიკური კრიზისისა და პარტიული დაპირისპირების პირობებში შეძლოს არბიტრის ფუნქციის შესრულება, პრინციპულობის გამოვლენა და საჭიროების შემთხვევაში პარლამენტის წინაშე სანინა-ალმდეგო პოზიციის დაცვა.

## დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გერმანიის პრეზიდენტი გადადგა, ჟურნალი ტაბულა, 7 ივნისი, 2010, <http://www.tabula.ge/ge/story/52660-germaniis-prezidenti-gadadga>
2. ი. გუნია, გერმანიის შემდეგი პასტორი პრეზიდენტი, ჟურნალი ტაბულა, 2012 წლის 4 იანვარი, <http://www.google.com/search?q>.
3. Der Spiegel: გერმანიის პრეზიდენტი სოჭის ოლიმპიადას ბოიკოტს უცხადებს, <http://www.tabula.ge/ge/story/77910>.
4. გ. ნასრაშვილი, გერმანიის აღმოსავლეთ – ევროპული პოლიტიკა, <http://www.tabula.ge/ge/story/81146-germaniis-aghmosavlet-evropuli-politika>
5. საქართველოს კონსტიტუცია, მუხლი 49, კონსოლიდირებული ვერსია, 23/03/2018. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=35>.
6. ვენეციის კომისიის 2010 წლის 15 ოქტომბრის დასკვნა, CDL-AD(2010)028, პუნქტი 35.
7. Pierre Ractet et Ferdinand Melin-Soucramanien. Droit constitutionnel, Paris, Dalloz, 2009.

***Keti Jijeishvili***

*Georgian Technical University, professor of  
(at) the Faculty of Law and International  
Relations*

***Papuna Machaidze***

*Georgian Technical University, Doctoral  
student of (at) the Faculty of Law and  
International Relations*

## **The Comparative Analysis of Presidential Institute in Germany and Georgia**

### **Summary**

In their article, „The Comparative Analysis of Presidential Institute in Germany and Georgia“, the authors, Djidjeishvili K. and Machaidze P. extensively discuss the similarities and differences of the functions and responsibilities of the Presidents in both countries. The authors provide an

analysis of different roles performed by the Presidents and diverse influence they can have on a course of foreign policy in the case of exercising the similar limited and formal functions/powers. While evaluating these political processes, the authors have considered a long history of functioning of Germany's presidential institution (*Theodor Heuss* was the first president elected to the German Bundestag in 1949) and Georgia's context, (in particular, the country's unicameral parliament, a considerable power of the ruling parties, weak democratic institutions and a lack of political trust towards these institutions). In the end, the authors highlight the challenging issues existing on a Georgian political agenda which have remained unresolved due to the peculiarities of Georgian political system. Considering that Georgia is still in a process of a democratic consolidation, the authors also voice their positions on a threat of copying the German model in Georgia's context.

## მულტიკულტურალიზმის ცნება, არსი და პრობლემები

ისტორიის მანძილზე, ხალხთა გადაადგილებამ შექმნა პლურალისტური საზოგადოებები. მე-20 საუკუნეში შეიცვალა გლობალურ ძალთა ბალანსი, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. გამოჩნდა ორი სუპერ ძალა და ის იმპერიები, რომლებიც გასულ საუკუნეში კოლონიების მთელ ჩამონათვალს ფლობდნენ, რეალური ძალაუფლების მიღმა აღმოჩნდნენ. პოსტკოლონიალური პერიოდის მთავარი მახასიათებელი ნიშანი კი გახდა მიგრაციის გაზრდა ევროპულ ქვეყნებში [1, 49-69].

მულტიკულტურალიზმი წინა და ახლანდელი იმიგრაციის შედეგია. მიუხედავად იმისა, რომ ევროპაში ომის შემდგომი მდგომარეობა არ იყო მთლად სახარბიელო სამუშაო ძალის მისაზიდად, იმ ქვეყნებთან შედარებით, რომელსაც მიგრანტები ტოვებდნენ ევროპა ნამდვილი სამოთხე იყო. მაგალითად, 1970-იანი წლების განმავლობაში, ვიეტნამელი ლტოლვილების მასიური იმიგრაცია ევროპაში კამბოჯის ანექსიას და კომუნისტი ქიმერების რეჟიმის დამარცხებას უკავშირდება. ლტოლვილების უმეტესი ნაწილი საფრანგეთში, აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში ჩავიდა. სწორედ ამ მოვლენამ განაპირობა მულტიკულტურალიზმის, როგორც იდეოლოგიის ჩამოყალიბება. ეს არის კომპლექსური საკითხი, რომელსაც ბევრი განსხვავებული ასპექტი გააჩნია.

ტერმინი „მულტიკულტურალიზმი“ გამოიყენება არა მხოლოდ კულტურულად მრავალფეროვანი საზოგადოების აღსაწერად, არამედ ამავდროულად იგი ეხება პოლიტიკასაც, რომელიც მიზნად ისახავს კულტურული მრავალფეროვნების დაცვას.

მიუხედავად იმისა, რომ მულტიკულტურული საზოგადოებები უძველესია და კულტურული განსხვავებები ყოველთვის არსებობდა, ნებისმიერ ისტორიულ თემში, მულტიკულტურალიზმი, როგორც იდეოლოგია საკმაოდ ახალია. პოლიტიკური ინსტრუმენტის სახით იგი 1970 წელს კანადაში განვითარდა [2], როგორც პრაგმატული პასუხი

იქ შექმნილ მდგომარეობაზე. თავდაპირველად მისი მიზანი ფრანგულ-კანადურ საზოგადოებებში, უმეტესად კვებეკში შექმნილი რთული ვითარების მართვა და გამოსწორება იყო, მოგვიანებით კი ეს პოლიტიკა ჩასული მიგრანტების ჯგუფებზეც გავრცელდა და მთლიანად მოიცვა ქვეყანა.

მოგვიანებით სხვა ქვეყნებმაც დაიწყეს მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკის გამოყენება. პირველი ამ რიგებში აშშ, გაერთიანებული სამეფო და ავსტრალია იდგნენ. ქვეყნებმა, სადაც ეთნიკურად და კულტურულად უფრო მრავალფეროვანი საზოგადოებები იყო, უფრო ადვილად მოირგეს ეს პოლიტიკა, ვიდრე ნაკლებად პლურალურმა საზოგადოებებმა. მულტიკულტურალიზმის მიღებით, პოლიტიკურმა მემარცხენეებმა ფაქტიურად გააკეთეს „კულტურული შემოტრიალება“, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი „პოლიტიკების კულტურალიზაციას“, რომელიც ფილოსოფოს სლავოი ჟიჟეკის თანახმად, ბოლო რამდენიმე დეკადას განსაზღვრავს [3]. შედეგად კი კულტურა, რელიგიის ჩათვლით უფრო მნიშვნელოვანი გახდა თანამედროვე პოლიტიკური და სოციალური განვითარების უკეთ გასაგებად.

კანადელი ფილოსოფოსები უილი კიმლიკა და ჩარლზ ტეილორი, რომელთაც შემოგვთავაზეს კომპრომისული პოზიცია კომუნიტარულ და ლიბერალურ ხედვებს შორის, მულტიკულტურალიზმის ერთ-ერთი ნამყვანი თეორეტიკოსები არიან. მათმა კვლევებმა ცხადყო, რომ მულტიკულტურალიზმს ხშირ შემთხვევაში თუ გადამწყვეტი არა, ცენტრალური ადგილი მაინც უკავია შემუშავებული პოლიტიკების წარმატებით განხორციელების პროცესში. მათი აზრით, მულტიკულტურალიზმის კვლევის საფუძვლები, ჯერ კიდევ, პლურალური საზოგადოებების ჩამოყალიბების დროს იკვეთება [4]. უფრო მეტიც, გეოგრაფ ფურნივალის აზრით [5], ტიპიური პლურალური საზოგადოებები კოლონიზატორების მიერ იმართებოდა წლების წინ. ასეთი შეიძლება ყოფილიყო ბრიტანული ბირმა, მალაიზია, იამაიკა ან მავრიტუსი.

სოციალური ურთიერთგაგება პლურალისტურ საზოგადოებაში კოლონიური მმართველი ძალის მიერ გატარებულ პოლიტიკაზე იყო დამოკიდებული [6]. თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, გამომდინარე იქედან, რომ კოლონიზატორები წარმოადგენდნენ დომინანტებს, ასეთ საზოგადოებაში ის კულტურული თუ ეთნიკური ჯგუფი წინაურდებოდა, რომელთაც კოლონიზატორებისთვის უფრო სტრატეგიული

და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომაც კოლონიების დაშლის შემდეგ გაჩნდა პრობლემები, რომელიც პლურალური საზოგადოების მართვის გონივრულ დაგეგმვას მოითხოვდა. უკვე ამ დროიდან საჭირო გახდა ანთროპოლოგების ანალიზი, რამდენადაც ყველა პლურალური საზოგადოება იდენტური არ იყო და მოითხოვდა ინდივიდუალურ კვლევას. კერძოდ, რაზე იყო ეს მრავალფეროვნება დაფუძნებული: კანის ფერზე, კულტურაზე, რელიგიაზე თუ ა.შ. მაგალითად, იამაიკა უფრო კლასებისა და ფერის მიხედვით იყო დაყოფილი, ვიდრე ეთნიკური ხაზით.

თანამედროვე გაგებით მულტიკულტურალიზმი ასახავს კოლექტიურ საზოგადოებებს, რომლებიც მრავალ-ეთნიკურობითა და მრავალ-სარწმუნოებით ხასიათდებიან და განსხვავებული წარმოშობის ადამიანთა ჯგუფებისგან შედგებიან. კულტურული მრავალფეროვნება დიდი ხანია თანამედროვე საზოგადოებაში მნიშვნელოვანად არის წარმოდგენილი. თანამედროვე პოლიტიკის თეორეტიკოსები მულტიკულტურალიზმს, როგორც ფენომენს აფასებენ, სხვადასხვა კულტურის თანაარსებობას ერთსა და იმავე გეოგრაფიულ სივრცეში [7].

მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკური და წმინდა აღწერილობითი მნიშვნელობის განმარტება საკმაოდ რთულია, რამდენადაც არ არსებობს უნივერსალური განსაზღვრება. თუმცა, საერთო შინაარსი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ეხება ერთდროულად ეთნიკურად და კულტურულად კომპლექსურ საზოგადოებებს და პოლიტიკებს, რომელთა მიზანიც ეთნიკურ ჯგუფებს შორის თანასწორობის მიღწევაა.

ოქსფორდის ინგლისურ ლექსიკონში მულტიკულტურალიზმის პირველი გამოჩენა 1957 წელს შვეიცარიაში გამოქვეყნებულ სტატიას უკავშირდება. ამ დროიდან მოყოლებული დღემდე არაერთი ვერსია არსებობს მულტიკულტურალიზმის შესახებ, რომლებიც სხვადასხვაგვარად განისაზღვრება. მაგალითად, სტიუარტ ჰოლი გამოყოფს ექვს მულტიკულტურალიზმს: კონსერვატიული, ლიბერალური, პლურალისტური, კომერციული, კორპორაციული და კრიტიკული ანუ „რევოლუციური“ [8, 72-80]. თითოეული მათგანის მთავარი პრობლემისადმი მიდგომა განსხვავებულია, კერძოდ კი, განსხვავებული საზოგადოებების სოციალური სოლიდარობისკენ მისწრაფების ხელშეწყობა. ვერტოვეკი, ასევე განასხვავებს რვა სახის მულტიკულტურალიზმს [9], ხოლო დელანტმა ამ ფენომენის ცხრა ნაირ-

სახეობა გამოყო [10, 47-60]. ყველა შემთხვევაში, დღემდე არსებული თეორიები ცდილობენ მკვეთრი ხაზი გაავლონ უკიდურეს ასიმილაციასა და სეგრეგაციას შორის. ერთი მხრივ, ზედმეტად დიდი განსხვავებულობა სოლიდარობასა და დემოკრატიულ მონაწილეობას რთულად განსახორციელებელს ხდის. მეორე მხრივ, კი სრული კულტურული ჰომოგენურობა მიუღწეველი მიზანია, თუნდაც კულტურულად ჰომოგენურ საზოგადოებაში, რამდენადაც ნებისმიერ კომპლექსურ საზოგადოებაში ყოველთვის იარსებებს რელიგიური სექტები და სექსუალური უმცირესობები.

მულტიკულტურალიზმის კონცეფციამ ბოლო 40 წლის განმავლობაში ბევრი მნიშვნელობა შეიძინა. 1970 წელს ბერიმ, კალინმა და ტილორმა მულტიკულტურალიზმის სამი მნიშვნელობა განასხვავეს [11, 1].

პირველი, მულტიკულტურალიზმი არის დემოგრაფიული ფაქტი: მსოფლიოს უმეტესი საზოგადოება კულტურულად განსხვავებულია. მეორე, მულტიკულტურალიზმი იდეოლოგიაა: ინდივიდები და ჯგუფები ზოგად შეხედულებას ფლობენ კულტურული განსხვავებების მიღება-უარყოფასთან დაკავშირებით. მესამე, ზოგიერთი მთავრობები არტიკულირებენ საჯარო პოლიტიკებს და ავითარებენ პროგრამებს განსხვავებულების პატივისცემის ფორმით. ეს სამი მახასიათებელი მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული [12, 45].

მულტიკულტურული იდეოლოგია განისაზღვრება, როგორც დივერსიფიკაციის დაფასება და კულტურული განსხვავებულობის მხარდაჭერა, რაც თანაბარ თანამონაწილეობას გულისხმობს. თუმცა, ზოგიერთ საზოგადოებაში მულტიკულტურალიზმს არასწორად აღიქვამენ და მიიჩნევენ ფენომენად, რომელიც აღიარებს ქვეყანაში სხვადასხვა კულტურული ჯგუფების მხოლოდ არსებობას. კულტურულ მრავალფეროვნებას – ინტერკულტურული ურთიერთობებისა და თანაბარი მონაწილეობის გარეშე აღიქვამენ.

მულტიკულტურალიზმის მხოლოდ კულტურულ მრავალფეროვნებად აღქმა ევროპული საზოგადოების უმეტესი ნაწილის აზროვნების საფუძველს წარმოადგენს (მაგალითად გერმანია, ნიდერლანდები და გაერთიანებული სამეფო).

მულტიკულტურალიზმი იდეოლოგიურ ჭრილში ემყარება ერთობლივ ღირებულებას, სწრაფვას კულტურული მხარდაჭერისკენ და თანაბარი მონაწილეობისკენ. მულტიკულტურული იდეოლოგიები განსხვავდება ქვეყნებისა და მიხედვით. მაგალითად, ოცდაშვიდი

ევროპული ქვეყნის მაჩვენებლის მიხედვით, შეთანხმება, რომ ეთნიკური მრავალფეროვნება ეროვნულ კულტურას ამდიდრებს 32-დან 86 პროცენტამდე, მერყეობს მალტადან შვედეთამდე. ამასთან, აზრი რომ პარლამენტში უფრო მეტი ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლები უნდა იყვნენ, 17-დან 66 პროცენტამდე მერყეობს, დაწყებული ბულგარეთითა და კვიპროსით, დამთავრებული საფრანგეთი-შვედეთით [13, 772, 789].

ბევრ ქვეყანას მულტიკულტურალიზმის პოლიტიკური დღის წესრიგი აქვს შემუშავებული. უმეტეს მათგანში ინტეგრაცია თამაშობს წამყვან როლს პოლიტიკის შემუშავების პროცესში. ამ პოლიტიკის ეფექტურობა თვალსაჩინო ხდება ეთნიკური ჯგუფების დასაქმების, წამყვან პოზიციებზე მუშაობის შესაძლებლობის უზრუნველყოფის დროს. თუმცა ხშირ შემთხვევაში, დებატები ცალკეულ საკითხებთან დაკავშირებით პერმანენტულ სახეს იძენს. მაგალითად, ჯერ კიდევ 2004 წელს დაიწყო განხილვები საფრანგეთში, მუსლიმების მიერ ჰიჯაბის ტარებასთან დაკავშირებით. შედეგად პარლამენტმა ხმა მისცა ჰიჯაბის ტარების აკრძალვის კანონპროექტს, ასევე ქრისტიანული ჯვარისა და ებრაელების კიპას (კიპას) ტარებას.

შეიძლება ითქვას, რომ მულტიკულტურალიზმმა და პლურალურობამ საკმაოდ ბევრი პრობლემა მოიტანა გლობალურ დონეზე და იმ ქვეყნებშიც, სადაც ეთნიკური უმცირესობების ხვედრითი წილი საკმაოდ მაღალია. გამონწვევების ძირითადი ნაწილი მონყვლადი ჯგუფების მიმართ რასიზმის, დისკრიმინაციისა და სტერეოტიპული დამოკიდებულების გამოვლენას უკავშირდება, ეს განსაკუთრებით ე.წ. „ახალმოსულებისადმი“ არასამართლიან მოპყრობაში ვლინდება. მულტიკულტურალიზმის გამონწვევა სოციალურ-ეკონომიკურ კონტექსტში ხშირად აღიქმება იმ საზოგადოებებში სადაც, მაღალია სამუშაო ადგილზე კონკურენცია, რაც თავის მხრივ ეთნიკურ უმცირესობებს შორის სიღარიბის, უმუშევრობის დონის გაზრდას იწვევს. ეს ფენომენი ბრიტანეთის ცალკეულ ურბანულ ცენტრებში საკმაოდ თვალსაჩინოა, რაც ხშირად თეთრ და შავ ბრიტანელებს შორის დაპირისპირებასაც იწვევს. სწორედ ასეთ ადგილებში ხდება შემდეგ უფრო ადვილი, ესქტრემისტი ჯგუფების მიერ რიგების შევსება. ამან არა ერთხელ გამოიწვია ლონდონის ჩრდილოეთ ნაწილში ექსტრემისტულ მუსლიმ ჯგუფებსა და ულტრა მემარჯვენე ფრთის ფაშისტი ინგლისური დაცვის ლიგის წევრებს შორის დაპირისპირება [14].

გარდა იმისა, რომ მულტიკულტურალიზმს სხავადსხვა გამოწვევები აქვს და ზოგიერთ ქვეყანაში არ არის სათანადოდ იმპლემენტირებული, რიგი მკვლევარების აზრით თავად ამ ფენომენის არსებობაც იწვევს კითხვებს. კერძოდ, არსებობს დისკუსია იმასთან დაკავშირებით, თუ რომელი კულტურული ჯგუფები შესაძლოა იქნენ აღიარებული. ამდენად, ზოგიერთი თეორეტიკოსი გამოხატავს მღელვარებას, რომ მულტიკულტურალიზმმა შესაძლოა კონკურენცია გამოიწვიოს იმ კულტურულ ჯგუფებს შორის, რომელთაც აღიარება სურთ. ამასთან დაკავშირებით მარქსისტები და ფემინისტები აპელირებენ, რომ მხოლოდ კულტურულ განსხვავებულობაზე აქცენტირებამ შესაძლოა უგულვებელყოს ისეთი ჯგუფები, რომლებიც თავს უმცირესობად გრძნობენ, არა მხოლოდ კულტურის, არამედ კლასისა და სქესობრივი კუთვნილების გამო [15].

მელიდოროს შეხედულებით, კულტურული მრავალფეროვნება ლიბერალურ-დემოკრატიული მმართველობის ფარგლებში საფრთხედ აღიქმება, რამდენადაც უნდობლობა არსებობს უმცირესობათა ინტეგრაციის პოლიტიკების მიმართ, განსაკუთრებით მუსლიმური ჯგუფების მიერ.

მულტიკულტურალიზმი პრობლემატური ხდება მაშინ, როდესაც კულტურული განსხვავებულობები ლიბერალური დემოკრატიების ფუნდამენტურ პრინციპებს ეწინააღმდეგება.

პირველად მულტიკულტურალიზმის, როგორც იდეოლოგიის გააზრება კანადაში და ავსტრალიაში მოხდა. სწორედ ამ ქვეყნებში განვითარდა ეს ფენომენი თეორიულ დონეზე, რამაც იმ დასკვნამდე მიიყვანა მკვლევარები, რომ თუ კულტურული მრავალფეროვნება სათანადოდ არ არის გაანალიზებული, მას შეუძლია, როგორც კონცეპტუალურ, ისე პრაქტიკულ დონეზე სერიოზული პრობლემების შექმნა.

მულტიკულტურალიზმის მიერ შექმნილ გამოწვევებს შორის ზოგიერთი თეორეტიკოსი ასახელებს – ინდივიდის უგულვებელყოფის ფაქტორს. ამ შემთხვევაში საუბარია მხოლოდ ჯგუფების თანასწორობაზე და არა პიროვნულ თანასწორობაზე. ამასთან აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს სახელმწიფოს როლზე მულტიკულტურალიზმის განხორციელების პროცესში. ერთი ჯგუფი აცხადებს, რომ ზემოდან მომდინარე რეგულაციებმა შესაძლოა ნეგატიური ემოციები გამოიწვიოს დომინანტურ კულტურულ ჯგუფებში და აგრესიის გაძლიერებას შეუწყოს ხელი. თუმცა, როგორც მელიდორო აცხა-

დებს სახელმწიფოს, როგორც დამცველის როლი უმნიშვნელოვანესია მულტიკულტურულ საზოგადოებებში. მისი თქმით სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს, რომ ინდივიდების ფუნდამენტური უფლებები დაცული იყოს და „უმცირესობები არ დაიჩაგრონ უფრო ძლიერი ჯგუფების მიერ“ [16].

„მულტიკულტურალიზმს“ ორი განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს: პირველი არის ის, რასაც შესაძლოა ვუნოდოთ მრავალფეროვნების გამოცდილება, მეორე არის პოლიტიკური პროცესი, რომლის მიზანიც გახლავთ მრავალფეროვნების მართვა.

ოცდაათი წლის წინ ბევრმა ევროპელმა დაინახა მულტიკულტურალიზმი – ყოვლისმომცველი, მრავალფეროვანი საზოგადოება – როგორც პასუხი ევროპულ სოციალურ პრობლემებზე. თუმცა დღეს, ასევე მზარდი რიცხვი პირიქით მიიჩნევს, რომ სწორედ მულტიკულტურალიზმის და მრავალფეროვანი საზოგადოების მიზეზია თანამედროვეობის ბევრი პრობლემა. ეს აღქმა გამოიწვია ზოგიერთი ნამყვანი პოლიტიკოსის, მათ შორის ბრიტანეთის პრემიერ მინისტრის დევიდ კამერონისა და გერმანიის კანცლერის ანგელა მერკელის ღია განცხადებებმა. ისინი საჯაროდ უარყოფენ მულტიკულტურალიზმს და საუბრობენ მისგან მომდინარე საფრთხეებზე [17]. იგი „დადანაშაულებულია“ მემერჯვენე პარტიებისა და პოპულიستي პოლიტიკოსების ევროპის მასშტაბით გამრავლებაში, ისეთები როგორიც არის ნიდერლანდების თავისუფლების პარტია და საფრანგეთის ნაციონალური ფრონტი. ყველაზე უკიდურეს შემთხვევებში, მას ბრალად ედება უცენზურო აქტების ძალადობა, როგორცაა ანდერს ბირრინ ბრეივიკის მიერ ნორვეგიის კუნძულ უტოიაში 2011 წლის ივლისში, მოწყობილი ტერაქტი და ახალი ზელანდიის მეჩეთებში ბრენტონ ტარანტის მიერ, 49 ადამიანის მკვლელობა 2019 წლის მარტში.

რამ გამოიწვია ეს ტრანსფორმაცია საინტერესოა. მულტიკულტურალიზმის კრიტიკოსების აზრით, ევროპამ დაუშვა გადაჭარბებული იმიგრაცია, რომელსაც საკმარისი ინტეგრაციის ხელშემწყობი პრინციპები არ ახლდა თან – შეუსაბამობა, რომელიც არღვევდა სოციალურ ინტეგრაციას, შეარყია ეროვნული იდენტობა და მოგვცა დეფორმირებული საზოგადოებრივი ნდობა. მულტიკულტურალიზმის მომხრეები [18], მეორეს მხრივ, ამტკიცებენ, რომ პრობლემა არა თუ მრავალფეროვნება, არამედ ძალიან დიდი რაოდენობით რასიზმია.

მულტიკულტურალიზმი როგორც პოლიტიკური ინსტრუმენტი,

არა მხოლოდ მრავალფეროვნების საპასუხოდ ფუნქციონირებს, არამედ შეზღუდვების საშუალებებითაც. ეს განწყობა ცხადყოფს პარადოქსულ მხარეებს. მულტიკულტურული პოლიტიკა მიჩნეულია, როგორც საზოგადოებების მრავალფეროვნების წინაპირობა, მაგრამ ცხადია რომ ასეთი მრავალფეროვნება მთავრდება უმცირესობის თემების უფლებების კიდებზე. ისინი ცდილობენ მრავალფეროვნების ინსტიტუციონალიზებას ხალხში ეთნიკური და კულტურული ჯგუფებიდან – სინგულარული, ერთგვაროვანი მუსლიმანური საზოგადოებისადმი – მათი მოთხოვნებისა და უფლებების შესაბამისად.

მულტიკულტურიზმის შესახებ არსებული დებატების მომხრეთა და კრიტიკოსთა დიდი ნაწილი აღიარებს იმას, რომ მასობრივმა იმიგრაციამ ევროპული საზოგადოებები შეცვალა და უფრო მრავალფეროვანი გახადა. გარკვეულწილად, ეს აშკარად ჩანს. დღეს, გერმანია არის მსოფლიოში ყველაზე პოპულარული იმიგრანტების რაოდენობით და მათ მიმართ გატარებული პოლიტიკით, შეერთებული შტატების შემდეგ. 2011 წელს, დაახლოებით ათი მილიონი ადამიანი (ან უფრო მეტი), მოსახლეობის 12% დაიბადა საზღვარგარეთ. ავსტრიაში ეს მაჩვენებელი 16% იყო. შვედეთში ეს მაჩვენებელი 15% გახლავთ, საფრანგეთში და გაერთიანებულ სამეფოში დაახლოებით 12% [19]. ისტორიული პერსპექტივიდან და თანამედროვე კრიზისებიდან გამომდინარე ეს ქვეყნები დღეს ბევრად უფრო მრავალფეროვანი სოციალური ხასიათდება და საზოგადოებაც მეტად ჭრელია, ვიდრე ოდესმე იყო. მეცხრამეტე საუკუნის ევროპული საზოგადოებები დღევანდელი თვალსაზრისით ერთგვაროვნად გამოიყურება.

თანამედროვე ევროპული საზოგადოებების აღწერისას ცალსახად იწერება, რომ ის უაღრესად მრავალფეროვანია, თუმცა მულტიკულტურალიზმს ბზარი გაუჩნდა დღევანდელი პილიტიკური და სოციალური პრობლემებიდან გამომდინარე. აღსანიშნავია, რომ გასული სამი ათწლეულის მანძილზე, ბევრმა ევროპულმა სახელმწიფომ მიიღო მულტიკულტურული პოლიტიკა, ან სცადა მულტიკულტურული პილიტიკისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი პრინციპის იმპლემენტაცია, მაგრამ ქვეყნებმა ეს გააკეთეს მკაფიო გზებით, რის შედეგებიც წლების შემდეგ გამომჟღავნდა.

ქენან მალიკის აზრით, ევროპული პოლიტიკის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მითი ის არის, რომ მთავრობებმა მიიღეს

მულტიკულტურული პოლიტიკა, რათა უმცირესობების განსხვავებების განმტკიცება სურდათ. მიუხედავად იმისა, რომ კულტურული ასიმილაციის შესახებ კითხვები პოლიტიკურ ელიტას ნამდვილად ჰქონდა, მათ არ გააჩნდათ მსგავსი ტიპის გამოცდილება ამ საკითხებთან მიმართებაში [20].

აღსანიშნავია, რომ გაერთიანებულ სამეფოსა და გერმანიაში მთავრობებმა ვერ შეძლეს იდენტობის კომპლექსურობის, დრეკადობისა და სიჯიუტის აღიარება. მუსლიმანური თემის შესახებ დღეს ბევრს საუბრობენ ევროპაში წარმოქმნილ საჭიროებებზე, შეხედულებებსა, თუ მისწრაფებებზე. ევროპული ქვეყნები დღეს ახალი დილემებისა და გამოწვევების წინაშე დგანან. მათ მიერ შემუშავებული მულტიკულტურული პოლიტიკები, რომლებიც გარკვეულწილად თავის თავში ნაკლებ ინტეგრაციას მოიცავდა, საზოგადოების სხვადასხვა ნაწილების მშვიდობიანი თანაარსებობის ნაცვლად კიდევ უფრო დაყო და დაანანევრა დომინანტურ და მინორულ თემებად. ჩასულების პრობლემა კიდევ უფრო მწვავედ დგას თანამედროვე დასავლეთის ქვეყნებში. გარკვეულწილად ეს ნაკლები კომუნიკაციითაც შეიძლება აიხსნას, ვინაიდან მიგრანტები ცალკე, მათთვის გამოყოფილ გარეუბნებში ცხოვრობენ, იქვე ლეზულობენ განათლებას და სოციალური დახმარების მიღებაც ამავე დასახლებებთან ახლო მდებარე ბიუროებშია შესაძლებელი. ამის ნათელი მაგალითია შვედეთი, გერმანია, საფრანგეთი და შტატები.

ევროპული საზოგადოება, რომელიც ადრე დაყოფილი იყო მდიდართა და ღარიბთა, დიდებულთა და მდაბიოთა კლასებად, დღეს რასობრივად და კულტურულად დაყოფილ საზოგადოებას ასახავს. ბოლო ათწლეულის განმავლობაში კი, კლასი ევროპაში, როგორც პოლიტიკური კატეგორია და სოციალური იდენტობის მაფორმირებელი მნიშვნელობით, შემცირდა. ამავდროულად, კულტურა გახდა უფრო მეტად ცენტრალიზებული საშუალება, რომლსაც ადამიანები სოციალურ განმასხვავებლად აღიქვამენ [21, 9]. ერთი მხრივ, ლიბერალური დემოკრატიის პრინციპები ეწინააღმდეგება მსგავსი ტიპის სეგრეგაციას, თუმცა თუ გადავხედავთ მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს, აშკარაა მსგავსი ტენდენცია. ამ ფონზე ევროპაში მულტიკულტურული საზოგადოების წევრებს, შესაძლოა ითქვას, ერთმანეთთან მშვიდობიანი თანაცხოვრების გარკვეული პრობლემები აქვთ, რომელიც პოლიტიკური დღის წესრიგით საჭირო რეგულაციების ნაკლებობას განიცდის. პრობლემები გარკვეულწილად მომდე-

ნარეობს ინტეგრაციის დაბალი დონის მაჩვენებლით და გარკვეული გაუცხოებით, რომელიც ძირითადი მოსახლეობიდან მოდის.

არსებული მთელი რიგი პოლიტიკური პრინციპების ან პოლიტიკური ფილოსოფიების ფონზე შეიძლება ითქვას, რომ მულტიკულტურალიზმი არის მრავალფეროვანი და მისი ფორმა განისაზღვრება პოლიტიკურ, სოციალურ და ისტორიულ კონტექსტში.

მიგრანტებმა და გასთარბაითერებმა გარკვეული ცვლილებები შეიტანეს ევროპის ქვეყნების სოციალური და კულტურული ცხოვრების რიტმში, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობაში სენსიტიურ, ნაციონალისტურ განწყობებს აღვიძებს. ამან მოიტანა მემარჯვენე, ნეო-ნაციონალური პოლიტიკური პარტიების რიცხვის ზრდა და მათი ამომრჩეველთა რიცხვის პარალელური მატება. გარდა ამისა ცვლილებები შეიმჩნევა თვითონ მოქალაქეების ინდივიდუალურ ქმედებებში, რომლებიც მწვავე რეაგირებით გამოხატავენ თავიანთ სათქმელს. ამის ნათელი მაგალითია 2011 წლის ნორვეგიის და 2019 წლის ახალი ზელანდიის ტერაქტები.

### **დამონშებული წყაროები და ლიტერატურა:**

1. Eriksen T. H., Multiculturalism, individualism and human rights. In: Wilson, R. A. (Ed.), Human Rights, Culture and Context. Pluto, London, 1997.
2. Multiculturalism, the Canadian Encyclopedia, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/multiculturalism>.
3. Zizek S., In Defense of Lost Causes. Verso, London, 2008.
4. Taylor C., Multiculturalism and the Politics of Recognition. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992.
5. Furnivall J. H., Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and the Netherlands India. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1948.
6. Smith, M. G., The Plural Society in the British West Indies. University of California Press, Berkeley, CA, 1965.
7. <https://www.iep.utm.edu/multicul/>.
8. Stuart H., Foucault: Power, knowledge and discourse, California, Sage in association with the Open University.
9. Vertovec S., The Multiculturalism Backlash; European Discourses,

- Policies and Practices, 1st Edition; 2010.
10. Delanty G., Community, Social Science, 2003.
  11. Berry, Kalin and Taylor, Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada – ResearchGate, 1977, p.1
  12. Berry, Kalin and Taylor, Multiculturalism and Ethnic Attitudes in Canada – ResearchGate, 1977.
  13. Yogeewaran, K., & Dasgupta, N. The devil is in the details: Abstract versus concrete construals of multiculturalism differentially impact intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2014.
  14. <https://ndla.no/en/subjects/subject:23/topic:1:184990/resource:1:91578>
  15. Melidoro D., Multiculturalism. A small introduction, Luiss University Press, Rome, 2015.
  16. Multiculturalism and the challenges of diversity; Luiss university of Rome; 18.09.2015, <https://www.luiss.edu/news/2015/09/18/multiculturalism-and-challenges-diversit>.
  17. After Merkel, Cameron too says multiculturalism has failed, EURACTIV Network, Feb 7, 2011, <https://www.euractiv.com/section/uk-europe/news/after-merkel-cameron-too-says-multiculturalism-has-failed/>.
  18. Malik K., Immigration and cultural loss, Pandaemonium, February 2018, <https://kenanmalik.com/2018/02/04/immigration-and-cultural-loss/>.
  19. VASILEVA K., Population and social conditions, eurostat, European Union, 2011, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5579176/KS-SF-11-034-EN.PDF/63cebff3-f7ac-4ca6-ab33-4e8792c5f30c>.
  20. Malik K., The Failure of Multiculturalism, Community Versus Society in Europe, Pandaemonium, February 2015, <https://kenanmalik.com/2015/02/17/the-failure-of-multiculturalism/>.
  21. Michael J., Cuyjet, Mary F., Howard-Hamilton, Diane L. Cooper, Multiculturalism on Campus: Theory, Models, and Practices for Understanding And Creting inclusion, Stylus Publishing, LLC. 2012.

## **Notion, Sense and Problems of Multiculturalism**

### **Summary**

The work consists of the introduction, the main part and the conclusion. Throughout history, movement of the people created pluralistic societies. Migration of refugees in Western countries has led to the development of multiculturalism as an ideology. This is a complex issue that has a lot of different aspects.

Multiculturalism as ideology is quite new. As a political instrument, it was developed in Canada in 1970.

The term "multiculturalism" is not only used to describe a culturally diverse society, but at the same time it deals with a policy aimed at protecting cultural diversity.

In the wake of a number of political principles or political philosophies, multiculturalism is diverse and its form is defined in the political, social and historical context that brought many problems and activated the right wing political parties around the world

**საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია  
„ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ – X**

2019 წელს (30 აპრილი-1 მაისი) ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, სახალხო დღესასწაულის „ბათუმობის“ ფარგლებში, მე-10 საიუბილეო საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ ჩატარდა. ორი დღის განმავლობაში სამი სექციის მიმართულებით 65-მდე ქართველმა, ებრაელმა, უკრაინელმა და სომეხმა მკვლევრებმა სამეცნიერო მოხსენებები წარმოადგინეს ქალაქის ისტორიის, თანამედროვეობის, არქეოლოგიის, განათლების, ლიტერატურის, ეთნოგრაფიის, ტურიზმისა და ურბანული განვითარების საკითხებზე. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტისა და ქალაქ ბათუმის მერიის ორგანიზებით ჩატარდა. კონფერენცია 2009 წლიდან სისტემატიურად ტარდება, რომლის იდეის ავტორი და სულისჩამდგმელი, ასევე, ამავე დასახელების სერიული გამოცემების სარედაქციო კოლეგიის თავმჯდომარე, ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ან განსვენებული მალხაზ სიორიძე იყო. ბატონი მალხაზ სიორიძე 1987 წლიდან გარდაცვალებამდე ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში მუშაობდა, აქატიურად მონაწილეობდა მის სამეცნიერო თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. კონფერენციის იდეის ხორცშესხმაში და ორგანიზებაში ინსტიტუტის დირექციასთან და თანამშრომლებთან ერთად, აქტიურად იყო ჩართული ინსტიტუტის მაშინდელი სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე, ცნობილი ქართველი ეთნოლოგი და კულტურის ისტორიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი, პროფესორი ვახტანგ შამილაძე. სამწუხაროდ, ბატონი ვახტანგი და ბატონი მალხაზი, მხოლოდ, ორი კონფერენციის ჩატარებას მოესწრნენ. მათ მიერ დაწყებულ საქმეს ღირსეულად აგრძელებს ინსტიტუტის დირექცია, მეცნიერ-თანამშრომლები. კონფერენციის ორგანიზებასა და მასალების წიგნად გამოცემის საქმეში დიდია ბატონ ბიჭიკო დიასამიძის, როინ მალაყმადის, ოლეგ ჯიბაშვილის წვლილი.

თავისი სტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე, ბათუმს საქართველოს ქალაქებს შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს. კონ-

ფერენციის იდეის ავტორებმა ბათუმის წარსულის და დღევანდლობის საფუძვლიანი შესწავლა დაისახეს მიზნად, რისთვისაც კონფერენციაზე წარმოდგენილი ყველა მოხსენება უშუალოდ ქალაქის ისტორიას, მის წარსულსა და თანამედროვეობას ეხება. შესაბამისად, გამოცემულია კონფერენციის ამსახველი 9 სამეცნიერო კრებული, რომელთა ღირებულება ქართული ისტორიოგრაფიისთვის ძალზედ მნიშვნელოვანია. კრებულში შესული სამეცნიერო ნაშრომები ეხება და შეისწავლის, როგორც ბათუმის წარსულ ისტორიას, არქეოლოგიას, ეთნოლოგიას, არქიტექტურას, ტოპონიმებს, ისე ქალაქის თანამედროვე ყოფას, კულტურის, ტურიზმის, კონფესიური ვითარების და დემოგრაფიის საკითხებს. წარსულისა და თანამედროვეობის კომპლექსური კვლევა, კიდევ უფრო ამალღებს და ფასეულს ხდის, როგორც აღნიშნული კონფერენციის, ასევე, წიგნად გამოცემული საკონფერენციო მასალების ღირებულებას.

კონფერენციის დაარსებისთანავე, მასში აქტიურად არიან ჩართული თსუ ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლები. ბათუმის ისტორიის შესწავლას თეორიულთან ერთად, პრაქტიკული მნიშვნელობაც ენიჭება, რაც მნიშვნელოვნად ხელს შეუწყობს ქალაქის მომავალ ურბანულ განვითარებას, უცნობი ისტორიული ფაქტების დაზუსტებას. კონფერენციის საორგანიზაციო საქმეებში, თავიდანვე აქტიურად იყო ჩართული აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობა, ქალაქ ბათუმის მერია. საბოლოო მიზანი არის შეიქმნას დასრულებული შემაჯამებელი ნაშრომი ქალაქ ბათუმის ისტორიის შესახებ. სამეცნიერო საზოგადოება მალე იხილავს კონფერენციის მასალების ამსახველ მეათე საიუბილეო გამოცემას.

მეათე საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმი სახალხო ზეიმის, ბათუმობის ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენდა. ქალაქის მერიის ინიციატივით, გადამწყდა – სახალხო დღესასწაული ყოველწლიურად სექტემბრის ნაცვლად, 28 აპრილს აღინიშნოს, რადგან ბათუმს ქალაქის სტატუსი 1888 წლის 28 აპრილს მიენიჭა. ტრადიციულად კონფერენციის ყველა პროგრამას ნამძღვარებული აქვს დიდი აკაკის ლექსის სტრიქონები: „ვით სპილო არ მწამს სპილოდა, თუ აღარა აქვს ხორთუმი, ისე კავკასი – კავკასად, თუ არ ექნება ბათუმი“. თავის დროზე, ეს სიტყვები დიდმა მგოსანმა ბათუმისა და მთლიანად აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნების ემოციით შექმნა.

კონფერენციის მონაწილეთა შორის იყვნენ მეცნიერები საქართველოს სხვადასხვა რეგიონიდან (ბათუმი, თბილისი, ქუთაისი, გორი, თელავი, ახალციხე), აგრეთვე, უცხოეთის ქვეყნებიდან (უკრაინა, ის-

რაელი, თურქეთი, სომხეთი და სხვა). მოხსენებათა სპექტრი მრავალფეროვანი იყო და ეხებოდა ბათუმის ისტორიისა და თანამედროვეობის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, ლიტერატურის, ტურიზმისა და ურბანული განვითარების საკითხებს. ასე, მაგალითად: ბათუმელი პროფესორის ბიჭიკო დიასამიძის ნაშრომი მიმოიხილავდა 2500-წლოვან ბათუმს, იგივე ბათეას, მატიუმს, როგორც თვითმმართველ ქალაქს; ხარკოველი მეცნიერები ეკატერინა იურევა და იური ბოიჩუკი ბათუმისა და ხარკოვის ზოგიერთ საგანმანათლებლო და სამეცნიერო კავშირზე მოუთხრობდნენ კოლეგებს; ლელა სარალიძემ 1920-1921 წლებში, ინგლის-ოსმალეთის ხელისუფალთა გეგმებში არსებული ბათუმის ისტორია წარუდგინა საზოგადოებას; გიუმრელმა ლილიტ ასოიანმა გასულ საუკუნეებში ბათუმში არსებულ სომეხ ქალთა კავშირზე ისაუბრა; ქუთაისელმა ავთანდილ ნიკოლეიშვილმა ნიკო ნიკოლაძის თვალთ დახახული ოსმალობის დროინდელი ბათუმი მიმოიხილა; უფელმა ზილია ხაბიბულინამ ბათუმი რუსეთის მუსლიმთა ჰაჯის მარშრუტებში ბათუმის არსებობის უცნობ დეტალებზე გაამახვილა ყურადღება; თელავიველი ემილი დორფისა და ბათუმელი თემურ ზოიძის მოხსენება უცხოელი ტურისტების თვალთახედვით დახახულ ბათუმურ ტურებს ეხებოდა; ელდარ ნადირაძისა და ნოდარ შოშიტაშვილის ნაშრომი, ართვინის მხარის (თურქეთი) სამეურნეო-კულტურულ ტიპსა და ბათუმს მიმოიხილავდა; თინა იველაშვილმა 1918 წლის ბათუმის კონფერენციისა და სამცხე-ჯავახეთის საკითხი გააცნო საზოგადოებას; აბესალომ ასლანიძემ რელიგიის საკითხები წარმოადგინა ბათუმის მხარეში XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში; მალხაზ ჩოხარაძის, ჯემალ კარალიძისა და გულნაზ სამნიძის ნაშრომით, 1989 წლის 14 აპრილს ბათუმსა და მის უნივერსიტეტში ქართული ენის დასაცავად განვითარებულ პროცესებს გაეცნენ; უცხოურ წყაროებში ბათუმის შესახებ საინტერესო მოხსენება წარმოადგინა გია გელაშვილმა – „ბრიტანეთის ვიცე-კონსული ფრედერიკ გუარაჩინო ბათუმის შესახებ (1840)“; სიახლით გამოირჩეოდა რამაზ სურმანიძის მოხსენება: „გრიგოლ ვოლსკის საფლავის საიდუმლო (ნარატიული წყაროები)“; ოთარ გოგოლიშვილის: „აზერბაიჯანლები ბათუმში“; ეთერ ქავთარაძე, ქეთევან ხითარიშვილი „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების ბათუმის განყოფილების საქმიანობა“; ნოდარ კახიძე, „დიმიტრი ბაქრაძე ბათუმისა და მისი შემოგარენის შესახებ“; ოლეგ ჯიბაშვილი, ხათუნა დიასამიძე, ირაკლი ბარამიძე, „ტრაპიზონში ბრიტანეთის ვიცე-კონსულის ჯეიმს ბრანთის ცნობები ბათუმის შესახებ“; უჩა ოქროპირიძე, „ბათუმი – 9 აპრილიდან 9 აპრი-

ლამდე“; გოდერძი ვაჭრიძე, სულხან კუპრაშვილი, „XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ბათუმში არსებული სააქციონერო საზოგადოებები და ფირმები ბათუმის ნოტარიუსის საარქივო ფონდის მიხედვით“; თინათინ ჯაბადარი, „ბათუმის ბოტანიკური ბაღის ისტორიისათვის (1912-1923 წწ.)“; ნაილა ჩელებაძე, „ბათუმის განაშენიანებისა და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის ისტორიიდან (საარქივო მასალების მიხედვით); მერაბ მეგრელიშვილი, ნიკოლოზ მეგრელიშვილი, „ირანელები ბათუმში“, ოთარ ნიკოლეიშვილი, „ახალი ბრიტანული წყარო XIX საუკუნის 90-იანი წლების ბათუმის შესახებ“; ირმა ბაგრატიონი, ოზგუნ გუნაიძინი, „ბათუმის ისტორიული ექსკურსი ეთიკურ-ესთეტიკური თვალთახედვით“; შოთა ზოიძე, „მემედ აბაშიძის წერილები ბათუმის შესახებ“; მაია აზმაიფარაშვილი, „მდგრადი განვითარების ეროვნული მიზნების ძირითადი პრიორიტეტები ქალაქ ბათუმში“; ოთარ თურმანიძე, „ბათუმის მოსახლეობა და ქალაქის განაშენიანება 1880-1920 წლებში“; თამარ მაკასარაშვილი, გიული გიგუაშვილი, „ინოვაციური ტექნოლოგიების გამოყენების ასპექტები ბათუმის სასტუმროებში“ და სხვა.

საერთაშორისო ფორუმის მონაწილეებმა ბათუმის ღირსშესანიშნაობები დაათვალიერეს და გონიოსაც ეწვივნენ. დაათვალიერეს გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი, რომელიც მოიცავს გონიოს ციხეს და მის მიმდებარე ტერიტორიებს, სადაც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულია კერამიკის, ბრინჯაოს, ვერცხლისა და ოქროს ნივთები, მათ შორის ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე პირველის სპილენძის მონეტა. კონფერენციის მონაწილეებმა ბათუმის საპატიო მოქალაქედ არჩევა მიულოცეს ემერიტუს-პროფესორს, ცნობილ ენათმეცნიერს, ქალბატონ შუშანა ფუტყარაძეს.

კონფერენცია მეტად ნაყოფიერი იყო. ქართველ და უცხოელ მკვლევართა საინტერესო სჯა-ბაასისა და აზრთა ურთიერთგაცვლასთან ერთად, სამომავლო თანამშრომლობის გეგმებიც დაისახა.

**ლელა სარალიძე**

*ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი*



## გამომცემლობა „უნივერსალი“

---

თბილისი, 0186, ა. ვოლიბაჟოვსკაიას №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30  
E-mail: [universal505@ymail.com](mailto:universal505@ymail.com); [gamomcemlobauniversali@gmail.com](mailto:gamomcemlobauniversali@gmail.com)